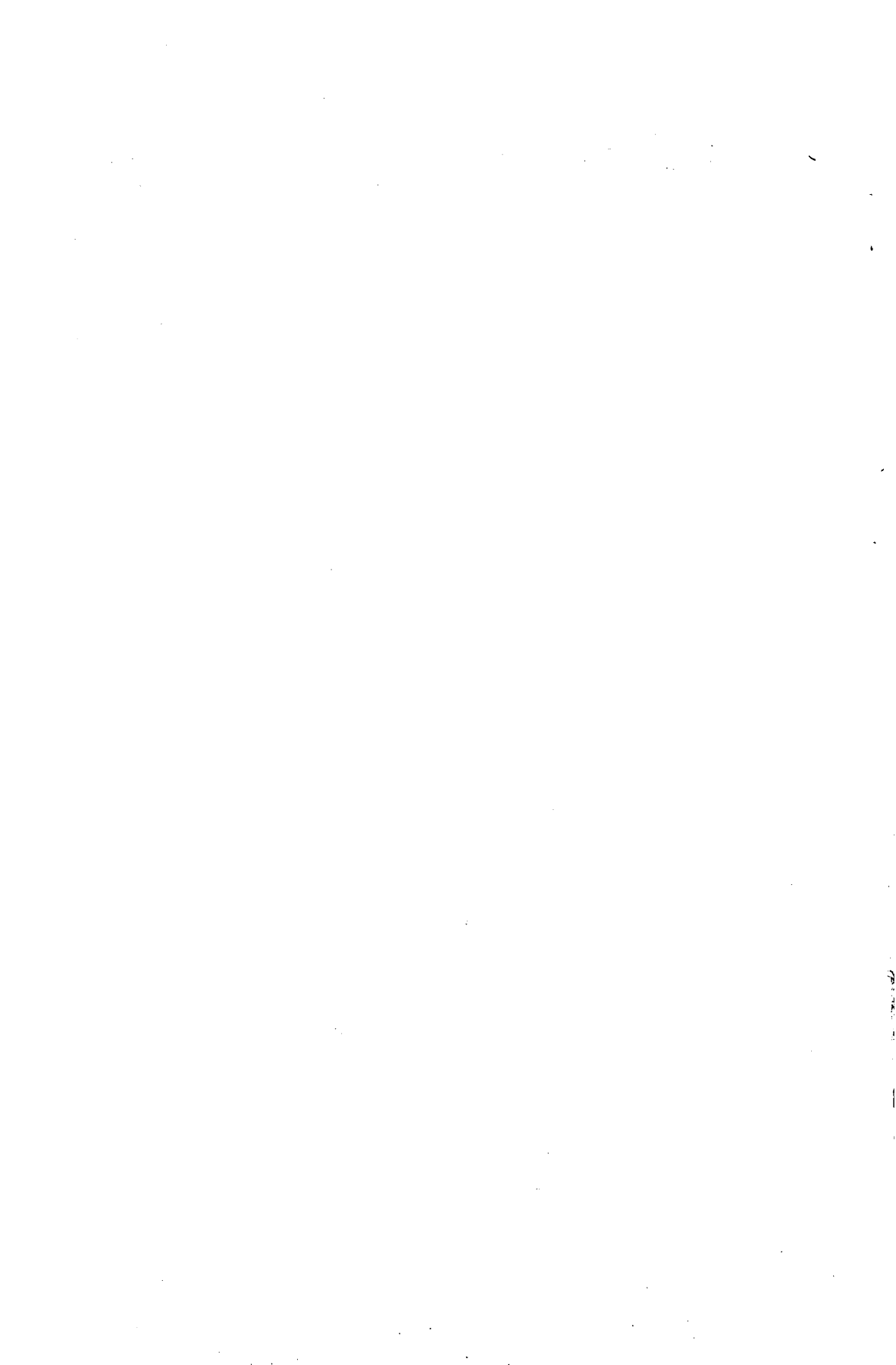

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

*Kecskemét
gazdasági fejlődése
1700-1850*

Iványosi-Szabó Tibor

**Kecskemét gazdasági fejlődése
1700-1850**

A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványa

Iványosi–Szabó Tibor

**Kecskemét gazdasági fejlődése
1700-1850**

Kecskemét, 1994

A borítót tervezte:
Zalatnai Pál

ISBN 963 7236 26 0

A tipográfia
Szöllősi Béla
munkája

A kiadásért felel a Bács–Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának igazgatója

Készült a Bács-Ág KFT nyomdájában

Előszó

Alig akad Magyarországon olyan város, amely meg ne íratta volna történetének monográfiáját. Kecskemét ezen kevesek közé tartozik. Ugyancsak egyértelműen megállapíthatjuk, hogy az utóbbi évtizedtől eltekintve az egykori th. jogú, vagy a mai megyei jogú városokkal szemben meglepően keveset tett fejlődése folyamatának feltárása érdekében. A hetedfél évszázados múlttal rendelkező város történetéből csak az 1711-ig terjedő részt ismerjük alaposabban, amit a város kiváló monográfusa, Hornyik János közel másfél évszázaddal ezelőtti szorgos munkájával feltárt, majd a város anyagi támogatásával publikált. A következő három évszázad történetéről esetlegesen és kis számban készültek feldolgozások. Minden bizonnyal az ismeretek hézagossága is erőteljesen hozzájárult ahhoz, hogy a leginkább feldolgozott kort, a hódoltság időszakát egyfajta romantika lebegte át, a hódoltság kétségtelenül egyik legjelentősebb mezővárosának és lakosainak életét virágkornak érezték és tüntették fel a történészek és helytörténészek a későbbi évtizedekhez, évszázadokhoz képest.

Egyébként nemcsak Kecskemét esetében, hanem az egész magyar történetíráson belül is hosszú időn át viszonylag elhanyagolt kutatási terület maradt a késői feudalizmus gazdasági és társadalmi élete. Kecskemét történetének ezen szakasza iránti mérsékeltébb érdeklődéshez ezeken felül hozzájárult az is, hogy a Homokhátság gazdasági és politikai súlyát tekintve eléggé a perifériára szorult. A XIX. század végén és a XX. század elején viszont felgyorsult a polgári fejlődés, és ez a vidék ismét komolyabb lehetőségekhez jutott. Fokozatosan és széleskörűen bekapcsolódott a hazai árutermelésbe, sőt a nemzetközi kereskedelembé is.

Talán éppen ezért a közelebbi múlt alaposabb ismeretének hiányát és ennek hátrányait már a századfordulón is jól érezték a város vezetői. Ezért hoztak létre egy bizottságot, hogy megszervezzék a városmonográfia elkészítését. A munkálatok sajnos csak a tervezet megfogalmazásáig jutottak el, és csaknem egy évszázad múltán történt újabb kezdeményezés a már akkor joggal észrevételezett hiányok pótlására. A város tanácsa a MTA Regionális Kutatási Központját bízta meg a szervező munkával a nyolcvanas évek végén. Varga János akadémikus irányításával formálódott fél évtizeden át a monográfia megírásának programja és ezzel párhuzamosan megindult a feltáró munka is. Ennek megfelelően az első kötethez több résztanulmány el is készült, és többségük önálló kötetek formájában, illetve különféle kiadványokban meg is jelent. E kötet anyagának egy része is ennek a szervező tevékenység eredményeként készült el.

Tekintettel arra, hogy egy szintetizáló munka csak jól behatárolt területekről készített alapos rész tanulmányok birtokában alkotható meg, szükségessé vált a gazdasági élet szinte minden területének részletekbe menő feltárása is. Az elmúlt két évtizedben megjelent több tucat feldolgozás és forrásközlés jelentős mértékben megkönnyítette ezt a munkát. Minden fontosabb területről elkészültek az alapozó feltárások. Így lehetővé vált, hogy az ország legnagyobb mezővárosának másfél-két évszázados gazdasági fejlődését gyakorlatilag a rendelkezésünkre álló teljes forrásanyag felhasználásával dokumentáljuk. A helyi pénzek, az árak, a bérek és a mértékegységek ismerete lehetővé tette az egyébként viszonylag gazdag forrásanyag zökkenőmentes feldolgozását. Ezek az ismeretek biztosították azt is, hogy a gazdaság csaknem minden területén a folyamatok kisebb szakaszaihoz igazodva statisztikai adatokkal is érzékeltethessük a változásokat. Remélhetőleg így nemcsak a fejlődés folyamatossága és ezen belül az egyes fontosabb szakaszok rajzolódnak ki egyértelműbben, hanem nyilvánvalóbbá válnak a mezővárosi fejlődés e két évszázadon belüli sajátosságai is.

Tekintettel arra, hogy a gazdasági folyamatok mindenkor közvetlen társadalmi változásokkal is járnak, a kölcsönhatások érzékeltetését nem lehetett megkerülni. Ezért ismételten utalás történik a fontosabb gazdasági változások társadalmi hatására is. Ezek az adatok és ismeretek jól kamatoztathatók lesznek abban a készüléfében lévő feldolgozásban, amely e mezővárosi társadalom hasonló mélységű bemutatását tűzi ki célul. Remélhetőleg ez a kötet is hamarosan eljut olvasóihoz, és e munkával együtt hozzá tud járulni a város történeti monográfiájának elkészítéséhez.

I. Növénytermesztés

1. Feltételek és keretek

Európa gazdasági életén belül a XVII–XVIII. század folyamán új korszak kezdetéről nem beszélhetünk. Bár a kontinens legfejlettebb régiójában, főleg Angliában és Hollandiában, már a forradalom után a feltételek ehhez gyakorlatilag adva voltak, miként Németországban és Franciaországban is csupán elszórtan és területileg is korlátozottan jelent meg az új. Ennek okai között fellelhetünk olyanokat is, amelyek, ha szükségszerűen változott formában is, de Magyarországon is hatottak. Az egyik leginkább szembetűnő okként a lakosság számának stagnálását, a fogyasztás növekedésének az elmaradását és a fő termény, a gabona árának csökkenését figyelhetjük meg.

Mivel a mezőgazdaság még Európa legfejlettebb térségeiben is egészen a XVIII. század végéig megtartotta a vezető ágazat szerepét, érthető, hogy Magyarországon, amely a Habsburgok fennhatósága alatt álló területek között is a viszonylag fejletlenek közé tartozott, a mezőgazdaság súlya, vezető helye lényegesen egyértelműbb maradt egészen a polgári forradalomig. A Duna–Tisza közén Kecskemét és térsége a polgári fejlődésnek még a reformkorban is viszonylag kevés jelét tudta felmutatni.

Ez teljességgel érthető is, főként, ha meggondoljuk, hogy Európa közelebbi részének nagyobb hányadán, és főként Kelet Európában nemcsak a szűkebb értelemben vett agrár életet, hanem sok más területet is még a feudális kötöttségek koloncai nyomorították.¹

Magyarországon, különösen az egykori hódoltság területén, a táj, benne a természet és az ember alkotta jelenségek sora olyan két évszázadról tanúskodott, amelyek iszonyatos rombolást, leépülést és pusztulást eredményeztek. Ezen időszak alatt virágzó városok váltak romhalmazzá, vagy tűntek el az elmocsarasodó szántóföldeken és az óriásira növő gazban. Hisz a mezőgazdaságilag egykor megművelt területet nem erdők vagy legelők váltották fel, hanem a dúvadak otthonául szolgáló gaz és gyom. Falvak tucatjainak csupán a neve maradt fenn. Elvértve életben maradt lakosaik leszármazottjai még az üszkös romokat is csak ritkán tudták a visszatelepülés során fellelni. A lakosság száma katasztrofálisan lecsökkent. A tönkretett, elvadult egykori kulturtáj riasztóbbá vált az ősvadonnál, hisz megszünt a természet egykori egyensúlya.

1 WELLMANN Imre: 1979. 7.

1717-ben Savoyai Eugén egy angol hölgyet azzal kívánt lebeszélni arról, hogy Magyarországon keresztül utazzon, hogy felhívta figyelmét: Buda és Eszék között egyetlen házat sem fog találni. Az intelemre nem hallgató és az utazást mégis vállaló Wortleyné későbbi levelében megerősítette: „Valóban nincs a világon szomorúbb, mint Magyarországon utazni, kivált, ha meggondoljuk, hogy hajdan a lehető legnagyobb virágzásnak örvendett, és ma ily nagy területen embert is alig láthatni.”² Még 1731-ben sem sokkal vigasztalóbb a kép: a kortárs Wágner Ferenc leírása szerint is: „A növényzet mindenféle olyan magas, hogy ha csak a lovasok az utat mintegy le nem hengerelnék, a gyalogost nagyban akadályozná. Széles körben seholt tető, s az embernek még nyoma sem, hacsak a pásztorok néhány nádas kunyhóját nem számítod.”

Még leginkább azokban az alföldi városokban maradt, nyílt lehetőség az élet folyamatosságának biztosítására, amelyek a török kincstár birtokában maradtak.

Bár a Duna–Tisza köze alig felmérhető hátránnyal kezdte a XVIII. századot, és az itt élőkre, az ide települőkre az elemi csapások sora, a társadalmi és gazdasági terhek sokasága nehezedett, ez a század gazdaságilag mégsem a hanyatlás, hanem az egyik legjelentősebb felemelkedés időszaka lett. Nemcsak Kecskemétről, hanem több más alföldi mezővárosról elmondhatjuk, hogy a török kiűzését követő másfél évszázadon belül alakultak ki arculatuknak azon vonásai, amelyek máig meghatározzák legfőbb sajátosságaikat, belvárosaiknak hangulatát.

A város lakosságának gazdálkodással kapcsolatos körülményei a XVIII. század első felében alig módosultak az előző évtizedekhez képest. A leglényegesebb változás 1718 után a nagyobb katonai egységeknek a környékről való eltűnése volt, ami lehetővé tette a békés termelő és alkotó munkát.

A hódoltság és a háborúk következtében elnéptelenedett puszták továbbra is évtizedeken át a város rendelkezésére álltak bérletek formájában. A XVI. század végén még csak néhány pusztát tudtak bérelni, de a török kiűzésekor a kezelésükben lévő legelők közül csak a kun puszták száma 17 volt. A XVIII. században viszont előfordult, hogy 32 kun pusztán és több más tartósan bérelt területen folytatta a város lakossága a távoli országokban is ismertté, híressé vált marha- és lótenyésztését, melyből legfőbb jövedelme származott még ekkor is. Kecskemét–Örkény–Szeged–Halas négyszögben, egész megyényi területen bolyonghattak az itt lakók gulyái, gyarapodhattak méneseik.

A legelők ezen bőségét egyszeriben szerte foszlatta a jászkunok 1745-ben végrehajtott megváltkozása, a redemptio.³ A jászkunok politikai és

2 SZAMOTA István: 1891. 445–446.

3 E folyamat egészére vonatkozóan l. KELEMEN Kajetán: 1877., illetve Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez 20–28.

gazdasági emelkedése szükségszerűen válságba sodorta Kecskeméten a még ekkor is csaknem változatlan formában fennálló rideg nagyállattartást. A magisztrátusnak és a város lakosságának merőben új gazdasági stratégiára kellett áttérnie. A rövidtávú és esetleges pusztabérletek helyett a tartósabb zálogbirtokokra, hosszabb időre lekötött bérletekre és az egyes földesuraktól való megváltakozásra alapoztak. Ennek a stratégiai váltásnak első jele 1724-ben észlelhető, amikor az Aspremont örökséget megszerezték. A több mint száz éves folyamatot pedig az 1848-as törvények zárták le. Kecskemét egykori határához a megváltakozás és a megvásárlás révén kerültek az alábbi puszták: Alpár 8777 hold, Ágasegyháza 9663 hold, Borbás–szállás 3906 hold, Szentkirály 18482 hold, Monostor 11782 hold, Pusztaszer 7536 hold, Bugac 14454 hold, Szentlőrinc pedig 11523 hold.⁴ Tehát azt mondhatjuk, hogy az a másfél évszázad, amelynek gazdasági fejlődését nyomon követjük gyökeres változást eredményezett Kecskemét birtokjogi viszonyaiban. A reformkor végén közel 67 ezer hold volt a város tulajdonában, és több mint 80 ezer holdat bérelt továbbra is.

Ezen az irtatlan nagy területen belül azonban erősen eltérő minőségű talajokat találunk. Ennek csak alig 16–17%-a szántóföldi növénytermesztésre igazán megfelelő. A még elfogadhatónak mondható rész sem volt ennél nagyobb, tehát összesen a végtelennek tűnő határból csak annak kb. harmada felelt meg a gabonatermesztésnek és a különféle takarmánynövények termelésének. Újabb harmadát valamilyen formában hasznosítani lehetett ugyan, de ugyanekkora terület a „futó sivány homok” birodalma volt.⁵ Igen szemléletesen írta le Gömöri Frigyes, a város egyik neves tisztviselője ennek legfőbb jellemzőit: „Szikra vidéke nyugatéjszakra egy szakadatlan homoktenger, saharai sivatag enyhítő források nélkül. Augusztus hévnapban, ha gyalog soros egyenes utat vesz magának a homokbuckákon keresztül s magát jó eleve itallal el nem látja, nyelve szomj miatt szájához ragad, epedő ajkai megrepedeznek: mert árnytalan kopár útjában agyvelejét a nap lángsugára futja át, lábai alatt a homok ég, a tojás is megsülne felületén, s nem talál enyhíteni egy ital vízre... Nem jelölhetsz meg itt egy porhadó dombot ma, melyre holnap, korán hasadtával bizonyosan rátalálj. Fölkerekedik a szél parancsára s megszakadozott sárga fellegrabokban más helyre vándorol, képezni új homokemelvényeket, oldalaiknál mély üregekkel, melyek aztán az úgynevezett alföldi homokbuczkákat képezik...”⁶ A leírás természetesen illik a többi homokpusztára is.

Magyarország kontinentális klímáján belül az Alföld közepének éghajlata még szembetűnőbben szélsőséges. Ezek az éghajlati sajátosságok több

4 LIPÓCZY: 1935. 43–49. A város megváltakozásáról, annak folyamatáról és eredményeiről az első alapos, részletes feldolgozást HORNYIK János készítette el. HORNYIK János: III. 1862 3–69.

5 CSÁNYI János: 1840. 72.

6 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 97.

tekintetben is befolyásolják, némely területen pedig egyenesen behatárolják a növénytermesztést. Nemegy szélsőséges megnyilvánulás pedig még a rideg nagyállattartásra is komoly hatással volt.

A XVIII. század folyamán Magyarország területén csak rövid időszakban és szűk területen végeztek meteorológiai méréseket. A fennmaradt adatokat Kecskemétre és környékére csak áttételesen lehet alkalmazni. Szerencsére rendelkezünk több helyi vonatkozású feljegyzéssel is. Ezek megerősítik azt a véleményt, hogy a XVIII–XIX. század időjárása nem kevésbé volt szélsőséges mint a mai. A távolról sem rendszeres és teljes körű feljegyzések a másfél századból 21 esetben rögzítettek különösen száraz, aszályos gazdasági évet. Ezek csaknem kivétel nélkül súlyos élelmezési gondokkal jártak. Ennek ellentéte, a túlzottan esős, belvizeket is eredményező évek száma hat. 1787-ben jegyezték fel pl., hogy márciustól júliusig csaknem mindig esett az eső. A legsúlyosabb elemi csapások között kell kiemelni a rendkívül kemény teleket. Tizennégy esetben jegyezték fel olyan telet, amely elemi csapásként keserítette meg a következő évet. 1726-ban a városban és határában több mint ezer marha pusztult el a szabadban. 1751-ben akkora hó esett, hogy kézzel fogták a nyulakat, a farkasok pedig az istállókra támadtak. Az 1789-es kemény telet is a farkasok tömeges támadása tette emlékezetessé. Nem volt ritka e vidéken ekkor sem a késői tavaszi fagy. Ritka kivétel ugyan, de érzékelteti a szélsőségeket, hogy 1799. június 15-én Szentkirályon hó esett. Néhány igen enyhe télről is maradt feljegyzés: 1778. január 25-én a gyerekek a vízben széltingben járkáltak. Május elejére megérett a cseresznye, és minden tekintetben bőséges termést takarítottak be. Az elemi csapások, a rendkívüli időjárás megnyilvánulásai között meg kell említenünk az orkánszerű szelet, amely a futóhomok megkötése előtt különösen nagy veszedelmet jelentett nemcsak az emberre, jószágra, növényzetre, hanem a termőtalajra is. Hét esetben emlékeztek meg a kortársak olyan viharról, amely rövid és hosszabb távon egyaránt igen nagy károkat okozott.⁷

Más jellegű elemi csapásnak minősül, de mindenképpen súlyos gondok, sőt katasztrófák forrása volt a többször megisméltódott sáskajárás, melyek közül az 1748-ban és 1749-ben dúló volt a legveszedelemesebb.

Ha összeszámláljuk azokat az éveket, amelyekből olyan tragikus természeti csapásról maradt feljegyzésünk, amelyek nagyobb társadalmi csoportok megélhetését igen súlyosan érintették, a másfél évszázadon belül 54 esztendőt találunk. Tehát azt mondhatjuk, hogy minden harmadik esztendő tartogatott valamilyen keserves megpróbáltatást a lakosság többsége számára. Ezzel szemben csupán 10 esetben tudósítanak a feljegyzések bőséges terméstről, igazán zavartalannak mondható gazdasági évről.

7 Az időjárással kapcsolatos csapásokról széleskörű tájékoztatást nyújt RÉTHLY Antal: 1970., illetve SZILÁGYI Tibor: 1990.

2. A növénytermesztés súlya és aránya

Bár kétségtelen, hogy a hódoltsági városok többségében a nagylattartás volt a meghatározó foglalkozási ág, a növénytermesztés mindvégig számottevő maradt.⁸ A békésebb évtizedekben a növénytermesztés jelentősége, az egyes termelési ágakon belüli súlya mindig növekedett. A Rákóczi–szabadságharc lezárása után ez a folyamat különösen érezhetővé vált. A korszak végére meghatározó lett a lélekszámában többszörösére növekedett lakosság ellátásában. Ez a rendkívül mélyreható, és kihatásai-
ban kétségtelenül napjaink gazdálkodását is érdemben befolyásoló változás részletekbe menő elemzést érdemel. A másfél évszázadot átfogó fejlődési folyamatról azonban csak akkor kaphatunk tárgyilagos képet, ha a lehetőséghez mérten pontosan rögzítjük azokat az állapotokat, amelyeket a XVIII. század örökölt.

A XVII. század különösen kíméletlen hadviselése, a török ellenes felszabadító harcok közel két évtizedet átfogó folyamata ma már alig felmérhető pusztulással járt még ezen a nagyon ritkán lakott vidéken is. Több leírás tájékoztat a békés lakosság pánik szerű meneküléseiről, sok száz rendelet, utasítás és parancs mindkét hadsereg sarcolásairól és kíméletlenségeiről. Ezekkel az erőkkal szemben nem talált védelmet sem egyén, sem közösség, sem falu, sem város. Nemcsak a termelőerők rendkívül nagyarányú pusztulását kell kiemelnünk,⁹ hanem a lakosság nagy arányú migrációját is,¹⁰ amely számottevően formálta az egyes települések, kisebb tájegységek gazdasági erőforrásainak az alakulását is.

A katonai események már a XVII. század folyamán is döntően, szinte drasztikusan hatottak a rideg pásztorkodásra, a jószágállomány alakulására, és ezen keresztül a növénytermesztésre is. (L. I. táblázat.)

Táblázatunk néhány alapvetően fontos tényre hívja fel figyelmünket. Az egyik az adófizetők számának bár hullámzó, de mégis jelentős növekedése. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy az adófizetők száma ekkor távolról sem azonos a törzsökös lakosság háztartásainak számával. Az adófizetésre kényszerülők igen nagy hányada jövevénynek, kényszerből és alkalmoszerűen a városba került menekültnek minősíthető, akik valamilyen veszedelem elől futottak a valamivel fokozottabb biztonságot nyújtó nagyobb közösségbe, hogy a vész elmúltával visszatérjenek egykori falujukba.

8 Az újabb feldolgozások közül Kecskemétre vonatkozóan MÉSZÁROS László: 1979. 58–287., illetve Nagykőrösre vonatkozóan IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1985/i 435–494.

9 Kecskemét gazdasági romlásáról és a katonai, állami terheiről, a sarcolásokról részletes és megbízható adatok sorát közli HORNYIK János: IV. 1866.

10 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1985/h 389–434.

1707-ben pl. a városban teljes jogú polgárként nyilvántartásba vett háztartások száma az 1043 adózóval szemben csak 663 volt.¹¹ Tehát a több száz vagyontalan nagyobb része minden bizonnyal a menekültek közül került ki, bár nem volt ritka eset, hogy egészen nagy vagyon, jószág és cselédség birtokában is menekülésre kényszerült egy-egy háztartás.¹²

A vadszám egy összevont adónem volt ezekben az évtizedekben a környező településeken. Egy vadszámra vagy marhaszámra eső adót kellett fizetni öt juh után, tíz vadszámra jutót egy malom után. A vadszám minden esetre érzékelteti, hány szarvasmarha értékének megfelelő jószággal, készpénzzel rendelkezett a háztartás.

I. táblázat

A LAKOSSÁG FOKOZATOS ELNYOMORODÁSA
A XVII–XVIII. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Év	Adófizetők száma	A vadszám szerinti megoszlás							
		0	1–5	6–10	11–50	51–100	101–200	201–	*
1662	792	177	202	85	230	50	36	12	26,6
1677	815	233	257	89	190	25	17	4	15,5
1676	1133	163	434	128	322	38	30	18	21,9
1684	1219	338	379	147	271	62	12	10	16,5
1686	1108	423	470	103	94	11	4	3	6,7
1688	1085	342	4055	151	167	13	6	1	8,7
1695	1113	552	284	115	133	17	10	2	8,3
1703	1243	531	371	145	156	21	16	3	9,6
1705	1278	758	319	82	97	13	6	3	5,8
1707	1043	728	214	47	43	9	2	–	2,2
1711	1222	901	260	255	28	7	1	–	2,0

* az egy adófizetőre jutó vadszám

A táblázat kétséget kizáróan jelzi, hogy már a XVII. század utolsó évtizedeiben is rendkívül nagyarányú elszegényedés jutott osztályrészül az itt lakóknak és az ide menekülteknek egyaránt. Az elszegényedés, az anyagi romlás, nem kímélt sem szegényt, sem gazdagot. A II. táblázat nemcsak azt érzékelteti, hogy a hódoltság békésebb évtizedeiben milyen jelentős vagyont tudott felhalmozni több tucat cívis, hanem azt is, hogy Kecskemét 25 legmódosabb gazdájának értékei a török kiűzésére irányuló háború első

11 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1989/b 133–132.

12 Különösen feltűnő ez Nagykőrösön a török kiűzésének éveiben. IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1985/f

félévtizedében egyes családoknál huszadára, de még a legszerencsésebbeknél is negyedére csökkentek. (L. II. táblázat.)

A vadszám, ezen belül az állatállomány tragikus pusztulását azért érdemes itt kiemelni, mivel egyrészt érzékelteti, milyen mértékben csökkent a lakosság fizetőképessége, másrészt jelzi, milyen arányban apadt le az igavonók száma, márpedig ez eleve behatárolta a korabeli növénytermesztés lehetőségeit.

Megfelelő adatok hiányában nehéz meghatározni, hogy a XVIII. század elején az egyes települések határukat milyen megosztásban és milyen formában hasznosították. Az 1720-as összeírások alapján arról értesülünk, hogy Pest–Pilis–Solt megyében a mezőgazdaságilag hasznosított területből 59,7% volt a szántó, 0,6% az irtás, és 39,7% a rét. A Kiskun Kerületen belül valamivel nagyobb arányt képviselt a szántó (65,5%), lényegesen nagyobb az irtás (14,3%), és csak felényit a rét.¹³

Rendkívül nehéz még következtetni is arra, milyen kiterjedésű lehetett az a terület, amelyet növénytermesztésre hasznosítottak Kecskeméten a XVIII. század első évtizedeiben. A hódoltság korára vonatkozóan csak néhány, a termék mennyiségre utaló adatból és részben a kertés gazdák számából lehet következtetni. 1678-ban 206 kertés gazdáról tudósít egyik feljegyzésünk.¹⁴

Tudjuk viszont, hogy ezek a „kertek” nem azonosíthatók a mai szántóföldekkel, hisz csak kisebb részüket vonták be a növénytermesztésbe. Ezért csak megközelítően tudjuk meghatározni a rendszeresen felszántott terület nagyságát. Az 1707-es összeírás során 21830 pozsonyi mérő szemes terményt vettek alapul adókimutatásra.¹⁵ Ezekben az évtizedekben ötszörös hozammal lehet általában számolni, így ezen adatok alapján 4–5000 holdnyi szántót tételezhetünk fel.

1780-ig nem történt lényegi változás a mezőgazdaságilag hasznosított földek megoszlásában, bár kétségtelen hogy érmes néhány változás kiemelni a Pest–Pilis–Solt megye és a Hármaskerület területén rögzített változások közül. Az egyik jelentős eltérés az volt, hogy a szántó területe 71,2, illetve 73,8%-ra nőtt, amely emelkedés azért sem elhanyagolható arány. A másik szembevetendő változás, hogy a rétnak a szántóhoz viszonyított aránya Pest megyében számottevően csökkent, míg a Hármaskerületben jelentősen nőtt. Tekintettel arra, hogy Kecskemét nemcsak beékelődik a Kiskunságba, hanem a kun puszták közül néhányat még

13 TÖRÖK Katalin: 1969–1970. 144–145.

14 A levéltári adatok nagy része a Bács–Kiskun Megye Önkormányzata Levéltárából való. Ezért, ha külön nem jelezzük a levéltárat, mindig erre a közgyűjteményre utalunk. A levéltári jelzetek „A Bács-Kiskun Megyei Levéltár fondjainak és állagainak jegyzéke” (Második, bővített és átdolgozott kiadás, 1991) anyagára utalnak. IV. 1508. c/1677-1678. 1678. január 5-én kelt bejegyzés.

15 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 148–151.

bérelt is, ez a változás minden bizonnyal a város határára is vonatkoztatható.

II. táblázat

KECSKEMÉT LEGMÓDOSABB GAZDÁI AZ 1680-AS ÉVEKBEN

Név	Vadszámuk	
	1682-ben	1688-ban
Balog István	205	22,5
Bíró György	304	16
Bíró János	252	62
Csuka Miklósné	317	—
Deák Pál	800	200
Dékány György	350	48
Hajagos György	219	—
Hegedűs István	400	33
Illyés István	250	64
Kalocsa István	800	150
Kamarás Ambrus	800	40
Kis Mihály	314	—
Kőrös János	230	—
Nagy István	284	60
Nagy Márton	229	34,5
Oláh István	386	80
Patai András	800	118
Sárközi István	250	19
Sárközi Pál	243	23
Szabó István	244	84,5
Szeles György	210	32
Szentkirályi Pál	201	24
Szívós János	328	25,5
Tóth György	283	—
Varga István	510	72

Az adózás alapjául szolgáló díca jegyzékek hosszú időn át a termékmennyiséget vették alapul, és a század végétől kezdődően tértek át a feltétlenül ösztönzőbb normára a terület szerinti adókvetésre. Az 1780-as

évi összeírás alapján az un. pénzes kertek, vagyis a saját tulajdont képező szántók területe 10255 zsákos, az un. városadománya kertek, vagyis a különféle bérletek területe pedig 9420 zsákos volt. Tehát azt mondhatjuk, hogy a ténylegesen bevetett szántó területe a város törzsterületén csaknem 20 ezer hold lehetett.¹⁶ Ehhez hozzá kell értenünk bizonyos parlagot is, amely ténylegesen ugyancsak a szántók területét növelte.¹⁷ Valamint hozzá kell számítanunk az ugyancsak jelentős, az árendás pusztákon lévő szántókat is, melyek nagyságát pontosan nem ismerjük.

Lényegesen részletesebb adatokhoz juthatunk a XIX. század elején készített nyilvántartásokból. Ezek lehetővé teszik azt is, hogy az egyes puszták hasznosítási módját is áttekinthessük. (L. III. táblázat.)¹⁸

Ez a távrolról sem teljes kimutatás arányaiban mindenképpen érzékelteni tudja a mezőgazdasági hasznosításra rendelkezésre álló területek megoszlását, a fontosabb arányokat. Láthatjuk, hogy a város törzsterületének tizede a mezőgazdaságon belül gyakorlatilag nem hasznosult, un. sivány, futóhomok volt. Ugyanez mondható el Ágasegyháza pusztja közel feléről, amelynek a területén máig konzerváltak az egykori homokbuckák jelentős részét. Ugyanakkor a határ közel harmadát még mindig közlegelőnek használták, elenyésző volt az erdő és ugyancsak viszonylag csekély a szőlő területe. Mint láthatjuk, alig tértek el az arányok a bérelt puszták esetében is.

Az kétségtelenül megállapítható, hogy a XVIII. század eleji néhány ezer zsákos szántóval szemben kb. 77 ezer hold szántó és további tíz ezer hold egyéb növénytermesztésben hasznosított terület állott a város 150 ezer holdnyi határából a gazdák rendelkezésére.

A növénytermesztéssel szemben megnövekedett igény hatására újabb és újabb határrészeket törtek fel a következő évtizedek során. Így a század derekára a város gazdái tulajdonában vagy bérletében csaknem 130 ezer hold szántó volt¹⁹

A növénytermesztés súlyának fokozatos növekedését mi sem bizonyítja jobban mint az ebben a foglalkozási ágban munkálkodó gazdák számának gyarapodása. A szántófölddel rendelkező gazdák száma töretlen növekedést érzékeltet, bár bizonyos hullámzás kirajzolódik. Miként már utaltunk rá, az egyik legrégebbi adatunk 1678-ból való, amikor csupán 206 kertés gazdát tartottak nyilván a 114 „kertetlen” gazdával szemben. A XVIII. század elejére a háborúk ellenére jelentős volt a növekedés: 348 gazda foglalkozott szántóföldi termesztéssel. A következő fél évszázad látványos növekedést mutat e tekintetben: 1757-ben 905 gazda fizetett adót

16 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 262–264.

17 FÖRDŐS László az 1786-os felmérések alapján készített összesítést. Tekintettel arra, hogy a nyilvántartásba vételnél merőben más szempontokat követtek az összeírók mint az adószedők, az eltérés szükségszerű. FÖRDŐS László: 1933–34. 44.

18 IV. 1504. Kecskemét város Tanácsának iratai. y/ Vegyes iratok. 34.

19 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/a 22–28.

gabonatermése után. Ez a lendület tovább tartott, hisz alig több mint húsz év után, 1780-ban már 1353 a kertés gazdák száma. Ezen igen gyors fejlődés után a következő hét évtizedben visszafogottabb lett a növekedés üteme: 1847-re csak 1609 lett a szántófölddel rendelkezők száma. Feltétlenül utalnunk kell arra, hogy ez a növekedés nincs szinkronban a lakosság számának alakulásával, az ugyanis még ennél is lényegesen nagyobb ütemben gyarapodott. 1678-ban a kertés gazdák az összes gazda 64,4%-t alkották, 1707-ben 52,5, 1757-ben már csak 45,3%-át. 1780-ra javult az arány: 49,5% volt a kertés gazdák aránya, de 1847-re egy egészen nagy süllyedés tapasztalható: csupán 33,9%-ban rendelkeztek a gazdák valamilyen szántóval. Ez a csaknem egyenes vonalú tendencia nyilvánvalóan érzékelteti, milyen mértékben szűkült a szabad földfoglalás lehetősége, jelzi egyben mennyire nőtt a szántóföld értéke, hisz a mezőgazdaságból nem vándorolt el a munkaerő, hanem rohamosan nőtt a zsellérek és a kertészek számának szaporodásával és a bevándorlással.

III. táblázat

KECSKEMÉT HATÁRÁNAK MEZŐGAZDASÁGI HASZNOSÍTÁSA A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

Pusztá	Kaszáló és szántó	Szőlő	Erdő	Közlegelő	Sivány homok	Összesen
Kecskemét belső határa	37214	4966	803	17063	6800	66846
Borbás	3971					3971
Szentkirály	16286		624	1868		18778
Felső Alpár	3466			3784		7250
Szentlőrinc	8331		230	3000		11561
Matkó	2750			2250		
Köncsög				9000		9000
Ágasegyháza	4902				3212	8114

A növénytermesztés gazdasági súlyának növekedését, a szántóföld és szőlő vagyron képző szerepének fokozott előtérbe kerülését mi sem érzékelteti jobban mint az, hogy a kiváltságosok és a vagyonosabb csoportok aránya hogyan változott a másfél évszázad alatt, illetve ezzel párhuzamo-

san hogyan szorultak ki a leginkább kiszolgáltatott társadalmi rétegek, csoportok ezen javak birtoklásából. (L. IV. táblázat.)²⁰

IV. táblázat

**AZ EGYES TÁRSADALMI RÉTEGEK RÉSZESEDÉSE
A NÖVÉNYTERMESZTÉSBŐL
(%-os arány)**

		Nemes	Gazda	Zsellér
1707	%-os arányuk	1,7	85,7	12,7
	búza	8,6	88,8	2,6
	árpa	8,0	89,6	2,4
	zab	4,6	92,4	3,0
	bor	3,9	91,2	4,8
1757	%-os arányuk	0,8	68,8	30,4
	búza	3,7	94,9	1,4
	árpa	3,6	95,5	0,9
	zab, köles	3,8	95,5	0,7
	bor	2,6	91,3	6,1
1780	%-os arányuk		69,6	30,4
	szántó		99,0	1,0
	szőlő		94,1	5,9
1847	%-os arányuk	2,8	59,2	39,1
	saját szántó	20,5	79,5	
	árendás föld	5,4	94,5	0,1
	szőlő	5,8	91,0	3,2

Különösen markánsan tükröződik a folyamat a táblázat adataiban, ha a másfél évszázad kezdeti és végső állapotát hasonlítjuk össze. Bár a szántóföldi termelést szolgáló terület többszörösére nőtt, a háztartások mind nagyobb százalékát kitevő zsellérek, kertészek részesedése fokozatosan zsugorodott össze. A polgári forradalom előestéjén a város társadalmának már csaknem 40%-át kitevő réteg gyakorlatilag teljesen kiszorult ezen javak birtoklásából. Ennek a folyamatnak éppen az ellenkezője figyelhető meg a nemesség esetében. A kisebb hullámszám ellenére a nemesi háztartások százalékos aránya a város társadalmán belül gyakorlatilag

20 A táblázat adatainak alapjául IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b és 1991/a. ide vonatkozó táblázatait szolgálták.

alig változott 1848-ig. Ugyanakkor azt látjuk, hogy 1707-ben a különféle gabonaneműk termelésében kb. 6–8% jutott nekik, a polgári forradalom előtt viszont a saját tulajdonú szántók, amelyek a legkisebb mértékben voltak pénzügyileg megterhelve, és általában a jobb minőségű pusztákon feküdtek, több mint húsz százalékban a nem egészen három százalékot kitevő nemesek tulajdonában voltak. Ez minden kétséget kizáróan érzékelteti, hogy a városba költöző nemesek, akik a korábbi évtizedekben még mindenekelőtt a nagyállattartásban és a juhtenyésztésben látták joggal a meggazdagodás legbiztosabb forrását, a XIX. században vagyoniuk mind nagyobb részét fektették szántóföldi ingatlanokba, mivel a növénytermesztés nélkül az állattartás sem tudott prosperálni igazán.

Röviden szólnunk kell még arról, milyen volt a birtokmegoszlás a tárgyalt korszak idején. Bár nem áll rendelkezésünkre az egész másfél évszázadot átfogó adatbázis, a meglévőkkel is hitelesen tudjuk dokumentálni a folyamatot, illetve annak főbb vonásait.

Kecskeméten a birtokmegoszlás egyik leglényegesebb sajátossága kétségtelenül az volt, hogy a rendi társadalom idején sem létezett feudális nagybirtok. Bár az adójegyzékek tanúsága szerint a XVIII. század elején is fellelhető néhány olyan gazda, aki jelentős, sőt olykor viszonylag nagy mennyiségű gabona után fizetett adót, birtokuk nagyságát túlbecsülni nem szabad. Az V. táblázat jól érzékelteti, hogy az 1780-as állapotokhoz képest is igen lényeges változások mentek végbe a reformkorban, illetve az azt megelőző évtizedekben.²¹ (L. V. táblázat.)

Látható, hogy a polgári forradalomig sem a helyi nemesség, sem a cívisek kezén nem halmozódott fel túlságosan nagy birtoktest, amit a korabeli törvények sem könnyítettek meg. A XVIII. század végén a város gazdái között még a 6–20 holdon történő gazdálkodás volt tipikusnak mondható, bár igen jelentős (több mint 30%) a kimondottan törpebirtokon, az 1–5 holdas szántón történő gazdálkodás. Ugyanakkor szinte kivétel számba menő volt az 50 holdnál nagyobb birtok.

A XIX. század derekára a megváltakozások és a különféle puszták megvásárlása révén lehetővé vált parcellázások számottevően átalakították a birtokmegoszlás korábbi rendjét. Külön is érdemes kiemelni, hogy nemcsak arányaiban, hanem számszerűen is jelentősen csökkent a törpebirtokok száma. Azt mondhatjuk, hogy az átlagos, az igazán tipikus paraszti földbirtok 20 és 200 hold között volt. Ezek egy, rendszerint nagyobb része örökölhető bérlet volt ugyan, de ez alig különbözött a saját földtulajdontól, bár terhei kétségtelenül nagyobbak voltak. Közel ezer birtokos tartozott ebbe a kategóriába (az összes birtokos 56,8%-a). Teljesen új jelenségnek mondható viszont az, hogy közel másfélszáz azon háztartások száma, amelyek tulajdonában 200–500 hold közötti birtok volt.

21 A táblázat alapjául IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b és 1991/a ide vonatkozó táblázatait szolgálták. 1780-ban a gazdák között vannak a nemesek is.

A város magisztrátusa a parcellázások során tudatosan törekedett a gazdaságilag életképes birtokok kialakítására. Erre kényszerítette már csak az a tény is, hogy a megváltakozást és az egyes puszták megvásárlását kölcsönökből tudták fedezni, és ezek kamatát és törlesztését mindenképpen biztosítaniok kellett.

V. táblázat

A BIRTOKMEGOSZLÁS ALAKULÁSA
A RENDI TÁRSADALOM UTOLSÓ ÉVTIZEDEIBEN

	1780			1847			
	zsákos			hold			
	gazda	zsellér	összesen	nemes	gazda	zsellér kertész	összesen
0	1383	1151	2534	36	3097	3011	6144
1–5	413	28	441	7	224	20	251
6–20	685	16	701	22	292	7	321
21–50	197		197	23	220	1	244
51–100	50		50	28	372		400
101–200	8		8	12	273		285
201–300				6	71		77
301–400				1	27		28
401–500					31		31
Összesen:	2736	1195	3931	135	4607	3039	7781

A puszták felosztása során legtöbbször 25–50 holdas birtokokat alakítottak ki, de ettől többször el is tértek. Fő szempont a fizetőképes kereslet és a termőföld minősége volt. Tekintettel kellett lenniük arra is, hogy lehetőleg minél több lakos juthasson a várva várt termelési lehetőséghez. Bögön pl., ahol gyengébb minőségű volt a föld, 4 db. 85 és fél kataszteri holdas és 9 db. 88 holdas birtokokat adtak haszonbérbe. Ágasegyházán, amelynek igen gyenge minőségű volt a talaja, miután a város megvásárolta, „... hogy a közönség szerzeményéből túlságosan senki ne részesüljön, senkit többet 100 holdnál bírni nem enged a közönség...”, de kisebb telkek természetesen itt is voltak.²² Előfordult viszont olyan eset is, hogy a város közvetlen közelében apróbb parcellákat is kialakítottak.²³

22 IV. 1503. Kecskemét város Választott Községének iratai. a/ Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1847. március 22. 936. tsz.

23 A város 100 holdnyi bérlet díjából hozott létre a koldusok számára alapítványt. Ezt a területet öt holdas parcellákra osztották fel. IV. 1504. a/ 1847. március 26. 931. tsz.

Ezt a birtokszerkezetet örökölte a polgári társadalom. Célszerű néhány jelentős pusztán létrejött birtokviszonyokat részletesebben is megismerni. (L. VI. táblázat.)²⁴

VI. táblázat

A FÖLDBIRTOK MEGOSZLÁSA KECSKEMÉT NÉHÁNY PUSZTÁJÁN

A birtok nagysága holdban	Szentkirály	Borbás	Alpár	Ágas-egyháza
1-5	29	8	4	1
6-10	33	13	8	1
11-20	164	37	44	13
21-50	305	68	52	23
51-75	29	6	9	4
76-100	6	3	6	2
101-150	6		2	
151-200	2	1		
hiányos	10	3		33
Gazdák száma összesen	584	139	125	77

Egy-egy gazdának természetesen több pusztán is lehetett és nem ritkán volt is birtoka. A táblázat adatai tehát nem mondanak ellent az V. táblázatban található adatsoroknak.

Összegezve tehát megfogalmazhatjuk, hogy Kecskeméten a földparcel-lázások eredményeként egy igen széleskörű és igen jómódú paraszti réteg is kialakult. Megfogalmazhatjuk továbbá, hogy a XIX. század derekára a város gazdálkodásán belül a szántóföldi növénytermesztés és a szőlő- gyümölcsstermelés a vagyonepítés fontos alapja lett, az egyik meghatározó réteggé válva.

3. A tanyarendszer kialakulása

A természeti adottságokon és a jogi kereteken túl más tényező is számottevően és tartósan befolyásolta a város határában folyó növénytermesztést. Az alföldi mezővárosokat többek között az különböztette meg erőteljesen a közvetlen feudális függésben levő jobbágytelkes falvaktól,

²⁴ IV. 1943. Kecskemét város által kötött szerződések gyűjteménye. A táblázat az 1867-1881 között kötött szerződések alapján készült. A területet kataszteri holdban határozták meg.

hogy itt már a hódoltság korától megszűnt a nyomáskényszer, az egyes gazdák a birtokukban lévő területet tetszés szerinti formában művelhették meg.²⁵ Az aránylag nagy kiterjedésű határ lehetővé tette, hogy a szántóföldet, rétet, legelőt egymás mellett különítsék el, minden gazda évről-évre ugyanazon a területen gazdálkodjon, és a vetésforgó egy sajátos formáját valósítsa meg saját gazdaságán, bérletén belül: „...nem lévén itt azon gazdálkodás nemesítését gátló körülmény, hogy a telkek dűlőkre s vetőkre szaggatván fel, ugyanazon gazdának őszi vetése egy, tavaszija más, ugarja harmadik, kaszálója pedig 4. s. a. t. helyen feküdjék, s az idő szerinti takarításokat, mindegyike ugyanazon időben tenni kényszerüljön...”²⁶ emeli ki a város mezőgazdaságának egyik legfontosabb sajátosságaként a kortárs Csányi János is.

Bár pusztán a parcellázások során minden gazda egy tagban kapta meg bérelt vagy vásárolt területét, a XIX. században egyre gyakoribb lett, hogy a legtöbb gazdának volt saját tulajdonú szőlője, szántóföldje és egy vagy több bérlete. Így valójában a gazdák jelentős hányadának birtoka több részre tagolódott: „...nem egy, de két három, az első rendű gazdák pedig 5–6 külön távoleső helyeken is bírnak szántóföldeket, amelyek úgy egymástól 4–5 órányi, valamint a várostól is 2–3–4 órányi, de némelyike 8 órányi távolságban is esnek...”²⁷ A mezőgazdasági felszereléseket viszont egy helyen volt célszerű tartani, és bizonyos munkákat (pl. a nyomtatást) ugyancsak célszerű volt a legnagyobb birtoktesten elvégezni.

Az egykori puszták, amelyek korábban a legeltetést, a XIX. században pedig már a növénytermesztést szolgálták, olykor 20–30 kilométerre voltak a várostól. Ezek megművelése csak úgy történhetett, hogy ott tartós szállásokat, tanyákat hoztak létre. A rossz utak a termények városba történő szállítását csaknem lehetetlenné tették. A cselédek élelmezése és a jószágok takarmányozása is azt követelte, hogy a termény nagyobb részét helyben tárolják, illetve az egyre jobban kiépített tanyákon gyűjtsék össze.²⁸

A tanyarendszer, amely Kecskemét mezőgazdálkodásában a XVIII–XIX. század folyamán mind fontosabbá vált, jelentős múltra tekint vissza. Ez a sajátos mezőgazdasági üzem, képződmény fejlődése során és a közvetlen környezet hatására többféle formát öltött magára. Éppen ezért nem

25 BALOGH István: 1962. 620., illetve VARGA János: 1982. 436–438.

26 CSÁNYI János: 1840. 78. A tanács már 1826-ban felszámolta azt a korábbi szokást is, hogy a marhát és juhot tartó gazdák a termények betakarítása után „...mások földet szabadon s átáljában legeltethessék...” Uo.

27 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 106.

28 OROSZ István: 1980. A tanyák különféle hátrányaival szemben ezt a kétségtelen előnyét emeli ki.

lehet a tanyát és a tanyaás gazdálkodást környezetétől és a történelmi körülményektől elvonatkoztatva meghatározni, illetve bemutatni.²⁹

Talán nem felesleges utalni arra, hogy a tanya körüli vita azért is válhatott mind szélesebb körűvé, mivel több szerző nem volt tekintettel arra, hogy a mezőgazdaság e sajátos jelensége rendkívül jól alkalmazkodott a körülményekhez és sajátosságokhoz. Ebből adódóan igen eltérőek lehettek a közvetlen megjelenési formái. Csak ennek figyelembe vételével lehet a különféle tanyatípusokat meghatározni, leírni.

Több más alföldi tájegységhez hasonlóan a kecskeméti tanyagazdálkodás is a hódoltság kori pásztorkodásig vezethető vissza.³⁰ Valójában a külterjes állattenyésztésből a belterjesebb mezőgazdaságba való átmenet terméke,³¹ amely az extenzív növénytermesztés után az egyre intenzívebb gazdálkodás irányába fejlődött.³² A város határában a XVIII. században a tanyák nagyjából a településtől délkeletre és keletre fekvő pusztákon jelentek meg, amelyeket leginkább találtak növénytermesztésre alkalmasnak, és így leghamarabb törték fel azokat növénytermelés végett.³³ A város nyugati és északi részein főleg pedig a távolabbi homokos pusztákon létrehozott szőlőkben csak a XIX. század során honosodtak meg igazán a tanyák. Ezek a szőlős tanyák ugyanakkor jellegükben és megjelenési formájukban is több tekintetben eltértek az alapvetően gabonatermesztésen alapuló tanyáktól.³⁴

Erdei Ferenc is kétféle tanyatípust különböztet meg, de merőben más alapon osztályoz. Az alföldi tanyák szabályszerű alakjának a „kisgazda-tanyát” tartja, mely alapvetően a termelési célok követése mentén jött létre. Ebben a tanyaformában is egész évben kint lakik a fiatal, munkaképes gazda családjával együtt, a tanyát egy háztartás vezetésére fel is szerelte, lakás céljára be is rendezte, de az igazi otthona a városban volt, ahova rendszeresen bejárt, és öreg korára be is költözött. A másik a „nagygazda-tanya”, a cselédet is tartó jómódú gazdák birtokán jött létre. A tanya gazdája állandó jelleggel a városban lakott, a tanya viszont folyamatosan kint élt a cseléd vagy a kertész, akinek a tényleges és kizárólagos otthona

29 A témának igen nagy irodalma van. Hely szűkében csak azokat a megállapításokat, észrevételeket érintjük, amelyek Kecskeméthez közvetlenül kapcsolódnak. Annak is csak azt a részét, amelyek a feldolgozás időszakára vonatkoznak.

30 Az sincs kizárva, hogy a tanya bizonyos formája már a hódoltság kora előtt kialakult a pusztásodás során. RÁCZ István megállapítása: Az első katonai térkép felvételeinek tanúsága szerint a XVIII. század végére a tanyarendszer lényegében kialakult. RÁCZ István: 1976. 14.

31 MAKKAI László: 1961. 66.

32 A folyamatnak ezt az oldalát emeli ki OROSZ István is: 1980. 170.

33 LETTRICH Edit: 1968. 27.

34 SZABÓ Kálmán: 1936. Ő egyenesen úgy fogalmaz, hogy „...a szőlő és gyümölcsös kertekben épült házak nem igazi tanyák, az ott lakó birtokos vagy szőlőkapás pedig nem tartható igazi tanyai lakosnak...” A kertés tanyák valóban több szempontból is különböztek a többtől. Ezek sajátosságainak feltárását FÜR Lajos végezte el: 1980., illetve 1983. munkájában.

lett. A gazda családtagjaival csak alkalmoszerűen és rövid időre járt ki a tanyára, és néhány napnál többet ott nem töltött.³⁵

Ma már csaknem minden kutató számára kétségtelen, hogy a tanya nagyon összetett fogalom, amelynek funkciója, felszereltsége, mérete és megjelenési formája koronként és a körülményektől függően erősen változhat. Tanyának hívták a halászok és a pásztorok alkalmi létesítményeit éppen úgy mint akár egy száz holdas, több irányú termelést végző gazdaság minden szempontból jól felszerelt, majorszerű központját is.

A tanya feladata és megjelenési formája a XVIII. század folyamán igen jelentős fejlődési folyamaton ment át. Létezett mindenképpen a növénytermesztésre alapozott tanyának egy kezdetlegesebb formája. Ezt támasztja alá az a XVIII. század elején minden bizonnyal nem ritka dilemma, amellyel a városi tanács 1727-ben is találkozott. Kecskemétnek szekereket kellett volna kiállítani, hogy a hadsereg számára árpát szállítsanak Pestig. A magisztrátus mentegetőzni volt kénytelen: „...ha az elmúlt szombat tudhattuk volna, igenis fogyatkozás nem lett volna azoknak kiállításában. De mivel a szegénység hétfőn szokott a munkára kimenni, annyira is kitakarodtanak, tellyes lehetetlenség, hogy hétfőnek előtte elő állíthassuk őket.”³⁶ Ebből a megjegyzésből egyértelművé válik, hogy a nagyobb mezőgazdasági munkák során a munkaképes lakosság az igásállatokkal együtt csaknem teljes számban elhagyta a várost, és az egész héten kint tartózkodott. Kellott, hogy legyen olyan létesítmény az egyes gazdák szántóin, kertjein, amelyek a családtagok, a legszükségesebb felszerelések és az élelem számára megfelelő védelmet nyújtottak. Ezek minden bizonnyal lényegesen egyszerűbb, kezdetlegesebb létesítmények lehettek mint a későbbi évszázad teljes értékűnek mondható üzemegységei.

Egy hosszú és szerves folyamat jól végigkísérhető a végrendeletek, az adásvételek és a XIX. század dereka táján megfogalmazott vagyonebecslések segítségével. Az teljesen egyértelműen igazolható, hogy az 1840-es években a legtöbb gazdasági központban többirányú gazdálkodást biztosított a tanya. A kisebb birtokokon csak „tanyai ház”³⁷ a módosabb gazdák nagyobb birtokain viszont mind igényesebb és gazdálkodás szempontjából egyre szervezettebb, összetettebb tanyarendszer bontakozott ki. Antal István Városföldön lévő 92 holdas birtoka is csaknem példaértékűen felszerelt tanyának minősül, amelyen nemcsak lakóhelyiségek, istállók, szén, bő vízü kút volt, hanem veteményes kert és jól összeállított gyümölcsös is szolgálta a gazda és az ott dolgozók igényeit.

35 ERDEI Ferenc: 1976. 18–19. A XVIII. századi leltárak megerősítik a tanyákról eddig alkotott képet. A XIX. század elejétől a városi ház tartozékaként fogták fel a tanyát, amelyet alkalmassá tettek hosszabb kintmaradásra is. Az állandó kintlakásra szánt tanyát a városi ház mintájára szerelték fel. SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona: 1990. 65–66.

36 IV. 1504. y/ Vegyes iratok, 34. 1727. szeptember 9.

37 Pl. Kovács Pál Talfáján lévő 55 holdas birtokán. IV. 1504. c/ 204. A vagyonebecslések: uo. 203–206.

Ennek a fejlődési folyamatnak csaknem a beteljesüléseként értékelhetjük Bozó János Városföldön lévő tanyáját, amely minden bizonnyal évtizedek során épült ki csaknem mintaszerű gazdasági üzemmé. A 302 holdas birtokon nem is egy, hanem két jól felszerelt tanya, hatalmas ököristálló, egy „jó készületű granárium” és egy szélmalom szolgálta az akkor fenntartás nélkül igényesnek mondható növénytermesztést és állattartást. Tekintettel arra, hogy ezeknél jobban felszerelt gazdaságok is voltak, és több tucatra tehető a hasonló gazdasági erőforrással rendelkező gazda ekkor Kecskeméten, joggal megfogalmazhatjuk azt, hogy már jóval a polgári forradalom előtt kiépült az a középparaszti gazdálkodási rendszer, amely képes volt egy szélesebb körű árutermelésnek, a korabelinél lényegesen igényesebb piac követelményeinek is maradéktalanul megfelelni.

Tehát a tanya többé már nem a kezdetlegesség, a félnomád állapotok riasztó és egyben romantikus őrzője többé, hanem a korszerű mezőgazdálkodás lassan példamutató szervezeti formája.

A negyedfélszáz középparaszt és a másfélszáz nagygazda egymástól távolabb levő birtokai között szerves kapcsolat állott fenn. Ha az öröklési rend, és a vásárlási lehetőségek esetlegességei miatt távolt is voltak olykor ezek a tanyák egymástól, csaknem kivétel nélkül szorosan összekapcsolta ezeket a rentábilis gazdálkodás. Az egyes tanyákon belül is, főként pedig a birtokok egészében a növénytermesztés, az állattartás és a szőlő-gyümölcsstermesztés szoros egységbe tartozott. Mind a végrendeletek, mind a vagyonebecslések azt igazolják, hogy a gazdák csaknem kivétel nélkül a több lábbon álló gazdaság kiépítésén fáradoztak. Minden bizonnyal ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a legritkább esetben következett be elemi kár, vagy váratlan dekonjunktúra miatt csőd az egyes háztartásokon belül.

A belső szervezettség a reformkor végére több tucat gazdaságon belül igen magas szintre jutott. Nemcsak a takarmány megtermelése és lehetőleg saját jószággal való hasznosítása fogalmazódott meg a tőkeerős gazdáknál, hanem arra is volt gondjuk, hogy a szemes takarmányt vagy a kenyérgabonát saját maguk fel is dolgozzák. Ennek érdekében hozták létre a tanyákon a szélmalmokat, szárazmalmokat.

Bozó János Városföldön kialakított gazdasága vagy Antal István Csődörön (ma Méntelek) létrehozott majorja példaértékű lehetett igen sok kecskeméti gazda számára. Valószínűsíthetjük, hogy a lényegesen nagyobb gazdasági háttérrel rendelkező földesúri birtokok sem sokban múlhatták felül gazdaságosságban, szervezettségben ezeket és az ezekhez hasonló gazdasági üzemeket. Bár az említett birtokok mind nagyságukban, mind szervezettségükben felülmúlták a középbirtokos parasztság gazdaságait, még sokkal inkább a közel ezer kisbirtokét, feltétlenül példaképek is voltak azok előtt. Ha nem is mindenben, de sok racionális megoldásban, újabb eszközök és eljárások utánzásában nyereség volt a kisebb birtokok számára is az ott tapasztalható gazdálkodási mód.

A néhány tucat példa alapján is megfogalmazhatjuk, hogy Kecskeméten már a polgári forradalom előtt kialakult, megszerveződött az akkor egyértelműen korszerűnek mondható rendkívül racionális és éppen ezért rentábilis árutermelő mezőgazdasági üzem. A későbbi gyors technikai fejlődés, a jelentősen bővülő belső és külső piac sokat formált ugyan még technikai felszereltségén, gazdálkodási módján, de az alapvető keretek úgy látszik már a forradalom előtt készen álltak.

A tanyarendszer megjelenésétől fogva újabb és újabb támadásnak volt kitéve. A hatóságok már a XVII. században is különféle módon büntették a városból való kiköltözést.³⁸ Az ok mindig is többféle volt, miként a megtorlásukat szolgáló vád is. „A szőlőbeli lakosok a városnak sokszori statutumi ellen nemcsak nyáron, hanem egész esztendeig, sőt esztendőig lakni tapasztaltattak, amely egyedül a város terhei hordozásának elusiójára és több szőlős gazdának prejudiciumára szolgál.”³⁹ Nemcsak Kecskeméten, hanem Debrecenben is visszatérő ütközési pont volt a tanya a gazdák és a magisztrátus között: 1724-ben 82 istálló széthányását rendelte el a tanács, „...minthogy mind a szolgálatot kerülik, kik ott kint laknak, mind az erdőben sok károkat tesznek.”⁴⁰ A címvis városok előljáróit a kiköltözés gátlásában mindenekelőtt az vezérelte, hogy a különféle adókat, könnyebben be tudják hajtani, illetve a katonaság és a nemesi megye fuvarozással kapcsolatos követeléseit teljesíteni tudják.⁴¹ Más téren is kezében kívánta tartani a tanács a város lakosait. A tanyák helyett épülhettek volna falvak is a várostól távolabb, de éppen ezt kívánták megakadályozni. Debrecen is pl. 1774-ig hatalmas kiterjedésű határát köztulajdonban tartotta, s előbb 3, majd 7 éves bérletekben adta ki saját polgárainak, nehogy magántulajdonba, vagy ezzel egyenrangú önbirtoklásba jutó föld kikerüljön a magisztrátus közvetlen ellenőrzése alól. Amikor örökbérletbe adta a város a telkeket, ott is megkezdődött a tanyák kialakulása.⁴²

38 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b, 13., 23–24., 74., 88., 89., 92., 101., 102., 103., 106., 112., 133., 137., 158–159., 220. és még több más határozat. A tanyák kialakulásában a városban kétségtelenül fellelhető túlzásúfolság csak másodlagos szerepet játszhatott. Igaz ugyan, hogy a letelepedéshez általában 24 forint díjat kellett lefizetni, amely összeg egy cseléd közel éves bérenek felelt meg, és ugyanakkor a pusztákon könnyebb volt megbújni a hatóság minden zaklatásával szemben, miként ezt LAKOS Béla is kiemeli (1913. 8.), de SZABÓ Kálmán és többen mások joggal hangsúlyozzák a zsúfolsággal szemben a lényegesen erőteljesebb motivációt, a célszerűséget és a gazdaságosságot.

39 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b, 23–24.

40 GESZTELY-NAGY László: 1926. 29.

41 SZABÓ Kálmán is ezt az okot teszi az első helyre: „...Bocskoros Tóth Pálnak, minthogy a városon se háza, se olyan jószágja, amellyel a földjét művelhetné s a publikumot szolgálhatná nincsen, s a közszolgalat alól a pusztán való lakásával magát egészen kivonta, kertje elvétezik...” 1936. 41–43.

42 MAKKAJ László: 1961. 66. A tanyarendszert adminisztratív eszközökkel nem lehetett megfojtani. Még a legrosszabb időszakokban is kialakult egyfajta kompromisszum. NOVÁK László: 1990.

Egészen más érvek alapján kívánta felszámolni a tanyákat a központi hatalom. A bécsi udvar 1780 és 1850 is, bár erőteljesen eltérő volt a történelmi és politikai háttér, széleskörű kampányt kezdett a tanyatelepülések felszámolása érdekében, amit a helyi hatóságok annál is inkább elfogadhatónak tartottak, mivel saját céljaikkal is össze tudták ezt egyeztetni. A központi hatalmat a közbiztonság védelme vezérelte elsődlegesen és a politikai mozgalmak visszaszorítása. Tekintettel arra, hogy a kialakuló tanyákon egyre több termelőeszköz, termék és jószág halmozódott fel, ezeket mind több sérelem érte. Az államhatalom azonban nemcsak az adózók érdekeit kívánta védeni, hanem fel akarta számolni azokat a helyeket is, ahol a tolvajlásból, rablásból élő betyárok zsákmányaikat elrejthették, maguk pedig menedéket, rejtékhelyet, esetenként pedig cinkosokat is találtak.⁴³ Ehhez járult egy újabb ok is. „Mínthogy a mostani munka idején mindenféle ember meghúzza magát a tanyákon... most pedig számos szökevény katonák publikáltattak... szükséges ezért levelét megtekinteni...”⁴⁴ A tanyák felszámolására az íróasztalok mellett megformált tervek érthetően sorra kudarcot vallottak, hisz szükségszerűen gyengébbnek bizonyultak a valós anyagi érdekeknél, és csak hátráltatni tudták a szükségszerű folyamatot, de azt feltartóztatni nem voltak képesek.

Természetesen sohasem tiltotta a város a pásztoroknak, béreseknak, kertészeknek a tanyákon való tevékenységét, akik az év egészben ott laktak. A tanyapásztorokat, a tyúkászokat és a kertészeket nemcsak megtűrték a tanyákon, hanem nyilvántartásba is vették őket és olyan címen vetettek ki rájuk adót, hogy bár számottevő vagyonuk nincsen, de élvezik mind a szabad árusítás lehetőségeit, mind a város nyújtotta közbiztonságot és az egyéb szolgáltatásokat.⁴⁵ Nemcsak kint éltek sokan a várostól távol, hanem kint is temetkeztek, ami ellen mind az egyház mind a magisztrátus egyértelműen tiltakozott.⁴⁶

Tekintettel arra, hogy a tanyák létrehozásához, illetve az ott történő állandó tartózkodáshoz a tanács csak igen későn adta meg az engedélyt, azokról szabályszerű és teljes nyilvántartást sem vezetett, így nagyon kockázatos lenne arról nyilatkozni, hogy a XVIII. század folyamán, illetve a XIX. század első felének időpontjában milyen számban lakhattak Kecskemét határában tanyán az egyes családok. Szabó Kálmán a XVIII. századi tanyák tényleges létéről és működéséről az adatok sorát idézi a II. világháborúban eltűnt jegyzőkönyvekre utalva.⁴⁷ Ugyanő II. József kori katonai-

43 SZABÓ István: 1960.

44 IV. 1504. c/ Közigazgatási iratok, 189. 1785.

45 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 178., 203–206.

46 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 146. és 201.

47 SZABÓ Kálmán: 1936. 46–49. Ajelentős eltérések mellett lényegében hasonló okok hívták életre a Szeged és Vásárhely környéki tanyákat is. A kialakulás folyamatáról és e sajátos szervezeti forma működéséről nagyon részletes és hiteles képet kapunk JUHÁSZ Antal munkájából: 1989.

térképen 1000 olyan létesítményt számlált össze, amelyet tanyának minősített.⁴⁸ A tanyákon lakó gazdák száma egyébként erősen ingadozott, mivel a magisztrátus tilalmainak hatására olykor beköltöztek, majd ismét szőlőjükben, tanyájukon találjuk őket.⁴⁹ A szőlőkbe az 1820-as évekre jelentős számú család költözött ki különféle okok miatt. A magisztrátust a vármegye egy 1809-es királyi rendeletre hivatkozva arra kényszerítette, hogy a kintlévőket költöztesse be. Ez a kísérlet igen komoly társadalmi feszültséget és erőteljes helyi politikai felzúdulást eredményezett 1824-ben. A város különféle részein fenyegető hangvételű irások jelentek meg, amelyek szerint: „...majd a tanács tagjainak épületei, majd az egész város tűzzel fenyegettetvén...” a tanács kénytelen volt a vármegye segítségéért folyamodni.⁵⁰ A feszültséget fokozta az is, hogy a város egyik alkalmazottja visszaélt a szőlőkben lakók kiszolgáltatott helyzetével, és külön pénzzuttatást követelt a maga számára: „ha pokólból teremtik is meg, ennek, meg ennek meg kell lennie, mert különben nem kap házhelyet senki is...”⁵¹ Az éveken át húzódó ügy során egy alapos összeírás is készült. Ennek adatai szerint 1828-ban 211 család élt engedély nélkül a szőlőkben.⁵² A kiköltözötteket megkísérelték osztályozni, bár nem tudták mindegyik lakost valamely kategóriába sorolni. Voltak olyanok, akiknek volt a városban házuk, de ők a szőlőben éltek, mások (17 család) „külföldi születésű ... kecskeméti lakosok, akik hosszas szolgálatjaik után pénzt szerezvén, azon egy darabka szőlőt vettek...” Ismét mások: „külföldi születésű kecskeméti ... lakosok, kik minden engedelem nélkül ide bé tsuszván és ide való leányt feleségül elvévén...” (8 fő) laktak itt. Voltak „...Szőlőbéli kecskeméti születésű lakosok, kiknek házaik soha nem lévén, az örökösödés útján reájok szállott szőleikbe vonták magukat...” (62 fő). Mások házuk leégése miatt kényszerültek a város elhagyására (16 család). Akadt 10 olyan család, amelyek a városrendezés során veszítették el házhelyeiket, és így kényszerültek a szőlőbe stb.

A gazdáknak a tanyákon történő letelepedése Talfája, Városföld és Csödör pusztákon kezdődött el legkorábban. 1830-ban 12, 1834-ben 92, 1840-ben 127, 1845-ben már 177 tanyán laktak gazdák.⁵³ Egy 1847-es összeírás szerint viszont már 321 gazda lakott tanyán.⁵⁴ 1848 májusában a

48 SZABÓ Kálmán: 1936. 46–49.

49 Gedai István Péteri pusztán élő árendástól azért vette el a tanács a földjét, mivel többszöri megintés ellenére sem szerzett a városban házat, pedig már 9 éve tartózkodott ott. XV. Gyűjtemények, 4. Kecskeméti vonatkozású vegyes iratok gyűjteménye, Szabó Kálmán feljegyzései, Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1810. 77. tsz.

50 IV. 1517. A Koháry család Kecskemét városi úriszékének iratai, a/ Úriszéki jegyzőkönyvek, 1824. április 1.

51 IV. 1504. c/ 195. 1828. április 17–20.

52 IV. 1504. c/ 196. Elegyes iratok, 1828. április 17–20.

53 LAKOS: 1913. 9.

54 IV. 1504. ő/ 196. a gazdák mellett 573 kertészt rögzít. Sajnos nem lehetünk biztosak abban, hogy ez az összeírás is teljes.

nemzetőrök összeírása során külön is kénytelen volt a magisztrátus rendelkezni a tanyákon élő gazdák nemzetőröknek történő összeírásáról.⁵⁵ Csányi János, aki a szabadságharc alatt a város főbírója volt, nem szól külön gazdákról és kertészekről, ő „...2000-re könnyen számítható tanyaépület, azokban pedig folyvást ott lakó s szinte két ezerre számítható kertész családot...” említ.⁵⁶ Csányi adatai nemcsak azért mondhatók megbízhatóaknak, mivel a város közigazgatásának egyik irányítója volt évtizedeken át, és így friss és korrekt adatokkal rendelkezett, hanem azért is, mivel a II. József kori összeírás adatai is megerősítik állítását, amely szerint már 1787-ben 1308 állandóan tanyán tartózkodót számláltak össze.⁵⁷

A kintlakók számával kapcsolatos kisebb bizonytalanság ellenére megállapíthatjuk, hogy az 1840-es évek végére visszavonhatatlan győzelmet aratott a tanya, ez a magyar Alföld jelentős részén annyira jellemzővé vált gazdasági szervezeti egység, amely a táj képét is számottevően formálta. A hódoltság során elvadult puszták a tanyaképek megjelenésével ismét kulturtájává váltak. Ezt a lényegi változást jól érzékelték a kortársak is: „...Már csak a tanyák is úgy tűnnek föl a végtelen pusztákon mint kellemes enyhádó ház a szaharai sivatagokban, miután alig lelhető csak egy tanyaépület is, mely gyönyörű facsoportozatokkal körülövezve ne volna, és el ne volna mellékesen ellátva gazdagon termő zöldséges kertekkel.”⁵⁸

4. Szántóföldi növénytermesztés

a / Az agrokultúra alakulása

Miként korábban már utaltunk rá, Kecskemét határában a szántóföldi növénytermesztés feltételei csak viszonylag szűk körben voltak igazán jók. Néhány pusztától eltekintve a legtöbb helyen a talaj annyira homokos volt, hogy a korabeli agrotechnika szintjén csak az igénytelenebb gabonafélék hoztak megbízhatóan jó termést, csak az ezekkel való gazdálkodás vált igazán kifizetődővé. Bár a korábbi évszázadokban is folyt itt szántóföldi növénytermesztés, de mindenekelőtt a város délkeleti és keleti részén fekvő, legjobb talajú pusztákon.

55 IV. 1504. b/ Tanácsi jegyzőkönyvek, 1848. II. 120. Lakos Béla a szabadságharc alatt csak „harmadfélháznál több kint lakó család”-ról szólt.

56 CSÁNYI János: 1840. 78. Minden bizonnyal az ő közlése alapján említ a Kubinyi–Vahot kötet is 2000 kertészt.

57 LETTRICH Edit: 1968. 26. Lakos mellett Gesztely–Nagy is a tanyákon kint lakók viszonylag alacsony számát hangsúlyozza: „Az 1850 előtti térképek is azt igazolják, hogy a határ- és dülőtérképeken tanyák alig akadnak...” 1926. 16. Állításaikat a feltárt adatok erősen megkérdőjelezi.

58 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 113.

A XVIII. század első felében a földesúri nagybirtokon folyó termelés még csak igen kevés helyen volt magasabb szintű mint egy átlagos parasztbirtoké. Ebből adódóan a Kecskemét határában végzett szántóföldi növénytermesztés szintje az országos átlag körüli lehetett. A parasztgazdaságok kétségtelen hátrányos helyzetét ekkor még ellensúlyozta az, hogy itt ismeretlen volt a robotmunka, az egyes gazdák maguk végezték rendszeresen saját földjükön vagy bérletükön a termelést, és a jobb módúak pedig bér munkát alkalmaztak, még ha nemesek voltak is, hisz volt hozzá megfelelő tőkájük és rendelkezésükre állt a kellő számú szabad munkaerő.

A jobbágyfalvakkal szemben is több előnyt élveztek a város gazdáai. A legjelentősebb különbség a közvetlen földesúri függésben élő jobbágyokkal szemben kétségtelenül az volt, hogy akár saját birtokként, akár bérletként rendelkezett is a gazda földjével, évről évre ugyanazon a területen termelhetett, és éppen ezért azt jobban is gondozta. További előnyt jelentett számukra az is, hogy itt ismeretlen volt már évszázadok óta a nyomáskényszer, tehát a talaj tulajdonságainak és a gazda elképzeléseinek megfelelően tervezhette, végezhetette munkáját. Ehhez járult még az is, hogy a személyi függésben lévőkre nehezedő robotteher itt csaknem ismeretlen volt, és a különféle szolgáltatások együttesen is lényegesen mérsékeltebbek voltak a földesúri robotnál.

Röviden ki kell térnünk arra is, hogy az egymástól erősen eltérő minőségű földeken milyen művelési formákat alkalmaztak, mivel ezek gyökeresen eltértek a mai gyakorlattól, bár egyáltalán nem voltak meglepőek a korabeli mezőgazdaságon belül. Az 1786 táján készített felmérések szerint négy osztályba sorolták a város használatában, illetve tulajdonában lévő termőföldeket. Az I. osztályú földön 5 évben háromszor vetették be a földet. Az elsőben búzával, a másodikban árpával, a harmadikban zabbal, a negyedikben pihent, az ötödikben pedig ugarolták. Így több mint 50%-ban hasznosították azt. A II. osztályú földeket hat évben háromszor vetették be. Az első évben kétszeressel (1/3 búza és 2/3 rozs) hasznosították, a másodikban hagyták pihenni, a harmadikban árpával vetették be, a negyedikben ismét pihent, az ötödikben zabot termeltek rajta, végül a hatodikban ugarolták. Így gyakorlatilag csak minden második évben hasznosították növénytermesztésre. A még ezeknél is gyengébb III. osztályú földeket hat évenként csupán kétszer vetették: az elsőben rozst termeltek rajta, a másodikban pihent. A harmadikban zabbal próbálkoztak, a negyedik és az ötödik évben pihent, a hatodikban ugarolták. A IV. osztályú földek növénytermesztésben alig hasznosultak. Egy hat éves ciklusban csak egyszer vetették rozssal, a többi évben pihent.

Az I. osztályú földek, melyeket öt évből háromszor vetettek, általában tíz pozsonyi mérő szemes terményt adtak. A II. osztályúak 8–10 mérőt teremtek, a III. osztályúakról 8 mérő gabonát és 50 mázsa szénát takarítottak be, míg a IV. osztályúakról csupán 5 pozsonyi mérőt és 25 mázsa szénát remélhettek.

Ezen a tájon még szűkebb területeken belül is igen nagyok a minőségi eltérések. Tekintettel arra, hogy e téren érdemi változások évtizedeken át nem történtek, célszerű a fontosabb puszták termőföldjeinek minőségét ismertetnünk, hisz ez döntően meghatározta a mezőgazdasági kultúrát még kb. száz éven át. Az egyes birtokok, határok minősítését bizottság végezte, az esetek aránytalanul nagy részében ítéletükkel egyetérthetünk.

A város belterületén lévő kertek jövedelmét évi 10 mázsa széna értékében állapították meg. Törökfáiban, valamint a Szilos-, Galambos- és Szege-di dűlőkben mind a négy osztályt fellelték. Ezen túlmenően külön becsülték fel a kukoricaföldek jövedelmét, amit 6 pozsonyi mérőben határoztak meg. A gyümölcsös kertek jövedelmét szénában határozták meg, és ezt ezeken a területeken 10 mázsásra minősítették. Többféle kaszálóra is akadtak: 10, 8, 6, 4 és 2 mázsa hozamot nyújtót találtak.

Legjobb minőségű termőföldnek a Mindszenti dűlőt tartották, melyről az volt a véleményük, hogy 5 évből háromszor vetve évenként 11 pozsonyi mérő szemet teremhet. Kevésbé volt jó minőségű a termőföld Gátér és Kisfái (az akkori Gyónifái) területén, ahol öt évből háromszori művelés esetén 11, 10 és 8 pozsonyi mérőt adó részeket regisztráltak. Még gyengébbnek minősült Urrét és Talfája talaja, amely hat évből háromszor bevetve csak 10, 8 és 7 pozsonyi mérőt adott. Ménteleken, az akkori Csödörnek nevezett határban a gyenge minőségű talajon belül is két fokozatot különböztettek meg: a határ egyik részében hat éves cikluson belül háromszor, a másik részében csupán kétszer lehetett vetni. Az első felében 9 és 7 mérő között, a másodikban pedig csupán 5 mérőre lehetett számítani. A Bene, Kerekegyháza és Köncsög által határolt részen található termőtalajt csupán III. osztályúnak tudták minősíteni, amit hat évből csak két alkalommal lehetett bevetni, és a hozam szerény, 6 mérő körüli lett.

Borbáson ugyancsak kitűnő termőföldre akadtak a becslők. Öt éves ciklusban háromszor megművelve 10, 8 és 6 pozsonyi mérőt magot termett. Kaszálója is a legjobbak közé tartozott, hisz 8, 6 és 4 mázsa szénát termett. Szentkirály területén a termőtalaj erősen változó, négy művelési eljárást, ciklust is fel lehet fedezni. Kaszálója is ugyancsak erősen változó, legelője pedig meglehetősen gyenge. Szentlőrinc pusztán a talaj jóval egyenletesebb. Az esetek nagyobb részében öt évből háromszor lehetett vetni, és 10–8 mérőt termett. A gyengébb minőségű foltokban hat évből kétszer, egyes részein pedig csak egyszer tudtak vetni. Kaszálója közepes minőségű volt. Köncsögön ekkor is gyenge talajjal kellett küzdenie a földművesnek. Éppen ezért főleg rét és legelő maradt nagyobb része. Kevés szántóját 7 éves ciklusokban három alkalommal vetették, a még soványabb részeket hat évenként csupán kétszer, és így is csak gyenge, legfeljebb közepes termést adott. Matkó pusztája talaja az egyik legrosszabb minőségű volt. Nagyobb részét négy évenként csak egy alkalommal vetették, és ekkor is csak szolid közepes volt a hozam. Kaszálója is gyenge, nádas legelőjén is csekély mennyiségű takarmányt tudtak betakarítani. Monostoron sem ta-

lálható jó termőtalaj. Általában hat évből háromszor vetettek, a termés pedig alig volt jobb közepesnél. Kaszálója sem volt jobb. Bugacon szántó a XVIII. század végén még nem is volt. A legjobb kaszálója is csak közepes minőségű volt, de a pusztá nagyobb része nem érte el ezt a minősítést. Péteri- és Vacs pusztákon is közepes, illetve gyenge minőségű talajon kellett a gazdáknak boldogulniok.⁵⁹

A József kori viszonyok a következő félévszázad során több tekintetben is számottevően módosultak. A reformkorban már a földterület minél jobb hasznosítása érdekében egyre többen tértek át a váltógazdálkodásra. „Rendesebb gazdáinknál már divattá vált a 3 nyomású szántás-vetés... Már innen átcsalogatni a helybeli gazdákat a váltó gazdaságra, úgy vélem könnyebben esik...”⁶⁰ Ennek alapvető feltétele nyilvánvalóan a földbirtok tulajdonlása, vagy legalábbis hosszabb időszakon át történő bérlése volt.

A XVIII. század csaknem egészében Magyarországon még a legtöbb nagybirtokon is a hagyományos, az előző évszázadoktól örökölt módon végezték a különféle mezőgazdasági munkákat. Csak a század legvégén és a XIX. század elején lehetett megállapítani érdemi változásokat. Így érthető, hogy Kecskeméten is a hagyományos eljárások uralkodtak a legtöbb paraszti gazdaságban. A napóleoni háborúk után is a gazdák nagyobb része a korábban megtapasztalt, szüleiktől eltanult eljárásokat, munkamódszereket alkalmazták. A reformkorban viszont már Csányi János meggyőződéssel állítja, hogy „Kecskeméten már számosan találtak jó szántóvető gazdák, akik rendszeresen ugarolnak, jó mélyen és 3-szor szántanak, az egymásra való többszöri magvetést kerülik...”, de azt is kénytelen volt ugyanott megállapítani, hogy ez a többségre még távolról sem vonatkozott: „...átalában véve nekik bizony még helyes képzetek nincs a váltó gazdaságról, az istállózásról, a termőföld mesterséges mélyítéséről, a célirányos és könnyebb ekéről s gazdasági gépekről, a füllesztés által való baromtáplálásról stb...”⁶¹

Mielőtt részletesebben megismernénk a helybeli szántóföldi növénytermesztés fontosabb munkafajtáit, röviden utalnunk kell arra, hogy a feldolgozásra kerülő másfél évszázad alatt ezek változásaiban, fejlődésében önálló szakaszokat nehéz megjelölni. Egyrészt azért, mivel az egyes műveletek és a hozzájuk szorosan idomuló szerszámok a polgári társadalmat megelőző évtizedekben, évszázadokban közismerten rendkívül lassan változtak, és egyazon településen belül is csak nagyobb időközök múltán vált általánossá az új, az ésszerű, a gazdaságosabb. Mégis, ha mindenáron szakaszokat akarunk meghatározni, a századfordulót kell ilyen határidőnek megtennünk. Csak a XVIII. század végén tapasztalhatunk Magyarországon érdemi próbálkozást annak érdekében, hogy a Nyugat-Európában

59 FÖRDŐS László: 1933–34. 45–47.

60 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/c 109.

61 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/c 108–109.

elért agrotechnikát és az újabb eljárásokat megismertessék és a gyakorlatban is elfogadtassák. Sem a világi, sem az egyházi nagybirtokon nem találunk az előző évtizedekből tudatos és folyamatos új eljárást.

Bár korábban már utaltunk arra, hogy itt az életképes kisbirtok volt a meghatározó, a parcellázások során is ennek a megerősítése, illetve kiképzése volt az egyik fő társadalmi és gazdasági célkitűzés. Tekintettel arra, hogy a város határában erősen eltérő minőségű szántóföldek voltak, igen nehéz meghatározni, hogy esetenként hány hold lehetett az a terület, amely már egy életképes birtoknak volt mondható, amely az egyes háztartások közvetlen eltartásán túl képes volt akkora felhalmozásra, amely lehetővé tette számára a kor adta továbbfejlesztést is. A jobbágyfalvak esetében egy telket mondhatunk ilyen egységnek.⁶² Kecskeméten a reformkorban egy ekében határozták meg azt az egységet, amely nemcsak a különféle szolgáltatások és adók kivetése során nyújtott a közigazgatás számára kapaszkodót, támpontot, hanem gazdasági szempontból is megalapozottnak érződött. Bár nem minden pusztára vonatkozóan maradtak fenn adtaink arról, hogy az erősen eltérő minőségű termőföldek esetén milyen nagyságú lehetett egy eke, néhány pontos meghatározás segítségével akár általánosíthatunk is. Városföldön, amely az egyik legjobb szántófölddel rendelkező pusztta volt, és ahol talán legkorábban jöttek létre a tanyák, az alábbi módon határozták meg az egy eke nagyságot: első osztályú termőföld esetén 45, második osztályú földnél 90, a harmad osztályúnál pedig 135 hold.⁶³ Ezt az osztályozást éppen differenciáltsága miatt más pusztákra is alkalmazni lehet.

A mezőgazdasági munkákon belül a következő évi terméseredmény szempontjából az egyik meghatározó tevékenység a szántás volt. Ennek végzésére nemcsak vidékünkön, hanem csaknem az egész ország területén is a fordítós (ágy-) eke volt elterjedt, amelyet minden esetben talpigával kapcsoltak össze. Ezek kivétel nélkül talpas ekék, nagyobbrészt egyenes gerendelyűek, bár akadt kisebb számban görbe gerendelyű is.⁶⁴ Nagyváthy, a kor egyik legjelesebb magyar szakembere ezen belül háromfélélt különböztet meg. Az egyik a Szepes vármegyei kétélű eke, a másik a Vas–Sopron–Zala vidékén használatos, két marha után való könnyű eke és a harmadik az Alföldön meghonosodott nehéz eke, amelyet négy ökör vontott.⁶⁵

A XVIII. század derekától a rablógazdálkodást csaknem országosan felváltotta a szabályos parlagolás.⁶⁶ Ettől kezdve mind több gazda az egyet-

62 WELLMANN Imre megállapítása szerint a XVIII. században az átlagnak számító telkes jobbágynek 12 kataszteri hold szántója és rétje, 2 ökre vagy lova, 1 tehene, 1 üszője vagy tinója és 1–2 sertése volt. GAÁL: 1978.

63 IV. 1504. c/ 170. 1831. február 22.

64 BALASSA Iván: 1968. 159.

65 GAÁL László: 1978. 219.

66 Ennek helyi változatairól korábban már szoltunk: L. FÖRDŐS László: 1933–34. 45–48.

len szántás helyébe az ősziak alá három, a tavasziak alá két szántás révén készítette elő a talajt.⁶⁷ De a legtöbb községben még a XIX. század elején is tavaszi alá csak egyszer szántott a gazda. Nem volt ez másképpen Kecskeméten sem. A leginkább szembetűnőbb különbség az lehetett, hogy itt a szántásnál a lovakat mind nagyobb arányban alkalmazták.⁶⁸ Az alföldi parlagszántás 8–10–12 ökrrel történt, és még az örökszántóként használt kapuvári földeken is csak a második és a harmadik szántás esetén fogtak 4 vagy 2 ökröt az eke elé. A szántás mélysége itt az Alföldön is sekély volt, alig több 5–10 cm-nél. A mélyebb szántás technikai feltételeit csak a félvas ekék teremtették meg.⁶⁹ Még így is lassan haladt a földek feltörése. Négyhat ökrrel végzett szántás esetén is naponta legfeljebb egy köblös földet tudtak felszántani.⁷⁰ A mai fogalmak szerint rendkívül kedvezőtlen ágy volt ez a vetőmag számára, amit még tovább rontott a rendkívül sok gyom, amely a parlagon megtermett, és a legelő jószág is elkerülte.

A vetés nagyobb részét az ősi módszerrel, kézzel történt. Ez nem tette lehetővé, hogy a magvakat arányosan szorják szét, még kevésbé azt, hogy a gyenge minőségű borona segítségével megfelelően földdel eltakarják. A vetőgép a magyar mezőgazdaságban csak a századfordulón jelent meg, de még a XIX. század első évtizedeiben is csak a legfejlettebb gazdaságokban és ott is csak korlátozott keretek között használták.⁷¹

A mezőgazdasági munkán belül az egyik legnagyobb és legfárasztóbb munka az aratás, a termény betakarítás volt. Ehhez nemcsak igen nagy energia kellett, hanem széleskörű szervezést is igényelt. A gazdasági év legnagyobb, az éves élelem biztosítása szempontjából legfontosabb tevékenység nemcsak az egyes falvak életrendjét alakította át hetekre, hanem még a jelentősebb mezővárosokét is. Kecskeméten még a reformkorban is „...az eddig állandóan gyakorolt szokás szerént...” „...Szent László Király napja után a dologidő mind a hivatalbelieket, mind a lakosokat a városházi ügyes-bajos állapotoktól el szokta fogni... mivel a munkák megtódulva volnának, azoknak eligazíthatások tekintetéből az állapítottatott meg, hogy a tanátsi gyűlés... István napig egy hétben egy tartasson...”⁷²

Az aratást, szemben az ország több más részével, ahol sarlót használtak,⁷³ itt kaszával végezték, amelyre „takarót” szerkesztettek, hogy a szálat könnyebben lehessen összegyűjteni. A kérébe gyűjtött gabonát keresztetekbe, csomókba rakták. A szemek kipergetése a megfelelő felszereltség

67 Ez a gyakorlat csak hosszabb idő eltelte után vált általánossá. 1790 nyarán Vásárhelyen a földesúr — egyidőben saját gazdaságának is — a kétszeri szántást rendelte el, amit korábban nem alkalmaztak. GAÁL László: 1978. 223

68 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 106.

69 GAÁL László: 1978. 228.

70 GAÁL László: 1978. 223. Egy köblös föld, azaz egy zsákos kb egy holdnyi terület.

71 GAÁL László: 1978. 233.

72 XV. 4. 1826. 1188. tsz.

73 MÉREI: 1980. 344.

hiányában itt még lényegesen kezdetlegesebb módon történt mint a gazdaságilag fejlettebb vidékeken. A cséplés helyett, amit rendszerint fedett csűrökben végeztek a Dunántúlon, Kecskeméten a szabad ég alatt lovakkal hajtották végre a nyomtatást, a szemek kipergetését.⁷⁴ Ennek a sok szempontból elég kezdetleges eljárásnak is volt nemegy előnye. Ezek közül az egyik a gyorsaság. Jobbára már az őszi esőzések előtt elfogyott a nyomtatni való gabona. Ritkaság számba ment, hogy fagyban is kellett volna nyomtatni, bár ezt is lehetővé tette ez az eljárás. A másik előny a viszonylagos olcsóság, amely az állandó tőkehiánnyal küzdő alföldi mezőgazdaság esetében igen fontos szempont volt. A nyomtatás idő és energia igényességét érzékelteti az az 1756-ban megkötött egyezség, amely szerint a „Vacsi kölest a kötöttet hatodán, boglyába valót hetedén fogják nyomtatni...”⁷⁵ Csűrök helyett csak keményre döngölt föld kellett, amelynek repedéseit marhavérrel öntözték a szérűkön.⁷⁶ Még a reformkor végén is csak vágyként fogalmazta meg a város egyik jeles gazdája, a civilizáltabb, és gazdaságosabb eljárás meghonosításának lehetőségét: „Tágas, bátorságos és fiókokkal ellátandó pajta, hova mind a szalmás élet gabona, mind különösen az el nem maradható bükköny és hasznos muhar s több takarmány különböző fiókokba bérakattatnának, nagyon megkévántatna, hol aztán esős időben is akadály nélkül csépelni, zsupját czélszerűen használni, kezelni s pénzzé fordítani lehetvén.”⁷⁷

A megtermett és betakarított gabona tárolása nagy tömege miatt mindig is komoly gondot okozott a termelőnek és a kereskedőnek egyaránt. Az ipari forradalom előtt a legtöbb gazdaság vermekben tárolta a különféle gabonát. A XVIII. század derekán még az esztergomi főkáptalan birtokain is 98%-ban vermekben tárolták a szemes terményt. Vidékünkön egészen a polgári forradalomig általánosnak mondhatjuk ezt a gyakorlatot. A gabonavermek sajátos formát kaptak. Ezeket palackként bővülő szűk nyakkal nem egyszer 5–6 ölnyi mélységre ásták. Az üreget szalmával alaposan kiegészítették, hogy fala megfelelően száraz, kellően szilárd és lehetőleg jól szigetelt legyen. Ezekben a vermekben több esetben 5–10 évig is tároltak terményeket, de előfordult ennél hosszabb tartamú tárolás is.⁷⁸ A hosszabb tárolás az esetek nagy részében komoly károsodást idézett elő a gabonában. A 8–9 évig tárolt gabonát, mégha időnként szellőztették is a vermet, annyira átjárta a doh és a föld szaga, hogy értéke erősen megcsappant.

74 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 107–108.

75 XV. 4. Szabó Kálmán feljegyzése az egykori jegyzőkönyv szeptember 21-i döntéséről.

76 GAÁL László: 1978. 243–244.

77 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/c 112–113.

78 Egy 1814-ből származó feljegyzés szerint: „Udvarunkban egy verem tisztabúzáat találtunk, amint atyám emlékezett, 1770 esztendőből való volt, a közepében találtatott még jó búza.” SZILÁGYI: 1990.

Ilyen esetekben ürmöt, diófa, bodza vagy más erős szagú falevelet szórtak rá, de legtöbbször már ez sem segített.⁷⁹

Kecskeméten a XVII. század végén az egyébként is gyenge és az ekkor tovább romlott közbiztonság miatt maga a város is kénytelen volt a lakosság ellátására gondolni. Ezen túlmenően számítnia kellett a városnak arra is, hogy a hadviselő felek különféle váratlan és erőszakos követelésekkel állnak elő, ezért jelentős mennyiségű gabonát vásárolt fel és tárolt saját vermeiben. Ezek nyilván semmiben sem különböztek a gazdákétól. Egy 1689-ből fennmaradt kimutatás szerint 49 olyan vermet tartottak nyilván, amelyben valamilyen terményt tároltak. A felsorolás szerint 14 veremben búzát, 21-ben árpát, 3-ban zabot, 10-ben kölest rejtettek el, „item a tájon mégis egy verem teli, de nem tudjuk mivel.”⁸⁰

Egy-egy csapadékosabb esztendő még a homokos talajba mélyített vermek számára is katasztrofális lehetett, és előfordult, hogy az egész város számára csaknem elemi csapásnak bizonyult. 1771-ben a „víznek árja” miatt a város mind a nyolc tizedében sok gazda vermelt gabonája ment tönkre. A nyilvántartás szerint 173 gazda vermeiben összesen 3604,5 kila búza, 227 kila rozs, 1934 kila árpa és 431,5 kila zab ment tönkre.⁸¹

A reformkorban több jómódú gazda már padlásterét és kamráját is felhasználta gabona tárolására. Ez viszont csak a következő évtizedekben vált általánossá.

A legtehetősebb gazdák, akik jelentős nagyságú szántóföldjeiken nagyarányú gabonatermesztésre rendezkedtek be, már ezekben az évtizedekben felépítették a korszerű gabonátárolás eszközét: a granáriumot, más szóval a magtárat. Ez is igazolja, hogy a paraszti árutermelés ezekben az évtizedekben rendkívül nagy változáson ment át. Ha nem is általánosítható e gyakorlat, de kétségtelen, hogy a legmódosabb gazdák tudatosan váltották fel örökölt ismerteiket újabbakra, jelentős áldozatokat is vállaltak birtokaik rentábilisebbé tétele érdekében. Ez a néhány tucat gazdaság szervezettségében és felszereltségében alig maradt el az évonalbeli egyházi és világi nagybirtoktól.

A szántóföldek termőképességének fenntartása évszázadok óta az egyik legkomolyabb gondja volt minden gazdának. A kertes, tanyás gazdálkodás keretében a nagy számú jószág tartása, teleltetése folyamatosan biztosította a szükséges trágya egy részét. Egyébként a trágyázás országosan sem volt általános. Tessediket még kigúnyolták, „amiért a trágyával s többszöri szántással Istent és a természetet gazdagabb termésre akarja kényszeríteni.”⁸² A trágyázás a XVIII. század végén még a földesúri majo-

79 GAÁL László: 1966. 311., ill. 1978. 248.

80 IV. 1504. a/ Városkönyvek, 2. Szilády Károly másolatai.

81 IV. 1504. c/ 162. Egy kila két vékával volt egyenlő, azaz kb. 60 liter.

82 GAÁL László: 1966. 230–231.

rokban sem volt általános. Az Eszterházy–uradalom tatai és gesztesi gazdaságaiban is csak „az 1820-as évekre” nőtt nagyot a trágya becse.⁸³

Kecskeméten a trágyázást bizonyos keretek között régtől fogva alkalmazták ugyan, de a szállítás költséges volta és a rossz utakból adódó nehézségek miatt a városban felhalmozódott trágyának a termőföldre való kijuttatása évtizedeken át nem csekély gondot jelentett. Egy egész korszak egészségügyét és városképét jellemzi az alábbi helyzetkép. „A város alatt lévő utak és utcák a ganéjnak oda hordása által felette elszorítottván, sőt sok helyen járhatatlannokká és dísztelenné tétetvén, ezeknek megakadályozásokra nézve oly határozás tétetett, hogy ennekutánna az lakosok az ganéjukat az Szolnoki és a Kőrösi kapuktól az pötzök helyekhez, az Budai és kiskapuķ mellyékéröl a szőlők alatt lévő tavakba, a Vágó és Vásári kapuktól az Major előtt való gödrökbe, a Halasi és a Mezei kapukból az ott lévő mocsáros helyekre, a Csongrádi kapuból az Füzes mellett való gödrök-höz hordani szorosán köteleztetvén.”⁸⁴

Ezen a fában szegény vidéken is hosszú időn át élt az a szokás, hogy a trágya jelentős hányadát tüzelőnek használták.⁸⁵

A kapásnövények terjedésével a trágya értéke is fokozatosan nőtt. Az 1830-as évektől a városháza istállóiban összegyűlt trágyát már nyilvános árverésen értékesítették.⁸⁶

b/ Gabonatermelés

Nemcsak Magyarországra, hanem még egész Európára is elmondhatjuk, hogy a XVIII. században a lakosság megélhetésének fő forrása a feudális társadalom késői szakaszán belül is döntően a gabonatermelésre és a legeltető állattartásra alapozott mezőgazdaság alkotta.⁸⁷ De nagy vonásokban még a XIX. század derekán is ugyanez fogalmazható meg. Továbbra is az egyoldalú gabonatermesztés folyt. Az átlagosnál feltétlenül fejlettebb piarista gazdálkodásban a XIX. század első harmadában is „tisztá, kétszeres búza, rozs, árpa, zab, tönköly és hajdina termelésében van az uradalom fő ereje, és erre kizárólag a jobbágy munkát használják...”⁸⁸ Csaknem ugyanez fogalmazható meg az igen jelentős kereskedelemmel is rendelkező Debrecenről és környékéről is, ahol viszont már „elmellőztetnek a kereske-

83 GAÁL László: 1978. 211. A holicsi uradalommal kapcsolatosan egy 1830-ból származó feljegyzés szerint a trágyázás mintaszerű volt. Uo.

84 IV. 1504. b/ 1808/9. 130. A korábbi és a későbbi évtizedekben a magisztrátus tucatnyi határozatot hozott e témában, de fogantja csak csekély mértékben vált láthatóvá. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991./b. 280–281. a köztisztaságra vonatkozó határozatok.

85 A tanács megtiltotta a csószóknak, hogy szálfaikat tüzelésre használjanak, „...hanem csókkéket szedjenek vagy száraz ágakat szedjenek, vagy marhaganéllyal is tüzeljenek...” 1779. febr. 19. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b. 98.

86 IV. 1504. c/ 203. IX. 1839.

87 WELLMANN Imre: 1980. 385.

88 GAÁL László: 1978. 287.

dési növények termesztési, amelyből kiemelendő a dohány, kender és len, mikért a debreceni nép sok pénzt ad ki évente.” Érthető, hogy Kecskeméten és környékén sem különbözött a termelés struktúrája érdemben.

A szántóföldi növények közül legnagyobb mennyiségben itt is a különféle gabonaféléket termesztették. A homokos talajok miatt a búza mellett a legelterjedtebb növény a rozs volt. Búzát a gazdaságok többségében saját szükségletre termelték a viszonylag jobb minőségű talajokon. Itt is gyakori eset volt, hogy a rozssal keverten is termesztették. A nagyarányú jószág-tartás, a megfelelő igaerő biztosítása érdekében árpát és zabot is csaknem minden jelentősebb gazdaság termelt, de az árpát emberi táplálkozásra is felhasználták. A köles még mindig az egyik legjelentősebb emberi táplálék-nak számított, és mivel viszonylag igénytelen is volt, a legtöbb gazdaság-ban termelték még a reformkor végén is.⁸⁹

Bár a város lakossága hatalmas területen gazdálkodott, „...a gabona bőven szokott teremni, mely mindazon által a népnek sokaságához képest a házi szükséglethez nem elegendő... és ezen szüksége a Tiszán túlról pótoltatik...” állapítja meg Ladányi Gergely a század végén.⁹⁰ A XVIII. század elején még igen gyakran Baranyából szállították a hiányzó gabonát.⁹¹

Ezen alapvetően fontos megállapítások után részleteiben is meg kell vizsgálnunk, hogyan alakult a legfontosabb gabonafélék termésének mennyisége és ára.

1707-ben az adózásnál figyelembe vett gazdák 52,5%-a termelt búzát.⁹² A törpebirtokkal, vagyonnal rendelkező gazdák közül csupán 47 adózott búza után, és átlagosan 9 pozsonyi mérőt vettek náluk nyilvántartás-ba.⁹³ A kisbirtokkal rendelkezők átlagosan 17,2 pozsonyi mérő után adóz-tak.⁹⁴ A középbirtokosok általában 33,6 pm (15,4 q) búzát takarítottak be. A nagygazdák 112 pm (51,2 q) termést gyűjtöttek be szérűikről.⁹⁵ Ezek

89 A mintagazdaság földjét is egymást követő két évben, amíg a megfelelő feltételeket meg nem teremtették, kölessel vetették be. Nyilván a megfelelő piaca is megvolt a terménynek. IV. 1504. c/ 178.

90 XV. 22. I. Ladányi Gergely: Kecskemét leírása.

91 Ugyanazon a napon érkezett meg Tóth István Baranyáru, és 10 kocsin 283 itt való öreg véka búzát hozott. IV. 1510. a/ 1719. 38.

92 Itt utalnunk kell arra, hogy ezekben az évtizedekben nem különböztették meg következetesen egymástól a búzát, a rozst és a kétszerest. Éppen ezért a korabeli megfogalmazást szükséges követnünk, bár fel kell tételeznünk, hogy amikor nincs külön feltüntetve a rozs és a kétszeres termésmennyisége, ez a búzával együtt szerepel.

93 A pozsonyi mérő országosan ismert és használt gabonaürmérték, 61,49 liter ürtartalom-mal. Lényegében megegyezett a kila-val. Ezt igazolja egy 1720-ból való kitétel is: „67 pozsonyi kila árpát, kiláját 20 poltura.” IVÁNYOSI-SZABÓ: 1985/e 155.

94 Nem könnyű teljes pontossággal átszámítani a régi ürmértékek alapján a termést a ma használatos súlymértékekre, bár a pontosabb tájékozódás érdekében ez igen hasznos lehet. A búza esetében 75 kg hektóliter súlyt feltételezve a 9 pm 4,1 mázsa, a 17,2 pm 7,9 q.

95 A statisztikai adatok IVÁNYOSI-SZABÓ: 1989/b és c feldolgozások táblázatai alapján készültek.

alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a vagyontalanok, a nincstelenek mellett a törpegazdák nagy része is kénytelen volt kenyerét, gabonaszükségletét piacról beszerezni, vagy munkabérként kialakulni azt. A ksigazdák nagyobb része maga meg tudta termelni ezekben a háborús években is a háztartásuk számára szükséges kenyeret. A középbirtokkal rendelkezők aránytalanul nagy része számottevő mennyiséget, a nagyobb vagyonnal rendelkező gazdag parasztok pedig igen komoly mennyiséget tudtak búza-termésükből piacon értékesíteni. Az össztermés 10256 pozsonyi mérő volt.

1757-re számottevően változott az összkép. A búzatermés után adózók aránya az összes háztartáshoz képest igen jelentősen csökkent, csak 32,3%-nál vettek nyilvántartásba adózás céljából búzát. Ez minden bizonnyal közvetlen összefüggésben lehetett a kun puszták elvesztésével, és a mezőgazdaságon belül megnyilvánuló átrendeződéssel is. Bár a terményt előállítók aránya csökkent, az egy gazdaságra jutó átlag számottevően nőtt. A törpegazdáknak minősülő búzatermelők is átlagosan 21 pm (9,7 q) után adóztak, a kisbirtokosok 28,7 pm (13,2 q) búzát termeltek, a közepes birtokkal rendelkezők 60,2 pm (27,8 q), a nagygazdák 131 pm (60,4 q) termést gyűjtöttek szérűikről. Ezek az adatok azt érzékeltetik, hogy a búzatermelést vállalók aránytalanul nagy része tudatosan is törekedett a piacra szánt mennyiség növelésére. Még a törpebirtokkal rendelkezők is átlagosan meg tudták termelni a háztartás számára szükséges búza egészét, illetve annak nagyobb részét. A kisbirtokosok közül is jelentős hányad, a két gazdagabb rétegen belül pedig csaknem mindegyik gazda képes volt számottevő többletet termelni. Az össztermés 56352 pozsonyi mérő volt.

Ennek a folyamatnak az erősödését jelzi az egyik 1778-ból származó nyilvántartás is. E szerint búzából a termés 12,1, rozsból 13,6, árpából 18,3, zabból 30,4%-t szántak eladásra a termelők.⁹⁶ 1786-ban három évi átlagot rögzítettek. E szerint búzából 22043, rozsból 81176 pozsonyi mérőt termeltek. E két mennyiség kb. 47610 q kenyérgabonát jelentett.⁹⁷ Tekintettel arra, hogy pontosan ismerjük a város lakosságának lélekszámát, kiszámítható, hogy egy főre 2,3 q kenyérgabona jutott. Tekintettel arra, hogy ez három évi átlag, ez azt is jelenti, hogy csak rossz termés estén kényszerült a város érdemi mennyiségű gabonát vásárolni más településekről ezekben az években.

Árpát mindig valamivel kevesebb gazda termelt mint kenyérgabonát. 1707-ben az adózók 49,6%-a. Az átlagos termésmennyiség is valamivel kisebb volt. A törpegazdáknál 7,3, a ksigazdáknál 12,6, a középgazdáknál 23,6, a nagygazdáknál pedig 70,6 pozsonyi mérőt adóztattak meg átlagosan.

96 IV. 1504. c/ 162. Sajnos a nyilvántartás nem teljes, néhány tizeden belül több adat hiányzik. Így csak a II., a III. és a VI. tized adatai alapján lehetett megnyugtatóan dolgozni.

97 FÖRDŐS: 1933-34. 48.

1757-ben az árpa után csak a háztartások 26%-a adózott. A felbecsült termésátlag pedig 15,5, 24,5, 39,3, illetve 77,8 pozsonyi mérő volt.

Az össztermés közel azonos mértékben nőtt a század folyamán mint a búza (rozs) esetében: 1707-ben 6840, 1757-ben 32368, 1786-ban pedig 77731 pozsonyi mérő.

A zab és a köles termelésének növekedési üteme nem mutat érdemi különbséget a többi gabonaféléhez képest.

Rendkívül nehéz feladat lenne megbecsülni, hogy az egyes gazdaságok milyen mennyiségű gabonát használtak fel, és mekkora mennyiséget tudtak piacra vinni. Az viszont kétségtelen, hogy 1707-ben is 279 olyan gazda volt a városban, aki 10 pozsonyi mérőnél több búza után adózott. Közülük ekkora volt az árpa után adózók száma is. Ezek közül 31 gazda 50 pozsonyi mérőnél többet vallott be. Tehát valószínű, hogy jóval több mint száz gazdaság számára igen komoly bevételt jelenthetett a gabona rendszeres értékesítése.⁹⁸

A század derekán a tíz fertálynál nagyobb tömegű gabona után 283 gazda adózott. Ezek mindegyike terményének egy jelentős hányadát értékesítette. Minden bizonnyal a kisebb mennyiséget termelők közül is sokan vitték terményük egy részét piacra, hisz tíz fertály búza kb. 14 mázsának felel meg, és a családok egy jelentős hányada ennek legfeljebb felét élte fel.

A napóleoni háborúk során a gabonatermesztés országszerte jelentősen nőtt. Tekintettel arra, hogy a parcellázások révén több száz gazda jutott újabb szántóhoz, a piacra termelők száma tovább gyarapodott.

A piacra vitt többlet terményt felbecsülni rendkívül nehéz, hisz az egyes évek termésátlagától is erősen függött ez a mennyiség. Inkább csak illusztrálni lehet egy-egy adattal, milyen mennyiségű gabonát értékesített egy jobb módú gazda. Bozó Jánosnak 1840-ben Városföldön lévő birtokán 1500 véka búzája és 1000 véka zabja volt az évi szükségletén túlmenően, míg a Páhin lévő birtokán 1000 véka rozs, 500 véka árpa és 500 véka zab várt eladásra. Tehát több mint tíz tonna további értékesítésre váró gabonája volt a két tanyáján.

Bármily röviden is, de feltétlenül szükséges kitérni a különféle termények értékesítésére, áraiknak alakulására is, hiszen már 1707-ben is a háztartások 20%-a számottevő bevételhez jutott csak a búzatermés feleslegének az értékesítése révén is. Ez az arány 1757-re már 27,8%-ra nőtt, és egyben azt jelentette, hogy közel 800 gazda jutott csak búzatermelés révén készpénzhez. Közülük pedig kb. 500 jelentős bevételhez.

Ha XVIII. századi árakat áttekintjük,⁹⁹ azt látjuk, hogy viszonylag erőteljes hullámváltozás jelentkezett. A háborús évektől és a különösen aszá-

98 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b ide vonatkozó táblázatai alapján.

99 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/j 198–200.

lyos évektől eltekintve viszont egyféle kiegyensúlyozottság érződik. 1704-ben 336, 1716-ban 360, 1733-ban 306, 1774-ben ugyancsak 306 dénár értékben cserélt gazdát átlagosan egy fertály búza.¹⁰⁰

A háborús évek konjunktúrája ezen a tájon a rossz közlekedési körülmények és a nyugati országoktól való nagy távolság miatt inkább csak a napóleoni háborúk idején érezte igazán hatását, bár a XVIII. századi hosszabb háborúk árfelhajtó szerepét sem lehet lebecsülni. 1801-ben Kecskeméten olyan magasra szöktek az árak, és ennek hatására olyan felhozatal jelentkezett, hogy azzal szemben jónak látta a tanács a figyelmeztető fellépést is. „Referáltatván az, hogy sokan a gabonaárak hirtelen lett felhágásától fel indíttatván, gabonájukat áruba vetették volna, nehogy a nagy nyereségnek reménye miatt magok is szükségre jussanak... közhírré tétetik, hogy kiki gabonájából annyit bocsásson áruba, amennyi nélkül maga és familiája megszűkülés nélkül el lehet.”¹⁰¹

A XIX. századra vonatkozóan nem készült még a gabonaárakat bemutató feldolgozás. Ezért célszerű részletesebb statisztikai adatsort mellékelni. (L. VII. táblázat.)¹⁰²

Az egyik legfeltűnőbb vonás az árak alakulásában az igen nagymérvű hullámvás. Ha összehasonlítjuk a XVIII. századi gabonaárakkal, ez a sajátság talán még feltűnőbb. A nem egészen két évtizeden belül az ármaximum a legalacsonyabbnak több mint négyszerese. Kétségbe nem vonhatóan érzékelteti az árak alakulása a természeti tényezők meghatározó szerepét a rendkívül nagy termésingadozást az a tény, hogy 1843-ban és 1844-ben találjuk a legmérsékeltőbb árakat, 6 illetve 7 forint, és csupán három–négy évvel később már a legmagasabbat: 24,5 forint értékben. Tekintettel arra, hogy háborús konjunktúra nem játszott közre, kizárólag az időjárás számlájára kell írni a szélsőséges elmozdulásokat. Ezt támasztja alá az is, hogy 1848-ban a forradalom és a szabadságharc megkezdése ellenére felére zuhantak az árak a kedvezőbb időjárás hatására.

A többi gabonaféle ára is közel hasonló ingadozásokat mutat. A búza ára ezen kb. két évtizeden belül 10–12 forint körül mozgott. Ettől lényegesen alacsonyabb és lényegesen magasabb árak több évben fellelhetők. A kétszeres és a rozs ára érthetően követi elég pontosan a búza árának mozgását. Az árpa árában is fellelhető jelentős változás, de a szélsőségek nem olyan szembetűnőek. Általában a búza árának felét kérték érte. Az

100 A XVIII. századi helyi (és országos) pénzértékek alakulását l. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/a, illetve 1986. A fertály mint gabonaürmérték nagyságát illetően: IVÁNYOSI-SZABÓ: 1985/b, ill. 1985/c.

101 XV. 4. Szabó Kálmán feljegyzései az 1801. évi tanácsi jegyzőkönyv 82. oldaláról.

102 Az adatok az alábbi nyilvántartásból valók: „Az 1834-dik esztendei november 4-dikén esendő heti vásártól kezdvén ekkoráig minden országos és heti vásárban az életnek folyó árról szóló lajstrom...” IV. 1510. Kecskemét város számadási iratai, h/ vásárbírói iratok, 6. Az árak egy köből gabonának forintban és krajcárban meghatározott értékét rögzítik. Tehát az egész számok forintot, a tizedes törtek krajcárokat jelölnek.

5–7 forint körüli átlagtól lényegesen kisebb mindkét irányban a kitérés, kivéve a legkritikusabb 1847-es esztendőt, amikor 10 forint és 36 krajcár lett az átlagár.

Tekintettel arra, hogy a lakosság többsége mezőgazdaságból élt, és az élelmiszerek ára meghatározó volt az életkörülmények alakulására, célszerű legalább egyetlen gazdasági évben áttekinteni, hogyan alakult havonként a gabonaneműk ára. (L. VIII. táblázat.)¹⁰³ Az adatsorok egy köből termény váltóforintban és krajcárban megadott árát mutatják.

VII. táblázat

A GABONAFÉLÉK ÁRÁNAK ALAKULÁSA KECSKEMÉTEN 1834–1850

	Búza	Kétsze- res	Rozs	Árpa	Zab	Kuko- rica	Köles
1834	11,45	10,00	9,00	8,00	7,54	8,00	—
1835	10,00	6,00	4,48	4,36	3,24	3,36	—
1836	9,45	5,45	4,36	4,24	3,42	3,48	6,24
1837	10,19	8,00	6,48	7,00	5,00	10,00	11,48
1838	7,00	4,00	3,00	2,30	2,24	2,24	5,00
1839	8,00	5,12	4,24	3,48	3,24	4,24	5,00
1840	10,00	7,00	6,00	5,36	4,00	6,00	6,00
1841	12,24	11,00	8,48	6,24	4,48	6,36	—
1842	8,36	6,48	5,00	5,00	4,00	6,00	—
1843	6,00	3,36	3,12	2,36	2,24	2,36	5,00
1844	7,00	4,24	3,36	3,24	3,12	3,12	6,00
1845	16,36	13,36	12,36	6,48	5,36	6,24	7,00
1846	19,48	17,00	15,48	10,00	6,12	10,00	16,00
1847	24,30	20,00	16,30	10,36	5,48	6,00	10,00
1848	12,00	8,12	6,36	4,12	3,24	3,36	6,30
1849	18,00	15,00	10,00	8,00	5,00	6,00	10,00
1850	14,00	12,00	9,24	8,00	7,00	8,24	9,00

A könnyebb viszonyítás érdekében mi is a novemberi árszintet vesszük kiindulópontnak, azaz 100-nak. Ehhez viszonyítva március elejéig az árak szinte mindegyik terménynél folyamatosan emelkedtek 150–168%-ra. Kivételt képezett a köles, amely januártól 114%-os áron megállt. A legtöbb termény ára a korábbi szintet a betakarítások idejére, július végére–au-

gusztus elejére érte el. A köles itt is kivételt jelent, amelyet korábban betakarítottak, így már június elejére a kiinduló árat mutatta. Tekintettel arra, hogy a kukorica betakarítása fejeződik be legkésőbb, ennek ára csak szeptemberben süllyedt vissza a novemberi szintre.

Érdemes utalni arra is, hogy az 1821-es mezőgazdasági év kedvezőbb lehetett mint a korábbi, mivel az árak többsége október végén jóval alacsonyabbak voltak mint az előző évben.

VIII. táblázat

A GABONANEMŰK ÁRÁNAK ALAKULÁSA AZ 1820–1821. GAZDASÁGI ÉVBEN

Hónap	Búza	Két- szeres	Rozs	Árpa	Zab	Köles	Kuko- rica
November	5,30	4,30	3,00	2,12	1,12	3,30	2,40
December	6,00	4,48	3,30	2,20	1,48	3,30	2,48
Január	6,18	5,12	3,48	2,30	2,00	4,00	3,60
Február	8,00	7,00	4,12	3,30	2,12	4,00	3,30
Március	8,30	7,12	5,00	3,36	2,30	4,00	4,00
Április	8,00	6,30	4,54	3,30	2,30	3,48	4,00
Május	6,30	5,00	4,12	2,51	2,00	4,00	4,00
Június	6,30	5,00	3,48	3,00	2,00	3,30	4,00
Július	6,24	4,30	3,48	2,30	2,00	3,30	3,30
Augusztus	4,00	3,12	2,00	1,48	1,18	3,48	4,00
Szeptember	4,00	3,12	1,54	1,51	1,18	2,12	1,18
Október	3,30	2,48	1,54	1,42	1,18	2,30	1,18

c/ Kapás- és ipari növények

A szántóföldi növénytermesztésen belül már a XVII. században is jelentős teret kaptak a különféle kapásnövények. Ezek többsége eleinte a konyhakerti növények közé tartozott. Tekintettel arra, hogy ezek mindvégig kívül maradtak mindennemű adóztatáson és tizedelésen, a termés nagyságáról, a termelők számáról még hozzávetőleges adatok sem maradtak fenn. Mivel a termények többségét csaknem minden háztartás felhasználta, fő vonásokban lehet következtetni a különféle zöldségfélék; bab, lencse, káposztafélék termésmennyiségére. Ezeket részben a szántóföldek és az úgynevezett nyaralók környékén, részben pedig a városon belül, illetve közvetlenül a város tövében kialakított kertekben termesztették.

Az egyik kapásnövény, amelyet az esetek nagyobb részében a szántóföldek és legelők között termesztettek, a dinnye. Régtől fogva közkedvelt lehetett, hisz már a XVII. századi számadáskönyvekben is évről-évre feltűnik néhány tétel, amely vásárlásukra utal. Ezt a növényt minden bizony-

nyal már akkor is sokan piacra is termelhették. Mivel akárhol nem lehet termesztetni, a XVIII. században külön dinnyeföldeket jelöltek ki. Ezek mellett az önkényes földfoglalás is gyakori lehetett a közlegelők határában. Tény, hogy a juhos gazdák több esetben tiltakoztak a hasonló megnyilvánulás ellen. „Hogy a juhok legelési többről több szántások által ne szorítassanak sem Szentlőrincen, sem Szentkirályon, sem Bene szélben dinnyének való földet senki foglalni ne merészellyen.”¹⁰⁴ A következő évben, amikor a magisztrátus döntését tiszteletben tartó gazdák külön folyamodtak újabb dinnyeföldek kijelölésére, a juhnyájak tulajdonosainak érdekeivel azonosuló hivatal elzárkózott attól.¹⁰⁵ Ennek a közkedvelt növénynek a termesztése az időnként felmerülő nehézségek ellenére széles körben folyhatott. Tekintettel arra, hogy a belső piac viszonylag szűk volt, a rossz utak miatt a szállítás a nagyobb városokba akkor elképzelhetetlen volt, a termés mennyiségéről, illetve a fajtákról nem találtunk feljegyzéseket.

Részben a kertkultúra terjedésével és fejlődésével, részben pedig a tanyásodással lehetett szoros kapcsolatban az ásott kutak számának gyors növekedése. Már a XVII. században is előfordult, hogy kút birtoklásáért gazdák összekülönböztek, a XVIII. században mind több pusztán, tanyán ásattak jelentős vízhozamú kátat. 1755-ben Borbásszálláson lévő kút közös használatáról egyezett meg Szalai János és Fazekas János.¹⁰⁶

A tanyák számának növekedése és a városban is növekvő vízfogyasztás következtében a gémes kutak száma rohamosan gyarapodott, de még a XIX. század dereka táján is komoly értéket jelentett egy egy jó kút. Még egészen nagy vagyonok felbecslése során sem hagyták ki az értékek felsorolásából a kutakat. Nemcsak a viszonylag jómódú Szekeres Pálné vagyonebecslésében tüntetik fel, hogy az egyik tanyáján rovásos kút, a másikon kőkút található, hanem a dúsgazdag Antal István leltárában is szerepel „egy tölgyfarovásos kút”, amely 250 váltóforint értéket képviselt.¹⁰⁷ A rendkívül aszályos térségben igényesebb állattartás és kerti növények termesztése szinte elképzelhetetlen volt megfelelő kutak hiányában.

A XVIII. század derekától a XIX. század közepéig tartó korszak legfontosabb változást a növénytermesztésben a kukorica eredményezte a szántóföldi növénytermesztésben.

Nincs még egy olyan kultúrnövényünk, amely aránylag rövid idő alatt olyan magasra ívelő pályát futott volna be, mint a kukorica, állapítja meg Wellmann Imre. Kezdetben, mivel a tenyészideje a gabonáétól jelentősen

104 IV. 1504. b/ 1754–58-as töredék, 1755. május 5-i bejegyzés.

105 „Gazdák uraimék az dinnyeföldek eránt tett instanciájokra determináltatott az, hogy hely nem találtatván, az dinnye alá való szántásra... nincs mód...” IV. 1504. b/ 1754–58. évi töredékek, 1756. április 27-i bejegyzés.

106 IV. 1504. b/ 175–58. 1755. ápr. 21-i bejegyzés.

107 IV. 1504. c/ 204, illetve 206. Ez az összeg 3 ló árának felelt meg.

eltért, az állattartást zavarta volna a szántóföldi termesztés, kertekben vetették, vagy csak a nyomások peremén. Eleinte a szárát törés után csak extenzív formában hasznosították, nem vágták le, hanem a jószágot ráeresztették.¹⁰⁸

A kukoricának sok haszna mellett az is előnye volt, hogy a szegények iga hiányában még két kezükkel is fel tudtak túrni akkora földet, melyen természetek annyi kukoricát, mely az éhínségtől megmentette őket.¹⁰⁹

Döntő fordulat akkor következett be, amikor a szántóföldi növények között helyet kapott. Tessedik is szorgalmazta termesztését. Előnyeként emelte ki, hogy a gyomosodás meggátlásában ér annyit mint a hagyományos ugaroltartás. Külön is fokozta jelentőségét, hogy utat tört az intenzívebb kapásművelés számára.

Igen jelentősek a kukorica termesztésének társadalmi kihatásai is. A szegény lakosság az aratórész mellé kis földdarab kukoricával történő bevetésével biztosítani tudta háztartása számára a kenyér mellé a legszükségesebb zsírt, szalonnát, füstölthúst. Ezen túlmenően, mivel munkaigényes növény volt, vetéséhez holdanként 3 munkás, kapálásához 5 kapás napszám kellett, kétszeri kapáláshoz 10 ember, töréshez és a fosztáshoz 4 ember, a zsellérek számára rendszeres munkaalkalmat biztosított a jobb módú gazdák földjén. Nem is a tiszta érték volt itt az igazán fontos, hanem az a tény, hogy az állattenyésztés egyik alapanyagává vált, emberi fogyasztásra is kiválóan alkalmas, és ha a gabonatermés rosszul sikerült, a kukorica még hozhatott bőséges termést.¹¹⁰

Elterjedését az Alföldön nehéz nyomon követni. Békésben már a török korban ismerhették, hisz termesztéséről már 1694-ből van adat. A Jászságból csak a század derekáról. Hódmezővásárhelyen 1731-ben említik először a feljegyzések. Szegeden viszont már 1719-ből való az első adat, ahol az egyik városrészt Kukoricavárosnak nevezték.¹¹¹ Kecskeméten a kukoricára utaló legkorábbi feljegyzés 1735-ből maradt fenn: „Molnár Mártonné a rácz katonák elmenetele előtt való napon egy katonának almát, kukoriczát és hagymát adott...”¹¹² Utána évtizedeken át kevés feljegyzés maradt fenn. Úgy látszik, hogy a szélesebb körű termesztése csak fokozatosan honosodott meg, és egyre kedveltebbé vált.¹¹³ 1779-ben ifjabb Csita

108 WELLMANN: 1962. 340–342.

109 WELLMANN: 1960. 320–327.

110 GAÁL László: 1978. 327. 1847-ben pl. igen gyenge volt a gazdasági év, de kukoricából rekordtermést jegyeztek fel. SZILÁGYI Tibor: 1990. 129.

111 BALASSA Iván: 1960. 46–47.

112 XV. 4. Az egykori tanácsi jegyzőkönyv 1735. augusztus 3 kelt (627. o.) szerint Szabó Kálmán jegyzetei révén maradt fenn, aki megjegyzi, hogy a tanácsi jegyzőkönyvekben ez az első eset, hogy a kukorica szó előfordul.

113 A 1769-es összeírásnál már önálló rovatként szerepel a kukorica is a többi takarmány mellett, de csak néhány gazdánál rögzítettek 2–4 kilo terményt. Az összesítéseknél ezeket is figyelmen kívül hagyták. IV. 1504. m. Dung Benedek budai mézárólegény 1771-ben a Szent Lőrinc napi vásár alkalmával „testi gonoszságnak el követése végett az kukoriczás kertekben vévén ki magát, vigyázó csőszök által megkapott” IV. 1504. c/ 188.

Mihály végrendeletében meghagyta, hogy „...az kukoritzta föld, amely vagy az szőlőnek végében... Csita Panna nénémre szálljon...” 1782-ben Mester Jánosné rendelkezett: „...Vagyon a csordás kút felé kukoritzta termő földcském...”¹¹⁴

Bár kétségtelen, hogy a kukorica a következő évtizedekben mind szélesebb körben terjedt el, a szántóföldi növénytermesztésen belül még a reformkor végén sem nyerte el az őt megillető helyet. A kecskeméti mintagazdaság programjában kiemelt fontosságot kapott a vetésforgó népszerűsítése, a megfelelő növények egymásutániságának a megtalálása. A 6 forgóból álló periódusban szükségesnek tartották a búza, a rozs, az árpa, a zab és a bükköny felváltva történő vetését, de a kukoricáról nem történik említés. Igen figyelemre méltó, hogy a mintagazdaság programjának egyik bírálója még ki is emeli a kapásokkal kapcsolatos észrevételében: „A földet soványító kukoricza termesztés talán elmaradhatna...”¹¹⁵

A kukoricának ezen évtizedeken belüli terméseredményeire helyi adatot nem találtunk, de a szakirodalom is csak nagy megszorítások között tud nyilatkozni. A piaristák gazdaságában 1 pozsonyi mérő vetőmagból 46 pozsonyi mérő termett. Holdankénti átlagban 20 pozsonyi mérőt lehetett számítani.¹¹⁶

A kukorica mellett másik nagy sikert elért kapásnövényünk a burgonya lett, amely ugyancsak Amerikából származva körülbelül azonos időben terjedt el az országban. A Felvidéken már az 1760-as évektől elterjedt, az Alföldön pedig a század végén. De igazán népszerű csak a századfordulón lett. II. József korában a vetőmagot még ingyen osztogatták. Szélesebb körben csak a napóleoni háborúk alatt kezdték termesztetni. Viszonylag gyors terjedését a XVIII. század utolsó szakaszának szinte állandósuló gabonahiánya is siettetette. A kapásnövények közötti súlyának gyors növekedését elősegítette az is, hogy ipari célokra is fel tudták használni. Ezen túlmenően a takarmánynövények között is mind fontosabb lett. A termés mennyisége ezekben az évtizedekben még lényegesen mérsékelt volt mint napjainkban. A piarista birtokokon az elvetett mag 3–5-szörösét tudták betakarítani.¹¹⁷

Az ipari növények közül az ismertetésre kerülő másfél évszázad alatt még viszonylag kevés honosodott meg, illetve csekély számú volt az olyan növény, amelyet jelentősebb mennyiségben termeltek. Ennek okai között

114 IV. 1504. v/ Végrendeletek.

115 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. c/ 109–113.

116 GAÁL: 326–327. Gabonából holdanként általában 10–12 pozsonyi mérővel számolhattak a legjobb talajokon.

117 A napóleoni háborúk alatt a zirci apátság gazdaságában nagy darab földet vetettek be burgonyával, amelyet göbolyók hizlalására használtak fel, szalma- vagy szénaszecskával keverték. 1803-ban Sopron vármegye vezetői burgonyából készített liszt és kenyér terjesztését szorgalmazták. GAÁL László: 1978. 335–337.

részben az éghajlati és talajviszonyokat, részben pedig a megfelelő ipari háttér és az agrokultúra hiányát kell megneveznünk. Az esetek többségében a rossz közlekedési viszonyok eleve nem tették volna gazdaságossá ezen termények nagyobb távolságra történő szállítását.

Az egyik legjelentősebb ipari növény kétségtelenül a dohány volt. Ez a mára egyik legelterjedtebb élvezeti cikk alapanyaga kezdetben Európában csak dísnövényként terjedt. Magyarországon az 1570-es években jelent meg, és minden szigorú tiltás ellenére gyorsan népszerűvé vált.¹¹⁸ Kecskeméten 1673-ban már a városi számadásokban is feltűnik.¹¹⁹ A város lakosai közötti jelentős népszerűségét bizonyítja az, hogy már 1678-ban statútum tiltotta, hogy dohányt akár boltokban, piacon vagy magánházaknál áruljanak. 1699-ben a gazdát 12, a szolgát 6 forint bírsággal büntették. „Ha háromszor ismételten rajta kaptatt, erősen megveretett, és ha negyedszer is rajta éretett, akkor a város piacán lefogatik és minden testrésze összetöretik, azután mehet szolgálatra.” A drasztikus büntetések sem tudták megfékezni a dohányzás szenvedélyének gyors terjedését. Figyelemre méltó, hogy 1715-ben már nem a nikotin élvezetét tiltják, hanem a dohányzás okozta tüzeket kívánták kiküszöbölni. Ugyancsak a tüzesetek megelőzése végett hozott igen szigorú tilalmakat a megyei közgyűlés is.¹²⁰

A XVIII. század végére már a jobb megfigyelőképességgel rendelkező utazók számára is egyértelmű lett, hogy Magyarországon a bor mellett a dohány vált legfőbb kiviteli cikké.¹²¹ Tekintettel arra, hogy tömegéhez képest elég magas értéket képviselt a szárított dohány, nagyobb távolságra is kifizetődővé vált szállítása, így az ország mind több részén termesztették a hazai és a külföldi piacra. Kecskemét határában az 1790-es évekből maradt adatunk szervezett dohánytermesztésről. Minden bizonnyal már korábban kezdődhetett a város megvásárolt pusztáján Pusztaszeren a termelés, mivel 1792-ben már engedményeket is kaptak a magisztrátustól, amennyiben a „dohányosoknak a haszonbér pontos fizetése mellett az ottani halászat megengedettet”.¹²² 1793-ban már a korábbi szerződés megújításáról döntött a tanács, amennyiben 350 forint árenda fejében engedélyezte a további termelést.¹²³ Ezt követően két évtizeden át az adatok sora igazolja, hogy Pusztaszeren folyamatosan végeztek dohánytermesztést.¹²⁴

A kecskeméti gazdák is igen jól érzékelték ennek fontosságát, hisz a reformkor végén létrehozott mintagazdaság egyik igen fontos feladata lett, hogy e kultúrnövény termesztésének szakszerűbb formáját részben

118 TAKÁCS Lajos: 1964. 11–12., illetve GAÁL László: 1978. 356.

119 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 296.

120 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b. 44., 53., 53–54., 56–57.

121 GAÁL László: 1978. 357.

122 IV. 1504. b/ 727.

123 IV. 1504. c/ 190. Április 24-i bejegyzés.

124 IV. 1504. b/ 76. 727.

kidolgozza, részben pedig népszerűsítse: „mert sokan művelik ugyan nálunk már a dohányt, de még a fajtáit, azoknak belső minőségét kevesen ismerik, a vélek való helyes bánás módját, célravezető elkészítését s elkülönítését pedig alkalmasint nem is tudják.” Éppen ezért a mintagazdaság 50 hold területéből hatot dohánytermesztésre szántak.¹²⁵

Az árutermelésre egyre jobban ráhangolódo kecskemétiak a reformkor során mind több vállalkozói kedvet mutattak. Ezek között kell említenünk az indigó előállítására tett komoly próbálkozásukat is, mégha nem is járt igazi sikerrel. Az ügyet az teszi külön is érdekessé, hogy mögötte egy piarista tanár, Katona Dénes állt. A város főbírójához, Ladányi Sándorhoz írott levele tájékoztat a nem hétköznapi kezdeményezésről: a XIX. század folyamán a fontos festékanyag miatt keresett és ezért jól jövedelmező növénytermesztés komolyan foglalkoztathatta a helybeli gazdákat, ezért a „...kecskeméti urak Indigó Társaságot akarnak szerkeszteni...” A piarista atya, aki minden bizonnyal a korábbi rendházában ismerhette meg a termesztés technológiáját, részletes javaslatot mellékelte betérjesztéséhez.

„1. A Tsülleng magvakat tsak lágy vizű kút körül ültessék el augusztusban vagy márciusban. A Homoki kút (Rátz temető mellett) a legjobb, legtisztább vízzel bír...

2. Egy font indigó készítéséhez 30 akó víz kívántatván, mennyit adhasson egy kút előre ki kell tanulni...

3. Minden kezdet nehéz, ezért nagyon elszánt emberek vállalkozzanak...

4. Tanácsos lesz kis területen kezdeni, fél hold homokon. Első indigó gyártónak Varga Annát, a mi böcsületes szolgálónkat, kit e művészetre már megtanítottam, ajánlom...”¹²⁶

A két rostonövény, a len és a kender egyaránt a XVIII. század derekán, vagy valamivel később megjelent ezen a vidéken is. A kender nemcsak a parasztok ház körüli gazdálkodásában kapott helyet, hanem a dunántúli uradalomban is. Mivel Mária Terézia és II. József különös figyelmet szentelt terjesztésére, minden bizonnyal már uralkodásuk alatt elterjedhetett nálunk is. A len északibb növény, és a Felvidék egyes megyéinek fő terméke lett. Wellmann szerint a gödöllői uradalomban a kendert és a lent „úgy látszik csak kertekben nevelték.” A kortársak megfigyelése szerint 1826 táján már „a len és a kendertermelés Magyarországon is szépen halad előre”¹²⁷

Ezt a megállapítást igazolja a kecskeméti magisztrátushoz ugyancsak 1826-ban benyújtott panasz is: Megállapították, hogy mivel a Csalános tónak vize a kender és a len áztatással felettébb bé mocskoltatik, annak

125 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. 108.

126 IV. 1504. c/ 203. 1839. VII. 25.

127 GAÁL László: 1978. 343-345.

feneke a kender és a len áztatása idején használni szokott hantok behordásával töltődik, s most egyéb helyeken is találnak a lakosok erre megfelelő vizet ... nehogy az annak környékén legeltetni szokott tehéncorda itatásban szükségét szenvedjen, és a juhok úsztatásokra használatni szokott víz bémocskoltasson, a kender és a len áztatása tilalmaztasson...¹²⁸

Az olajosmagvak elterjedésére nincsenek közvetlen adataink. Sem a repce, sem a napraforgó nem lehetett igazán elterjedt, bár a viszonylag nagy számú olajütők nyersanyaggal való ellátáshoz minden bizonnyal hozzájárultak. Kétségtelen, hogy 1817-ben Schweiger Márton azért kívánta megvásárolni a várostól az un. magazin épületet, hogy ott újabb olajütő malmot hozzon létre. Bár ekkor nem járt eredménnyel, 1821-ben igen komoly összeget, 1320 forintot szánt arra, hogy húsz évre megszerezze ehhez az engedély. Tehát kétségtelen, hogy a XIX. század elején már számottevő lehetett az olajos magvak termesztése a város határában.

A konyhakerti növények iránti igény ezekben az évtizedekben fokozatosan nőtt, de még semmiképpen sem beszélhetünk arról, hogy a szántóföldi növénytermesztés részévé vált volna. A XVIII. század során még mindig a tanya közvetlen közelében, vagy a város tövében lévő veteményes kertekben termesztették a háztartás számára szükséges zöldségfélét. Az igényesebb és a piacra is szállító zöldségtermelés a napóleoni háborúk idején jelentkezhetett: „...ezelőtt mintegy 30 évvel — írja Csányi János 1840-ben — egy-két élelmesebb gazda egy pár német kertészt hozván le, azóta azt lehet mondani, hogy általában elterjedtebb, és oly nagy mértékben elszaporodott, hogy nemcsak a helybeli piac láttatik el mindennemű gyökérrel és zöldséggel, hanem azokat eladás végett másfelé is szívesen széllyelhordják.”¹²⁹ „Főként káposzta roppant mennyiségben természetik évenként, s a tiszai vidékre is nagy mennyiségben szállítatik.”¹³⁰

A reformkor végén ezeket az eredményeket részben szakszerűbbé, részben pedig tömegesebbé kívánták tenni. Ennek érdekében a mintagazdaság egyik fontos feladata lett a zöldségtermesztés terén a helyi lehetőségek jobb kihasználása és annak propagálása. „Ezen kertészet neme szépen halad ugyan már nálunk is, mert némely avatott kertészek 1 hold földből két három száz váltó forintokat is kiárulnak évenként, de mégsem annyira, hogy a példaadás már szükségtelen volna, mert igen sok és hasznos konyhavetemények vannak még, mellyeket ide által szállítani jó és hasznos is lészen. De továbbá magában tekintve is, mint a mezei gazdaság leghasznosabb ágát intézetünkben vétek nélkül el nem mellőzhetjük.” állapította meg a program megszerkesztője.¹³¹

128 A Csalánosi tóban már 1749-ben folyt a kenderáztatás. XV. 22. jegyzőkönyvi kivonatok 1746–1756. IV. 1504. a/ 1826. VII. 31.

129 CSÁNYI János: 1840. 79.

130 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 112.

131 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. c/ 107.

Szorosan ide a belterjesebb kertkultúrához kapcsolódik ennek másik ága, a virágkertészet, amelynek régebbi hagyományai nyilvánvalóan a családi házak, majd a tanyák barátságosabbá, esztétikusabbá tétele érdekében az egyes háztartások keretei között alakult ki, és innen fejlődött tovább az igényesebb áruterelés felé. A nagy változás e téren is a XIX. század első felében ment végbe. Az 1840-es évek derekán joggal állapítják meg, hogy: „A virág tenyésztés már Kecskeméten sem jár haszon nélkül, amint piacunk bizonyítja. Mind a virágmagokból, oltványokból s gumókból, mind magokból a virágokból egész év alatt szép jövedelmet lehetvén szerezni.” Tehát már jelentős piaca volt a virágtermesztésnek a mezővároson belül is. A mintagazdaság területén az igényesebb virágok termesztése érdekében „üveg vagy meleg ház” készítését is szükségesnek tartották, „mégpedig a haszon tekintetéből is, mert a legdrágább és pénzt fogó virágok nagyobb része télen által meleg helyet kíván, s tavasszal dúsan kamaatozik.” A fokozódó igények jelentkezése, illetve ezek további fejlesztése volt a céljuk azzal a gazdaság részvényeseinek, hogy a központi épület körül mintaszerűen esztétikus környezetet igyekeztek teremteni: „Az udvart gyönyörködtető erdős ligetek szépségét ezen virágos kert külön különféle eleven spaliczokkal ... felosztva nagyon fogja növelni s mintegy kiegészíteni...”

d / Takarmánytermelés

A XVIII. század nagyobb részében az állattartás legfőbb és csaknem kizárólagos alapja a rét és a legelő volt. A XVIII. század közepe előtt csak akkor beszélhetünk takarmányozásról, ha az állatok istállóba kerültek. Ezt legtöbbször csak a télre korlátozták. A nyári istállózás gyakorlatilag ismeretlen volt. A takarmányozásra hosszú ideig nem is volt fogalom. A jeles mezőgazdasági szakíró, Nagyváthy nyomán „istállóban legeltetni” kifejezést használták erre a célra. A lovak kivételével szinte kizárólag a legeltetés jelentette az év nagy részében a jószágok táplálásának módját. Az ország nagyobb részében csak a XIX. század második felében, a legelők rohamos csökkenése állította igazán előtérbe a takarmánynövények termesztését.¹³²

A modern takarmánytermesztés Németalföldön alakult ki. Innen terjedt tovább Franciaországba, Németországba és ezen keresztül Ausztriába. Nálunk az egyik legfejlettebb gazdaságunkban, a Lilien uradalomban is csak 1797-ben lelhető fel az első nyomok. A takarmánytermesztést az ország nagy részén erősen gátolta a nyomásos gazdálkodás. Ezzel magyarázható, hogy hiába kísérlete meg Tessedik népszerűsíteni a lucerna, lóhere, mohar termesztését a szarvasi gazdák körében, az előadásra összehí-

132 GAÁL László: 1978. 346.

vottak kinevették. Ahol nem bénított a nyomásos rendszer, ott a vetőmag megszerzése jelentett megoldhatatlan gondot. Jellemző a XVIII. századi viszonyokra, hogy többen is akadtak, a „takarmányfüvek” szántóföldi termesztését apróra vágott széna elvetésével kísérelték meg, mert azt hitték, hogy az így elvetett növénynek magja van.¹³³

A széna képezte nemcsak a korábbi évszázadok során, hanem még a polgári forradalom táján is az egyik legfontosabb takarmányt. Ezért volt komoly értéke a jól karban tartott réteknak, kaszálóknak. A kaszálók értékét külön is emelte a városon belül az a tény, hogy itt jelentős számú katonaság állomásozott állandó jelleggel, és ezek ellátása részben kötelezettségként, részben bevételi lehetőségként is jelentkezett. Bár nem ment ritkaság számba a rétek, legelők trágyázása, annak céltudatos kialakítása, gondozása érdekében keveset tettek a kecskeméti gazdák. Több mint figyelemre méltó, hogy a már többször idézett mintagazdaság is szükségesnek tartja a megfelelő nagyságú — az egész terület kb. 20%-át kitevő — kaszáló kialakítását. A döntést körültekintően meg is indokolja a szerző: „Első tekintettel itt is úgy látszik, mintha ez nálunk nem is volna szükséges tárgya a példánygazdaságnak, mert úgymond Kecskeméten úgy is jól tudják azt a gazdák, hogyha a gyepet megtrágyazzák, több szénát terem... De én úgy hiszem, itt is bő mező áll nyitva a példamutatásra és hasznos kísérletekre. Mert bármelyik gazdának kaszáóját tekintjük is, avagy nem ugyanazon fűnemek vannak-e abban most is, mellyek 3-dik, 4-dik elődünk idejében is voltak, habár azok kevés termést nyújtanak, vagy rossz, s néha mérges fajokkal kevert természetűek légyenek is. És lehetne-e csak egy példát is mutatni hol a gyepkaszálók mesterséges megjavítására, nemesítésére a hasznosabb és több szénát adható gyepfű nemek szaporítására ... lépések történtek volna?” Ezért is szorgalmazza a tarack és egyéb értéktelen füvek helyett a nemesebb és nagyobb hozamú fűfajták termesztését.¹³⁴

A rétek, legelők szénahozamának nagyságára vonatkozóan igen kevés adat áll rendelkezésünkre. Mivel e téren érdemi változás évtizedeken át nem történt, egy-egy adat is komoly tájékozási pontként szolgálhat. Az 1786-os összeírás felmérése szerint Kecskeméten a 77–78 ezer holdnyi legelőn 87478 mázsa jó minőségű széna, és 75867 mázsa „savanyú” széna volt hasznosítható. Miközben ezeket a területeket legelőnek is használták az év meghatározott időszakában, 163345 mázsa szénát is biztosítottak az állatok téli takarmányozásához. Ez holdanként mindössze 2,12 mázsa átlagot jelentett.¹³⁵

A hétköznapok termelő tevékenysége során a réthez, legelőhöz kapcsolódott sok vízjárta lapos, illetve a szikes tavak, valamint a Tisza melletti árterület nádasa. Ezekről is takarítottak be takarmánynak való különféle

133 GAÁL László: 1978. 347–349.

134 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. c/ 110.

135 FÖRDŐS László: 1933–34. 48.

vízi növényt, különösen a tavaszi hónapokban, amikor még az érés folyamata meg sem kezdődött. Az állandóan vagy az év nagyobb részében vízzel fedett területeken az igazán értékes növény a nád volt. A XVIII. század csaknem egészében szinte kizárólagos tetőfedő igen nagy becsben állt. A városban a lakóházak szinte mindegyike, sőt több középület is náddal volt fedve. Iskolák, ispotályok stb. fedele is egészen a XIX. század elejéig nádból készült. Ezt érzékelteti a „Cserepes kórház” elnevezés is szemben a nádte-tős ispotályokkal, kórházakkal, amely épület és elnevezés az 1940-es évek végéig fennállt. A tetőfedés mellett gyakran alkalmazták kerítés és kevésbé igényes épületek, kunyhók falának kialakításához is.

Tekintettel arra, hogy a legjelentősebb rétek, nádasok a közösség bir-tokában voltak, és a nád iránti igény folyamatosan igen nagy volt, ezek gondozása, a nádasok aratása, a munkakezdés időpontjának kijelölése stb. a tanács hatásköre és feladata volt. Az önkényeskedőkkel szemben szigo-rúan jártak el. Az 1779. január 8-án hozott határozat értelmében: „Az alpári pusztán a nádvágás jövő szerdára határozatott, mely is vasárnap fog publikáltatni oly módon, hogy valaki azon terminus előtt a vágásban kaptik, in fl. 6 büntettetik.”¹³⁶ A város rendszerint a maga számára kivá-lasztotta a Tisza parti ártér egy részét, amelyből vágni a lakosságnak tilos volt. Ezen túlmenően a lakosok által vágott nád egy részét magának köve-telte: „Minden gazda, mely nádat fog vágni, minden 7-ik kévét a városnak kiadni köteleztetik. Aki ezt nem adná, minden nádja confiscaltatik.”¹³⁷

Az érdekeltség a nád vágásában olyan nagy volt, hogy tizedenként nyilvántartást vezettek a munkában résztvevőkről. Az 1758-ból fennma-radt lajstrom feltétlenül érzékelteti az arányokat.¹³⁸

<i>Tized</i>	<i>fő</i>	<i>kéve</i>
1.	7	860
2.	16	2195
3.	11	1730
4.	8	1650
5.	15	1670
6.	14	2910
7.	17	3040
8.	7	1120
Összesen:	95	15175

136 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 96–97. A büntetés súlyát érzékelteti, hogy egy napi napszámber 8-13 krajcár között változott, tehát 28–45 napi munkabérnek felelt meg. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/a 88. A pénzértékekre vonatkozóan l. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1986.

137 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 102.

138 IV. 1504. y/ 25. Nem árt utalni arra, hogy ez csak egyetlen lajstrom, ami nem zárta ki továbbiak létezését.

A nádvágás a zsellérek és a szegényebb gazdák számára a jégvágással együtt az egyik legjelentősebb téli munkaalkalom volt. Mivel pedig a nád keresett építőanyag volt, a város bérmunkában is végeztetett nádvágást, és a terméket később értékesítette. 1807-ben Alpáron több száz ember vett részt a munkában. 1808-ban az egyik kimutatás szerint 53 fő által kitermelt 3015 kéve nádért 1015 forintot kapott a tanács.¹³⁹

A nádvágás még 1831-ben is olyan fontos munkának számított a városban, hogy a lakosság érdekvédelmi szerve, a választott közönség is foglalkozott a témával: „Elérkezett az az idő, mellyben rendszerént nádaltatás esztendőnként szokott gyakoroltatni. Annál fogva a Választott Közönség helyesnek találja, hogy minél előbb a publicum részére 30000 kéve nád vágattasson, és hogy abból több lakosaink is részt vehessenek, fejéenként senkinek 200 kévéken felül ne adattasson, az is 2-ik bíró és szószóló által czéduláztasson ki.”¹⁴⁰

A szántóföldi takarménytermelés egyik legfontosabb növénye a lucerna lett, amely az 1770-es évek táján kezdett meghonosodni Magyarországon. Lényegében ennek a növénynek a szélesebb körben történő termesztésével vette kezdetét az a rendkívül nagy jelentőségű fejlődés, amely lehetővé tette a szilaj állattartás helyett az istállózó állattartás fokozatos térhódítását. Tessedik többek között azt is felismerte, hogy a lucernatermesztés egyszerre több haszonnal is jár. Először is javítja a rossz talajok termőképességét. Segíti a téli takarmányozás során gyakran jelentkező szükség enyhítését. Az igavonó jószágok táplálásakor abrakot lehet vele megtakarítani. A szántóföldek jobb művelését megköveteli, így közvetve is elősegíti a többi növény jobb növekedését.¹⁴¹

A reformkorra a kecskeméti gazdák között is „becse igen esméretes” lett. A mintagazdaságban úgy tervezték, hogy „...példamutatás végett itt a szárítást ágasokon vagy arra készített létz állásokon kell tennünk, valamint bérakását is üreges boglya alakban elrendezzük. A lucernához hasonló feladat jutott a másik fontos takarmánynövénynek, a bükkönynek. Ezt a hatéves vetésforgó során a búza, rozs, árpa és zab után vagy között két évben is vetették. Így nemcsak a takarmány mennyiségét tudták jelentősen növelni, hanem ezzel is segítették a gyengébb talajok javítását.”¹⁴²

139 IV. 1504. c/ 165. A nádvágás még a XIX. században is központilag szervezett munka maradt.

140 IV. 1504. c/ 170.

141 GAÁL László: 1978. 349.

142 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. c/ 110.

5. Szőlő és gyümölcsstermesztés

Bár Kecskemétet és környékét nem számítják az úgynevezett történelmi borvidékek közé, de szőlő és gyümölcskultúrája csaknem egyidős több híressé vált bortermelő tájegységünk szőlőtermesztésével. Tudjuk, hogy I. Géza királyunk egyik XI. századi oklevele már említést tesz az Alpár környéki szőlőkről.¹⁴³ A város legrégebb feljegyzései is egyértelműen tanúsítják, hogy a hódoltság korában már számottevő szőlő- és gyümölcsstermesztés folyt itt.¹⁴⁴ A hódoltság következő évszázadában mind a szőlő-, mind a gyümölcsstermesztés a lakosság létszámának növekedésével együtt bővült.

A XVIII. századtól a növekedést nemcsak a fokozódó igények inspirálták, hanem az elszabadult futóhomok elleni küzdelem is. Ezen elemi csapás elleni harc a század végére már az országos gazdaságpolitika szintjére emelkedett, és a legfelsőbb fórumokon döntések születtek vele kapcsolatosan. II. József császár 1788-ban már sürgette, hogy a homok megfékezése érdekében az országos főhatóságok hozzanak hatékony intézkedéseket. Ezek elmaradása miatt a következő évtizedek országgyűléseinek is visszatérő témája lett a Duna–Tisza közének jelentős hányadát fenyegető futóhomok. Az okozott kár és a fennálló veszedelem nagyságára jellemző, hogy Pest megyében 1791-ben 21 négyzetmérföld területet tett hasznavehetetlenné a homok. Kecskemét 12 négyzetmérföldnyi határának kb. egy hatodát (17%) fedte el. Tizenhárom évvel későbbi felmérés tanúsága szerint a város határának már a felét tette használhatatlanná.¹⁴⁵

A magisztrátus nemcsak különféle tilalmakkal kívánta az elemi csapás további növekedését mérsékelni, hanem — mivel a központi segítség, intézkedés nemcsak elmaradt, sőt esély sem volt rá, hogy valamilyen formában jelentkezzen — maga kezdett hozzá egy hosszú távon is igen eredményesnek bizonyuló elképzelés valóra váltásához, a futóhomok parcellázásához. Ez azonban nem ment minden ellenállás nélkül, így több megtorpanás is jelentkezett. Nem alaptalan a választott közönség 1835-ben tett megállapítása: „Fájdalommal tapasztalván a Választott Közönség egy részről azt, hogy a dúló szelek homokkal szembetűnőleg borítják a még azzá nem vált földeket is, más részről pedig azt, hogy ezen veszély meggátlása céljából mely számtalanszor, de mindenkor siker nélkül szorgalmazta a Választott Közönség a szabad homok beültetését...”¹⁴⁶

143 HORNYIK János: 1860. I. 192–197.

144 BENDE László: 1916. II. 1598-ban a budai pasának a különféle ajándékok között fél zsák almát és 11 pint bort vittek a kecskemétiak. De már az 1562-es török összeírások is nyilvántartásba veszik a gyümölcsstermesztést adóztatás végett, miként a szomszédos Nagykörösi, illetve Ceglédi is, tehát valószínűsíthető, hogy a gazdálkodás csaknem minden területén sokban hasonló települések e téren sem tértek el egymástól. MÉSZÁROS László: 1979. 80–81.

145 SZABÓ Kálmán: 1986. b/ 337–338.

146 IV. 1503. a/ 1835. március 30.

A szőlő- és bortermelés az akkori vízellátás csaknem megoldhatatlan gondjai, a kialakult szokások és foglalkoztatási viszonyok miatt lényegesen fontosabb szerepet töltött be az egyes családok életében mint napjainkban. Éppen ezért a háztartások csaknem mindegyike törekedett arra, hogy kisebb vagy nagyobb szőlőterületen saját szükségletét lehetőleg meg tudja termelni. A XVII. századból fennmaradt városi és földesúri statútumok is egyértelműen utalnak erre. A török kiűzése során a menekültek révén lélekszámban megnövekedett lakosság számára elemi igényként jelentkezett a szőlőtelepítés lehetősége. De a legelőterület kurtítása miatt olyan arányú társadalmi feszültség keletkezett, hogy a földesúrnak kellett közbeavatkoznia. Ennek döntésében végül az állattartásban érdekeltek is megnyugodtak, és így legalizálódott, majd bővült a Szolnoki hegynek nevezett részen a szőlőtelepítés.¹⁴⁷

Az adóösszeírások is egyértelművé teszik, hogy valóban igen széles körben természetek a városban szőlőt. Az 1707-es összeírásba felvett 663 adózó közül 529 háztartás termelt olyan mennyiségű bort, amely már adókötelessé vált (79,8%). Több mint figyelemre méltó, hogy a legkisebb vagyonnal rendelkező rétegen, a törpegazdákon belül is 77%-nak volt szőlője. A kispaszták 91%-a, közepes gazdák 98%-a, nagygazdák között pedig egy kivétellel mindegyik maga termelte meg borszükségletét.

A század derekáiig a nagy járványok ellenére a bevándorlások hatására is rohamosan nőtt a város lélekszáma. Mivel a leteleplők többsége csaknem földönfutóként érkezett ide, eleinte cselédként, napszámosként vagy mesterlegényként kezdett itt dolgozni, 1757-re a teljesen vagyontalanok száma a korábbiaknak tízszeresére nőtt, ami csaknem félezer háztartást jelentett. Bár igen sokan viszonylag gyorsan tudtak önálló egzisztenciát teremteni maguk számára, az ingatlanok szerzése nem ment zökkenők nélkül. A közel másfélezer háztartást képező törpegazdák között a szőlővel rendelkezők aránya számottevően csökkent, de még ekkor is 56,7%-uk saját szőlőjét művelte. A több mint félezer kisbirtokos között viszont még 83% szőlős gazda volt. A középgazdáknál ez az arány 93%, a nagygazdáknál pedig 98% volt. Tehát megfogalmazhatjuk azt, hogy a háztartások 60%-a foglalkozott valamilyen szinten szőlő- és gyümölcsstermeléssel, ami egy alföldi városon belül még mindenképpen igen magas számnak mondható.

147 Az 1691. május 6-án kelt rendelet 3. pontja: „Az mi a szőlő hegyek dolgát illeti, jóllehet a Szolnok fele a várastul járó utt mellett jobb kez felől is az kitti Szár homokának híttak, annakelőtte mind marha járó s szabados pascuatio volt, és azt a darabot nemely privat emberek az város rendelése kívül árkonták s fogták fel szőlőnek. Mindazonáltal mint hogy szaporodik a város lakosa s népe, hogy szegénynek jusson szőlő, az mint lehet, és ne panaszkodhassék, consential a város, hogy azon Szár homok nevű hely szőlő hegy legyen, de úgy, hogy azok között oszollyon fel, kiknek másutt szőlőjek nincsen...” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 50.

Bár a század második felében a bevándorlás üteme részben az ország egészében lezajlott gazdasági és politikai változások, részben a város korlátozó intézkedései miatt lelassult, az adóztatás végett nyilvántartásba vett háztartások száma mégis csaknem 40%-al nőtt egy negyed századon belül. 1786 után a növekedés tempója tovább csökkent ugyan, de még így is a század derekára közel 60%-os további gyarapodás tapasztalható. Érthető, hogy a szőlőingatlant szerzők aránya, mértéke nem tudott ilyen ütemben gyarapodni, és az egyes vagyoni rétegeken belüli birtokarányok is átrendeződtek. 1780-hoz viszonyítva a szabadságharc idejére az abszolút gyarapodás ellenére a törpegazdák tulajdonában lévő szőlőterület 56,5%-ról 35,2%-ra zsugorodott. A kisbirtokosok tulajdonában viszont számarányukhoz képest bizonyos növekedés mutatható ki: 29% helyett 32,2%-ot birtokoltak. A középgazdák és nagygazdák tulajdonlásában érezhető az igazán nagy változás, hisz mindkettőnél megkétszereződött a szőlővagyion területe: 8,2%-ról 19,5%-ra, illetve 6,3%-ról 13,2%-ra emelkedett a tulajdonukban lévő szőlő aránya. Ezek a változások mind a szőlőtermelés gazdaságosságára, mind annak rétegeképző szerepére egyaránt rávilágít.¹⁴⁸

Újabb szőlők nagyobb arányú telepítése mindig több társadalmi, vagyoni réteg érdekét szolgálta, illetve sértette egyszerre. Az egyik szinte az egész korszakon át ható tényező kétségtelenül az volt, hogy a földesúri jogokat bérlő, illetve megvásárló magisztrátus igen nagy haszonnal adta el a megvásárolt borokat, az év minden szakaszában magasan tartva az árakat. Ez a gyakorlat egyrészt erősen készítetett arra, hogy a saját szükségletét kiki maga termelje meg, másrészt csábított a többlettermés illegális formában történő kimérésére, a kurtakocsmá tartására. Másik motiváló tényező kétségtelenül az árutermelésbe való bekapcsolódás egyik leghatékonyabb módjának minősült, amennyiben a mind fontosabbá váló készpénz megszerzését biztosította. A korszak végére az értéknövelésnek és a vagyonszerzésnek egyik legfontosabb forrásává vált. Társadalmi szempontból is igen fontosnak minősült a bortermelés, mivel a nagyszámú zsellér és napszámos az év jelentős részében munkához, megélhetéshez jutott általa. Végül ismételten utalnunk kell arra, hogy a futóhomok megkötésében igen fontos és hatékony eszköznek bizonyult.

Természetesen voltak olyan tényezők is, amelyek a szőlőterületek növekedése és a parcellázások ellen hatottak. Ezek között első helyen kell kiemelnünk azt, hogy az egyéni bortermelés bővülése mindig veszélyeztetette, csökkentette a városi kocsmák hasznát, bevételét. A szőlősgazdák közötti konkurrencia legalább ilyen mértékben hatott. 1826 táján újabb okként jelölték meg a munkabérek jelentős növekedését, és kezdettől fogva egyik legjelentősebb ok mindig is az volt, hogy minden hold szőlő telepíté-

148 A fenti adatok IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b és 1991/a ide vonatkozó táblázatai alapján készültek.

sével csökkent a közlegelő területe, szűkült az amúgy is tartós válságot átélő jószágtartás gazdasági háttere.

A tanács szabályozó–korlátozó szerepe éppen a felsorolt okok miatt csaknem mindig tetten érhető. Már 1691-ben részben a tanács fontolgatásával szemben döntött a zúgolódó szegények javára a nagyhatalmú földesúri inspektor. Később is az esetek nagyobb részében azt tapasztalhatjuk, hogy az állattartók érdekeire hivatkozva szegült szembe a testület a saját szűkebb érdekeit is sértő telepítéseknek. Így történt ez 1779-ben is, amikor a következő módon döntött a magisztrátus: „Régi statútumok ellen senki sehol a város földin, sem pedig a maga kertnél a végre földet ne szakaszson, hogy ottan szőlőt telepítsen. A kik pedig azért építettek vagy építeni igyekeznek, attul minden módon eltiltatnak, a gyümölcsös, kivált az eperfák megmaradhatván.¹⁴⁹

A futóhomok elleni küzdelem, melyet szorgalmazott a megye is, megkerülhetlenné tette a tömeges és megismétlődő parcellázást. A város egyik legrégebbi legelőjét, Ballószög pusztát a tanács 1801-ben kezdte 100 hold terjedelemben 1–3 holdas parcellára felosztani. 1810-től a folyamat felgyorsult,¹⁵⁰ de 1826 táján erősen megtorpant. Csak egy igen széleskörű társadalmi megmozdulás hatására, amely éveken át sok kellemetlenséget okozott a magisztrátusnak, lendült neki a munka 1836-ban.¹⁵¹ Ehhez az engedékenységhöz kétségtelenül hozzájárult az is, hogy a megváltkozás miatt a tanács igen súlyos anyagi gondokkal küzdött, és a kamatok fizetése érdekében a parcellázások bevételeit is növelnie kellett. Az árverések során számottevően nőtt a város határában lévő szőlőterület.

Tekintettel arra, hogy az 1600 holdnyi új szőlő önmagában is igen jelentős változás a város mezőgazdaságában, és mivel a szőlőparcellákkal egyidőben az erdősítés céljára is történtek árverezések, célszerű ezen igen jelentős és több szakaszból álló folyamat legfontosabb dokumentációját itt ismertetni, annál is inkább, mivel több szempontból is igen hasznos.¹⁵²

149 IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1991/a 129.

150 BENDE László: 1929. 288.

151 A városban kialakult társadalmi feszültség okaira, illetve az elégedetlenkedőknek a megyével való kapcsolataira vonatkozóan l. IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor: 1992. és KISFALUDY Katalin: 1992.

152 XV. 8. Balla János Kecskemétre vonatkozó jegyzetei, 56–57.

A KÖZLEGELŐKBŐL ERDŐKNEK ÉS ÚJ SZŐLŐKNEK
KIOSZTOTT HOMOK MENNYISÉGE 1836. ÉVBEN

Sárközy István mérése

*II. szakasz*¹⁵³

1. új erdő, Ballószög	664 hold	59 öl
2. Ballószög	6 hold	1400 öl
3. új szőlő Csalános mellett	44 hold	90 öl
4. új szőlő Csalános mellett	14 hold	
5. új szőlő, Ballószög	90 hold	

III. szakasz: Ballószögben

erdő	8 hold	553 öl
------	--------	--------

IV. szakasz: Ballószög és Köncsög között

1. új erdő	102 hold	843 öl
2. új erdő	550 hold	1595 öl

V. szakasz: Ballószög, Köncsög és Csalánosi tó között

1–5. új erdő	452 hold	732 öl
--------------	----------	--------

*VIII. szakasz: Zabolai tanyája mellett*¹⁵⁴

1. új erdő	4 hold	980 öl
------------	--------	--------

IX. szakasz: Úrrét és tömöstöki tanyák között

1. új erdő — lakosoké	278 hold	189 öl
2. Gyenes örökösöké	1 hold	384 öl
3. P. Piaristáké	6 hold	380 öl
4. Csorbák erdeje	1 hold	467 öl

Összesen: **2081 hold** **22 öl**

153 Az I. szakasz a kimutatásból is hiányzik.

154 A VI–VII. szakasz ugyancsak hiányzik.

Kun István felmérése:

I. szakasz: Bene, Lajos és Nagynyír között árverésen eladott homok

1. Szőlővel beültetett terület	200 hold	314 öl
2. Héjjasok tanyája mellett árverés útján beültetett homok	166 hold	461 öl
3. Város által beültetett homok	173 hold	359 öl
4. Czethal mellett, a benei határ mentén a város részére	298 hold	1282 öl

II. szakasz: Nagynyír és Kerekegyháza között

5. Kerekegyháza mentében új szőlőknek	160 hold	483 öl
---------------------------------------	----------	--------

III. szakasz: Kerekegyháza határai között

6. Szarkás erdő	1020 hold	1528 öl
-----------------	-----------	---------

IV. szakasz:

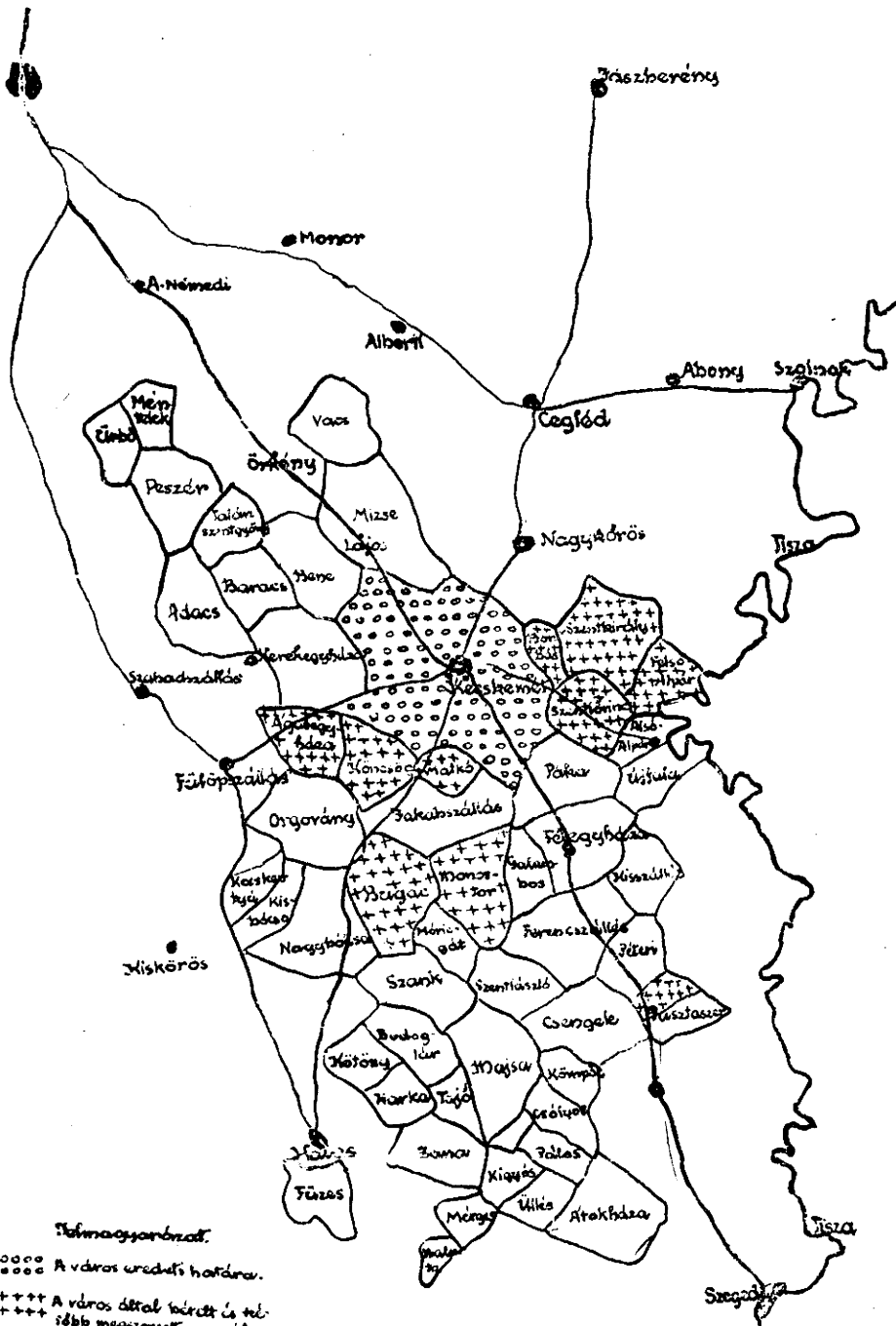
7. Árverésen eladott új szőlő	141 hold	483 öl
-------------------------------	----------	--------

V. szakasz:

Budai köz végén új szőlő	19 hold	1252 öl
Kis Talfája között eladott homok	294 hold	34 öl
Zölderdei kocsmán alul új erdő	100 hold	
új szőlőnek kiosztva	1451 hold	827 öl
új erdőnek	1593 hold	149 öl
Összesen: erdőnek:	3674 hold	871 öl
új szőlőnek	1600 hold	623 öl
Mindösszesen:	5274 hold	1494 öl

Tekintettel arra, hogy az öreg szőlőkkel szemben az újak mind terjedelmesebbek lettek, célszerű térképen is megjeleníteni ezeket. (L. a térkép-melléklet. A térkép rajzai tartalmazzák a XIX. század végén és a következő évtizedekben telepített szőlőket is!)

Régi és új szőlők kecskeméti határában

A telepítések során a magisztrátus igyekezett elejét venni a különféle spekulációnak, ezért az új szőlőkre 10 évre szóló eladási tilalmat mondott ki. Ez vonatkozott a Ballószögben parcellához juttatott tanítókra is.¹⁵⁵

A bőséges dokumentáció ellenére sem könnyű megállapítani, hogy a reformkor végére pontosan mekkora is volt Kecskemét határában a szőlőterület. Ennek számos oka van. Az egyik mindenekelőtt az, hogy hosszú időn át az adózásnál a termés nagyságát vették alapul. Csak a XVIII. század vége felé vált általánossá, hogy a területet tekintették az adó alapjának. Azonban ekkor is hosszú időn át még a „kapás” volt a mértékegység, amely általában kb. 200 négyszöglet jelentett, de ezt távolról sem használták pontosan. A XIX. század elején egyre inkább elterjedt mértékegységként a holdnak az alkalmazása. Viszont évtizedeken át felváltva használták a magyar (1200 négyszögöl) és a kataszteri (1600 négyszögöl) holdat, és gyakran nem jelölték, melyikben számoltak a kimutatások vagy a területfelmérések alkalmával. Ráadásul igen gyakran nem mérnöki felmérés, hanem csak becslés alapján állapították meg a terület nagyságát. Csak az 1840-es években válik megbízhatóbbá az adatközlés, miután a város határában mind több szőlőt mértek fel szakképzett mérnökök. De a szabadságharcig ezzel a munkával teljesen nem végeztek.¹⁵⁶

Mindehhez hozzá kell vennünk, hogy a szőlőnek kiosztott területet nem telepítették teljesen be, hanem mivel régi szokás szerint körülárkolták azokat, jelentős területek estek ki, és a legtöbb esetben a szántóval, kerttel nem rendelkezők több más növény számára is hagytak elegendő helyet: „...A körbe eső veteményes földeket szőlőkké, vagy ezeket amazokká, vagy pedig gyümölcsössé önként...” alakíthatta át bármelyik gazda.¹⁵⁷ Éppen ezért a XIX. század első felében kiosztott földeket sem lehet úgy kezelni, hogy az pontosan azonos ugyanakkora területű termő szőlővel. Visszatérő kitétel a különféle vagyonbecslésekben és végrendeletekben a szőlő területének megállapítása után a veteményes kert terjedelmének rögzítése.¹⁵⁸

Bár a Kecskemét környékén telepített szőlők területének növekedését egészen pontosan nem is tudjuk rögzíteni, néhány adattal elég pontosan tudjuk azt érzékeltetni. Az 1780-as összeírás adatai alapján 10884 kapás nagyságú területet adóztattak meg, amely kb. 1360 holdnak felelt meg.¹⁵⁹ Ennek ismeretében értékelhető igazán a későbbi növekedés: 1836-ban

155 IV. 1504. b/ 1812. április 6.

156 Ebből a munkából Sallai Károly mérnök vállalt igen jelentős részt, és 1848 decemberéig a Budai úttól a Borbás közíg 1695,9 holdat, a Csalánosban pedig 411,6 holdat mért fel pontosan. IV. 1504. b/ 1848. III. 2778. tsz.

157 CSÁNYI János: 1840. 78.

158 IV. 1504. c/ 204–206. vagyonbecslések

159 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 269. Egy kapás terület 200 négyszögölnek felelt meg. Az 1850–51-ben készült összeírás fejlécén egyértelműen ekkora területűnek határozták meg az egy kapás nagyságot.

2578, 1843-ban pedig 3387 kataszteri holdra tehető a régi és az új szőlők területe.¹⁶⁰

Ez az egyéként igen jelentős szőlőterület sem tudta folyamatosan kielégíteni a helyi szükségleteket. A hódoltság korában rendszeresen kénytelen volt bort vásárolni a város. Ezt a helyi fogyasztáson túlmenően a különféle katonai egységek kiszámíthatatlan igénye is szükségessé tette. A főbírói és a másodbírói számadások évről évre a vásárlások sorát rögzítették. Csak 1668-ban Pestről, Baranyából, Csongrádból, Dunaföldvárról, Szegedről, Tolnából, Soltról és Kőrösről szállítottak jelentős mennyiséget.¹⁶¹ De a későbbi évtizedekből is bőven maradt adat arra, hogy az igények kielégítése érdekében más borvidékről, más településről hozott borral töltötték fel a város hordóit. Csupán a példa kedvéért idézünk néhány esetet: 1739-ben Varsányi Imre gyöngyösi kereskedőtől rendeltek 400 akó bort.¹⁶² 1801-ben a „borbíró utasított, hogy miután nem reménylhető, hogy az itteni termés elegendő legyen, nehogy a kocsmák üresen maradjanak, Óbuda és Tétény környékéről szerezze be a szükséges mennyiséget.”¹⁶³

A kecskeméti szőlők terméséről szerezhető adatok még bizonytalanabban mint a terület nagyságát rögzítők. A XVIII. század első felében a megtermelt mennyiséget adóztatták ugyan meg, de a letagadások, a tized stb. miatt csak azt állíthatjuk, hogy a nyilvántartásba vett mennyiség a minimum lehetett. Ennél minden bizonnyal kb. 20–25%-al magasabb volt a tényleges termés. Az 1707-ben az adószedők 4675 akót vettek nyilvántartásba. (Egy–egy termelőre átlagosan 8,8 akó jutott.) Ez azt jelentette, hogy az adózásra nyilvántartásba vett háztartásokra átlagosan 3,8 hektóliter jutott. A nagyszámú idegen és a katonaság fogyasztása ezt az átlagot erőteljesen lecsökkentette. 1757-ben 20442 akó bort adóztattak meg. Ekkor egy termelőre átlagosan 12 akó és a nyilvántartásba vett háztartásokra átlagosan 3,86 hektóliter jutott.

1725-ből fennmaradt bordézsma lajstromba felvett első száz gazda kötelezettsége alapján arra is kaphatunk választ, milyen szóródást mutatott a termelt mennyiség. Egy akónál kevesebb dézsmát adott 41 gazda, egy és két akó közötti dézsmára lett kötelezve 37, tehát a termelők több mint háromnegyede igen kis mennyiséget termelt, amelyből csak csekély

160 BENDE László: 1916. 25. Csányi János 1840-ben írt ismertetőjében a régi szőlők területét 4000, az újabb telepítéseket pedig 1600 holdra teszi. Nem jelzi viszont, hogy minek alapján és milyen holdban számolt, illetve nem rögzítette azt sem, mit ért régi telepítésen, és ettől kezdve értendő az új.

Bizonyos összehasonlítási alapot adhat, ha figyelembe vesszük Kiskunhalas szőlőterületét: 1828-ban 1905 holdat tartottak nyilván, és ez csekély eltéréssel 1890 tájáig változatlan maradt. NAGY SZEDER István: 1935. 23.

161 IV. 1510. i/ Főbírói számadások, 1668. 27–38. és a következő évek feljegyzései.

162 Egy magyar akó 64 icce (32 pint) ürtartalmú volt, azaz 54,3 liter. IV. 1504. y/ 34. 1739. VII. 4.

163 IV. 1504. b/ 76. 367.

részt tudtak esetleg értékesíteni. Tizenhét háztartástól két-három akó dézsmát követeltek, ami 11–16 hektóliter termést feltételez. Tehát a gazdák 17–20%-a jelentős bevételre számíthatott bortermése alapján. A termelők 9%-a 2–3 akót szolgáltatott be, termésük tehát 16–22 hektóliter között lehetett. Mindössze 6%-ra tehető azok száma, akik 4–8 akóra voltak kötelezve, ennél többel senkit sem terheltek meg. Ezek a gazdák évenként figyelemre méltó bevételre számíthattak a városnak eladott vagy kimért boruk után, de igazán nagyarányú bortermeléssel nem találkozunk.

Érdekes rövid áttekintést végeznünk annak felderítésére, hogy a nagyobb termelők milyen mennyiséget tudtak időről időre a város kocsmáinak eladni. Ezúttal is csak az illusztrálás érdekében választottunk két egymást követő évet.¹⁶⁴

<i>Név</i>	<i>1777 (akó)</i>	<i>1778 (akó)</i>
Ns Tormási István	39	51
Ns Rozgonyi István	38	49
Ns id. Deák Mihály	42	50
Ns Csáktornyai Ferenc	38	48
Ns Nagy János	35	48
Ns Herczeg István	39	49
Ns Sárközy Pál	38	45
Ns Szeles György	39	49
Ns ifj. Deák Mihály	39	48
Ns Tóth István	35,5	46
Ns Kis Józsefné	39	50

Kisebb tételt természetesen sok tucat termelő értékesített hasonló módon. A felsorolás azért is hasznos, mivel néhány fontos tényt dokumentál. Először is egyértelmű, hogy a magisztrátusban ekkor már meghatározó szerepet ért nemesek a helyi politikai súlyukat anyagiakban is következetesen kamatoztatták.¹⁶⁵ Másrészt érzékelhető, hogy a nemesek betartottak egy meghatározott keretet, az egyes tételek között alig van eltérés. Hangsúlyozni kell, hogy más években is csaknem ugyanilyen sorrendben követték egymást. Tehát nem alaptalan a század végén és a reformkorban a zömmel nemesekből álló magisztrátussal szembeni vád, amely szerint maguknak indokolatlan előnyöket biztosítottak. Érdekes még arra is utalni, hogy míg a kisebb gazdák többsége az őszi és a téli folyamán kénytelen volt pénz hiányában viszonylag olcsón értékesíteni újborát, a nemesek és a

164 IV. 1510. f/ Borbírói számadások, 1777–78. A bőséges forrásanyag birtokában további sokirányú elemzés válna lehetővé.

165 A helyi nemesek politikai térnyerését, illetve befolyását részletesen elemzi: KISFALUDY Katalin: 1992. Korábban BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1979.

nagyobb gazdák júniusban, de legalábbis a tavasz folyamán kínálták fel készleteiket, amikor a bor ára már lényegesen magasabb lett.

Teljességgel érthető, hogy a helybeli gazdák igyekeztek megvédeni saját érdekeiket, és csak akkor engedték a más településekről való borok behozatalát, ha kimondottan rossz volt a termés. Különösen felerősödött ez a törekvés a XIX. században a szőlőültetvények rohamos bővülése idején. 1820-ban is határozatban tiltotta ki a város területéről az idegenek borát.¹⁶⁶ 1830-ban is a bor elkobzása terhe alatt tiltották meg a behozatalt.¹⁶⁷

A szőlők megművelésének módjáról, a különféle szőlőfajokról és a bor kezelésének folyamatáról nagyjából csak a XIX. századból maradtak fenn adataink. Az tény, hogy mindig is a szőlő megmunkálása az itteni körülmények között is rendkívül munkaigényes tevékenység volt. A kortársak is úgy látták, hogy a „...szőlőművelésben legkitűnőbb nyoma fekszik a kecskeméti nép élénk munkaszeretetének és hangyaszorgalmú iparának...”¹⁶⁸ Az évszázadok során az egyre jobban terebélyesedő szőlőskertekbe sokféle és az esetek nagyobb részében jó minőségű fajtát telepítettek a helybeliek. „Szőlővesszejiket, vagy az ültetésre használt venyigéket, az ország minden vidékéről szerzik össze, s valójában oly sok s különféle s nemesnél nemesebb-fajú fürtei vannak, hogy a szép iparú s dicső emlékezetű Schams venyigeiskolájának is csak itt volna legalkalmasabb központi helye.”¹⁶⁹ 1812-ben egy felmérés során 29 féle figyelemre méltó szőlőfajtát számoltak össze a város körüli szőlőskertekben.¹⁷⁰

A szőlő megmunkálása és gondozása az adott időszakra jellemzően és kellő körültekintéssel történt már évszázadok óta. Mégis a kecskeméti bor nem tudott kivívni különösebben jó hírnevet. Az egyik legfőbb kifogás az volt vele szemben, hogy nem tartható el elég sokáig. A ferencesek rendfőnöke „...minden szomszédos helyre utazóval megállapodott, hogy a rendház számára nyári borról gondoskodjon...”, mivel „...a kecskeméti bort, amit jelenleg koldulással szerzik, szeptember után alig, vagy egyáltalán nem lehet ivásra megőrizni...”¹⁷¹ Ennél az ítéletalkotásnál viszont feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy az átlagos bor is feltétlenül jobb lehetett, mint amit a kolduló szerzeteseknek adományoztak. A rendfőnök ítéletének megalapozottságát alátámasztja az 1786-os összeírás értékelése is. E szerint a városban leszűrt 39837 akó terméséből csak 5572 akó volt jó minőségű.

166 A statútum indoklásaként rögzítették: „Tapasztaltatván az, hogy a szomszéd környékből számosabb kocnikon hordónként hozzák a borokat a városra...” További indokként a kurtakocsmák megfélemezését és a helyi borok minőségének a védelmét emelték ki. A legnagyobb felhozattal a vadkertieket vádolták.

167 IV. 1504. b/ 76. 381.

168 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 112.

169 CSÁNYI János: 1840. 78–79.

170 BENDE László: 1916. 20.

171 SZABÓ Attila: 1992. 41. 1773. jan. 2-i bejegyzés.

gű, a többi „alávaló minőségű” lett, tehát csak a termés 14%-a volt a helyi értékítélet alapján is igazán jó bornak mondható.¹⁷² Tény, hogy az egyébként többségükben jó fajtájú szőlőkből készült borokkal szemben több más esetben is merült fel jogos kifogás. A fáradtságos munka azért sem hozhatta meg a megérdemelt eredményt, mivel a borkezelés terén súlyos hibákat követtek el az itteni gazdák, illetve súlyos mulasztásokkal tették tönkre munkájuk gyümölcsét.

Ennek lett eredménye, hogy bár „...Kecskeméten sok nemes fajtájú szőlők vannak ugyan, de azok összekeverve, öszve is szüretelvéen lévén, a külön fajok jó vagy rosszaságát színre, erőre, zamatra, tartósságra stb. való tűrősségét meg nem tudhatjuk, s ennél fogva azt sem, melyiket kelle-ne szaporítani vagy irtani...”¹⁷³ Mivel a szőlőkben prэшázak nem voltak, miként az borvidékeken szokásos, a szőlőt, illetve a mustot többnyire hazahordták, s a bort otthon hagyták megforrni, az esetek nagy részében nem igazán szakszerűen kezelt hordókban. Megfelelő pincék hiányában a borok télen és nyáron súlyosan károsodtak.

A XIX. században mind több gazda házánál alakítottak ki kisebb-nagyobb pincét, ami már lényegesen alkalmasabb volt bor szakszerű kezelésére. A vagyonok, házak értékei között kiemelt helyen szerepel a pince léte, amelyik olykor több száz hektó bor befogadására is megfelelő volt.¹⁷⁴

A korszerű termelésre és feldolgozásra fogékonyabb gazdák pedig szőlőkben gondoskodtak a megfelelő feltételekről. Csányi János, a kiváló közigazgatási szakember és jeles gazda 500 útból álló szőlőjében nemcsak a kapás számára épített megfelelő lakóhelyet, hanem prэшázat is.¹⁷⁵ Eljárásása nem volt egyedi eset. Szűkre szabott mellékletünkben Kajtáriné vagyonebecslésében is fellelhető: „573 út szőlő, sajtóház, kapás lakhely, veteményes kert”.¹⁷⁶

Tehát a reformkorban minőségi változás tapasztalható a kecskeméti borgazdálkodásban is. A hordókat korábban olyan hanyagul kezelték még a város pincéiben is, ahol nagy tételekben tárolták a különféle minőségű borokat, hogy abból gyakorta súlyos károk keletkeztek. Nem valószínű, hogy egyedi eset volt: 1808 februárjában két pincében lévő 3027 akó borból 855 akó, tehát közel ötszáz hektóliter olyan rossz és dohos lett, hogy azokat kimérni már nem lehetett, és helyette kénytelen volt a város 1000 akó „jóféle” újabb bort vásárolni, az ihatatlan tömeget pedig ecet készítésére

172 FÖRDŐS László: 1933–34. 48.

173 CSÁNYI János: 1840. 79. Ezekben az évtizedekben néhány kiemelkedő eredményt produkáló borvidéktől eltekintve országosan is hasonló volt a helyzet. A parasztok a szőlőt „öntapasztalás és aggszokás szerént művelik” szól a megállapítás: OROSZ István: 1989. 47.

174 IV. 1504. c/ 203–206. Vagyonbecslések

175 IV. 1504. c/ 203.

176 IV. 1504. c/ 203.

engedték át.¹⁷⁷ Ezekben az évtizedekben mind több gazda mélyebb és egészségesebb pincét készítettett, a szüretelésnél pedig egyre körültekintőbben és igényesebben jártak el: „...az érett fürtöknél az éretlenektől s a rohattakról, sőt a szemeknek a csumától is különválasztását, valamint a hordók körüli sokkal vigyázóbb bánást, úgy látszik, hogy a szőlőskertek megszaporodása, a boroknak azonnali el nem adhatása a boroknak nemesítését fogja következtetni...”¹⁷⁸ A jó erős vörös bor készítése érdekében a fehér és a fekete szőlőt külön szedték, és csak az egészséges szőlőt préselték ki. Éppen ezért a század derekára megváltozott a kecskeméti borokról korábban kialakított vélemény, a kortársak megállapítása szerint: „Jó asztali borokat, melyek Pesten is, mint egyik kereskedelmi ág felhordatnak, természet a szőlős gazda. Ezek a borok hegypincékben jól eltarthatnak számos évekig.”¹⁷⁹

A szőlőtermelés egyre több háztartáson belül már nemcsak a házi szükségletek kielégítését szolgálta: a borkimérés már régtől fogva számos gazda biztos pénzforrása volt. Csak a hivatalosan engedélyezett bormérések száma 100 fölé emelkedett a reformkor idején,¹⁸⁰ és ennek minden bizonnyal többszörösét tette ki a kurtakocsmáké, melyek ellen a magisztrátus évszázados szélmalomharcát kitartóan vívta.¹⁸¹ A szőlőtermesztés gazdaságossága egyre nyilvánvalóbbá vált.¹⁸² Ennek igazolására Csányi az alábbi nagyon érzékletes és meggyőző példát hozta fel: „Egy olly 3 és fél holdnyi buckás homok-téren, mellyen körülhatározva csak egy birka sem kapott volna elég legelőt, 1837. évben kezdve szőlő ültetvén, már a közelebb 1839-diki szüretkor az időközben elhasznált és télire is eltett fürtökön felül 154 akó must termett!”¹⁸³ Érthetően ennek megfelelően a szőlőültetvények értéke is számottevően nőtt. A néhány évvel, évtizeddel korábban 30–40 váltóforintért kiosztott futóhomokból álló parcella a század derekára 12–15 ezer forintot is ért.¹⁸⁴ Érthető, hogy a szegényebb rétegeken belül is

177 IV. 1504. b/76. 370.

178 CSÁNYI János: 1840. 79.

179 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 116.

180 IV. 1510. a/ Másodbírói számadások, 1847–48.

181 A kurtakocsmák elleni harc évszázadokra tekint vissza. A tanács a statútumok sorával, a büntetések rendszeres vagy elretentő kiszabásával sem ért el érdemi eredményt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991. 47., 65., 120., 160., 162., 166., 183., 187., 210., 224., 242., 266., 295., és 312. sz. statútumok.

182 A szegényebb gazdák évszázadok óta adójukat is letudhatták boruk leadásával. A bor egyébként is a hódoltság alatt és után is mindig jó áron volt értékesíthető Kecskeméten. L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/j 208–212.

183 CSÁNYI László: 1840. 82. Csányinak ez a megállapítása annál inkább figyelemre méltó, mivel az 1840-es években „...a honi szőlőművelés ... megszűnt rendes jövedelmi forrás lenni...” OROSZ István megállapítása alapján. Szerinte érdemes lenne feltárni azt is, hogy az 1840-es években milyen volt az értékesítési lehetőség. 1989. 47.

184 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 116. A kecskeméti szőlőműveléssel Szabó Kálmán foglalkozott több értékes tanulmányában is.

többen voltak, akik a gazdasági emelkedés reményében vásároltak homokot, hogy iparűzés mellett szőlőművelésből kellő hasznot biztosítsanak maguk számára.¹⁸⁵

A szőlőtermesztés iránti fokozott érdeklődés természetesen nemcsak Kecskemétre volt jellemző. Már 1831-ben a város választott közönsége állásfoglalásában kénytelen volt leszögezni, hogy „...a szomszéd városok, melyek ezelőtt mindenkor ezen városi lakosoktól vásárolták be boraikat, szőlőket ültetvén, annyi boruk terem, hogy többé ahhoz, hogy valaha ezen tárgyban e városra szoruljanak, még csak reménség sem lehet...” Ezt a tényt annál inkább sajnálatosnak tartotta, mivel „...ezen város határában is a szőlők felette elszaporodván, a lakosok nagyobb része tsupán tsak a szőlő műveléséből él, tsupán tsak ennek hasznából fizetheti adaját...”¹⁸⁶

Kecskeméten a tanács több szalon is befolyásolta, ellenőrizte a szőlőkben végzett munkát. Az egyik legfontosabb eszköz nyilvánvalóan a telepítések szabályozása volt évszázadokon át. Ezzel mind a túlzott konkurrenciát, mind az időről időre felizzó társadalmi elégedetlenséget elfogadható keretek között tudta tartani. Másik terület a szőlőkben történő kintlakás következetes üldözése volt. A XVII. századtól egészen a polgári forradalomig vezet az a folyamat, amely a szőlőtermelő kisgazdákat és a magisztrátus közötti feszültség eredője volt, és amely végülis a gazdaságosság és a célszerűség győzelmével végződött.¹⁸⁷ A befolyásolás, a termelés bizonyos mérvű irányítása, mindenekelőtt pedig a termés védelme érdekében általános szokás volt a szüret idejének meghatározása. Erre Kecskeméten is jogot formált a magisztrátus. A forradalom évében is így történt ez. „Szóba hozatott, hogy a szőlő megérett, meg kell határozni a szüret idejét”. A tanács szeptember 29-re tűzte ki a kezdés napját.¹⁸⁸

Kecskeméten a szőlészet ikertestvéreként volt jelen mindig is a gyümölcsstermesztés. Legrégibb feljegyzéseink szerint borral együtt gyümölcsöket is szállítottak a város vezetői a török basák és a bégek számára a város békéjének megvásárlása érdekében.¹⁸⁹ A XVI. században a török defterek utalnak az itteni gyümölcsösökre,¹⁹⁰ a XVII. századból már adásvételről is hírt kapunk: Szíjártó Istvánné, aki Garai Bertalan árváinak

185 Amikor pedig a bor árusításának a korlátozása miatt számításuk nem vált valóra, az a városban létrejött társadalmi elégedetlenség egyik fő mozgatója lett. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1992.

186 IV. 1504. c/ 170. 1831. április 5.

187 Erről bővebben szoltunk a tanyásodás tárgyalásakor. Itt csak egyik jellemző adatként említjük az alábbi határozatot: Szíjártó Jánosnak megengedtetett, hogy talfáji földjén szőlőt ültethet, de lakhely nélkül. IV. 1504. b/ 76. 961. Ugyancsak figyelemre méltó példa a következő: Czollner Mihály a város egyik leggazdagabb embere volt, aki személyes jó kapcsolatban volt a szenátorok többségével is, mégis külön engedélyt kellett kérnie, amely alapján a tanács úgy döntött: Czollner Mihálynak megengedtetett, hogy a szőlőjében levő házában kapás meglakhasson. IV. 1504. b/ 76. 895.

188 IV. 1504. b/ 1848. II. 2310. tsz.

189 BENDE László: 1916. 11.

190 MÉSZÁROS László: 1979. 80–81.

tutora, az „...ő árváinak gyümölcsös kertét eladta...” 1659-ben.¹⁹¹ A gyümölcsös kert nem lehetett már ezekben az évtizedekben sem ritkaság a városban. Ezt igazolja, hogy ugyanebben az évben Wesselényi Ferenc nádor, a város legnagyobb földesura „...Czirkátor Mihály nevű Kecskeméti városunkban lakozó jobbágyunk saját pénzen bizonyos pusztai földet véván, azt maga fáradságával és ipartudásával szép eleven fáknak nevelésével is felépítette...” annak kérésére biztosította számára az örökösödési jogot és a vagyon sértetlenségét.¹⁹² Ezek a gyümölcsösök a hódoltság alatt is már nemcsak terebélyesek voltak, hanem jelentős hírnévre is szert tettek. Ennek egyértelmű jele az, hogy a XVIII. század elején, amikor a belga királyi udvar nagy gyümölcsöst létesített, Grassalkovich Antal herceg közvetítésével kecskeméti gyümölcsfákkal látták el a kertet. A kecskeméti gyümölcsfák értékét maga is olyan kiválóan látta, hogy néhány évvel később a gödöllői gyümölcsösébe is innen kért csemetéket 1719-ben.¹⁹³ Ez a hírnév tartósan bizonyult, és újabb megrendelések is futottak be megyei tisztviselők és főurak részéről: 1726-ban Orczy István kért Bende Mihály kecskeméti tanácsnoktól két-három éves alma és körte oltványokat „tíz, s tizenkét vagy többet is pénzemért”,¹⁹⁴ 1739-ben pedig a megyei alispán kért oltványokat.¹⁹⁵

Nem lehet véletlen, hogy Csányi 1840-ben a város és az itt élők egyik legfőbb érdeként említi: „...Ki a várost mintegy ezer ölnyi szélességű zöld szalaggal majd egészen körülkoszorúzó szőlőskerteket távolabbról nézi, azt hinné, hogy valóságos erdőséget lát: oly sűrűen díszlik azokban a buján-növekedett gyümölcsfák minden neme: a homok, mellyet régebben a természet átkának gondoltunk, e részben is megmutatta, hogy ügyes szorgalom által többféle szükségleteink kielégítésére alkalmas, mint az agyagföld...”¹⁹⁶

A város rohamosan növekvő lakossága már a XVIII. század végén komoly felvevő piacot jelentett a gyümölcsstermesztés számára. A megnövekedett kereslet egyik kézzelfogható bizonyítéka az, hogy egyesek a törvényes útról letérve kívántak ebből hasznot húzni. Az elszaporodott visszaélések miatt a magisztrátus kénytelen volt rendeletében több téren is a termelők érdekei mellett kiállni. „A gyümölcsben tapasztalt lopások akadályoztatására szükség leszen szemmel tartani, hogy kik azok, akik azokat árulják...” Ha nem volt szőlőjük, megtiltották ezt számukra. Ugyanezt kívánták elérni azzal, hogy a „kapások feleségei pedig egészen

191 IV. 1504. a/2.

192 IV. 1504. y/ 34. 1569. febr. 9.

193 BENDE László: 1916. 73.

194 IV. 1504. y/ 36.

195 IV. 1504. b/ 76. 88.

196 CSÁNYI János: 1840. 79.

elzárattatnak” a gyümölcs piaci árusításától, és kísérletet tettek arra is, hogy „a kufárok jó hírű személyek legyenek”.¹⁹⁷

A reformkorban rohamosan terebélyesedő és igényességében is gyarapodó szőlészet–borászat növekedési ütemét is meghaladta a gyümölcstermesztés, amely amazzal több szállal össze volt kapcsolva: „...mert a gyümölcsfák szőlőpászták szélein lévén kiültetve, azoknak töveit a szőlő oly gyakori munkáltatása, s kapáltatása által folyvást tisztán tartatnak, minden különösebb költség nélkül...”¹⁹⁸ Az egymástól 6–8 méter távolságban ültetett fák kellő napfényt kaptak, és ha csak a pászták szélére ültettek fát, a szőlő fejlődését sem hátráltatták különösebben.¹⁹⁹ Az igényesség a gyümölcsnemesítés terén is erőteljesen hódított: „...a gyümölcsfák magróli szaporítása s ezeknek többszöri átültetések és oltás általi nemesítések. Éghajlatunkhoz és földünk minőségéhez képest ennek kitapintása...” A minél jobb fajták elterjedése érdekében széleskörű igény és szervezkedés jelentkezett. A mintagazdaság szervezői a csemeték árusítását gondosan megtervezték, bízva abban, hogy a megnövekedett kereslet hatására: „...ez talán a legpénzhajtóbb ága lesz gazdaságunknak...”²⁰⁰ Ezzel a később oly jelentőssé váló gyümölcsnemesítés első szervezett és nagyarányú vállalkozása bontakozódott ki közvetlenül a polgári forradalom előtt.²⁰¹

A gyümölcsös nemcsak amolyan tartozékként, kiegészítő elemként jelentkezett a reformkorban a szőlő mellett. Tudatos telepítések, a jó fajták megválasztása révén maga a gyümölcsös is komoly értékképzővé vált. A testamentumok és főleg a vagyonbecslések rendre kitérnek ezekre. A dúsgazdag Bozó János Ballószögben lévő 1800 út szőlője mellett külön is megemlíti, hogy van „két hold gyümölcsös, melyek még fiatalok”. Kajtáriné családi örökségének felsorolásakor fontosnak tartják kiemelni, hogy a 100 hold földön nemcsak gazdasági épületek vannak, hanem gyümölcsös és káposztás kert is. Antal István hatalmas vagyonának felbecslése során szükségesnek tartja, hogy a 92 holdas városföldi birtokán az épületeket megelőzően rögzítsék a veteményes kert létét „válogatott gyümölcsfákkal”.²⁰²

A szőlőtermesztéshez hasonlóan e téren is szükségessé vált a helyi önkormányzat bizonyos mérvű közreműködése. Itt is részben a vagyonbiz-

197 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 134–176.

198 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 117.

199 Egyébként a kecskeméti borok gyengébb minőségének az volt az egyik fő oka, hogy a sok gyümölcsfa erősen beárnyékolta a tőkét, és így azok kevés napfényt kaptak.

200 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/c 100–107.

201 Bár ez a mintagazdaság a szabadságharc után néhány évvel később tönkrement, 1868-ban a város egy újabb és lényegesen nagyobb szabású vállalkozást kezdett el saját maga, amellyel a mai Műkert területén alapozta meg a mintagyümölcsöst és szaporító telepet. Biztosította egyben, hogy a lakosság megkapja a kellő tájékoztatást is, és ezen túlmenően iskolai keretek között is oktatták a növénytermesztést. BENDE László: 1916. 73–74.

202 IV. 1504. c/ 203., ill. 206.

tonság, részben pedig az alapvető termelési folyamatok megkövetelése vált szükségessé. A nehezen beszerezhető oltványokat gyakran ellopták, ezért a tanács rendeletben volt kénytelen fellépni a viszonylag széles körben elterjedt rossz és a termelést több tekintetben is veszélyeztető szokás ellen.²⁰³ Más téren is közbeavatkozásra kényszerült a magisztrátus. Már a XVIII. század derekán utasításokat fogalmazott meg a tanács: „...aki engedetlen lévén, szőlőbeli fáirul az hernyót le nem szedte, tehát mai napon kimenvén a szekerek és fejszés emberek a gyümölcsös fáknak ugyan még békét hagyván, a szil, tölgy, nyár és egyéb fákat valamelyeken hernyót találnak... levágják...”²⁰⁴ A következő évtizedekben, amikor mind szélesebb körben végeztek szőlő és gyümölcsstermesztést, ez az ellenőrzés és szigor még indokoltabb lett: „...Gyümölcsoltó Boldogasszony napja táján a szőlőhegyek szorgalmasan megvizsgálatassanak, és mindazon lakosok, kik a fent írt napig fájaikat a hernyóktól le nem tisztítanak, a gyümölcsstermő fáktul ugyan 6 forintra büntetessenek, terméketlen fájaik pedig, ha azok is hernyósak volnának, kivágattassanak...”²⁰⁵

A gyümölcsstermesztés iránti figyelmet mindenekelőtt a fokozatosan növekvő értékesítési lehetőségek, a termesztés gazdaságossága növelte meg. A város növekvő lakosságának ellátásán túl a pesti piac is egyre meghatározóbbá vált a reformkorban. A rendszeres szállítások révén ez a tevékenység a gazdák jelentős hányadának nyújtott biztos bevételi forrást. Mind jelentősebbé vált a különféle gyümölcsök szárítása és az ilyen formában történő árusítása is. Előfordult, hogy egy-egy gazda szerencsés szezón során 400–800 pengő forintot is forgalmazott gyümölcsöséből.²⁰⁶

6. Erdőgazdálkodás

Az Alföldnek ez a része a hódoltság során, különösen pedig a török kiűzésének évtizedeiben folytatott rablógazdálkodás miatt erdőinek aránytalanul nagy részét elvesztette, fában rendkívül szegény lett. Ez a tény mind a lakosság ezirányú szükségleteinek ellátásában, mind a hadsereg igényeinek kielégítése terén mind több zavart okozott. Ezen kényszerítő okok készítették mind a központi hatalmat, mind a megyéket arra, hogy az erdősítést adminisztratív eszközökkel is szorgalmazzák. Ezt a folyamatot forrásaink hézagossága miatt Kecskeméten nem lehet pontosan végigve-

203 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 150.

204 IV. 1504. b/ 1754–58. 1755. március 26-i határozat.

205 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 180. Hasonló értelemben kellett döntenie a magisztrátusnak 1825-ben is: uo. 259-260.

206 KUBINYI Ferenc — VAHOT Imre: 1853. 111. Egy pengő forint 2,5 váltóforintnak felelt meg. Az összeg értékét érzékelhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy egy kocsis havi bére 13 váltóforint és 20 krajcár volt, egy béresé 15 váltóforint, és egy szenátoré pedig 62 és fél váltóforint. IV. 1510. a/ 1840-es évek.

zetni, de a fennmaradt szorványadatok is igazolják, hogy itt is érvényt szereztek a felsőbb utasításoknak. 1755. július 29-én a vármegye rendeletet adott ki, hogy az ősz folyamán fűz és egyéb fákat ültessenek az egyes települések. Kecskemét a két Talfája és a két Nyír között lévő területeket jelölte ki, valamint a széktői szőlők mentén lévő homokon és a Csődör járáson biztosított területet a telepítésre.²⁰⁷ Ugyanezen év november 12-én elrendelte a tanács, hogy „Minden tized a gazdákra napszám után repartíáljon 3000 nyár vagy fűzfát...” a Széktó végében kijelölt földet nyolc részre osztották fel és minden egyes tized kötele volt az betelepíteni.²⁰⁸ Az akció sikeres lett. Erről tanúskodik a szolgabíró által elrendelt ellenőrzés is, amely alapján a következő évben megszámlálták az elültetett fákat: „találattván 13196 fa”²⁰⁹

A következőkben a tanács megkísérelte közvetlenül is érdekeltté tenni a gazdákat a telepítésben: „Erdőnek felkerített földet 8 egyenlő részre kell szakasztani és mindenik tizednek a maga rátáját assignálni. A tizedek osztása: házak után járom szerint osszák fel, hogy kiki maga járma után esendő földben erdőt plántálhasson, melly neki tulajdona lészen. Ha valakiknek nincsen mibül plántálni, szabad lészen a Ballószegben és más szabad földön található nyárfa fiatalokat felásni, és magok földjébe ültetni.²¹⁰ Úgy látszik, hogy ez a kedvezmény nem járt kellő sikerrel, mert a következő év tavaszán ismét adminisztratív intézkedésre kényszerült a magisztrátus: „Minden járomra 50 szál fűzfát vagy egyebet vessenek, és a király erdeiben plántáltassák minél előbb, s magok jelen lévén, kiki mit plántált, számba vegyék.”²¹¹ Ezek az intézkedések, ha nem is hoztak valami rendkívüli eredményeket, a kialakult akkut gondot valamelyest oldották. Az 1786-ban elvégzett összeírás során mindenestre Kecskemét határában már 1207 holdnyi erdőt vettek nyilvántartásba, amelyből évenként 1722 öl kemény fát és 27 öl lágú fát nyert a lakosság.²¹²

A XVIII. század végén az erdősítés elősegítésében újabb okok is közreműködtek, amelyek lényegesen hatékonyabbnak bizonyultak. Bár a futóhomok elszabadulásában nem az erdők kiirtása játszotta a fő szerepet, annak megfékezésében az erdősítés kétségtelenül az egyik leghatékonyabb eszköznek bizonyult. Ezt a város vezetői a század végétől egyre tisztábban látták, és évtizedeken át tudatosan bővítették mindazon helyeken az erdőt, ahol a homok elemi csapásként jelentkezett. Az első ilyen irányú döntés minden bizonnyal 1790-ben született, amikor „...a ballószegi homok

207 IV. 1504. b/ 1754–1758. közötti töredékek.

208 IV. 1504. b/ 1754-1758. töredékek.

209 IV. 1504. b/ 76. 747., illetve XV. 9. Hornyik János Kecskemétre vonatkozó feljegyzései, Tanácsi jegyzőkönyvekből készített kivonatok. 1756. június 23.

210 XV. 9. 180. 1757. október 18.

211 XV. 9. 1758. március 4.

212 FÖRDŐS: 1933–34. A szerző a 44. oldalon 1207, a 49-en 2085 holdnyi területet említ.

az élő földeket elborítással fenyegetvén, akadályozására...” intézkedés történt.²¹³ Ezután egymást követték az újabb és újabb rendeletek: „Elhatározott, hogy Ballószegnek egy része az ottani homok továbbterjedésének megakadályoztatása végett a lakosok között erdőültetés céljából kiosztásuk.²¹⁴ A homokos rész erdő ültetés végett történő nagyarányú parcellázása 1801-től kezdődött. 1810-ig csak erdőt engedtek ültetni, ettől kezdve már szőlőt is. Az itt telepített szőlők kapták a Halesz elnevezést.²¹⁵ Az 1–3 holdas parcellákon az erdők igen szépen tenyésztek, és már 1802-ben megfogalmazódott a szándék, hogy egész Ballószöveget be kell telepíteni. Tény, hogy 1810–11-ben ugyanitt újabb 500 holdat ültettek be.²¹⁶ A következő években, évtizedekben mind több helyen került sor erdőtelepítésekre: 1806-ban a Csalános tó felső részén levő homokot osztották ki, 1817-ben Szentlőrincen árkoltak körül újabb részt erdőnek, és történt meg tölgyfával való beültetése.²¹⁷ 1825-ben, amikor a szőlő telepítésre szánt parcellázásokat fel is függesztette a tanács, mivel a munkabérek hirtelen megnövekedtek, az erdőtelepítés nem szünetelt.²¹⁸ Ezért 1827-ben Szikrában a kocsmakörnyékén osztottak ki jelentős területet. 1833-ban a cethali kocsmamellett 76,5 hold futóhomokon telepítettek erdőt. Ugyanott a következő évben újabb 23 holdat erdősítettek. Két évvel később ismét közel 100 holddal bővült az erdő a kocsmamellett.²¹⁹

Bár ezek a telepítések nem voltak grandiózusak, de feltétlenül következetesek. Csaknem évenként újabb és újabb részeken zöldültek ki az erdők a gazdák szorgalma révén, és mind több pusztát mentettek meg a homok további áradásától. Csak 1846-ban pl. Gyenes Mihály mérnök irányításával 589 hold erdőt telepítettek, amely a városnak 1474 váltó forintjába került. 1848-ban pedig a különféle pusztákon 38 helyen 145 hold új erdővel növelték a védősávokat.²²⁰

De nemcsak a mennyiségre törekedtek. A mintagazdaság létrehozása során egy holdnyi területet szántak arra, hogy ott a különféle fák meghonosításának lehetőségeit, illetve a már ismert fajták tulajdonságait közvetlenebbül is vizsgálni tudják.²²¹ 1849-ben a kisnyiri erdőt tölgyfával telepítették.²²²

213 IV. 1504. b/ 76. 747.

214 IV. 1504. b/ 748.

215 BENDE: 1929. 14. Tekintettel arra, hogy a szőlőültetés hatására a munkabérek emelkedtek, a további telepítést a tanács megtiltotta, és csak 1828-ban oldotta fel azt.

216 XV. 4. Szabó Kálmán jegyzetei. illetve IV. 1504. b/ 76. 748.

217 IV. 1504. b/ 931.

218 IV. 1503. a/ 1825. 158.

219 IV. 1504. b/ 76. 749–753. L. még a szőlő és gyümölcsstermesztés fejezetben belüli kimutatást is.

220 IV. 1504. c/ 178., illetve IV. 1504. a/ 1848. II. 1469. tsz.

221 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/c. 104–5.

222 IV. 1504. b/ 76. 758.

A telepítéseket szigorúan összekötötték az erdők folyamatos gondozásával. Az erdőket tisztogató és nyesegető munkásoknak időről időre jelentős összeget utaltak ki: 1848-ban február derekán 400, áprilisban 500 váltó forintot adtak ki e célra.²²³ Az erdőkkel való törődés hosszabb távon feltétlenül gazdaságossá is vált. 1848-ban csak a jelzett gondozás révén több mint 86 ezer kéve rőzsét gyűjtöttek össze, melyért 1407 váltó forintot kaszíroztak be.²²⁴

Az erdők hasznosításának több más lehetősége is volt. Bár ezek nem jelentettek egy egy alkalommal rendkívül nagy bevételeket, és csak mérsékelten csökkentették a tanács állandósult pénzügyi gondjait, azt viszont érzékeltették, hogy az erdővel való gazdálkodás hosszabb távon hasznos is lehet, és emellett több téren is szolgálja az egész település érdekeit a maga közvetett eszközeivel. A makknak és a gubacsnak a szedését már évek óta bérbe adta a másodbíró. Csak a nyíri erdőért 190 forintot fizetett a bérlő, de bérbe adták Talfája, Szentlőrinc, Szentkirály és a Tőjősi erdő makk és gubacstermését is.²²⁵ Az igen jelentős kiadásokat mind gyakrabban haladták meg a bevételek. 1849-ben a haszon az erdőkön már 2136 pengő forint volt, amely összeg 1850-re 4731 pengő forintra, 1851-ben pedig már 8946 pengő forintra rúgott, amely összeg már a város bevételei között is figyelemre méltó tételnek számított.²²⁶

Végezetül arra vonatkozóan idézünk adatot, hogy a telepítések a későbbi eladások révén is jó befektetésnek bizonyultak a város számára: 1848 januárjában Kisnyírben és Szentlőrincen erdőrészek eladásából 12 és fél ezer váltó forint bevételre tett szert a tanács.²²⁷

A közösség egészét ennyire érzékenyen érintő terület ellenőrzése érthetően mindvégig a tanács egyik jelentős igazgatási feladata volt. A XVIII. század során is a város erdeit mindvégig csószók vigyázták, akiket különféle kedvezményekkel is igyekeztek lelkiismeretes munkára bírni.²²⁸

Az erdők védelme érdekében született több rendelet is már a XVIII. században. A tüzelőanyag hiányából adódó állapotokra is fényt vet a következő rendelet, amely az erdőcsószók regulázását szolgálta: „A csószók sem szentkirályi, sem szentlőrinczi, sem talfáji, sem nyíri csószók ennekutána tüzelésnek okáért töviről csak szálfát is levágni ne merjenek magok számára, hanem csökeket szedjenek vagy száraz ágakat szedjenek, vagy marhaganállal is tüzeljenek, kemény büntetés alatt.”²²⁹ Nem egészen egy évtized múltán újabb rendelettel volt kénytelen védeni az erdők regeneráló képes-

223 IV. 1504. a/ 1848. 1076. tsz.

224 IV. 1504. a/ 1848. 1300. tsz.

225 IV. 1504. a/ 1848. 1372. tsz., illetve IV. 1510. a/ 1848/49.

226 IV. 1504. c/ 181. 75.

227 1503. a/ 1142. tsz.

228 Akisnyíri erdőcsósz bére 1721-ben: a pénzbeli illetményén kívül egész ruha, azaz dolmány, nadrág, továbbá két pár fehér ruha, két fertály búza volt. IVÁNYOSI-SZABÓ: 1991/c 56. sz. dokumentum. A bérekre vonatkozóan l. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/a

229 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 98. 1779. február 19.

ségét a pillanatnyi érdekekkel szemben: „...Mivel hogy az erdő megromlásának kiváltképpen való oka az, hogy minden különbség nélkül minden ember akkor vágja, mikor teczik, és így ideje kívül vágattatván, többé sarjadékot a fa nem verhetne, holott az erdők conservatiojára in concreto kiki köteles contractualiter ennekutánna semmiféle történetekben 1-o Április — usque 1. Octobris senkinek sem lesz szabados vágni erdejét, melly hogy nagyobb foganatba menjen, a csőszöknek is ki fog adattatni azon rendelés, hogy az által hágókat a büntetésre elől állittassák.”²³⁰

Ugyancsak a fiatal erdők védelmében tiltotta meg a tanács a korábbi szokásjoggal szemben a száraz gallyak gyűjtését, mivel a fában is sok kárt tettek. Részben még a XIX. század elején is kísértő fahiány, részben a fiatal erdők védelme érdekében tiltotta a magisztrátus „a kocsmák elé alkalmazni szokott ágak és oszlopok” elhelyezését, „miután ezek az erdő rongálással járnak”.²³¹ A közösség tulajdonában lévő erdők használatával kapcsolatosan különbséget tett a tanács azok között, akiknek volt saját erdejük, és azok között, kiknek nem. A város erdeiből különféle vesszőket, építési anyagot csak azoknak engedett gyűjteni, akiknek nem volt saját erdőjük.²³²

A különféle népi szokással, szórakozási móddal is szembeszegült a magisztrátus, ha az az erdők rongálásával járt, és ráadásul még a közbiztonságot tekintve is veszélyesnek találták azt. „Nagy botránkozással tapasztalván, némely lakosok abbéli rendetlenségek, mely szerint számosabban kocsikon menvén ki magok mulatása végett a város talfái és nyíri erdejében, ott szembetűnő kárral fiatalabb fákat is kivagdálnak, visszajöven pedig a városon keresztül sebes vágatva illetlen kurjászások között nyargalóznak...” Alig két évvel később újabb rendeletben lépett fel a tanács a fiatalság körében kialakult szokás ellen: „...némely lakosok a város talfáji erdejében majálisi mulatság végett sűrűbben kijárnak, s ott nemcsak az erdőben károkat tesznek, hanem a városba való jöttökben botránkoztató kurjászások között az utcákon fel s alá nyargalóznak...”²³³

230 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 125. 1787.

231 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 184–185.

232 IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 194.

233 Ezt a rendeletet annál könnyebben meghoszhatta a tanács, mivel „az efféle elszenvedhetlen rendetlenségeket különben is csak az alacsonyabb sorsú lakosok cselekszik.” A majális viszont mégis szokássá vált „a jobb nevelésű s előkelő tisztességes” lakosok között is. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 226., illetve 269–270

II. Állattartás

1. Feltételek és keretek

A Kárpátmedencében a termelésen belül és a lakosság megélhetésében a korábbi évszázadokban meghatározó szerepe volt az állattartásnak. Forrásaink hiánya, illetve hézagossága miatt mégis bántóan keveset tudunk ennek a gazdasági ágazatnak fejlődéséről és alakulásáról. Ugyanakkor elgondolkodtató az is, mennyire kevés érdeklődés kísérte ezt a területet, holott mindenki tudta és tudja, hogy nemcsak Kecskemét, hanem az egész tájegység lakosságának évszázadokon át legfőbb megélhetési forrása az állattartás volt. Bár kétségtelen, hogy a mezővárosok többsége indokolatlanul szerény érdeklődést mutat saját múltja iránt, a Kecskeméttel foglalkozó feldolgozások között is csekély azok száma, amelyek az állattartás valamely részéről tárna fel újabb adatokat. Főként azt hiányolhatjuk, hogy egy-egy állatfaj tartásának nagyobb időszakokon belüli alakulásának bemutatására alig vállalkoztak. Talán csak a juhászat az, amely e tekintetben kivételt jelent, bár itt is inkább ennek néprajzi mintsem gazdaságtörténeti megörökítéséről beszélhetünk.²³⁴

Nem alaptalan az a megfogalmazás, hogy állattenyésztésünket az 1600-as évek végéig jóformán csak a fennmaradt adománylevelekből, valamint a hazai és külföldi leírásokból ismerjük.²³⁵ Szerencsére lényegesen több adat maradt ránk a következő századokból, amelyek alapján a fejlődés folyamatát viszonylag részletesen nyomon lehet követni. Különösen fontos, hogy viszonylag gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre a XVIII-XIX. század fordulójáról, amelyek birtokában megközelítő pontossággal fel lehet tárni a korábbi évszázadok gyakorlatának sok epizódját is.

Magyarországon az állattartás 1700 és 1850 között igen jelentős változáson ment át. A Duna-Tisza közén a XVIII. század első felében fennálló körülmények lényegében ugyanolyanok voltak mint az előző századok során. A legelők szinte korlátlan mennyiségben álltak rendelkezésre, és a csaknem kizárólagosan rideg állattartáson belül a marha és a lótenyésztés volt a meghatározó, bár a juhászat is igen jelentőssé vált már az előző évszázadokban is. Ezen az őszivel sok tekintetben megegyező állapotokon az első érdemi változást a jászkunok megváltakozása hozta a század közepén.²³⁶ Ennek a veszteségnek a hatása azért is vált jelentőssé,

²³⁴ A téma szakirodalmára az anyag feldolgozása során folyamatosan fogunk utalni, ezért indokolatlannak érezzük az elkészült igen fontos és sok esetben valóban hézagpótló munkák e helyen történő felsorolását. A feldolgozáshoz kapcsolt bibliográfia segíti az egyes témák ide vonatkozó szakirodalmának áttekintését.

²³⁵ SZILÁGYI Kálmán: 1983. 95.

²³⁶ A változások nagyságát könnyen érzékelhetjük, ha felidézzük, hogy 1702-ben a város

mivel ezekben az évtizedekben a lakosság lélekszáma és annak állatállománya rohamosan növekedett. Mégis a legelők fokozatos szűkülése és a század végén a növénytermesztésen belül végbemenő fejlődés, és az ennek nyomán jelentkező változások teremtették meg annak feltételeit, hogy a rideg állattartás fokozatosan átadja helyét a félig istállózó állattartásnak, majd az istállózó állattenyésztésnek. A fejlődést tehát egy rendkívül súlyos veszteségként és válságként megélt változás kényszerítette ki. Hosszú évtizedeken át makacs küzdelmet folytatott sok tucat, olykor több száz gazda annak érdekében, hogy ezt a folyamatot megfordítsa, vagy legalábbis megállítsa. Az egész város gazdasági emelkedése, civilizáltabb gazdálkodása és élete csak a hagyományos állattartás kereteinek, szokásainak fokozatos feladása árán történhetett meg,

Ezek az előbbre lépések rendkívül csekélyek voltak ugyan egy-egy esztendőn belül, de bármilyen lassúnak látjuk is ma ezt a tempót, bármilyen csekély is az eltérés a régivel szemben akár több mezőgazdasági év eltelte után, évtizedek során ezen a legősibb foglalkozási ágon belül is kimutatható a változás, és a korszak végére igen jelentősen erősödött a fejlődés, amely magában hordozta a korszerű állattenyésztés megjelenésének több feltételét is. Nemegyszer már a kortársak is felfigyeltek néhány olyan átalakulásra, amit a felszín jórészt eltakart.

A feldolgozásra kerülő másfél évszázadon belül lényegében két igazán jól elkülöníthető szakaszt tudunk megkülönböztetni. A választóvonalat a takarmánytermesztés tudatos és kiterjedt megjelenése képezi. Ahogyan érdemben függetlenedni tudott a gazda a legelőtől, abrakkal és takarmánnyal el tudta látni jószágát, oly mértékben terjedt egy hatékonyabb, igényesebb és jövőbe mutató állattartás. Ennek a folyamatnak a kezdete a XVIII. század végére tehető, de az igazán jelentős eredmények csak a reformkorban érhetők tetten. Már az első szakaszon belül is nemcsak a növénytermesztésben, hanem az állattartásban ugyancsak érdekelt gazdák is szorgalmazták a legfőbb pusztáknak tartós bérletbe való adását, illetve annak a gazdák közötti kiárusítását, hisz így hosszabb távra biztosítani tudták állatállományuk legfontosabb takarmányozási forrását: a legeltést és a szénagyűjtést. A rideg állattartás egyik alapvető feltétele a hatalmas legelő, amelyen még a mostohább időjárás esetén is megtalálhatta a jószág mind az élelmét, mind a legszükségesebb ivóvizet. Másik feltétele olyan tenyészanyag, amely a legmostohább körülmények között is képes egy elfogadható szaporulatra. Nem elhanyagolható igény ezeken túl az alapvető szakmai ismereteket elsajátított, ugyanakkor több tekintetben is rendkívül igénytelen munkaerő. Ezek kivétel nélkül adva voltak a XVIII. század során Kecskemét határában. Így vált lehetővé, hogy igen csekély

még terjedelmes saját határán kívül 23 kun pusztát bérelt, és mellettük még újabb 11-et Pest megyében. Az 1745-ben történt redemptio, a megváltkozás után a 10 Pest megyei pusztá mellett már csak mindössze három és fél kun pusztát tudott a város árendában megszerezni. BALÁSFALVI KISS Barnabás: 1939.

tőke befektetése mellett a még mindig biztosnak számító nyugat-európai piacra több tucat gazda élőállatot és különféle állati terméket előállítson.

Egy angol utazó még 1839-ben is úgy jellemezte az alföldi és az erdélyi állattartás viszonyait, hogy az állatok itt télen-nyáron szabadban élnek, legfeljebb ha esetleg télen valami szalmafalú tákolmánnyal védik a zord időjárás viszonyoktól a jószágot.²³⁷ Még az 1780-as évek gazdálkodását is így mutatták be: „Mint hogy gyér a népesség és óriási a terület, a baromtenyésztés a fő jövedelmi forrás. Ennek sok előnye van. Kevés felügyeletet igényel, alig kíván beruházást, terményei nagyon könnyen értékesíthetők, mert legkönnyebb szállítani a lábas jószágot.”²³⁸ A magyar élőállatnak a XIX. század elején már egyre több versenytársa támadt, és hátrányosan befolyásolta annak sorsát mind a közvetítő kereskedelem, mind a bécsi vámpolitika. A XIX. század elején is azt volt kénytelen megállapítani az egyik jeles közgazdászunk, hogy nincs értelme a többlettermelésnek, „... haszontalanul javasoltatik az úgynevezett pallérozott gazdaság az Alföldön, míg az itt való természetvényeknek keletje nem léssen ... míglén itt ... műveletlen földek maradnak.”²³⁹

A XVII. században még nem volt ritkaság, hogy „... közel való praediumok közül sok zálogban vagy az ketskeméti potior gazdáknál ...”, tehát egy-egy pusztát jómódú gazdák béreltek, így „... az értékesebb és marhásabb emberek ...” távolabbi pusztákra kényszerítették a „... marhátlanabb és alacsonyabb rendű ...” embereket, ami súlyos belső feszültségekhez vezetett a város társadalmán belül. Ezek ismételt feloldása részben a földesurakra, főként pedig a magisztrátusra hárult.²⁴⁰ A kevésbé tehető gazdák éppen ezért „cimboraság” keretében néhány hasonló társukkal együtt béreltek nyaralókat.²⁴¹ A XVIII. században gyakoribb volt, hogy maga a város bérelte a pusztákat, és maga felelt a díjak fizetéséért, vagy a város tulajdonában lévő puszták valamelyikén biztosított civisei számára legelőt. A „cimboraság” ilyen körülmények között is tovább élt. Még 1823-ban is, amikor már a gazdasági bizottság szervezte a legelők szétosztását a különféle jószágot tartók között, a magisztrátus rendeletben rögzítette: „Szabadságában léssen ugyan ... ezentúl is a cimboraságot tetszések szerint vagy újonnan felállítani, vagy fenntartani, s ebbe a deputációnak befolyása nem lesz ...”, de ha „... a lakosok közül valaki cimboraság nélkül maradván jószágait a baromra nem verhetné, a deputációnak fog kötelességében állni, hogy az ilyen lakost jószágával azon baromhoz, mely a többinél kevesebb számú, rendelje.”²⁴²

²³⁷ GAÁL László. 1966. 261.

²³⁸ Idézi GAÁL László Marczali Henriket 1966. 234.

²³⁹ GAÁL László: 1966. 230.

²⁴⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 20.

²⁴¹ 1661-ben pl. Szabó Mihály egymaga bérelte egész Köncsög pusztát, de néhány helybeli gazda jószágainak a legeltetését is vállalta. IV. 1504. a/2. 24.

²⁴² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b. 218.

Visszatérő panasz volt viszont, hogy a „nyaralókat” a gazdák „... csak ingyen élnek ... a tanács deliberált felőlük így, hogy minden nyaralótól az rajta élők, mely város földjén vagyon fizessenek a város közzé 6 tallért a singulis annuatim.”²⁴³

A XVIII. században már csaknem kivétel nélkül a magisztrátus szervezte a puszták bérlését. Az állatok téli tartásáról az un. telelőkön gondoskodtak, ahova a megfelelő mennyiségű takarmányt összegyűjtötték, és a tél legkeményebb heteiben az egyébként szabadban őrzött jóság számára megfelelő táplálékot tudtak biztosítani. Ezen telelők környékén, ahol jelentős mennyiségű trágya is összegyűlt, jöttek létre az un. kertek, az első jelentős szántóföldek.

Az egykor végtelennek tűnő puszták fokozatosan összeszűkültek, a megmaradottakon is mint több szántóföld és szőlő akadályozta a barom szabad járását.²⁴⁴ A város és lakói számára a jászkunok megváltakozása során elszenvedett veszteség csak egy volt a sok közül. A XIX. század első felében a város csak Csongrád megyében lévő egykori pusztáiból 12 ezer holdnyi legelőtől esett el, a város határában kb. három ezer holdat szántónak feltörték, 5 ezer holdat pedig a futóhomok temetett be.²⁴⁵ Ezért azután gyakoriakká váltak a jósággtartók és a növénytermelők közötti súrlódások, amelyek idővel komoly társadalmi feszültséggé váltak. Már a XVIII. század derekán megszaporodtak ezek az ütközések. Ezért 1755-ben „Tanácsülésben elvégeztetett, hogy ezentúl személyválogatás nélkül gabonában kapatandó falka jósággtul 12 forint desumaltassék ... és ugyan gabonában nem falkás, hanem jármos, hámos s némely daraboktól a (egyenként) 6 krajczár fizetessék.”²⁴⁶ Különösen a vissza-vissza térő szárazság idején jelentett komoly gondot a jóság takarmánnyal való ellátása, mivel az ilyen években a szénatermés is csekély lett. Hasonló esetekben a hatóságnak kellett fellépni, amikor is „... szigorúan megtiltották, hogy más földjén legeltessenek”.²⁴⁷

²⁴³ IV. 1510. a/2 1664. szeptember 21.

Nyaralón ez esetben a jóságok nyári legelőjét értették. Egy nyaralón egy egész gulya vagy ménes volt, tehát a 6 tallér nem volt különösebben nagy összeg. Egy tallér ekkor 180 dénár értéknek felelt meg. Hat tallér kb. egy ökör vagy egy tehén árával volt egyenértékű. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/k, ill. 1985/j.

Később a tanács nem egy-egy nyaralót bocsájtott a gazdák rendelkezésére, hanem un. szájpénzt, azaz legeltetési díjat szabott meg, amit minden jóság után ki kellett fizetni. Pl. az 1756. január 3-án született döntés értelmében „Nyaraló járásokon, úgymint Pusztaszerezen, Monosstoron, Péterin, Alpáron, Vacson járó marhák után egységesen 10 dénárt kell fizetni.” IV. 1504. b/ 1754-1758. évi töredék. A tíz dénár kb. fél napi nap-számbérnek megfelelő összeg volt.

²⁴⁴ A szántók mind erőteljesebb terjedése már a XVII. század második felében is fellelhető a szomszédos Nagykőrös határában, és bérelt pusztáin is. A század közepén a lajosi határban csak 12-15 gazdának volt kertje, 1731-ben Lajoson lévő kertek után 113 gazda, Nyársapát után 82, Mizse után pedig 54 fizetett bért a városnak. MAJLÁT Jolán: 1943. 199.

²⁴⁵ CSÁNYI János: 1840. 78.

²⁴⁶ IV. 1504. b/ 1754-1758. évi töredék, október 8-i határozat.

²⁴⁷ IV. 1504. b/ 1822. I. 293.

Éppen ezért nem ritkán komoly verseny alakult ki a város tulajdonában levő kaszálók bérletéért. Így az árak is egyre inkább emelkedtek. 1844-ben „... a szentlőrinci, úrréti és füzes-erdei kaszálókat közárverésen összesen 4246 váltóforintért adták ki.”²⁴⁸

A legelők birtoklásában elszenvedett veszteségeket a rétek, a kaszálók gondos kezelésével, az állatokról való fokozottabb gondoskodással lehetett valamelyest ellensúlyozni. Ennek megfelelően még a rideg marhák életkörülményein is jelentősen változtattak. A korábbi csaknem kizárólagos itatóhelyek, az un. kopolya kutak ásását már a század végén megtiltották a közlegelőkön annak érdekében, hogy védjék a legelőterületet, elhárítsák a baleseti veszélyeket,²⁴⁹ és helyettük az egészségesebb és bővebb vizű ásott, rovásos kutakat készítettek. Ilyen ásott kutakról már a XVII. századból is vannak adataink, de kizárólag az állattartást szolgáló ásott kútról az egyik legrégebb feljegyzésünk 1756-ból való: „Zana István csordakútról, mely közönséges jóra állíttatott, a gémet tilalom ellenére elvitte”, ezért büntetése 12 pálca lett.²⁵⁰ Ezek száma a következő évtizedekben fokozatosan gyarapodott. Így vált a XIX. század derekára az alföldi táj szerves tartozékává a gémes kút, amelyből minden pusztára jutott egy-kettő. Sok esetben csak a rendkívüli szárazságból eredő vízhiány kivédésére ásatták ezeket,²⁵¹ később viszont minden jelentősebb legelőn ásattak kutat. Fontosságukat a tanács felismerve, már 1791-ben határozatot hozott, hogy „... a csordajárásokban közköltségen kutakat kell készíteni ...”²⁵² 1796-ig Pusztaszeren 4, Bugacon és Monostoron 1-1 kút készült el. A pusztaszeri „gondviselő” feladatává tették, hogy „... a kutakra, ezekhez tartozó eszközökre és hidakra úgy gondot tartani ...” köteles.²⁵³ Ezeket később egész sor újabb kút követte, és karbantartásuk is külön deputáció feladata lett a következő évtizedekben.²⁵⁴

A rideg állattartással szemben a századfordulón fokozatosan tért hódított a fél-istálló állattartás. A nyáron ridegen, a pusztákon tartott jószágok mind nagyobb hányadát télen védettebb helyre, a gazdák tanyáira terelték, ahol nemcsak jobban tudtak gondoskodni takarmányozásukról, hanem szárnyékokat, fészereket, majd istállókat készítettek számukra. A város is 1820-ban a Bugacon tartott jószágai számára ököristállót és a lovak számára szint építtetett. Bent a városban a negyvenes évek derekán nemcsak bikaistállót építettek a tenyészállatok számára, hanem már arra is gondoltak, hogy pásztoraik is emberibb körülmények közé kerüljenek: a Budai kapuban a csordás és a kanász számára biztosítottak hajlékot.²⁵⁵

²⁴⁸ IV. 1504. b/ 62. 540-541.

²⁴⁹ IV. 1504. b/ 76. 866.

²⁵⁰ IV. 1504. b/ 1754-1756. Töredékek. 1756. május 20.

²⁵¹ Mivel 1797-ben a Fehér tó vize, amelynek közelében a kecskeméti baromvásárokat tartani szokták, elapadt, a tanács baromitató kutak ásását rendelte el. IV. 1504. b/ 76. 194.

²⁵² IV. 1504. b/ 76. 160.

²⁵³ IV. 1504. c/ 190.

²⁵⁴ IV. 1503. a/ 1823. január 27.

Azonban a figyelemre méltó jelek és eredmények gyarapodását hosszú időn át számottevő akadályok hátráltatták.

Külön is ki kell térnünk egy fontos gátló tényezőre, amely a polgári forradalom előtt igen sok településen, így hosszú évtizedeken át Kecskeméten is komoly fékezője lett az istállózó állattartás gyorsabb terjedésének. Ez pedig a katonatartás kötelezettsége, amely a jobbágyokra olyan formában is súlyosan nehezedett, hogy a helyben állomásozó, illetve az itt átvonuló katonaság jószágai számára megfelelő istállót kellett biztosítani.

A rendkívül nagy adóterhek és sarcolások miatt már a XVII. század végén is megtalálta a tanács a módját annak, hogy a városban lévő istállókra adót vessen ki.²⁵⁶ A XVIII-XIX. század fordulóján pedig több rendelkezésben is előírta a házzal rendelkezők számára a megfelelő istálló építését. „A helyben fekvő katonaságnak ezen holnap elejével előbbeni helyéről lett által quártélyozása alkalmatosságával tapasztaltatván az, hogy az istállókknak fogyatkozások miatt a quártélyozásban rendkívül való nagy alkalmatlanságok fordulnának elő elannyira, hogy ámbár most egyedül maga a stáb volna ezen városban, annak elquártélyozása mindazonáltal szinte 5 tizedekre terjedne, és innét eredne az istállókkal bíró kevés számú lakosoknak is illő mértéken felül való terheltetések, hogy tehát egy részről az illető lakosok a teher viselésére nézve, amennyire csak megeshetik egyenlő állapotba helyeztessenek, másrészt pedig a rendszerént a folyvást és nagyobb megszakítás nélkül való quártélyozás által a katonaságra nézve szükséges commoditas is eszközöltessék, elhatározatott, hogy: mivel a quártélyozás különben is a háznak bírásával együttjáró teher volna, annál fogva mind azon lakosok, kik házaiknál katonát tartani kötelesek, egyszersmind istállót is építeni tartoznak. A közelebb említett princípiumnál fogva a mesteremberek és földművesek között nem tévén semmi különbséget, mely ezen rendelkezésnek, hogy fogamat annyival inkább szereztessen, mesterségekre és a föld vagy erdőbeli beneficiumokkal nem bírókra nézve ugyanennek eszközlése elhatározatott, és tizedenként is közhírré tételni rendeltetett, hogy ki ezek közül jövő Szent György napig katonai lóra alkalmas istállót építeni nem fog, földének vagy erdejének elvételére már csupán ez ok is elegendő legyen.”²⁵⁷

Az állattartás gazdaságosságát az eddig érintett tényezőkön túl igen erősen befolyásolta az állategészség áldásként vagy végzetként jelentkező változása. Még a XVIII. század egészében a népi orvoslás, a pásztorok által gyűjtött megfigyelés és szerzett tapasztalat alkotta az ezzel

²⁵⁵ IV. 1504. b/76. 182-183.

²⁵⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 37-38.

²⁵⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 159. 1783. február 14., illetve 192. 1803. november 18., valamint 286. 1820.

Minden szigor ellenére két évvel később is azt kellett megállapítania a magisztrátusnak, hogy: „a lakosok házaiknál istállók kevesebb számban találtak”, mivel pedig továbbra is „... minden házzal bíró lakos a katonatartásra köteles, s ezen városban állandó lovas katonaság fekszik, ... kiki házánál, bármely sorsú legyen is azon lakos, istállót építtessen ...” szólt az újabb statútum. Uo. 300.

kapcsolatos szakértelem nagyobb részét. Nem volt ez másképpen a földes-
úri gazdaságokban sem. Akadtak ugyan időről időre rátermettebb, lelemé-
nyesebb emberek, akiknek szakértelmét a magisztrátus is igénybe vette,
de ezek sem voltak képesek az igényesebb gyógyításra, a betegségek meg-
előzésére. A század derekán a városban Nagy György és felesége tett szert
jelentős hírnévre mint a „dühödt avagy veszett marhák orvosa”. Ezzel egy
időben „német kovács lóorvoslásáért” fizetett a tanács. A pásztorok egy-
más között is kicserélték ismereteiket, tapasztalataikat, de sok esetben a
bajba jutott gazdáknak is adtak tanácsokat, melyek nem mindig vezettek
a kívánt eredményre. Lényegében a népi orvoslás szintjén maradtak azok
a javaslatok is, amelyeket a hatóság adott közre időről-időre, ha járvány
ütötte fel a fejét.²⁵⁸

A XVIII. század folyamán több alkalommal igen súlyos járvány söpört
végig nemcsak az országon, hanem Eurázsia jelentős térségeiben is, ame-
lyek csaknem kivétel nélkül Kecskemét környékén is nagy pusztítást vé-
geztek. Az un. keleti marhavész már 1728 óta dúlt Magyarországon, és
innen hurcolták be a monarchia több országába is. A későbbi évtizedek-
ben mind fenyegetőbbé váltak a nagy járványok. 1740-ben csak Heves
vármegyében 4990 db. szarvasmarha, 1367 ló és csikó, valamint 29972
juh és 2056 sertés pusztult el.²⁵⁹ 1756-ban a hódmezővásárhelyi gazdák
arról panaszkodtak földesuruknak, hogy „... gazdálkodásuk állhatatlansá-
gát a sok dög okozza, mely minden harmadik évben elmúlhatatlanul elő-
fordul ...”²⁶⁰ A különféle megelőző intézkedések ellenére a járvány tovább
dühöngött, és 1766-1767-ben 13, 1768-ban pedig már 23 vármegyében volt
az állatállomány megfertőzve, amelyekben ez idő alatt 70462 db.
szarvasmarha, 3292 db. ló, valamint 13536 juh és 2629 sertés hullott el.²⁶¹
1772-ben a keleti marhavész ismét nagy területeken szedte áldozatait.
Ennek a járványnak a valóban rendkívül nagy pusztítását a kecskeméti
adatok is jól érzékeltetik.²⁶² (L. IX. táblázat.)

A számok a maguk nyersségében is megdöbbentőek. Csak az érintett
három éven belül 3694 db. szarvasmarha, 1426 db. ló és csikó, valamint
csaknem 16 ezer juh pusztult el. A veszteség mértékét jobban tudjuk
érezkelni, ha felidézzük, hogy 1757-ben, amikor még a nagyállattartáson
belül a hanyatlás igazán nem érzékelhető, a hivatalos összeírásokban
4239 hámos és tenyész ló, 16138 db. szarvasmarha és 55534 db. juh volt
feltüntetve.²⁶³ Mindezek alapján képet alkothatunk arról, milyen
kockázatokkal járt a korabeli állattenyésztés.²⁶⁴

²⁵⁸ A témával igen alaposan és részletesen foglalkozik RUSVAY Kálmán: 1982. 511-589.

²⁵⁹ SZEPE (SCHÜTZ) Béla: 1942. 26., ill. 15.

²⁶⁰ SZILÁGYI Kálmán: 1983. 104.

²⁶¹ SZEPE (SCHÜTZ) Béla: 1942. 21.

²⁶² Az itt közölt adatsor távolról sem teljes. A felhasználnál lényegesen terjedelmesebb
nyilvántartásokból csupán három évet emeltünk ki szemléltetés végett.

IV. 1504. m/ Összeírások, 31-32.

²⁶³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 203., 206-207., ill. 213. Indokoltabbnak látszik a ren-
delkezésünkre álló feldolgozások közül az 1757. évi összeírás adatait figyelembe venni,

Célszerű utalni arra, hogy ez nem az egyetlen rendkívül pusztító járvány volt a század során. A következő évtizedekben is visszatérő természeti csapás volt a nem kevésbé katasztrofális fertőző betegség. Ezek nem ritkán olyan méretűekké váltak, hogy a hadsereg számára is komoly gondot jelentettek. Különösen a lovakat sújtó fertőző betegségek megelőzésére fordított egyre nagyobb gondot mind a központi hatalom, mind ennek nyomására a vármegye is. A körlevelek sora foglalja ezekkel a témákkal. Vida István főszolgabíró 1781-ben körlevelében az alábbiakra hívta fel a figyelmet. „Nagyon el terjedt sok helységenek lovain a rüh, néhol pedig szopornyikás, vagyis taknyos lovak lovak is találatnak.” Ezért az utasítások sorát fogalmazta meg. „Helységeknek birái azért említett nyavalyás lovakat mennel hamarebb lehet gyógyíttassák. Hadi tisztéknek is ha kívánnák e miatt ki adott rendelést bízvást meg mutassák. Vigyázzanak azonban, hogy illetén rühes vagy taknyos lovak egészségesek közé ne vegyüllyenek, hanem különösen őriztessenek.”²⁶⁵

Az újabb nagy riadalmat a száj- és körömfájás okozta, amely 1817-ben a Jász-kun Kerületekben tűnt fel, de hamarosan az egész országban elterjedt. A rühesség, a métely és az akkor még gyógyíthatatlan betegségek egész sora hosszú évtizedeken át még elemi csapásként fenyegette az állattenyésztőket. 1835 elején ismét a keleti marhavész szedte áldozatait.²⁶⁶

hisz az 1780. évi állapotokat már számottevően meghatározták a nagy járványok okozta állatpusztulások.

A tényleges veszteségeket pénzben meghatározni rendkívül nehéz, és részben kockázatos is. Az alábbi néhány adat mégis segíthet a város lakosságát ért veszteség nagyságának érzékelésében. Az ökrök átlagára 1770-ben 45,3 Rénes ft., egy tehéné 1765-ben 36, egy ló átlagára 1775-ben 51,5 és a juhok átlagára 1778-ban 10,9 Rft. volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/b 219-223.

Ezek alapján a város gazdáit a jelzett három évben kb. 300 ezer Rénes ft. veszteség érte. Ez a veszteség még inkább érzékelhető lesz, ha jelezzük, hogy a sokat kifogásolt háziadó, amelyet a város a megyének fizetett, 1776-ban 11716 ft. volt, a földesuraknak kifizetett census, amely az egyik legnagyobb teherterhelés volt a város számára, ugyancsak 1776-ban 38236 ft-ot jelentett. A bérekkel való összehasonlítás is feltétlenül ide kívánkozik. A főbíró, a másodbíró és a notáriusok fizetése, éves bére 150 ft. volt, a város orvosa, „physicussa” egy évre 60 ft-ot és egy kocsis évenként 27 ft-ot kapott. IV. 1510. 1775/75.

²⁶⁴ A kortársak leírása szerint: „A marhák némely része a torka alatti daganat miatt, némely része pedig első vérzésben pusztult el (tarjag), más fele vérhasban döglött el ... A tarjag mivel hirtelen esik, orvoslással eleit nem igen lehet venni ... A borjúk, hámos és heverő lovak majd mind tarjagban, a csikók pedig vérben veszttek el ... A juhok és bárányok mételyben és motozban, vagyis szőrféregben és vérben hullottak el.” IV. 1504. y/34. 1772. szeptember 1.

²⁶⁵ Vida István főszolgabíró 1781. június 17-én kelt körlevele alapján. A körlevelek jegyzőkönyvében a következő oldal a rühesség okait, tüneteit és annak orvoslását taglalja részletesen. A betegség megelőzésével és gyógyításával kapcsolatos tanácsadás mindegyiknél az állatok kellő gondozására, tisztán tartására hívja fel a figyelmet.

²⁶⁶ SZEPES (SCHÜTZ) Béla: 1942. 43-63. A szerző jeles munkájában azt jelzi, hogy az 1843-1848 közötti években vészmentes volt az ország. Ezek szerint Kecskmét és környéke kivétel lehetett, mert 1847. december 3-i tanácsulésen az alábbiakat rögzítették: „... a legközelebbi múlt nyáron a Pusztaszeren nyaralni szokott barom nagyobb

NÉHÁNY ÉV ÁLLATJÁRVÁNYÁNAK ADATSORA

Jószág faja	A betegség eredménye	1770	1771	1776	Összesen
Jármos ökör	megdöglött	132	254	193	579
	felgyógyult	25	67	30	122
Fejőste- hén	megdöglött	202	265	258	725
	felgyógyult	40	45	26	111
Heverő marha	megdöglött	444	657	684	1 785
	felgyógyult	64	55	27	146
Borjú	megdöglött	216	458	487	1 161
	felgyógyult	30	132	15	177
Hámos ló	megdöglött	128	270	255	653
	felgyógyult	16	62	8	86
Heverő ló	megdöglött	145	237	199	581
	felgyógyult	17	41	7	65
Csikó	megdöglött	90	197	122	409
	felgyógyult	4	62		66
Juh	megdöglött	2 613	4 307	6 577	13 497
	felgyógyult	143	158	165	466
Bárány	megdöglött	3 534	3 326	3 446	3 446
	felgyógyult	183	166	10	359

Éppen ezek a katasztrófák idézték elő, hogy az állategészségügyön belül is megtörténtek az első lépések a változások irányában. A marhadög megakadályozására az első intézkedés 1788-ban történt, bár kisebb horderejű próbálkozásokkal már a század második felében is találkozhatunk a vármegyék és a városok statútumaiban.²⁶⁷ A kecskeméti tanácsi iratok között 1800-ban iktatták Tolnai Sándor: Marhák Orvosi Tudományának Tanítója című négy oldalas nyomtatott munkáját, amely valójában egy 24 pontba szedett tanácsadás. Elsődlegesen a száj- és körömfájás megelőzésére koncentrált. Tanácsai során kiemeli a tiszta víz biztosításának fontosságát, a beteg állatok elkülönítését, az állatkórházak felállításának a szükségességét, valamint az elhullott állatok megfelelő eltakarításának a jelentőségét.²⁶⁸ Talán ennek vagy a hasonló jellegű segítségnek is

része az akkor dühöngő ragály miatt a birkajárásba bele bocsájtott ..." IV. 1504. c/ 178.

²⁶⁷ SZILÁGYI Kálmán: 1983. 104.

eredménye, hogy a magisztrátus állatgondozók, orvoslók képzésére 1801-ben 150 forintot biztosított.²⁶⁹ Amikor pedig a város ménesében ismételen betegség ütötte fel a fejét, már nem kizárólag a csikósok tudományára hagyatkoztak, miként tették azt évszázadokon át, hanem sürgősen megalkudott a városgazda Farkas Ábel lacházi „lóorvossal” az állatok gyógykezelésének megkezdésére.²⁷⁰ Az állatok gyógyításával kapcsolatos teendők legnagyobb részét viszont még változatlanul és változatlan körülmények között maguk a pásztorok végezték évtizedeken át.²⁷¹

A járványok mellett nem elhanyagolható károkat okoztak az év egészében vagy nagyobb részében a szabad ég alatt élő jószágok között az időjárás szélsőségei, időnként katasztrófái is. Bár ezekről viszonylag kevés feljegyzés maradt fenn, de e néhány dokumentálás alapján következtetni tudunk arra, hogy az e vidéken meglehetősen szélsőséges időjárás milyen hatással lehetett az állatállományra. A feljegyzések alapján az egyik legsúlyosabb, orkánszerű szélvihar 1816-ban söpört végig e térségen, és a város környékén is sok jószág vesztét okozta.²⁷²

A XVIII. század derekán az igen nagy mértékben elszaporodott farkasok is több nyájban és gulyában tettek komoly kárt a szigorú telek alkalmával. A mezővárosok, köztük Kecskemét is ismételt széleskörű vadászatot és egyéb akciót szervezett irtásukra.

Több alkalommal is utaltunk már arra, hogy az állattartás kereteinek kialakításában a városi magisztrátusnak mindvégig jelentős szerepe volt. Hosszú időn át alkalmoszerűen döntöttek egy-egy részterületen jelentkező ügyekben a kialakult hagyományoknak megfelelően. A XIX. századra nagyjából intézmenyesültek ezek az eljárások, és végül is a gazdasági bizottság feladatkörébe utalták a felmerülő problémák felszámolásának kijelölését. Tekintettel arra, hogy az egyes feladatok és megoldási módok a korábbi évek gyakorlatából érthetően igen sokat megőriztek, indokolt az ezzel foglalkozó városi státútum egész szövegét idézni, annál is inkább, mivel jó áttekintést nyújt a századelő állattenyésztésében jelentkező törekvésekről és gondokról is.

„1. A marhatenyésztésre kinevezett deputációnak kötelességében fog állani, hogy a gazdasággal egy értőleg minél előbb alkalmas pásztorokrul gondoskodjanak, vélek alkudozzanak, s annakutánna, hogy azokkal az alku tökéletesen megtétethessen, őket ezen tanács eleibe rendeljék, ahol is azoknak megfogadásuk tökéletesen végbemegy.

²⁶⁸ IV. 1504. c/ 165. 5. sz.

²⁶⁹ IV. 1504. b/ 76. 88.

²⁷⁰ IV. 1504. b/ 76. 136.

²⁷¹ Nemcsak az állatorvoslás módjára, hanem a különféle állatgyógyászati anyagok összetételére, az eszközök sajátosságaira vonatkozóan igen gazdag anyagot gyűjtött össze RUSVAY Kálmán a már idézett munkájában.

²⁷² Az 1816. január 29-30-án dülő hófergetegben az országban kb. 200 ember is életét vesztette. Csak Debrecen határában 11 holtestre akadtak a következő napokban. SZILÁGYI Kálmán: 1983. 103.

2. Szabadságában lészen ugyan a gazdáknak ezentúl is a cimboraságot tetszés szerint vagy újonnan felállítani, vagy fenntartani, s ebben a deputátionnak befolyása nem lesz, azon esetben azonban, ha hogy a lakosok közül valaki cimboraság nélkül maradván, jószágait a baromra nem verhetné, a deputátionnak fog kötelességében állni, hogy az ilyen lakost jószágával azon baromhoz, mely a többinél kevesebb számú, rendelje.

3. Ahányszor csak megtörténhet, s gazdaságbeli deputatio a kiállított barmokat és méneseket nemcsak számba veszi, és többször is felolvassa, hanem amennyire a város cassájának és lovainak terheltetések nélkül megeshet, azt gyakran meg is látogatja, s maga mellé vévén mindenkor a gazdaság körül is némelyeket, a baromra és a ménesekre felvigyáz.

4. Ha netán a baromban és ménesben, mit az Isten kegyelme távol tartson, valamely betegség magát kiütné, annak mely móddal lehető orvoslása eránt a gazdasággal egyetértve tanácskozni és hasznos módokat javallani fog.

5. A gazdasági deputatio a barom és a ménés számát jegyzékben tartja. Minden gazdának jószága mennyiségét különösen feljegyzi, a szájpénzt repartíálja, a kenyérsort elhatározza, a kutaknak jó karban lehető tartásokról és azokhoz szükséges eszközök megszerzéséről gondoskodik, s illetén foglalatosságait a gazdaság közül maga mellé veendő némely tagokkal tellyesítvén, a megállapított köz intézeteknek foganatba való vételét egyre a gazdasági tagok közül bízza, akiknek a megállapított kenyér sorra való felvigyázás fog állani kötelességében.

6. A szájpénznek szedése, a pásztorok bérének fizetése, a pásztorok marháinak telettetése idején a cimboraság között leendő elosztása a gazdaság tagjaival egyetértőleg a deputatio kötelességei közé tartozik, valamint tovább az is, hogy a pásztoroknak valamely részét a pusztának privatizálni, vagy a barom közé idegen őrzetőket befogadni alkalmatosságok ne lehessen.

7. A gazdaságbeli deputátiora bíztatik az is, hogy különösen felvigyázzon nehogy idegen jószág a legelőre bejusson, hogy a juhokat is szorosan conscribálja, hogy senki a szájpénz fizetése terhe alól ki ne maradjon, hogy a lakosok pásztoraiknak sem több juhait, sem több marháit mint már mindezek megállapítva vannak, sem nyaralás, sem telettetés végett meg ne szenvedjenek.

8. Hogy a deputatio a baromnak, méneseknek s juhoknak állapotjukról, úgy az ezek eránt tett rendeléseknek miként lett foganatba való meneteléről s egyéb foglalatosságairul ezen tanácsot multhatatlanul minden hónapban írásképpen tudósítsa.²⁷³

A legelők szűkülése és a takarmány hiánya arra kényszerítette a gazdákat, hogy a reformkor kezdetén már maximálják a tartható jószágok számát. Ezt a kívánságot a választott közönségen keresztül továbbította a magisztrátushoz, amely a gazdák földbirtokának nagyságától tette függővé a juhok tartását.²⁷⁴

²⁷³ IV. 1504. b/ 1823. I. 124-125.

A reformkor évtizedeiben a szegény parasztság mind erőteljesebben és következetesebben síkraszállt annak érdekében, hogy megfelelő szántóföldhöz, vagy szőlőtelepítésre alkalmas területhez jusson. A Pusztaszerezen, Matkó, Bugacon és Köncsögön lévő közös legelők területére sok növénytermesztésre kényszerülő nincstelen vagy kisbirtokos pályázott. A nagyállattartással és juhászattal foglalkozók és a megélhetésüket a növénytermesztésből remélők közötti érdekütközések a társadalmi elégedetlenség újabb hullámait erősítették fel. Ezeket már a korábbi szinten kiegyenlíteni nem lehetett. Csak a polgári forradalmat követő jelentős társadalmi és gazdasági mozgás tette lehetővé, hogy ezek a társadalmi feszültségek mindkét fél előbbre jutásával és emelkedésével oldódjanak meg.

2. Szarvasmarhatartás

A/ A marhatartás keretei és körülményei

a/ A barom

Wellmann Imre elemzése szerint a magyar mezőgazdaság fejlődésében a XVIII. század valóságos vízválasztónak mondható. A honfoglalástól egészen a század derekáig az egész magyar fejlődés egyik meghatározója a földbőség volt. Ez is döntően hozzájárult ahhoz, hogy még a század elején sem alakult át az állattartás állattenyésztéssé.²⁷⁵ Az egykori hódoltság területére, benne a Duna-Tisza közére ez a megállapítás még inkább egyértelműen érvényes. Nem lehet véletlen, hogy Kecskemét „Hajdant, midőn 33 pusztákat bírt, szélesen kiterjedt legelőmezeje, és ezért baromparadicsomnak is nevezetett.”²⁷⁶ Baromnak a ridegen tartott gulyát nevezték ekkor. Egy-egy barom, gulya - miként korábban már jeleztük - nemcsak egy gazda szarvasmarháit fogta össze, hanem „cimborák” közösen bérelve egy-egy pusztát, vagy annak egy részét, együtt őriztették jószágaikat. A kun puszták elvesztése után egyre inkább arra kényszerültek, hogy a város anyagi és jogi támogatását is igénybe vegyék, és ennek eredményeként többek között a társadalmi feszültségek mérséklése érdekében is, maga a magisztrátus szervezte meg az állattartásnak ezt a formáját. A barom, a rideg állattartás még az egész XIX. században fellelhető Kecskeméten, de gazdasági szerepe 1745 után fokozatosan és megállíthatatlanul csökkent. A rideg állattartás főbb sajátosságait, a korabeli állapotokat jól jellemzi a magisztrátusnak Koháry Andrásához 1741-ben írt levele: „a nagy szárazság miatt... Takarmánynak oly Szükségben vagyunk... de ámbár ezen szükség nem volna is, azt jól tudjuk hogy az oda fel való Jóság mind ló s mind pedig Szarvas Marha Szeléd

²⁷⁴ IV. 1503. a/ 1828. január 28. 297.

²⁷⁵ GAÁL László: 1982. 432-433.

²⁷⁶ LADÁNYI Gergely: Kecskemét leírása. XV. 22. Szilády Károly feljegyzései I.

Lévén az mi Szilaj Marháinktúl, akik a nagy Télben is, a Pusztákon hó hátán szoktak hálni, s Etszaka is Legelnek, mellyektül a Szelid Marha elszáradna, s aképpen a Vadak miatt tellyességgel minnyájának el kelle-
ne veszni.²⁷⁷ Bél Mátyás munkájában az alábbi módon mutatja be ezt, a birodalom fejlettebb részein az állattartásnak már akkor is szokatlan módját: „falvakon kívül vagy pusztán tartják őket szabad ég alatt, vagy a magyarok által pajtának nevezett állásokban. Csürszerű építmények ezek, úgy készülnek, hogy néhány fából való oszlopot állítanak, rájuk tetőt szerkesztenek, és szalmát hánynak a gulya oltalmául. Ide hajtja a magyar éjszakára, leginkább télvíz idejére az időjárás megpróbáltatásának elkerülése végett, amennyit csak a hely be tud fogadni, kivált a hízásra fogott ökröket.”²⁷⁸ Elég elmarasztaló az idegenek véleménye is az akkori hazai viszonyokról. Az állattartás körülményeiről így vélekedett az egyik francia utazó 1770 táján: „A rétek és legelők körülbelül egyforma elhanyagoltságban vannak, huszadrészét sem adják annak a haszonnak, amit közepes gondozás mellett adhatnának... Ilyen talajon, melynél nincs külön Európában, az állatok az évnek csupán két hónapjában jutnak igazán táplálékhoz, az év többi részében koplalnak.”²⁷⁹

A közel két évszázad után beköszöntött békésebb körülmények és a benépesítetlen hatalmas legelők rendkívül kedvezően hatottak az állattartásra. Szegeden 1719-1779. évek között a szarvasmarhaállomány jelentősen, a juhok száma ötvenszeresére, a lovaké pedig több mint tízszeresére nőtt. A Jászság- és a Kunság területén 1760 táján már kb. 150 ezer jószág élt. Alig maradt el ettől Kecskemét jószágállománya is. A nagyalattartáson belül mindvégig a szarvasmarhák voltak többségben. A magisztrátus a tárgyalt másfélszáz esztendő alatt más és más területeket, pusztákat jelölt ki a rideg barmok, gulyák számára. A rendelkezésre álló legelők nagysága is meghatározta, hány barom eltartására, legeltetésére lehetett gondolni. A jószágállomány nagyságáról részben az adókönyvek nyújtanak csaknem évről-évre követhetően tájékoztatást, részben pedig a szorványosan megmaradt kimutatások. Az adókönyvek adatai sajnos nem teljesek, a valóságos állapotoknál csaknem mindig kisebb számokat rögzítettek. Ennek oka egyrészt a mindenkor tapasztalható letagadás, másrészt az, hogy nem minden jószág után kellett adózni. A jelzett korlátok viszont minden alkalommal csaknem egyformán jelentkeztek, de így is több éves időközök változásait, még inkább az érvényesülő tendenciákat feltétlenül jól érzékeltetik. Egy-egy legeltetési összeírás viszont azért lehet számunkra értékes, mivel a gulyák összetételét, azok számát és az azokban őrzött jószágok gazdáinak társadalmi hovatartozását rögzítették. A kettő együttes elemzése és ismertetése éppen ezért megkerülhetetlen, ha a valós állapotokhoz közelálló adatokat akarunk rögzíteni.²⁸⁰ (L. X. táblázat.)

²⁷⁷ RUSVAY Kálmán: 1975. 59.

²⁷⁸ BÉL Mátyás: 1984. 87.

²⁷⁹ GAÁL László: 1966. 225.

Ezek az adatok jól érzékeltetik, hogy az egyes gulyák összetétele erősen változott, sok tekintetben esetleges volt. Ezen túlmenően az is jól érzékelhető, hogy minden bizonnyal évszázadokon keresztül a különféle korú jószágokat, tenyészállatokat együtt tartották. Az egyes barmokba összevert jószág száma is erőteljesen ingadozott: a legkisebb 145 darabból állt, míg a legnagyobb közel kilencszázból.

X. táblázat.

BARMOS MARHÁK ÖSSZEÍRÁSA (1786-1787)

	Öreg	Tinó	3-ad fű	Tavalyi	Bika	Össz.
Pusztaszer I.	277	50	188	204	10	729
Pusztaszer II.	303	8	140	140	6	597
Pusztaszer III.	271	30	140	129	3	573
Monostor	178	9	87	83	4	361
Pusztaszer IV.	214	11	91	135	6	457
Pusztaszer V.	285	61	154	118	5	623
Bugac I.	346	44	157	177	10	734
Bugac II.	221	18	129	144	4	516
Összesen	2 095	231	1 086	1 130	48	4 590

Ezek a számok annál inkább figyelemre méltóak, mivel ugyanabból az évből származnak, tehát minden kétséget kizáróan érzékeltetik, melyen különbségek lehettek az egyes gulyák között számukat, összetételüket tekintve.²⁸¹ A rideg körülmények között tartott gulyákban nagyobb részt a gazdák jószágai voltak, amelyek után legeltetési pénzt is kellett fizetniök. A legtöbb gazda csak néhány szarvasmarhát vert ki a baromba, de nem volt ritka a több tucatnyi marha után fizető sem. A legnagyobb gazdák pedig 80-100 szarvasmarhát is tartottak ott, de akadt, aki 150-170 darabot is.²⁸² A gazdák mellett a különféle pásztorok is tarthattak jószágot a közös baromban, amely után nem kellett fizetniök. 1838-ban Kelemen József számadó gulyás 17 gazda 690 jószágját őrizte, és ezek mellett két béresnek 9, a gulyásnak 14, három bojtárnak 6 és két csikósnak 7 tehene, illetve borja volt. Ezekhez a jószágokhoz verték ki több gazda cselédjének a jószágját is, amelyek tartását a cselédek bérükbe kialakították. 1847-ben

²⁸⁰ IV. 1504. c/ 164.

²⁸¹ 1767-68-as gazdasági évben a Monostoron lévő II. számú baromban 145, az Alpáron tartott baromban pedig 886 darabot írtak össze. IV. 1504. c/ 162.

²⁸² 1786-ban kilenc gazdának volt száznál több szarvasmarhája a közösség által fenntartott gulyákban. Köztük Deák Pál 152 jószág után fizetett szájbért. Együttesen csaknem 1100 szarvasmarhát vertek ki ebben az évben a baromba. De még 1847-48-ban is Deák Lajos 102, Főrián György pedig 122 szarvasmarha után fizette a szájbért, a legeltetési díjat, bár a többi gazda mind jóval 100 db-nál kisebb állománnyal rendelkezett. IV. 1504. c/ 164., illetve IV. 1504. Ó. 197.

a pusztaszeri gulyában 16 gazda cselédjeinek 83 marháját írtak össze. Fórián Gergely cselédjeinek 14, Ferenczy Gergely cselédjeinek 10, Kovács László cselédjeinek 13 stb. jószágja volt itt.²⁸³

A XIX. század dereka tájára a rideg állattartás keretei jelentősen beszűkültek, és így a baromban nevelt jószág száma is erőteljesen apadt. 1844-ben a tanács előtt Kun János szenátor és Drégely István másodbíró beszámolója szerint „Pusztaszeren a három baromban van összesen a bikákon kívül 2059 db. marha... ezeken túl az egész gazdák által 278 jármos ökör és 35 tehen őriztetik. Kertészeknek van 8 tehenük.”²⁸⁴ Tekintettel arra, hogy a legeltetési lajstromok elég hézagosan maradtak ránk, az állomány számszerű alakulásának vizsgálata során nem mellőzhetjük a másik igen fontos adatbázisunkat, az adókönyveket sem. A másfél évszázad anyagából három olyan feldolgozást használunk fel, amelyekben elegendő és teljesnek látszó adatsorok találhatók.²⁸⁵ (L. XI. táblázat.)

Az adókönyvek feldolgozása során egészen más tagolást tartottunk szem előtt. A közel száz évet átfogó három időmetszet és a társadalmi-vagyoni tagolódás szerinti megoszlás, birtoklási arány több más elemzést is lehetővé tesz. Az 1707-es összeírás adatait azért nem vettük be a táblázatba, mivel csak a fejős (borjas) és meddő tehenek számát tartalmazzák, hisz ebben az évben csak ezeket vették figyelembe az adókivetés során. Minden bizonnyal a 849 anyaállaton és a 93 meddón kívül még jelentős volt az-egyéb szarvasmarha száma is, de a rácok pusztításának és rablásának évében aligha tette ki az egész a tehenek számának a kétszeresét. Ha 1700-2000 ezer közöttinek vesszük is számukat, kétségtelen, hogy a század derekáig igen erőteljes fejlődést tapasztalhatunk, bár a szabadságharcot követő években az emelkedés elég vontatottan indult meg, hisz az adózásra számításba vett tehenek száma 1714-ben is még csak 717 volt, a meddőké pedig 81. A tényleges fejlődés csak a török háborúk végleges lezárása, a hadak elvonulása után kezdődhetett meg. Tény, hogy 1722-ben már az anyaállatok száma 1298 volt, és mellettük 153 meddőt írtak össze az adószedők.²⁸⁶ 1741-ben a három évnél öregebb jószágok száma 2654 db. lett.²⁸⁷ A ránk maradt forrásokon belül az 1757-es összeírás az első teljességében fennmaradt anyag, amely már nemcsak a három évnél öregebb jószágokat vette alapul az adókivetés során, hanem a barmos jószágok mindegyikét. Számuk így 11378-ra nőtt. Ezért is jelentős a számszerű emelkedés az 1741-es állapotokhoz képest.²⁸⁸

²⁸³ A legeltetési díj változó volt. 1844-ben a gazdák és a kertészek marháiktól és lovaiktól egyenként 1 váltó forint szájbért fizettek. „...a gazdák tulajdon cselédjeik által legeltetett 313 db. ökör és tehenektől pedig 30 krajcárjával számítanak szájbért...” A kivetett teljes összeg: 3133 v. forint volt. IV. 1504. Ö. 197., illetve: IV. 1504. b/ 63. 1844. június 17.

²⁸⁴ IV. 1504. b/ 63. 10-11.

²⁸⁵ A II. táblázat és a főként erre alapuló elemzések IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b és 1991/a táblázatai alapján készültek.

²⁸⁶ IV. 1504. m/ 1714., illetve 1722.

²⁸⁷ IV. 1504. m/ 1741.

Nem véletlen, hogy Ladányi Gergely, a magisztrátusban sok éven át szolgálót teljesítő, nagy vagyonnal rendelkező gazda 1790 táján már arról panaszkodott, hogy Kecskemét hajdan „baromparadicsom” volt, mivel a rideg tartás feltételei akkorra számottevően romlottak. Nem egészen negyed század alatt a szarvasmarhaállomány 1780-ra felére apadt, és a folyamat megállíthatatlan lett.

1847-ben az adószedők az 1757-es számnak csupán 13%-át vették nyilvántartásba! Tehát nem egészen száz év alatt a ridegen tartott állatok száma csaknem tizedére olvadt. Az állattartás egészében kibontakozódott súlyos válság, amely rendkívüli módon nyomasztotta a város minden lakosát, leginkább a szarvasmarhatartást érintette. Az egykor legnagyobb vagyoni alapot képező állomány a lakosság minden rétegénél rohamos csökkenést jelez. Néhány adat felvillantása maradéktalanul meggyőzhet erről bennünket. 1707-ben még minden második gazdának volt szarvasmarhája, figyelmen kívül hagyva az ökröket. 1757-ben is még az adófizetők 36,8%-a tartozott ezek közé, de 1780-ban már csupán 9%-a, tehát nem egészen minden tizedik háztartás volt érdekelve a rideg állattartásban, és a polgári forradalom küszöbén pedig már mindössze 3%-a, azaz minden harmincharmadik adófizető. A végbement változás tehát rendkívül nagy volt, nyugodtan mondhatjuk, hogy a város gazdálkodása, ezen belül az állattartása is merőben új struktúrát mutat.

Miként érintettük is már, az egyes gazdák állománya is vézesen apadt. 1757-ben még csaknem 300 gazdának volt 50-nél több marhája, de 1780-ban ilyen mindössze 3 akadt! Ha nem is ennyire drasztikusan csökkent a 11-50 marhát tartók száma, de mindenképpen rendkívül nagyarányú volt. 1757-ben még 127-en fizettek ekkora állomány után adót, 1780-ban már csak hetvenen, és 1847-ben pedig már csak 21 fő. Tehát az árutermeléshez sok szállal kapcsolódó szarvasmarhatartáson belül a válság leginkább a szegényebb rétegeket sújtotta, bár kétségtelen, hogy a gazdagabbak is sokat vesztek e téren. Ezt mindennél jobban érzékelteti az is, hogy míg 1757-ben az adózók 8,1%-át kitevő gazdagok a

²⁸⁸ Röviden utalnunk kell arra, hogy meglátásunk szerint néhány, egyébként igen jeles kutatónk eltúlozza a hódoltság alatti jószágállomány nagyságát. MÉSZÁROS László szerint „...a hódoltság utolsó évtizedeiben ... a marhák száma meghaladta a húszezret is... 1683-ban 30135 szarvasmarha volt az adózók birtokában...” 1979. 169. Adatait BALANYI Béla számításaiából vette. Ő viszont indokoltan hangsúlyozza: „...1666-ban, a marha száma 21143. Ez a szám azt jelentette, hogy 21143 marha értékű vagyona van a 762 adózónak...” Igaz, néhány sorral lejjebb már ő is félre érthetően fogalmazott: „1682-ben 1060 adózót tartottak nyilván, 27456 jószágszámmal, melybe a ló és a szarvasmarha tartozott bele.” 1968. 98. Mindez a „vadszám avagy marhaszám” pontatlan értelmezéséből ered. Az 1672. június 12-én hozott tanácsi határozat egyértelműen tájékoztat e fogalom tartalmáról, amikor döntött ezen adófajtáról: „N.B. Egy malom tíz vadszám. Kos és meddű juh 5 egy vadszám. Pénz tallér 5. Az kikkél más pénze uszórán jár, avagy árvák pénze vagon, azokról is így deliberáltatnak.” Tehát távolról sem a szarvasmarhák, vagy a nagyállatok számával egyenlő az adószedő által megállapított adóalap nagysága, hanem azok értékével. A jószágok tényleges számáról ezekből az évtizedekből nincsenek pontos és teljes adataink. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b. 15.

szarvasmarháknak csak 20,7%-át birtokolták, 1780-ban, bár arányuk a városon belül 4,7%-ra csökkent, részesedésük 40,6-re nőtt, és 1847-ben a háztartásoknak mindössze 3,5%-át jelentő gazdagok az állomány 45,3%-át birtokolták.

XI. táblázat

A SZARVASMARHÁK MEGOSZLÁSA
AZ EGYES VAGYONI RÉTEGEK KÖZÖTT

Év	Réteg	Ház- tartá- sok	0	1-5	6-10	11-50	51-	Mar- hák össz.
			marhát tartott					
1757	nincstelen	459	459					
	törpegazda	1 349	1 052	196	70	18	13	911
	kisgazda	568	248	166	93	42	19	1 218
	közepes gazda	263	41	29	59	47	87	2 245
	nagygazda	233	14	8	16	20	175	7 004
	összesen:	2 872	1 814	399	238	127	294	11 378
1780	nincstelen	723	723					
	törpegazda	2 153	2 129	24				82
	kisgazda	656	566	82	7	1		459
	közepes gazda	214	117	64	22	11		1 105
	nagygazda	185	43	37	46	58	3	3 703
	összesen:	3 931	3 578	207	75	70	3	5 349
1847	nincstelen	807	807					
	törpegazda	2 526	2 509	15	2			61
	kisgazda	875	845	26	3	1		133
	közepes gazda	368	339	18	10	1		165
	nagygazda	166	103	26	12	19	6	1 113
	összesen:	4 742	4 603	85	27	21	6	1 472

Tekintettel arra, hogy a cívis gazdák vagyonának egyik legfontosabb része és legfontosabb készpénzt termelő forrása a szarvasmarha volt hosszú időn át, ezek őrzésére és gyarapítására kellő gondot fordítottak. A gulyák őrzésére csak igen megbízható, és számottevő jószágállománnyal rendelkező embereket fogadtak fel. A személyek kijelölése és a bérek megállapítása a magisztrátus feladata és joga volt ugyan, de a fizetség egy részét a gazdáknak kellett átvállalniok, a másik részt pedig a város biztosította a legeltetési díjak beszedése révén. A gulyásnak 1823-ban négy főt fogadtak fel: Kelemen Koldús József, Csorba Kanász József,

Szabó Pál és Pintér János kapta a bizalmat. Bérük 300 váltó forint, négy suba, hét pár csizma, 50 darab marha nyaraltatása és telettetése lett, valamint „minden hetes gazda ad egy véka őszi és egy véka tavaszi gabonát.”²⁸⁹

b/ A csorda és a kurtafalka

Míg a barmok a várostól távol levő pusztákon gyarapodtak vagy tengődtek a kedvező vagy mostoha időjárás váltakozásának megfelelően, a csordába, miként faluhelyeken is, a háznál tartott szarvasmarhák tartoztak. Bár ennek létszáma lényegesen kisebb volt mint a ridegen tartott gulyáké, a lakosság életében fontos helyet kapott. A város közelében lévő egyik csordajárásnak, az úgynevezett Nyomásnak a nevét még ma is jól ismeri és használja a város lakossága. A csordákban legeltették mindenekelőtt a fejős teheneket és nem ritkán külön csordában az ökröket is. Különösen fontos volt, hogy az ökröknek megfelelő legelőt biztosítsanak, hisz a legalapvetőbb mezőgazdasági munkákban és a teherszállításban is igen jelentős helyet kaptak. Mindenekelőtt tavasszal volt számukra fontos a legelő, hogy a tavaszi munkák elvégzéséhez megfelelő erőnléthez jussanak. A megfelelő legelők hiánya miatt gyakorta ütközött az ökörtartás a göbolyös gazdák érdekével. De még a nagyrészt jómódú gazdák érdekeit képviselő választott közönség is arra kényszerült, hogy a többi réteg érdekében is szót emeljen: „...az ökörcsordatartás pedig kivált a szegényebb sorsú tehénnevelő lakosok ... jószágaira nézve elkerülhetetlen szükség lévén...” a városhoz közel eső Vágó-járást kívánta e célra felhasználni.²⁹⁰ Tekintettel arra, hogy ez sem hozott tartós megoldást, ezért az ígás jószágokat is csodákba verve nem ritkán távolabbi pusztákra is elhajtották néhány hétre.

Ez történt 1844-ben is, ami nem csekély panaszra indított több gazdát: „...miután tapasztaltatik, hogy Pusztaszer nagy része tavasszal az oda toluló jármos ökrök által annyira lelegeltetik, hogy később a heverő marha csak alig tengődhet rajta, és a most közelebb szerzett haszonbéres puszták használása a jármos jószág szaporodtát okvetlenül maga után követteztette, ezentúl Pusztaszerre senkinek jármos jószágát legeltetés végett lehajtani szabad nem leend, s az ott találtatandó jármos marhák mint tilalmasban kapottak fognak tekintetni...” Tekintettel arra, hogy a város több száz adófizetőjét érintette közvetlenül a legeltetés gondjának megoldása, a magisztrátus fontos döntésre kényszerült, és a városhoz jóval közelebb eső pusztákat jelölt ki e célra. Az ekkor meghozott határozat értelmében „...az ökörcsorda három helyen lészen felállítva: Monostoron, Pákán és Matkó pusztán... a mostani 1 vft. szájbéternél minden esetre magasabban fog évenként megállapíttatni...” számukra a legeltetési díj.²⁹¹

²⁸⁹ IV. 1505/2. 1.

²⁹⁰ IV. 1503. a/ 1823. január 23.

²⁹¹ IV. 1504. b/ 63. 424-425.

Az ökörcsorda legeltetésének biztosítása oly mértékben foglalkoztatta a magisztrátust is, hogy 1829-ben a pusztabírák feladatainak megfogalmazása során külön pontban rögzítették ezen legelők biztosítását és a túllegeltetés elkerülését.²⁹² Az ellentétek ezzel nem oldódtak meg, és évről évre felszínre törtek. A rideg tartásban érdekelt gazdák mindent megtettek annak érdekében, hogy az ökörcsordákhoz egyéb tenyészállatokat is csaphassanak: a matkói csordajárásban lévő ökörcsordákat „egyveleges jószággal” kívánták kiegészíteni, amit a választott közönség nem fogadott el, és ezért a tanács úgy döntött, hogy mindkét ökörcsordát korábbi formájában tartja fenn, az egyiket egészen késő őszig kint tartják, de mellettük Matkón létrehoznak egy további vegyes csordát is.²⁹³

A ridegen tartott gulyák és a csordák szervezeti kereteinek, legelőterületeinek biztosítása sem volt elegendő az erősen eltérő igények kielégítésére. Minden tilalom és büntetés ellenére egyre gyakoribbá vált a jószágtartást szabályozó rendeletek megszegése, mind gyakrabban hagyták a gazdák tenyészállataikat szántóikon, rétjeiken, veszélyeztetve ezzel szomszédjaik növénytermesztését. Ezért már 1779-ben kénytelen határozottan fellépni a tanács: „Akik barmos marháikat, de nem fejős teheneket magok kertjeikhez akar városföldre, akar árendás pusztákra a nyári járásokból behoztak, minthogy a szomszédok füveit életik azok szántó ökreiknek nagy kárával, tehát azon marhák a járásokba visszahajtassanak...”²⁹⁴ A büntetés kilátásba helyezése sem járt eredménnyel, és ezért 1781-ben ismételen kénytelen volt a magisztrátus szabályozni a marhatartást: „Mivel a városnak különös statútuma tartja, hogy a barmos marhák a kertek között ne legeltessenek, ezen statútum 6 forint büntetések alatt megújított, annyival inkább, hogy a nagy szárazság miatt a kertek köze úgy megromlott, hogy őszig a marháknak csak nyavalyogni kellett majd rajta (ide értetnek a meddő tehenek is), ha most megégetnének.”²⁹⁵ Ezek az intézkedések teljesen összhangban voltak a tanyákra történő kiköltözés tilalmával, de mivel a gazdaságosság, a takarmányozás és a várostól mind nagyobb távolságokban történő növénytermesztés megkövetelte a szükséges jószágok helyben történő tartását, mind gyakoribbak lettek az ellenszegülések.

A város által szervezett gulyák és csordák mellett megjelentek az un. kurtafalkák. Ezek néhány gazda lovait, szarvasmarháit fogták össze a szántóföldek közötti réteken, legelőkön. Tekintettel arra, hogy gyakorta tévedtek e jószágok mások vetésébe, tilalmasba, ezen kívül kivonták magukat a város számára történő szájbér fizetése alól, és az adóztatás alól

²⁹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 106.

²⁹³ 1503. a/ 1847. január 29., illetve március 22.

²⁹⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 100.

²⁹⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b. 106. 1781. szeptember 4. Kerteken ekkor még a szántóföldeket is értették. A 6 forint büntetés 11-12 véka búza árával, vagy 30-40 napi napszámberrel volt egyenlő. L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/a 200., illetve 1989/a 86-87.

történő kibúváásra is lehetőséget adott, velük szemben a hatóság ismételtelen fellépett: „...a kurta falkák kemény tilalom alatt eltöröltetnek, egyedül kaszálás után néhány fejős tehéneknek a maga földjén való tartása nézet-tetvén el...”²⁹⁶

Maga a választott közönség is időről időre szembekerült a gazdák és a városi magisztrátus közötti ellentéttel. Kénytelenek megállapítani, hogy „a heverő vagy barmos marhák saját birtokon való tartása komoly gond...” éppen azért azt javasolták: „minthogy az igavonó jószágok a járásban tsak ideig óráig legeltetnek, azonban a dicális conscriptióban is felvétetnek, ezeknek tulajdonosok tetszéseik szerént akármelyik járásában ingyen való legeltetése megengedtesen...”²⁹⁷ A társadalmi és a vagyoni ellentétek egész sorát villantja fel a választott közönség újabb állásfoglalása: „...Számosan találtatván oljas városi lakosok, kik egy-két darab marhájokat, de leginkább teheneiket kurtafalkákra kénytelenítettnek hajtani azért, hogy a baromba a tehetősebb gazdák által bé nem fogadtatnak, azért azokat a Választott Közönség a felesleg való taxálás által szorítottatni nem kívánván, s minthogy anélkül is a kertészek, akiket a kurtafalkákra való hajtástól a nagyobb szájpénz vétel által idegeníteni kellene, a marhahajtástól teljesen tilalmaztatnak...” Végülis a kialakult gyakorlathoz kényszerülvén igazodni, „a kurtafalkákon eddig járt marhák szájbérért a rendes 30 krajcárokon kívánja az elmúltakra nézve meghatározni”²⁹⁸

A csordák és a kurtafalkák a sok érdekelletét és az ismételtelen fellépő anomáliák ellenére még Kecskeméten is további közel száz éven át fennmaradtak, hisz főként a szegényebb rétegek számára a marhatartás egyetlen esélyét biztosították.

A csordások felfogadása régtől fogva a város feladata volt. Ezek a pásztorok kisebb megbecsülésben részesültek mint a barmok gulyásai, igaz felelősségük is csekélyebb volt. Díjazásukról maguk a gazdák voltak kötelesek gondoskodni, mégha az egyesység létrejöttében a város tisztviselője játszott is a főszerepet. Az 1830. április 26-án megkötött egyezségben az előző évekhez hasonlóan az ökörcsordások bére: „egy ökörtül kapnak váltóban 24 krajcárt, egy kenyeret, két icce eleséget és fél font szalonnát.”²⁹⁹

c/ Az istállózó állattartás terjedése

Tehát a külterjes állattartás mind több akadályba ütközött annak ellenére, hogy a város változatlanul igen nagy kiterjedésű pusztákkal, szántókkal és legelőkkel rendelkezett. Bár a városban lévő teheneket, ökröket ólakban és istállókban tartották régtől fogva, a jószág többségét nem tudták istállókban elhelyezni. Az igényesebb fajták tartása, a

²⁹⁶ IV. 1503. a/ 1823. január 27.

²⁹⁷ IV. 1503. a/ 1825. április 17.

²⁹⁸ IV. 1504. c/ 171. 1833. október 8.

²⁹⁹ IV. 1505/2.

szaporulatról való fokozottabb gondoskodás, a racionálisabb gazdálkodás főként a reformkorban már megkövetelte, hogy a tanyákon is mind több helyen építsenek ólakat és istállókat. A szarvasmarhatartáson belül feltétlenül utalnunk kell arra a sajátosságra, hogy itt az állatnemesítésnek olyan céltudatos törekvéseire még nem lelhetünk mint ami részben a lótenyésztésnél, főként pedig a juhászatban belül folyamatosan tetten érhető volt. Ez nyilvánvalóan a szarvasmarha hasznosításának sajátosságaiából következett. Egyik meghatározó tényező kétségtelenül az igavonó képesség lehetett. A tenyészállatok esetében is ezeket a tulajdonságokat kereshették, és e téren a kecskeméti jószágok minden bizonnyal elérték az átlagot, több gazda pedig joggal lehetett büszke állományára. Néhány adat is eléggé meggyőző lehet e téren. 1717-ben a vármegye felkérte Kőrös és Kecskemét mezővárosokat, hogy erdődi Pálffy Miklós főispán számára vásároljanak 24 válogatott tehenet, amelyek árát a vármegye pénztárából fogják kifizetni.³⁰⁰ Ez igazolódik Böde József végrendelete alapján is, aki kiemelte: „egy szép bikámat Méltóságos gróf Károlyi ő exellenciája számára kérték 100 forinton, más uraságok is akarták megvenni.”³⁰¹

Az ilyen jószágok védelme már érthetően gazdaságos is volt, télen ezeket istállóban volt célszerű tartani. Ezek építésének mindinkább csak a tőkeszegénység lett a korlátja. A valamelyest is jobbmódú gazdák már előrelátóan jártak el, mint pl. Szekeres Pál is, aki már 1840 előtt a Monostori út melletti 53 holdas tanyáján a szép gyümölcsös és a rovásos kút mellett egy istállót is építtetett.³⁰² A jobb módúak érthetően nagyobb tőkét tudtak a marhatartásba is fektetni. Demeter János szenátor özvegyének 1839-es vagyonbecslésében kiemelten van feltüntetve: Monostoron 250 hold föld 45000 ft. értékben, rajta épületek: juh-szín, két kertészház, nagy marhaistálló: 1000 ft értékben.³⁰³ A város egyik legvagyonosabb gazdája, Bozó János két tanyáján is berendezkedett az igényes állattartásra. A Szegedi út mellett lévő 320 holdas tanyáján két jó tanya és kert mellett felépített egy 20 öles ököristállót, egy magtárat és egy szélmalmost is. A Páhin lévő 200 holdas birtokán pedig egy 22 öles ház mellett egy 20 öles juh-színt, egy 18 öles ököristállót építtetett, amelyhez ugyancsak csatlakozott egy granárium, magtár.³⁰⁴

Mindezek ismeretében indokolt annak az állításnak a megfogalmazása, hogy Kecskeméten és nyilván rajta kívül több más alföldi mezővárosban is a belterjes állattartásnak, a szó szorosabb értelmében vett állattenyésztésnek több fontos pillére kialakult a polgári forradalmat megelőző évtizedekben. Ezért is történhetett meg, hogy a rendi korlátok eltávolítása után Kecskeméten és környékén minden korábbinál

³⁰⁰ BOROSY András: 1990. 133-134.

³⁰¹ IV. 1504. V. 1782. Egy átlagos ökör ára ezekben az években 29 forint volt.

³⁰² IV. 1504. c/ 204.

³⁰³ IV. 1504. c/ 203.

³⁰⁴ IV. 1504. c/ 204. A felsorolás távolról sem teljes.

erőteljesebb fejlődési folyamat bontakozódott ki az állattenyésztésen belül.

B/ Hasznosításuk fontosabb módjai

a/ Jármos ökrök

A korábbi évszázadok során is országshozza a legfontosabb igavonók a jármos ökrök voltak. Sem a mezőgazdaság, sem a szállítás nem mellőzhette ezen jószágok energiáját. Bár viszonylag lassúak voltak, takarmányozásuk is nem ritkán gondot jelentett, mégis ezen a vidéken egészen a XX. századig nélkülözhetetlenek maradtak. A háborúk során sem mellőzhették évszázadokon át ezeket az igavonókat, annál is inkább, mivel szükség esetén élelmiszertartaléknak is minősültek.

E vidék szarvasmarháit sokoldalú hasznosíthatóságuk miatt is nemcsak jól ismerték itthon és külföldön egyaránt, hanem tenyészállatokként is nagyra becsülték, és hosszú időn át számontartották azokat. A közvetlen tenyészállatokon túlmenően a polgári forradalom előtt a szarvasmarha állománynak kétségtelenül legnagyobb részét az ökrök alkották. A négy év körüli tinók járomba törés után körülbelül egy évtizeden át szolgálhatták gazdáikat. Számuk alakulásáról a XVIII. századi adókönyvek segítségével megbízhatóan pontos képet tudunk alkotni.³⁰⁵ (L. XII. táblázat.)

Bár ezek a statisztikai adatok önmagukban is csaknem mindent elmondanak, nem árt néhány sajátosságra és főként tendenciára külön is felhívni a figyelmet. Az egyik első talán az lehet, hogy a török kiűzésével és a függetlenség kivívásával kapcsolatos több évtizedes háborúskodás ellenére is, több más alföldi településhez viszonyítva igen jelentős maradt a városon belül az ökrök száma. A 663 adózó háztartás birtokában lévő 1118 db. jószág főként akkor érződik igazán figyelemre méltónak, ha felidézzük azt a tényt, hogy egész Békés megyében két évtizeddel később, tehát már kimondottan békés évtized derekán 1042 család birtokában is csak 1163 jármos ökör volt.³⁰⁶

Számuk a következő fél évszázad alatt négyszeresére nőtt, ami rendkívül nagy gyarapodást érzékeltet, és ez a szint meg is maradt kb. egy további fél évszázadon át. Utána egy fokozatos csökkenés során a szabadságharc időszakára a másfél évszázaddal korábbi szintre süllyedt vissza. Ezek mögött a számok mögött azonban néhány rendkívül mély változás is meghúzódik. 1707-ben 381, 1757-ben 1192, 1780-ban 1172 és 1847-ben pedig már csak 457 gazda hasznosította erejüket. Mindkét adatsor egy gyors emelkedést és egy félévszázadnyi szinttartás után viszonylag gyors

³⁰⁵ Mint minden adózásnál, természetesen itt is történtek letagadások, de ezt inkább csak azok tudták megtenni, akiknek sok jószágjuk volt. Tehát a gazdagabb birtokosok állománya lehetett néhány százalékkal nagyobb.

³⁰⁶ EMBER Gyűző: 1977. 12. és 46.

viSSzaesést érzékeltet. Ezekhez viszont hozzá kell gondolnunk még a lakkosság számának változását, növekedését is. Csak ennek figyelembe vételével, a társadalom egészéhez történő viszonyítás révén tudjuk igazán megbízhatóan érzéklni a változás, a fejlődés tendenciáját. 1707-ben még a háztartások 57,5%-ának volt ökre, fél évszázaddal később már csak 41,5%-nak, 1780-ban pedig már nem egészen 30%-uk volt képes ökröt tartani, és 1847-ben csupán minden tizedik háztartásban fizettek adót ökör után. Tehát részben a gazdaságosság, részben a legelőterület csökkenése miatt, főként pedig azért, mert kevésbé volt gazdaságos tartásuk, az ökrök igaerejét mind kevesebb háztartásban, gazdaságban vehették igénybe. Egyre csökkenő számban ugyan, de még a XX. században sem volt ritka jelenség a városban és határában az ökörvontatású szekér vagy eke.

b/ Fejőstehenek

Nincsenek pontos adataink arra vonatkozóan, milyen fajtákból tevődtek össze az alföldi mezővárosokban tenyésztett szarvasmarhák. Egyes szerzők szerint már a török hódoltság korában a szilaj gulyák közé sok tarka vagy színes állat keveredett.³⁰⁷ Tény, hogy a kecskeméti vásárbírák feljegyzései között is találunk olyan adatokat, amelyek valószínűsítik ezt a feltevést. 1752-ben pl. a mészárosoknak átadott jószágok között volt „1 veres szőrű, villás szarvú ötödfű szilaj tinó... egy kék színű sülyes tehén... egy tavalyi hím borjú kék szőrű...” stb.³⁰⁸ Mégis azt kell mondanunk, hogy a többi fajhoz viszonyítva a szürke marhák száma mind jobban csökkent, mivel az export kizárólag ezt a fajt ritkította. A külföld ugyanis ennek a fajtának a húsát kedvelte.³⁰⁹ Az ősi, un. magyar, nagy-szarvú, ezüstszürke szarvasmarha, amely egyenes leszármazottja a hajdan itt élt és az őshazában egyaránt előforduló őstuloknak, kétségtelenül ezekben az évszázadokban is a hazai szarvasmarhaállomány nagyobb részét alkotta. Még 1870-ben is az állomány 78%-át tette ki ez a fajta.³¹⁰

A magyar szürke marhát viszont csaknem kizárólag húsa és igaereje miatt tartották. Szilaj természete csaknem kizárta a fejés lehetőségét, tejtermelésre éppen ezért nem is használták. Ezzel is lehet magyarázni, hogy az Alföldön hosszú évtizedeken át igen kevés adat van a fejőstehenekről. Az uradalmakban sem fejték a magyar szürke marhát.³¹¹ Ennek a tejtermelésre való átállítására kevés kísérlet történt, és eredményekre nincs semmi adat.³¹²

³⁰⁷ GAÁL László: 1966. 180.

³⁰⁸ FIV. 1504. y/ 34. 1752.

³⁰⁹ GAÁL László: 1966. 180.

³¹⁰ HANKÓ Béla: 1954. 40.

³¹¹ GAÁL László: 1966. 177-178.

³¹² GAÁL László: 1966. 268-269.

**A JÁRMOS ÖKRÖK MEGOSZLÁSA
AZ EGYES VAGYONI RÉTEGEK KÖZÖTT**

Év	Réteg	Gazdák száma	0	1-2	3-6	7-10	11-	össz.
			ökörrel rendelkezett					
1707	nincstelen	46	46					
	törpegazda	293	214	79				151
	kisgazda	187	21	132	34			381
	közepes gazda	106	1	33	72			351
	nagygazda	31			21	4	6	235
	összesen:	663	282	244	127	4	6	1 118
1757	nincstelen	459	459					
	törpegazda	1 349	1 021	317	11			667
	kisgazda	568	173	244	149	2		1 106
	közepes gazda	263	20	30	202	11		1 195
	nagygazda	233	7		95	98	33	1 792
	összesen:	2 872	1 680	591	457	111	33	4 760
1780	nincstelen	723	723					
	törpegazda	2 153	1 727	370	56			865
	kisgazda	656	269	152	233	2		1 316
	közepes gazda	214	22	20	161	11		963
	nagygazda	185	18	3	78	65	21	1 272
	összesen:	3 931	2 759	545	528	78	21	4 416
1847	nincstelen	807	807					
	törpegazda	2 526	2 496	30				56
	kisgazda	875	703	160	12			360
	közepes gazda	368	238	102	28			340
	nagygazda	166	41	43	78	4		505
	összesen:	4 742	4 285	335	118	4		1 261

A fejőstehenek tényleges számának követése nem csekély gondot jelent Kecskeméten is. Ennek az is oka, hogy a kizárólag a szaporítást szolgáló anyaállatokot is általában fejőstehenekként emlegették. 1707-ben 849 fejőstehenet vettek nyilvántartásba az adószedők, de ezek valójában többségükben a tenyészállatok voltak, hisz a jelentős gyarapodás után, még az 1728-as összeírásban is csak 143 fejőstehet tüntettek fel. Jelentősen nőtt a számuk a későbbi évtizedekben: 1769-ben már 696-ot

találtak az összeírók. Utána ezek számában is lassú visszaesés mutatható ki: 1780-ban 580 és 1848-ban csak 361 fejőstehén került a lajstromba.

A XVIII. század végén a főnemeselek körében divatba jött ugyan a nyugati életforma utánzása során a nagyobb mérvű tejfogyasztás, a tejjel kevert kávézás, de ezek a szokások a többi társadalmi réteg körében csak jóval későbbben honosodtak meg. A különféle tejtermékek készítésére még hosszú időn keresztül több tízezer juh állt rendelkezésre. Sokatmondó tény, hogy az uradalmakban sem fordítottak nagyobb gondot még a XVIII. század végén sem a tehenészetben belül a tejtermelésre.³¹³ Nem kedvezett ennek a tevékenységnek az sem, hogy a tanyákon történő kint lakást évtizedeken át üldözte a magisztrátus, és ennek keretében a tehenészetet is gátolta. Már 1778-ban többen kísérletet tettek arra a csödöri (ma ménteleki) gazdák közül, hogy „tehenefejetőt” készítsenek, tartsanak fenn. A tanács viszont ennek lerombolására adott utasítást.³¹⁴ A tejtermelést jobban szolgáló fajta, az un. magyar tarka elterjedése a forradalom utáni évtizedekben történt. A tanyás gazdálkodás zavartalan felvirágzása e téren is jelentős változásokat eredményezett.

c/ Göbölők, vágómarhák

Kétségtelen, hogy a szarvasmarhatenyésztés azért vált közkedvelté az Alföldön már a török hódítása előtt, mivel az élő állatok lábán történő kihajtása és külföldön történő értékesítése az egyik, vagy talán a legjelentősebb bevételi forrás volt évszázadokon át az itt élő gazdák számára. Nemcsak Kecskemétnek, hanem az egész országnak a bor mellett ez biztosította a legjelentősebb készpénzt még a XVIII. század derekán is. Bél Mátyás is hosszan foglalkozik munkájában e témával: „Az ország különféle háziállatai közül a síkvidékiek felülmúlják a hegységieket. De az alacsonyabb fekvésű részekben belül is keresetesebb a Tiszán inneni és túli eredetű marha mint a dunántúli... Bizonytal Debrecenben és Kecskeméten szokták árulni a marha legjavát.”³¹⁵ A kecskeméti és a hódoltság más településeinek lakói a török fennhatóság idején is folyamatosan kapcsolatban álltak a nyugati országokkal, ahol jószágukat értékesíteni tudták. Az érsekújvári hídvámjegyzékek tanúságai szerint százával hajtották a kecskeméti tőzsérek is jószágukat a távoli piacokra.³¹⁶ A magyar marháért nem azért törekedtek a külföldi tőzsérek, mert az különösebben olcsóbb lett volna, hisz a magyar marha húsa a birodalmi városokban drágább volt mint a helyben tenyésztetteké. Pl. 1602-ben a magyar marha húsának ára fontonként 12 dénár volt, míg a helyieké csak 7-9 dénár.³¹⁷

³¹³ GAÁL László: 1966. 275.

³¹⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 94.

³¹⁵ BÉL Mátyás: 1984. 63-85.

³¹⁶ KOCSIS Gyula: 1993.

³¹⁷ HANKÓ Béla: 1954. 36.

Az értékesítésre kerülő marhák között megkülönböztetett figyelmet kaptak már a korábbi évszázadokban is a göbölők, a hízott marhák. Tekintettel arra, hogy ezeket lényegesen magasabb áron tudták értékesíteni, a göbolytartás, meddő tehenek, ökrök, tinók felhízalása csaknem külön foglalkozásnak minősült, bár kétségtelen, hogy néhány göboly tartására több gazda is vállalkozhatott. A XVIII. század derekáról fennmaradt egy erre vonatkozó rövid, valószínűleg nem teljes kimutatás. E szerint a kecskeméti gazdák közül Bócsán 3 fő 158 db., Köncsögön 2 fő 97 db., Monostoron 6 fő 53 db. és Szentlászlón 34 fő 880 db. összesen tehát 39 gazda 1188 göboly ökröt tartott.³¹⁸ Tekintettel arra, hogy a takarmánytermesztés még igen kezdetleges állapotban volt, a göbölőket is nagyobb részt a közös legelőkön tartották, és így sok gazda érdekeivel ütközött felhízalásuk. Éppen ezért folyamatosan a jelentősebb társadalmi feszültségek egyik gerjesztője lett a göbolytartás, illetve az ebből származó nem csekély haszon. A legelők fokozatos zsugorodása miatt a választott közönség 1823-ban úgy döntött: „mivel a göbolytartás a városnak eleitől fogva kárára volt, ez egyáltalán eltöröltessen.”³¹⁹ Ezt a követelést a magisztrátus úgy látszik komolyan figyelembe vette későbbi döntéseinél. Legalábbis ezt bizonyítja, hogy két évvel később ugyancsak a választott közönség azt követelte a tanácstól, hogy „Az ágasegyházi pusztában lévő göböl járás göbölnek nem léte végett árendában kiadattasson.”³²⁰

E szűkös adatsor is érzékelteti, hogy részben a külföldi kereslet csökkenése miatt³²¹ milyen nagyarányú visszafejlődés tapasztalható e téren. Külön is ki kell térnünk arra, hogy a szarvasmarhák a helyi húsellátásnak jelentős hányadát alkották. A legrégebbi feljegyzéseink is dokumentálják, hogy a hódoltság utolsó évtizedeiben is két mészárszék biztosította folyamatosan a város lakosságának húsellátását.³²² A XVIII. század folyamán pedig már négy mészárszéken biztosították a folyamatos húsmérést még a háborús években is.³²³ Az élőállat és a különféle húsok árának alakulására itt részletesen nem térhetünk ki, annál is inkább mivel ezek részletes feldolgozása az 1662-1790 közötti évekből rendelkezésünkre áll.³²⁴ Tekintettel arra, hogy a helyi árak alakulásáról a későbbi évtizedekből nincs feldolgozás, célszerű egy rövid összesítést mellékelni a reformkor végéről.³²⁵ (L. XIII. táblázat.)

Bármilyen röviden is, de ki kell térnünk a szarvasmarhák hasznosításakor a bőrtermelésre, amelyről gyakorta elfeledkeznek, pedig részben jelentős exportcikk volt ez hosszú időn át, részben pedig az tette

³¹⁸ IV. 1504. y/ 34.

³¹⁹ IV. 1503. a/ 1823. január 27-i jegyzőkönyv 2. pontja.

³²⁰ IV. 1503. a/ 1825. május 25.

³²¹ GAÁL László is kiemeli munkájában, hogy ezekben az évtizedekben csökkent a magyar szarvasmarhaexport. 1966. 256.

³²² IV. 1508. c/ 1662-től.

³²³ IV. 1510. g/ 1693-tól.

³²⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/b 159-320.

³²⁵ IV. 1510. h/ 6.

jelentőssé, hogy a hazai bőripar fellendülésének egyik alapját képezte.³²⁶ A marhabőrökkel való kereskedelem már a hódoltság korától jelentős hasznot eredményezett a helyi gazdáknak és még sokkal inkább a megtelepülő zsidó kereskedőknek. Mennyiségére vonatkozóan viszont elfogadható adatokkal nem rendelkezünk. Tájékoztató pont lehet a mézszárszékek egyes években levágott marhák száma, amely egy minimumot feltétlenül érzékeltet.

XIII. táblázat

AZ ELADOTT SZARVASMARHÁK ÁTLAGÁRA AZ ORSZÁGOS UN. ZÖLDVÁSÁRBAN (váltóforintban)

	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849
Egy pár hízott ökör	275	375	350	400	380	400	400	400		450
Egy pár jármos ökör	250	275	300	380	350	400	400	350		400
Egy pár hízott tehén	180	225	225	250	240	200	200	280		350
Egy pár sovány tehén	120	175	180	110	120	150	140	-		-
Egy pár fias tehén	160	200	200	230	230	250	250	225		300

3. Lótartás

A/ keretek és körülmények

a/ Rideg ménés

A Duna-Tisza köze viszonylag csekély lakosságával és hatalmas legrőlővel évszázadokon át vonzó maradt a nagyállattartás, ezen belül a lótenyésztés számára. A Mohács utáni két évszázad viszont a közbiztonság hiánya miatt nem kedvezett igazán ennek a tevékenységnek. Bár a csaknem folyamatos hadi állapot fokozott igényt biztosított a katonai célra használható lovak iránt, a kockázat mindvégig igen nagy volt, mivel egy-egy portyázó csapat több év munkáját vihette magával zsákmányként. A XVII. század utolsó évtizedei alatt az itt megforduló katonák és martalócok különösen nagy pusztítást vittek végbe a lakosság ezen értékei között.

³²⁶ SZAKÁLY Ferenc: 1972. feldolgozásából is érzékelhetjük, milyen fontos volt az állatbőrökkel való kereskedelem ezekben az évtizedekben is.

A török kiűzése során nemcsak az alföldi lóállomány szenvedett rendkívüli veszteségeket, hanem az egész országban erősen megcsappant a lovak száma. Nem túlzás a megfogalmazás, hogy alig maradt ló hazánkban.³²⁷ Ezen a vidéken, ahol a lakosság egyik jelentős bevétele származott régtől fogva a lótenyésztésből,³²⁸ ez különösen súlyos veszteségnek számított.

Nem kedvezett a lótenyésztésnek a szabadságharc évtizede és a törökellenes háborúk utolsó néhány esztendeje sem. Valójában csak az 1720-as évektől teremődtek meg ismét a lótenyésztés igazán békés feltételei. A következő 30-40 év viszonyai alapján tudjuk felidézni, milyen is lehetett a hódoltság békésebb évtizedei alatt is a város lótenyésztése.

A középkorból hézagosan fennmaradt írott emlékeink közül több is utal arra, hogy ezen a síkságon „a lovak vadállatokhoz hasonlóan szabadon élnek, egymást éri a sok ménes.”³²⁹ De még a XVIII. század dereka táján is az a szélteben elterjedt vélemény, hogy „a síkságon a ló sohasem kerül a házakhoz, télen-nyáron kinn a legelőt járja,”³³⁰ ha a rideg ménesbe volt kiverve.

A lovak rideg tartása kétségtelenül járt némely előnnyel is. Egyrészt minimális tőkebefektetést igényelt, másrészt hihetően rendkívül szívós és kitartó példányok nevelkedtek ezekben a ménesekben. Ennek az igénytelenségnek viszont igen nagy volt ára, miként később ezt néhány példával illusztrálni is fogjuk. Amint a szarvasmarhák esetében erre utaltunk, a méneseknél is az volt hosszú időn át a gyakorlat, hogy egy-egy nagyobb gazda méneséhez csapatták a kisebb gazdák lovaikat, és hozzájárultak a pusztá bérléséhez és a csikósok bééréhez.³³¹

Tekintettel arra, hogy a század második felében a puszták közül egyre többet törtek fel szántónak, a gazdasági előnyökkel történő visszaélések megszorodtak, a magisztrátus adófizetői érdekében kénytelen volt egyre meghatározóbb szerepet vállalni. Ezért, hogy „Egyik avagy másik kecskeméti gazda a másik felett marháinak avagy lovainak őrzésével ... ne terheltesse, a tanács azt rendelte, hogy közelebb 1822. esztendőre a pásztorokat a nemes tanács fogja fogadni, és a lészen a fő gazda.”³³²

A magisztrátus gondoskodása odáig fejlődött, hogy a pusztabíró kötelességévé tette: „barmoknak, méneseknek, juhoknak állapotjukról... ezen tanácsot multhatatlanul minden hónapban írásképpen tudósítsa.”³³³ A

³²⁷ HANKÓ Béla: 1954. 84.

³²⁸ LADÁNYI Gergely Kecskemétről 1790 táján készített leírásában is még úgy nyilatkozott, hogy a lakosság „Jövedelme főként vagyon borból, némelyeknek gabonából, marhákból, lovakból, juhokból és ezek jóféle gyapjából”. XV. 22. Szilády Károly jegyzetei I. köt.

³²⁹ RUSVAY Kálmán: 1975. 53-54.

³³⁰ BÉL Mátyás: 1984. 88.

³³¹ „Ennekelőtte elmúlt felső esztendőkbén Kalocsa Jánosnak hajtották volt el ménését az pusztaszeri földről, az lovak voltanak Kalocsa Jánosé száz ló és Pál Jánosnak is volt köztük 19 lóva.” IV. 1504. a/ Szilády Károly jegyzetei. 51.

³³² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 209.

³³³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 218. A rideg ménesekről megbízható tájékoztatás

város ménesen túl a gazdák számára több rideg ménest szerveztek meg. Ezek számát pontosan nem lehet követni. Vélhetően a „virágkort” rögzíti a XIV. táblázat.

XIV. táblázat

MÉNESES LOVAK ÖSSZEÍRÁSA (1767/68)

Ménés	Öreg kanca	Paripa	3-fű	2-od fű	Mén	Összesen
Pusztaszer I.	125	15	31	53	3	227
Pusztaszer II.	130	18	31	32	6	217
Pusztaszer III.	183	17	29	41	4	274
Pusztaszer IV.	110	33	57	40	8	248
Alpár I.	233					233
Alpár II.	177	36	55	75	8	351
Alpár-III.	136	20	49	55	6	266
Péteri	154	24	37	42	5	262
Monostor	168					168
Nyomás	167					167
Összesen:	1 583	163	289	338	40	2 413

Ekkor még 9 különálló rideg ménés és egy úgynevezett kezes ménés a városhoz közel, a Nyomáson szolgálta a város lótenyésztését, illetve a lovak igára foghatóságát. A barmokkal való összehasonlítás során feltűnik, hogy egyrészt számuk jóval nagyobb, másrészt egy egy ménesen belül átlagosan jóval kevesebb ló és csikó volt található. Az viszont megegyezik a baromnál, a rideg gulyánál tapasztaltakkal, hogy itt is különféle korú és nemű jószágok együtt tartásával történt a szaporítás és azok felnevelése. Tehát itt sem lehetett igényesebb kiválasztás, a nemesítés és a fajtaazonosság célként ekkor még nem jelentkezett. A későbbi évtizedekben a rideg ménesek száma érzékenyen csökkent, és ennek arányában a tenyészállatok száma is erősen apadt. 1786-ban a város egyik legjelentősebb pusztáján, Pusztaszeren még nőtt is a ménesek száma, hisz hatot tartottak nyilván, de ebben az évben ezen kívül csak egy további Bugacon, így valójában kettővel csökkent számuk a két évtized alatt. A következő évtizedekben e folyamat tovább haladt előre: 1833-ban már csak négy, 1844-ben pedig már csak három ménest tartott fenn a város gazdái számára.

1767-ből maradt fenn. XV. 22. 162..

E folyamat jobb érzékelhetősége érdekében a tenyészállatok számának alakulását is célszerű rögzíteni: 1707-ben a hámos lovakon kívül csak csikókat vettek nyilvántartásba, nyilván azért, mert tényleges rideg ménes valójában nem is létezett, vagy legalábbis a korábbi évtizedek méreteit tekintve nem. Mivel a hámos és a méneses tenyészállatok adója megegyezett, ezeket az adószedők nem tüntették külön fel. A nagyjából ménesekben nevelődő csikók száma: 377 volt. A békés évtizedek során viszonylag rövid időköz is elegendő volt a korábbi súlyos veszteségek eltüntetéséhez. A század derekán minden bizonnyal a hódoltság békésebb évtizedeinek viszonyaihoz közelálló állapotok alakulhattak ki. Így 1757-ben már a ménesekben lévő tenyészállatok száma 2044-re növekedett.³³⁴ A betelepítések, a jászkun mezővárosok újjáélesztése után a válság e téren is elkerülhetetlen volt. A következő évtizedek során egy kisebb növekedés után az állomány csökkenése itt látványosabb lett mint a rideg marhák esetében. 1780-ban már csak 850 méneses lovat írtak össze az adószedők. A magisztrátus különféle beavatkozása, az újabb puszták megvásárlása eredményeként ez az állapot nagyjából konzerválódott a következő évtizedekre. Ez annál inkább érthető, mivel a lovak energiájára, igavonó képességére mind nagyobb igény jelentkezett, így a lótenyésztés jövedelmezősége nem csökkent. 1847-ben a különféle ménesekben 1130 lovat találtak az ellenőrzések során.³³⁵

Bár ez a foglalkozási ág évszázadokon át rendkívül fontos volt a város életében, kimondottan a tenyésztést szolgáló rideg lótartásban Kecskeméten is csak a lakosság kisebb része volt közvetlenül érdekelve. A szabadságharc derekán, 1707-ben is csak a háztartások 13,7%-a tartozott ezek közé, azaz alig több mint kilencven. A XVIII. századi másodvirágzás idején azon gazdák száma, akik lovat vagy csikót tartottak a ménesekben 208-ra nőtt ugyan, de ez a közben hatalmasra duzzadt mezőváros adózóinak már csupán 7,2%-át jelentette. Itt érdemes a számoknál kicsit elidőzni. Bár minden visszafelé történő következtetés igen ingoványos talajra vihet, nem árt felfigyelni arra a tényre, hogy a szám szerinti felfutás ellenére a lótenyésztésben a lakosság részvételi aránya rohamosan csökkent. Tehát legalábbis azt kockázat nélkül megfogalmazhatjuk, hogy a lótenyésztés a hódoltság korában minden bizonnyal az itt élők nagyobb arányának biztosított bevételt, készpénzt mint a későbbi évtizedekben.

A következő években érthetően ez a tendencia tovább folytatódott. Bár a lakosság létszámának a növekedése tovább tartott, a rideg ménes fenntartásában közvetlenül érdekeltek abszolút száma is érdemben csökkent, csupán 170 háztartás maradt, ami az összes adófizetőnek már csak 4,3%-a volt. Az előző évtizedek folyamata eredményeként 1848-ban pedig mindössze 128 gazda fizetett szájbért, tehát a háztartásoknak ekkor már csupán 2,7%-a volt érdekelve a ménesekben történő lótenyésztésben.

³³⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b. 158-159., ill. 206.

³³⁵ IV. 1504. m/ 112.

Tekintettel arra, hogy az egyik legősibb foglalkozásról van szó, amely egykor a lakosság számottevő részének életkörülményét határozta meg, célszerű néhány társadalmi vonzatát is felvillantani. Az eddigiek alapján is egyértelművé vált, hogy a lótenyésztés hagyományos formája aránytalanul oszlott meg a lakosságon belül. Még differenciáltabbá válik az összkép, ha azt nézzük meg, milyen számban tenyésztettek az az egyes vagyoni rétegekhez tartozó gazdák ilyen keretek között lovakat.³³⁶ (L. XV. táblázat.)

Lótenyésztésből érdemi hasznot nyilvánvalóan csak azok a gazdák szerezhettek, akik legalább 5-6 anyaállatot tartottak, tehát legalább 7-10 jószáguk volt a ménesekben. A táblázat adatai szerint 1707-ben mindössze kilenc ilyen gazda volt, amely szám az adófizetők egészéhez viszonyítva csaknem elhanyagolható. Erdemes viszont felhívni a figyelmet arra, hogy ezek és a 3-6 lovat tartók békésebb körülmények között minden bizonnyal jóval nagyobb állománnyal rendelkeztek.

Mondhatjuk, hogy nagyságrenddel nagyobb ezen gazdák száma a XVIII. század derekán, hisz közel hetvenen tartoznak ezek közé. A 11 darabnál nagyobb állomány felső határa néhány esetben igen magas volt. Még 1786-ban is Nagy Jánosnak és Fekete Sándornak 60-60, Kiss Pálnak 102, Sárközy Pálnak 208 és Szeles Györgynek 214 lova volt a rideg ménesekben.³³⁷ Az viszont kétségtelen, hogy csaknem nagyságrenddel csökkent a legnagyobb lótartók egykori állománya.

Igényes lótenyésztésre mindig is csak a jómódúak vállalkozhattak. Ugyanakkor ez a foglalkozás jelentősen hozzájárult a vagyonképzéshez is. Társadalmi-gazdasági hatásának érzékeltetése érdekében érdemes néhány további adatot kiemelni. A közepesen vagyonos és a gazdag háztartások tulajdonában volt 1707-ben a méneses lovak 59,3%-a, 1757-ben már 61,4%-a. Ez az arány 1780-ban már 90,5-ra nőtt, és 1848-ban a ménesekbe kivert lovak csaknem 96%-a az adózók alig több mint egy tizedének a tulajdonában volt. Ezeket a számokat azért is célszerű rögzíteni, mert csak így érthető igazán, miért vált csaknem elementárisá a városban belül a nagyállattartás céljait szolgáló legelők felosztásáért és szántófölddé alakításáért folyó küzdelem, miért osztotta meg magát a magisztrátust is a közlegelők fenntartásának szorgalmazása.³³⁸

³³⁶ A táblázat és az ezt követő elemzés IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b adatai alapján készült.

³³⁷ IV. 1504. c/ 164. Bár ezek a számok idővel alaposan mérséklődtek, de még a szabadságharc idején is többen jelentős állományt tartottak: Szabó György 23, Ferenczy Gergely és Magyar Antal 24, Szél József 25, Fórián György 29, Csernus Mihály 30, Kovács László pedig 48 ló után fizetett legeltetési díjat, és tucatsnyian voltak, akik 15-20 lovat, csikót tartottak a ménesekben. IV. 1504. c/ 197.

³³⁸ Erre vonatkozóan l. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1992.

A MÉNESES LOVAK MEGOSZLÁSA
AZ EGYES VAGYONI RÉTEGEK KÖZÖTT

Év	Réteg	Ház- tartás	méneses lovat tartott					Össze- sen
			0	1-2	3-6	7-10	11-	
1707	nincstelen	46	46					
	törpegazda	293	286	7				13
	kisgazda	187	159	27	1			39
	közepes gazda	106	73	29	4			65
	nagygazda	31	8	5	9	2	7	260
	összesen	663	572	68	14	2	7	377
1757	nincstelen	459	459					
	törpegazda	1 349	1 339	5	2	2	1	50
	kisgazda	568	553	10	2	1	2	47
	közepes gazda	263	216	30	14	2	1	123
	nagygazda	233	97	31	46	18	41	1 824
	összesen	2 872	2 664	76	64	23	45	2 044
1780	nincstelen	723	723					
	törpegazda	2 153	2 151	3				5
	kisgazda	656	641	14	1			26
	közepes gazda	214	168	46				85
	nagygazda	185	78	70	26	7	4	734
	összesen	3 931	3 761	133	27	7	4	850

A lótenyésztés társadalmi vetületét érintve egyáltalán nem felesleges külön is kitérni, hogy a Kecskeméten mindvégig viszonylag csekély számban lévő nemesek milyen arányban részesedtek, illetve ezen keresztül milyen hasznot húztak a közlegelők használatából. A rendi kiváltság valamilyen formájával rendelkező, azaz valamilyen címen nemesi rang viselésére jogosult, vagy jogot formálók aránya a város adófizetésre nyilvántartásba vett háztartásain belül 1707-ben is csak 1,7%-ban voltak. Arányuk a század derekára a nagyarányú bevándorlás hatására 0,7%-ra apadt, és 1847-ben is csak 2,8% maradt. Ezek ellenére a XVIII. század elején a ménések állományának 20,9%-át, a század derekán már 45,6%-át, és 1847-ben pedig már a rideg ménésekben tenyésző állatok 72%-át birtokolták. Mindezek ismeretében érthető, hogy a városon belül a reformkor vége felé Pusztaszer felosztásáért kibontakozódó társadalmi mozgalom rendkívül szenvedélyessé vált. Simonyi János tanácsnok

elmélyült, tanulmányal felérő elemzésében 1837-ben kimutatta, hogy „... azon nemes urak, kik ... a város pénzén szerzett közlegelőknak szinte fele részét használják nagyszámú jószágaikkal, s mégis eléggé vigyázatlanul azt is kérdésbe hozzák, ha vajon szájpénzzel tartoznak e?”³³⁹

b/ A város ménesei

Kecskemét szabadalmazott mezőváros tanácsa, mint választott testület, a hódoltság alatt is folytatott önálló gazdálkodást. A város hivatalainak és hivatalnokainak közlekedéssel és szállítással kapcsolatos igényeit folyamatosan biztosítani kellett. Az egyébként is túlterhelt gazdák igás állatait nem vehették rendszeresen igénybe, ezért saját istállót és igáslovakat tartottak. Lovász bérének 1662-től, béresnek pedig 1665-től történő rendszeres kifizetésről maradt fenn feljegyzés.³⁴⁰ Kezes ménesről már az 1614-es tanácsi jegyzőkönyvben történt említés: „A város közönséges kezes lovainak őrzésére állíttassék vagyis fogadtassék edgy Ménés pásztort Dömötör napig légyen az vele való szegődség minden edgy Lótul edgy-edgy Csupor Buza edgy kenyér és edgy font hús légyen fizetése.”³⁴¹ A város ménesét kétségtelenül igazoló első feljegyzés azonban 1682. november 30-án keletkezett: „Váras ménesiben megismervén a Berényiek két lovat adtak tőle 12 garast.”³⁴² Ha nem is a város méneséről, de a város által foglalkoztatott csikósról viszont már 1680-tól maradt fenn adat.³⁴³ A város ménesét míg korábban Csödörhomokán, a mai Ménteleken, a későbbi évtizedekben nagyobbrészt Monostoron tartották. Bár a város ménesének létéről a XVIII. század elejéről is több adat fennmaradt, annak állományára vonatkozó részletesebb adatok csak 1743-ból és 1745-ből maradtak. 1743 tavaszán Monostoron „10 öreg kanca, 9 Monyos, 17 negyedfü ötödfüekkel, 22 harmadfü Paripa, 18 harmadfü kanca, 27 tavalyi paripa 16 tavalyi kanca”, összesen tehát 119 darabból állt. Korábban még ennél is nagyobb volt az állomány, hisz az előző nyáron 58 öreg kancát, három mént, 12 negyed- és ötödfü paripát adtak el a ménesből, tehát akkor még közel 200 darabot őrizhettek itt. Az egykori számadások még a szaporulatról is tájékoztatnak bennünket: 20 paripacsikót és 12 kancacsikót billegeztek ebben az évben. Az 1745. évi állomány alig különbözött ettől, összesen 150 darabról adott számadást a csikós.

De nemcsak a városnak, hanem a legnagyobb földesúrnak, Kohárynak is volt önálló ménese a város határában. Koháry András

³³⁹ A helyi nemesség anyagilag nem vállalt részesedést a különféle puszták megvásárlásában vagy megváltásában, de a közlegelőket használták, és a jószáguk után kivetett szájbért, legeltetési díj kifizetését is többen megtagadták, illetve elmulasztották. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor. 1992. 322-329.

³⁴⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 372.

³⁴¹ RUSVAY Kálmán: 1975. 55. Itt tehát közös és kezes, azaz igás lovakról és nem tenyészállatokról, a korabeli szóhasználat szerint heverő lovakról van szó.

³⁴² Mivel bitang lórol volt szó, annak tartásáért kellett fizetni.

³⁴³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 372-373.

lovairól egy 1722-es feljegyzés tájékoztat, amely szerint 50 darabból állt ménese. A következő években is több adat tájékoztat a vacsi pusztán tartott állatokról.

1754-ben a „Manuália” feljegyzései a város ménésének eladásáról adnak értesítést. Ennek okára viszont nem utalnak, csak azt rögzítik, hogy 1975 forint folyt be a ménés értékesítéséből.³⁴⁴ Nem lehetetlen, hogy a kun puszták elvesztését követő válság enyhítése érdekében mondott le a város saját ménéséről, amit annál is inkább megtehetett, mivel a gazdák tulajdonában lévő több ezer ló biztosíthatta ekkor a szükséges igásállatokat. Kiváltó ok lehetett az is, hogy a háborúk során legjobb lovaknak az eladása és a betegségek révén az állomány jelentősen leromlott. Nem véletlen, hogy Mária Terézia majd II. József kénytelen volt folyamatosan gondoskodni a hadsereg érdekében az ország loállományának feljavításáról.³⁴⁵ Hasonló cél vezethette a várost is akkor, midőn 1770-ben megvette a Koháryak Vacson tartott ménését 2000 rénes forinton. Ez lett a magja a város újabb ménésének, de a végleges megszervezésre, kiépítésre 1778 táján került sor.

A város kezdeményezésének szükségességét az is igazolni látszik, hogy míg 1755-ben 15 gazdaménés járta a pusztákat, ezek száma 1778-ra 5-re csökkent. A város új ménésében őrzött lovak száma 1779 és 1809 között 160 és 300 között változott. A századfordulóra ez a ménés is hanyatlani kezdett. A túlzottan rideg körülmények között tartott lovak között 1809-ben rühösség jelentkezett, és ezért a tanács az év július 17-én döntött: „A Város Ménese a Dög és nyavalyák által felette megfogyatkozván, az abból származandó több károknak eltávolítására nézve Tökéstül eladatni rendeltetett.” Az ezt követő árverésen 38 vevőnek 133 lovat 21612 forintért adtak el. Kétségtelen, hogy a tanács döntését befolyásolta az a tény is, hogy a napóleoni háborúk alatt a legjobb tenyészállatok elvesztése miatt az állomány fokozatosan leromlott, és a hadi lovak kiállításából a ménest tartó városnak alaposan ki kellett venni részét.³⁴⁶

Ezt látszik igazolni az is, hogy alig zárult le a háború, néhány évvel később, már 1818 januárjában úgy döntött a tanács: „hogy a város részére ismét egy jó fajú Ménés állíttassék fel”. Az új ménés magja az a 24 kanca és négy mén lett, amelyet 1820 áprilisában vásároltak meg 7381 forinton. A ménés lényegesen kisebb létszámmal gazdálkodott mint a korábbiak. A jószágok száma 29 és 100 között váltakozott. Bár mutattak fel számottevő sikereket is, ez a ménés igen rövid életű maradt. 1827 végén pontosabban meg nem határozott „uralkodó betegségről” tesznek említést, és a penészes széna, valamint a dohos zab, amit etettek velük, ugyancsak megtette a hatását. 1828. január 16-án a városi tanács újabb fontos döntést hozott

³⁴⁴ RUSVAY Kálmán: 1975. 57-65.

³⁴⁵ 1776, 1777 és 1785 fontos állomás e tekintetben. Célszerű utalni arra is, hogy bécsi „lóorvosi” iskola 1767-ben, a pesti pedig 1787-ben nyílt meg.

³⁴⁶ RUSVAY Kálmán: 1975. 69-71

ez ügyben: „a város ménését megszüntetik, mert nem jövedelmező, elegendő jó legelő nincs, a fajnemesítést néhány csődörrel is el lehet érni.” Nem várták tehát meg az ekkor már készülőfélben lévő királyi rendelet végleges megfogalmazását, amely 1836-ban megszüntette a városok mezei gazdálkodását.³⁴⁷

B/ Hasznosításuk

A rideg ménesben felnevelt lovak értékesítése, hasznosítása merőben más formában történt mint a szarvasmarhák nagyobb hányadánál. Tekintettel arra, hogy a lovakat nem húruk miatt tartották, a tényleges hasznosítás előtt ezeket be kellett tanítani. A szilaj csikók esetében ez egyáltalán nem volt veszélytelen foglalkozás, és nagyfokú tapasztalat is kellett hozzá. Ráadásul oly módon kellett eljárni, hogy az értékes jószágok maradandó kárt ne szenvedjenek. A csikók tanítása egyébként hozzátartozott a ménés életéhez. Ezt a kitartó munkát nem kizárólag a csikósok végezték, hanem elég rendszeresen közreműködhettek cigányok is. Legalábbis meglepően sok adat áll a rendelkezésünkre, amelyek szerint a város méneséből kifogott csikók tanításánál cigányokat alkalmaztak. Koháry István majd Koháry András és Eszterházy Antal is igényt tartott a helybeli cigányok ezirányú tevékenységére.³⁴⁸ A minden bizonnyal komoly hagyománnyal és hírnévvel rendelkező kecskeméti idomítók törték be 1699-ben Montecuccoli lovát is. A XVII. század végéről is maradt fenn több hasonló adat.

A csikók tanítása, idomítása általában négy hétig tartott, és nem volt ritka, hogy hónapokon át foglalkoztattak ilyen céllal embereket. Az átlagosnál fásasztóbb és veszélyesebb munkát kellően meg is fizették. Kocsonyi cigány bére 1732-ben heti négy máriás volt. Két évvel később „fogattattak meg a Mgs Góff számára tanítandó 8 Csikók mellé Kocsonyi István, Kurucz Jankó és Vadruca János, kiknek egy-egy hétre fizetések leszén 1 tallér.” A váci püspök csikóit idomító Cserő Jakabnak hat hétre 18 máriást fizettek. Ezeket az embereket sem egyformán fizették és értékelték, mert „Pataki Ferenc hasonló Csikótanítónak 9 hétre ... 9 tallért” adtak. Esetenként termékekkel is kiegészítették a díjakat: „Groff Koháry András ... Lovainak taníttására Kocsonyi Sámuel és Gasi nevű Czigányok fizetések leszén hetenként egy-egy Rf naponként egy-egy Icce bor és egy font Hús.” 1737-ben Gazsi nevű cigány a Koháryak csikóit augusztus végétől október végéig 7 rénes forintért és két véka búzáért tanította sikerrel, hisz a következő évben ismét megfogadták ugyanilyen munkára.³⁴⁹

³⁴⁷ RUSVAY Kálmán: 1975. 72-75.

³⁴⁸ RUSVAY Kálmán: 1975. 55-57., illetve IV. 1504. y/3. 1728-1731.

³⁴⁹ RUSVAY Kálmán: 1975. 56-57. A heti négy máriás napi 11-12 krajcár bért jelentett. Egy tallér értéke 90 krajcár volt, a rénes forintba pedig 60 krajcárt számítottak. A nehezebb mezőgazdasági munkák díjazásával volt azonos általában az idomítók bére, és

A szilaj csikók betanításának általában három célja lehetett: istállóban történő tartásra szelídíteni, hátas lónak idomítani, ami inkább a háborús években volt gyakoribb, és végül hámos lónak. A város földesurai nem ritkán álltak elő hasonló kívánságokkal. 1723-ban Koháry András fogalmazta meg kívánságait, melyek jól érzékeltetik, milyen feladatokkal bízták meg az idomítókat: „az minemű ötödfü szép fekete paripa csikót neveztek az Specifikációban, azt minthogy szép fogassátok ki számomra, és Istállóban addig szelédítsétek meg úgy hogy maghát vakartassa, és meghis nyergeltesse, de ottan reája senki ne ülljön, hogy valamiképpen megh ne erőltessék s arra is kell rászoktatni, hogy a lábai körül hadgyon magával bálni az patkolás miatt, ha annyira megh szelídült, azt azután külgyétek fel.” Más esetben az volt a kívánság, hogy: „négy kanczánk... kocsiba való megh tanítását tovab is reconmendálom Bíró Uramnak, Csak Nyeregbül lehessen el hajtani őket.” A csikóidomítás korabeli módszereit igen pontosan rögzíti levelében Laczkovich György viceispán 1807-ben: „az egér szőrű Csikót... Csak kezelni kellene, ha volna arra való ember... Csak hogy úgy kellene Tanítását intézni, hogy megh se rugia a pedig meg lehet, Csak kuplaltatni kelletik mert semmivel nem lehet a lovat úgy szelídíteni mint a kuplalással, és a szép móddal való Bánással, ló mellett való vezetéssel leg előre szabadon aztán pedig nyergelve, Az olyan szelídíteni való lónak szénát is felette keveset kell adni, Abrakot pedig éppen csak edgy edgy marokval, mert ha sine fine..., azután... nem bir vele senki, De így kecsegtetéssel mindent lehet a leg szilajabb lóval is tenni, Nekem egyéb nem kell, csak hogy az embert csendesen fel vegye bator lépéssel járjon, a többi azután az én gondom leszen, szelíd legyen patkolást, nyergelést, fel ülést csendesen megállja.”³⁶⁰

Tehát a lovak hasznosítására évszázadok óta több módon nyílt lehetőség a mezővárosokban. Az egyik legfontosabb munka a hátaslovakra várt, bár távolról sem ez volt a legszélesebb körű alkalmazásuk. Ezeket mindezekelőtt hírvivőként, részben személyek szállítására használták. Lényegesen nagyobb arányban voltak mindig is a hámos lovak, amelyeket egyrészt anyagmozgatásra, másrészt személyszállításra hasznosítottak. Tekintettel arra, hogy lényegesen gyorsabban mozogtak mint az ökrök, mindkét területen egyre nélkülözhetetlenebbek lettek. A rendszeres postaszolgálat nélkülük egyszerűen elképzelhetetlen lett volna. Ez a XVIII. században már mind szélesebb körű szolgáltatás viszont a rossz utak miatt rendkívüli módon igénybe vette a lovakat, és éppen ezért elég nagy számban kellett megfelelő tartalékokról gondoskodni.

A termények szállítása, az iparosok és kereskedők áruinak továbbítása is elsődlegesen lovakkal volt célszerű, gazdaságos. A mezőgazdasági munkákon belül a szántásból is kivették régtől fogva részüket az Alföldön, de ezen túlmenően a gabona cséplése helyett is lovakat alkalmaztak

másfél-kétszerese a könnyebb munkák napszámberének. L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. 86-89.

³⁶⁰ RUSVAY Kálmán: 1975. 57-58.

ezen a vidéken nem is kis mértékben, különösen a XIX. században, amikor a gabonatermesztés mind szélesebb körű lett. Ennek meg is lett a következménye: „az évenkénti nyomtatás is roppantul lecsigázza a a kecskeméti lovakat”, és ezért még a szilaj ménesből is kénytelenek voltak további lovakat bevonnni erre a munkára.³⁵¹

A lovak számára egészen a gőzmalmok elterjedéséig a másik rendkívül megterhelő munka a szárazmalmok meghajtása volt. Mivel a városnak folyóvíze nem volt, a szélmalomok itt igazán nem tudtak széles körben meghonosodni „ezért a lakosok száraz malomban kénytelenítettén őrleni, jóféle lovaikat azáltal gyakran megrontják.”³⁵² Tehát kétségtelen, hogy a hámos lovak, más szóval az ígás lovak a mezővárosokban a gazdák nélkülözhetetlen társaiává váltak. Nyilvántartásukra és rendszeres megadóztatásukra már a XVII. századtól gondot fordított a tanács. Éppen ezért számuk alakulását elfogadható pontossággal tudjuk követni a vizsgált másfél évszázadon át.³⁵³ (L. XVI. táblázat.)

A táblázat egyik első tanúsága az, hogy a hámos lovak tartása lényegesen szélesebb társadalmi csoportokat érintett mint a méneses lovaké. Bár itt is érződik, hogy az adófizetők mind szűkebb rétegei tartottak lovat, de ez egyrészt a társadalmi munkamegosztás fejlődésével egyértelműen magyarázható is, másrészt a csökkenés viszonylag visszafogott. A XVIII. század elején még a háztartások 36,7%-a volt érdekelve, ez az arány a század derekára 31,4%-ra, a század végén pedig 26%-ra csökkent. A szabadságharcot megelőző évben pedig az adózóknak már csak 24,3%-a tartozott közéjük. Tekintettel arra, hogy a lakosság száma ez idő alatt elérte rohamosan, de még később is erőteljesen nőtt, ezen arányok csökkenése ellenére a hámos lovak száma folyamatosan emelkedett. Különösen szembeűnő számuk XIX. századi gyarapodása, hisz 1847-ben már 3467 db-ot vettek nyilvántartásba, aminél tényleges számuk valamivel feltétlenül nagyobb volt. Ez azt is jelentette, hogy a kb. 150 év alatt az ígáslovak száma csaknem négyszeresére emelkedett a városban. Külön is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a lovat tartók tulajdonában 1707-ben átlagosan 3,6, 1757-ben 2,4, 1780-ban ugyancsak 2,4 és 1847-ben 3 ígás ló volt. Ezek a számok egyfajta kiegyensúlyozottságot érzékeltetnek. Tekintettel arra, hogy mindenkor elég költséges volt a ló tartás, csak a gazdaságosság keretein belül vállalkoztak a gazdák ilyen kiadásokra. Igen sokat mondó, hogy 1847-ben négynél több hámos lónál többet senkinél nem vettek nyilvántartásba, de egy lovat is csupán egyetlen adózónál regisztráltak. E mögött persze az adózás alóli kibúvás is meghúzódhatott.

³⁵¹ KUBINYI Ferenc - VAHOT Imre: 1853. 110.

³⁵² XV. 22. Ladányi Gergely Kecskemétről készített leírása.

³⁵³ A táblázat és az elemzés IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b és 1991/a ide vonatkozó táblázatai alapján készült.

A HÁMOS LOVAK MEGOSZLÁSA
AZ EGYES VAGYONI RÉTEGEK KÖZÖTT

Év	Réteg	Ház- tartás	lovat tartott					Össze- sen
			0	1-2	3-6	7-10	11-	
1707	nincstelen	46	46					
	törpegazda	293	223	66	4			118
	kisgazda	187	113	58	16			147
	közepes gazda	106	37	46	23			167
	nagygazda	31	1	3	11	7	9	448
	összesen	663	420	173	54	7	9	880
1757	nincstelen	459	459					
	törpegazda	1 349	1 155	153	41			385
	kisgazda	568	317	166	84	1		570
	közepes gazda	263	37	111	115			565
	nagygazda	233	1	46	186			675
	összesen	2 872	1 969	476	426	1		2 195
1780	nincstelen	723	723					
	törpegazda	2 153	1 866	219	67	1		604
	kisgazda	656	291	239	126			825
	közepes gazda	214	27	68	118		1	491
	nagygazda	185	4	32	148	1		533
	összesen	3 931	2 911	558	459	2	1	2 453

Ugyancsak érdemes kitérni a lovak és az igás ökrök számarányának alakulására a tárgyalt időszakon belül. A XVIII. század elején egy lóra 1,3, a század derekán már 2,2 ökör jutott. Tehát a mezőgazdasági munkákban és részben a szállításon belül is meghatározó szerepük lett az ökörfogatoknak. Az arányok átrendeződése a század végére érezhetően felgyorsult, hisz ekkor már minden lóra csak 1,8 ökör jutott és a XIX. század derekára már csupán 0,36. Tehát a növénytermesztés széleskörűvé válása, a tanyás gazdálkodás felvirágzása a lovak tartásának kedvezett inkább. A várostól való nagyobb távolságok megtételére, a termékek gyorsabb szállítására kétségtelenül alkalmasabbak voltak a lovak. Ezúttal azt is érdemes hangsúlyozni, hogy tenyésztésen belül is mind fontosabbá vált az istállózó tartáshoz kapcsolódó tartás. Tehát nem vált olyan élesen szét a szaporítás (heverő lovak ménesben történő tartásával) és az igába fogás mint az előző évszázadok során. Kétségtelenül ez a gyakorlat is

hozzájárulhatott a lótarás gazdaságosabbá tételéhez. Nem felesleges utalni arra is, hogy a jobbágyfalvakban a lótenyésztést erőteljesen hátráltatta a nagyarányú földesúri robot.³⁵⁴ Az ökröknél lényegesen kényesebb lovak nehezebben viselték el a megerőltető munkát, és a lassúbb állatok mellett gazdájuk is kevésbé fáradt el. Kecskeméten, ahol a földesúri robot évszázadok óta lényegében ismeretlen volt, ez a visszahúzó erő a lótenyésztésben nem jelentkezett. Minden bizonnyal ez is hozzájárult a lovak számának, arányának ilyen jelentős növekedéséhez az igavonókon belül.

A kecskeméti lovak gazdáik és pásztoraik szakértelme révén a hódolt-ság korában is jó hírnek örvendtek. Rendkívül megbecsült ajándéknak számított az innen származó ló. Babócsay Ferenc veszprémi főkapitány 1675-ben ide küldte egyik katonáját az ígért lóért. Két évvel később a gyulai aga számára vettek itt lovat. De a váci püspök Koháry országbíró, Forgács Simon gróf is kapott, és fogadott el Kecskeméttől lovat. A XVIII. század elején pedig Nagykőrössel együtt Szavojai Jenő herceg számára küldtek kancákat. A következő évtizedekből is igen sok adat maradt arra vonatkozóan, hogy a jászkunok főperceptora, megyei tisztségviselők a város földesurai nagyra becsülték az itteni csikókat.³⁵⁵

A ridegen tartott szilaj csikókból lett hátas és ígás lovak sok kiváló tulajdonsággal rendelkeztek. Később is úgy tartották számon, hogy a kecskeméti „... ménes a legremekebb magyar fajtájú lovakkal állt elé, s nagy földön ismeretes volt az és ritka ménes vala a hazában”.³⁵⁶ A hódolt-ság alatt az alföldi mezővárosok lóállománya számottevően felfrissült, jelentős mennyiségű arabs ló került alkalmanként a ménesekbe. „Ezek a nemes testtartású, sok arab vért tartalmazó magyar parlagi lovak marmagassága csak 155 cm. volt. Jóval alacsonyabb mint a német vértesekek ... de gyors és edzett állatokat a huszárok jól tudták hasznosítani.”³⁵⁷ Később is bár az udvari körökben a német, a spanyol és az olasz lovakkal paradéztak, a tenyésztésben a török által hozott „szerecsen” lovak jutottak szerephez.³⁵⁸

Természetesen hamis képet kapunk, ha a Kecskemétről való lovakat egy-egy megjegyzés, értékelés alapján egységesen jóknak vagy rosszaknak minősítjük. Miként már utaltunk is erre, még a város ménese is olyan erősen leromlott a XVIII. század derekán, hogy annak felszámolását a magisztrátus indokoltan látta. Nyilván a kevésbé igényes magán tenyésztők állományát is fenyegette és többször el is érte ez a veszély. Mégis a remondázás, a katonai lovak kiválasztása és vásárlása Kecskeméten 1746-tól végigkísérhető. II. József idejében a város a mezőhegyesi ménesparancsnoksággal egyezséget kötött, hogy a remondalovakért nem pénzt kap, hanem anyakancákat, hogy a minőség tartható legyen.

³⁵⁴ GAÁL László: 1966. 324.

³⁵⁵ RUSVAY Kálmán: 1975. 60-61.

³⁵⁶ KUBINYI Ferenc - VAHOT Imre: 1853. 109.

³⁵⁷ HANKÓ Béla: 1954. 84.

³⁵⁸ GAÁL László: 1966. 204.

1794-ben a város 50 paripa lovat adott át, de mivel ennek megfelelő számú tenyészállatot a ménes nem tudott adni, 13 árát pénzben váltotta meg. 1780 és 1802 között 98 remonda ló került ki csak a város méneséből. Igaz, hogy ez idő alatt a mustra lovak száma 416 lett, az elhullás pedig a mai viszonyokhoz képest meghökkentően nagy: 336 db. A következő években is feljegyeztek néhány jelentős eredményt. 1808-ban Ótsai Szabó János főszolgabíró kért méneses kancái közé a kecskeméti ménesből egy szilaj csödört. Ugyanebben az évben az egyik soproni katonai egység vett 10 lovat Kecskemétről.³⁵⁹ Bár a szűkebb választási lehetőség is biztosan közrejátszott, de tény, hogy a szabadságharc alatt is több alkalommal vásároltak itt lovakat a honvédség különféle alakulatai számára.³⁶⁰

1820 táján a városi ménes létrehozásakor már tudatosan törekedtek megfelelő minőség biztosítására. Éppen ezért két mént Bánffy báró erdélyi méneséből, másik kettőt pedig Mezőhegyesről vásároltak. Bugacra Eszterházy gróf sárosdi méneséből hoztak fedezőmént. A lakosok lovainak nemesítésére is gondot fordított a város. 1822-ben olyan határozatot hozott a magisztrátus, hogy gazdánként egy-egy „egészséges és jó fiat nevelő anya Kanczák az e végett kirendelendő Deputatio által az illető gazdának jelenlétében” kerüljön sor. A kiválasztott 28 kancát ezután a város ménesébe csapták.³⁶¹ 1840 táján Mezőhegyesen a város a gazdasági bizottság javaslatára újabb két mént vásárolt „... a gazdálkodó lakosok általános használatokra, s így lovaik nemesítésére ...”³⁶²

Ezek az erőfeszítések nem váltak általánossá. Az igényesség csak viszonylag szűk körben érvényesült. Mivel pedig a város a 20-as évek végén ismét felszámolta ménesét, és mindössze néhány mént tartott meg abban a hiszemben, hogy ez is elegendő lesz a város lóállományának javításához, a folyamat csaknem visszafordíthatatlannak minősült. A mostoha körülmények között felnevelődő állatok kétségtelenül komoly edzettséget szereztek bizonyos betegségekkel szemben, és rendkívüli igénytelenségük miatt is kedvelté válhattak. De nem mentesítette a betegségtől a rideg tartás sem az állományt, sőt a szélsőségek nagyban hozzájárultak a hatalmas arányú veszteségekhez. Az 1770-es évek nagy járványai után is többször lépett fel újabb betegség. 1788-ban „békavárban” (csüdekcéma) betegedtek meg, 1808-ban a rühösség jelentkezett. A következő évtizedekben is jelentős veszteségeket okoztak a különféle betegségek. Nemlehet véletlen, hogy a XIX. század derekán egy Kecskemétről készült könyv szerzője kénytelen volt így nyilatkozni: „Örömet írnék a lovak nemesítéséről is, de ezzel fájdalom már elkéstem ...”³⁶³

A magisztrátus is egyre kevesebb pénzt tudott fordítani erre a célra, és így az eredmény is egyre szánalmasabb lett. A szabadság harc alatt a

³⁵⁹ IV. 1504. a/ 1808/9. 964-965. tsz.

³⁶⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990: 127-131., ill. 186.

³⁶¹ RUSVAY Kálmán: 1975. 74.

³⁶² IV. 1504. y/34.

³⁶³ KUBINYI Ferenc - VAHOT Imre: 1853.

polgármester már azt volt kénytelen jelenteni a képviselőtestületnek, hogy a város mén lovai olyan rossz állapotban vannak, hogy azok célszerűen többé nem használhatók, az egyiket „... már száraz keh nyavaja is emészti ...”³⁶⁴ Ez a tény főleg a város szegényebb gazdáinak lótenyésztésére hatott ki igen kedvezőtlenül, mivel saját ménnel ők csak ritkán rendelkeztek, de még ritkábban megfelelő tenyészértékűvel.

Lényegesen kedvezőbbben alakultak viszont a tartási feltételek a századfordulótól. Bár a katonai lovak beszállásolása erősen gátolta a városban a megfelelő minőségű istállók felépítését, előrelépés még itt is történt.³⁶⁵ Ennél viszont lényegesen erőteljesebb és gyorsabb volt a fejlődés a tanyákon, ahol nem fenyegetett az a veszély, hogy a drágán felépített épületbe a katonaság telepszik be. Igen jellemző az, hogy az első épületek a tanyákon az esetek többségében nem lakóhelyek, hanem istállók voltak. A város is 1804-ben Monostoron egy 85 méter hosszú színt készítettett a ménes számára, amely addig csak a szárnyék védelmét tudta valamelyest igénybe venni.³⁶⁶

A legelők hiánya és a tenyésztés érdeke egyaránt megkívánta a lovak rendszeres takarmányozását. Ennek szükségességét, az egészséges takarmány hasznát viszont csak nehezen látták be gazdák és a város hivatalnokai egyaránt. Ennek lett azután a következménye, hogy még 1827-ben is a város lovai közül a penészes széna és a dohos zab miatt egy mén és több kanca elpusztult.³⁶⁷ Tudatos állattenyésztés mégis egyre több gazdát nyert meg. Joggal állíthatjuk, hogy a jobb módú gazdák sora okult a reformkor hajnalán Széchenyi által elindított lónemesítési törekvésekből. Az viszont kétségtelen, hogy ennek az igencsak hosszú folyamatnak a szélesebb körben történő eredményességét csak jóval a polgári forradalom után lehetett megállapítani. De ugyancsak kétségtelen, hogy az itt érintett másfél évszázad a vidék lótenyésztésében óriási változásokat hozott, és ezek a változások készítették elő a későbbi évtizedek több számottevő eredményét.

4. Juhtenyésztés

A/ A feltételek alakulása

a/ Helye a foglalkozási ágak között

Miként erre már több alkalommal is utaltunk, a város lakosságának megélhetési forrásai között a polgári forradalom előtt a mezőgazdasági tevékenység túlsúlyban volt. Ezen belül is hosszú évszázadokon át az állattartás lett a meghatározó, és a nagyállattartás mellett mindvégig igen

³⁶⁴ IV. 1504. 1601. 1848-49. 73-74.

³⁶⁵ A magisztrátus a rendeletek sorát hozta ezzel kapcsolatosan. L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 37-38, 112., 142., 206. és 217.

³⁶⁶ RUSVAY Kálmán: 1975. 68.

³⁶⁷ RUSVAY Kálmán: 1975. 74.

fontos helyet kapott a juhtenyésztés. A XVI. századi defterek is azt igazolják, hogy a Duna-Tisza közén leginkább számon tartott három település, a „három város” között Kecskemét juhtenyésztése messze az első helyen állt, sőt a hász városok juhállományának közel fele a kecskeméti gazdák tulajdonában volt. Az 1546-os adatok szerint itt lakott a juhos gazdák kétötöde, 1562-ben pedig kétharmada.³⁶⁸ Ez a közismerten igénytelen, ugyanakkor több tekintetben is hasznosítható állatfajta, amely már a honfoglalás előtt magyarság körében is rendkívül kedvelté vált, a lakosság megélhetésének egyik fő forrása maradt, és pásztoraik, a juhászok is a város XVI-XVII. századi társadalmának karakterisztikus figuráivá váltak. Éppen ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy az állattenyésztésen belül a juhászatot érintő forrásaink a legbővebbek, segítségükkel erről a foglalkozási ágról tudunk leginkább átfogó képet adni.³⁶⁹

A növénytermesztés széles körű térhódítása előtt a háztartások számára kétségtelenül a juhok tudták a legtöbb anyagot szolgáltatni. Termékeik minden család életében fontos helyet kaptak. A tej, a különféle túrók, a hosszú időn át jól tárolható és szállítható sajtok stb. nélkülözhetetlenné váltak minden vagyoni-társadalmi csoport táplálkozásában évszázadokon át. Húsuk nélkül csaknem elképzelhetetlen volt az egykori élelmezés. Bőrük, gyapjuk a ruházkodás elengedhetetlen kellékei voltak. Amikor pedig a textilipar gépesítése megtörtént, a gyapjú a részleges hazai feldolgozás mellett az ország egyik legfontosabb exportcikkévé vált. Tekintettel arra, hogy néhány juhot még a szegényebb háztartások is meg tudtak vásárolni, el tudtak tartani, a baromfi mellett a legszélesebb társadalmi csoportok váltak érdekeltté tartásukban, tenyésztésükben.

b/ Az érdekütközések középpontjában

A sokoldalúan hasznosítható juhok birtoklása, az állomány fokozatos bővítése sok gazdának állott érdekében. Hosszú időn át nemcsak a gazdák, hanem az önálló és széleskörű gazdálkodást folytató magisztrátus is tartott juhnyáját. A legrégebbi adó és számadáskönyvek sok adatot tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy a hódoltság alatt a város juhnyája nemcsak jelentős volt, hanem azt céltudatosan hasznosították is. A nyájjuhász mellett a város fejős juhászt, isztrongahajtót, sajtnyomót és kospásztort is alkalmazott.³⁷⁰ A juhos gazdák száma a lakosság egészéhez viszonyítva már a hódoltság alatt figyelemre méltó volt. A lét- és

³⁶⁸ MÉSZÁROS László: 1979. 86.

³⁶⁹ Ennek eredménye az is, hogy e területnek viszonylag gazdag az irodalma, bár a korábbi kutatókat mindenekelőtt a juhászattal kapcsolatos néprajzi anyag érdekelte. A kecskeméti juhászat legalaposabb feldolgozása SZABÓ Kálmán érdeme: 1986/a. E feldolgozás során is többször hivatkozni fogunk munkáira. Ő az egykor még teljesebb forrásanyagból mindenekelőtt a néprajzi vonatkozású adatokat emelelte ki és dolgozta fel.

³⁷⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 372.

vagyonbizonytalanság miatt viszont mind ezek, mind juhaik száma erősen ingadozott. 1546-ban a későbbiekhez képest szerényebb létszámú lakosságon belül 16 birkás gazdát írtak össze, kiknek 3756 darab jószág után kellett adózniuk. Ezek száma 1562-re 41-re nőtt, és állományuk 10693-ra gyarapodott.³⁷¹ A XVII. századból nem maradtak fenn hasonló adatok, és így csak a dézsmabárányok jegyzékei alapján tudunk megközelítően következtetni az egész állományra. 1662-ben 30 gazda 449 dézsmabárányt volt köteles beszolgáltatni, 1667-ben 21 gazda 326 darabot. A békésebb években számmottevő fellendülés tapasztalható, mivel a gazdák száma 95-re, a dézsmálásra adott bárányoké pedig 829-re nőtt. 1685-re, a felszabadító háborúk kibontakozásának hatására ismét a visszaesés következett, amikor már csak 69 gazdától 223 dézsmabárányt tudtak behajtani.³⁷²

A jelentős ingadozást ebben a században a minduntalan visszatérő háborús évek és pusztítások okozták.³⁷³ A XVIII. századtól lényegesen több és megbízhatóbb forrás áll rendelkezésünkre, és ezek birtokában a juhok számának alakulását is pontosabban nyomon követhetjük.³⁷⁴ (L. XVII. táblázat.)

A XVIII. század elején a rendkívül hosszú háborús időszak miatt a juhok száma fokozatosan csökkent, miként mérséklődött a juhos gazdáké is. Mivel a táblázat adatai végső soron az adókönyvekből származnak, bizonyos letagadások miatt a valóságosnál minden esetben kisebb állományt jeleznek. Ez az adócsökkentésre való törekvés viszont minden egyes felvétel során érvényesült, így a növekedés, illetve a visszaesés tendenciáját feltétlenül megbízhatóan mutatják. Kétségtelen, hogy a XVIII. század derekára 1707-hez képest kb. tizszeresére növekedet a város juhainak száma. Ez a mondhatjuk példátlan növekedés közel egy századon át tartó virágzáshoz vezetett a juhtenyésztés terén. A század végére egyértelművé vált ugyan, hogy a gyapjútermelés terén jelentkező konjunktúrának a lehetőségei nagyos is behatároltak, de egészen a polgári forradalomig közel azonos szinten maradt az állomány.

³⁷¹ MÉSZÁROS László: 1979. 85.

³⁷² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 342.

³⁷³ Ha abból indulunk ki, hogy dézsmára minden tizedik bárányt kellett beadni, a letagadásoktól most eltekintve, a bárányok számát viszonylag pontosan meg lehet becsülni. Nem járhatunk messze a valóságtól a teljes állomány számának megállapításában, ha a bárányok számának négy-ötszörösét vesszük alapul.

³⁷⁴ A táblázat IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b és 1991/a táblázatai alapján készült.

A JUHOK MEGOSZLÁSA
AZ EGYES VAGYONI RÉTEGEK KÖZÖTT

Év	Réteg	Ház- tartás	0	1-10	11- 50	51- 100	101- 300	301- 500	501-	Össze- sen
			juhok tartott							
1707	nincstelen	46	46							
	törpegazda	293	276	12	5					189
	kisgazda	187	114	30	43					1 101
	közepes gazda	106	39	8	58	1				1 485
	nagygazda	31	1	1	14	7	6	2		2 351
	összesen	663	476	51	120	8	6	2		5 126
1757	nincstelen	459	459							
	törpegazda	1 349	1 223	11	90	23				4 552
	kisgazda	568	444	4	85	31	4			5 392
	közepes gazda	263	106	3	58	71	24		1	11 141
	nagygazda	233	33		8	57	111	17	7	34 449
	összesen	2 872	2 265	18	241	182	139	17	8	55 534
1780	nincstelen	723	723							
	törpegazda	2 153	2 033	17	101	2				2 288
	kisgazda	656	568	5	69	11	3			2 815
	közepes gazda	214	120	2	66	24	2			4 016
	nagygazda	185	28		35	65	45	7	2	18 990
	összesen	3 931	3 472	24	271	102	50	7	2	28 109
1847	nincstelen	807	807							
	törpegazda	2 526	2 499	3	22	2				837
	kisgazda	875	841	1	28	4	1			1 311
	közepes gazda	368	276	1	53	30	6	2		3 327
	nagygazda	166	59		10	43	39	12	3	16 523
	összesen	4 742	4 482	5	113	79	46	14	3	21 998

A juhok valóságos számát egy-egy időpontban egyébként csaknem lehetetlen tárgyilagosan megállapítani. A rendkívül nagy nyájak pontos

számbavételét nehezítette az is, hogy nem minden juh után kellett adót fizetni. Bár a tizedösszeírókat kellő utasításokkal látták el, a felesleges viták és az indokolatlan sérelmek számának csökkentése érdekében nem ritkán jelentős ráhagyásokkal dolgoztak az összeírók. Ezt érzékelteti a következő rendelet is: „Az összeírás ideje jelen lévén, ennél fogva utasítatnak minden tizedbeli tanácsnok urak, hogy tizedjökben levő zselléreket adó alá, úgy szinte a tizedjökben lévő juhos gazdák juhait, dögre kihagyván százból tízet ... saját kerületeikben a legnagyobb szigorral írják össze.”³⁷⁶

A különféle peres ügyek során a valóságnak egészen más oldalára helyeződött át a figyelem, merőben más céllal vették számba a nyájokban lévő juhokat. A kétféle eredetű adat birtokában már minden bizonynal reálisabb kép rögzíthető. Miközben a hetvenes években az adókönyvek alapján már érdemi csökkenésre lehet következtetni az 1757. évi 55-56 ezres tenyész állományához képest, a birkás gazdák egy 1774-ben keletkezett bírói döntés elleni fellebbezésükben, melyet a főszolgabíróhoz továbbítottak, azt állították: „... minthogy mostan is vagynak Kecskeméten harminckét falka juhok, minden falkába pedig két ezernél több vagyon, és így mint egy hetven ezer juhok csak a gazdáké igen könnyen lehetnek itten.”³⁷⁶

Újabb adatokat őriztek meg a legeltetési jegyzékek, az ún. szájbérlajstromok. Bár az adólajstromokban a századforduló táján is 30 ezernél kevesebb birkára vetettek ki adót, egy 1811-ből származó feljegyzés szerint: „Van Kecskeméten juh circiter 100000, melynek szájpénze már el van határozva, 5 dénár.”³⁷⁷ Az kétségtelen, hogy csaknem ország-szerte a juhok igen nagy számmal voltak jelen a gazdaságokban. Több tájegységen belül vált jellemzővé egyik kortárs megfigyelése: „a birkák száma annyira megszorodott, hogy ahol 15-20 évvel ezelőtt gulyák és ménesek legeltek, ott most többnyire bundás vagy nadrágos, magas kalapú birkás bojtárok terelgetik ezrekből álló falkáikat, nagyrészt tövig lerá-gott, nem igen zöldelő legelőkön.”³⁷⁸

Tekintettel arra, hogy a város gazdái juhaikat a közösség birtokában, vagy bérletében lévő pusztákon legeltették, rendszerint több gazda együtt őriztette nyáját. Az így létrehozott falkák száma jórészt a gazdák és juhaik számának függvénye volt. 1720-ban a város nyáján kívül 275 gazda 20 falkában tartotta juhait, de tíz évvel később már 573 gazda 26 falkát tartott fenn. Azt mondhatjuk, hogy ezen a téren érdemi változás évtizedeken

³⁷⁶ IV. 1504. b/ 1848. 1707. tsz.

³⁷⁶ IV. 1504. c/ 162. A gazdák állományának csaknem 10 %-át képezte a juhászok jószágainak száma, amelyek után adót nem kellett fizetni, így a különféle nyilvántartásokból is kimaradtak ezek. Ismételten fel kell hívni a figyelmet arra, hogy csak a tenyészérett állatokra vetettek ki adót, a növendék jószágokra nem, így a különféle jellegű adatsorok más-más célt szolgálva szükségszerűen eltérnek egymástól.

³⁷⁷ IV. 1504. c/ 165. 1811. március 14. Igazi ellentmondás ez esetben sem mutatható ki, ha figyelembe vesszük, hogy a legeltetési díjat a növendék jószágokra is kivetették.

³⁷⁸ GAÁL László: 1966. 288.

át nem, vagy alig történt. 1744-ben is 571 gazda 25 falkában őriztette juhait.³⁷⁹ A korábban idézett peres anyag alapján 1774-ben pedig már 32 falka járta Kecskemét határait. Az egyes falkákban akár kétezer, vagy annál több juh is lehetett. Az egyes falkákon belül egy egy igazán gazdag tulajdonos érdeke, akarata volt a meghatározó. Deák Mihálynak pl. 1200 magyar juha volt, és fiai közül Mihály 1000, János 1500, István pedig 600 darabot tartott.³⁸⁰

Miként a lovak és a szarvasmarhák után, éppen úgy a juhokért is kellett legeltetési díjat fizetni a gazdáknak. Ezt az összeget évenként állapította meg a tanács, és a pusztacsőszők vagy más alkalmazottak és tisztségviselők révén hajtotta be. A nagyállatok után leggyakrabban évenként egy forintot, a juhok után pedig 5-10 dénárt kellett fizetni.³⁸¹ Ha nem is volt különösebben nagy a legeltetési bér, egy-egy nagyobb állomány után olykor komoly summát kellett a gazdának befizetnie a város kasszájába. Ezért a gazdák egy része, annak érdekében, hogy ezen kötelezettség alól kivonja magát, külön falkákat hozott létre, melyeket kurtafalkáknak minősítettek a tisztségviselők. A XIX. század elején már arra hivatkozott a magisztrátus, hogy: „A kurta juhalkáknak tartások felettébb szokásba jönni tapasztaltatván, minthogy az által egy részint belső igavonó marhák táplálásokra szolgáló mező a szegény adózó és terhet hordozó népnek nagy kárával szerfelett fogyasztatik, úgy más részről a szájpénz befizetése is az efféle kurta falkákat tartó lakosok által többnyire elmellőztetni tapasztaltatnék, ...valamint eddig, úgy ezután is földdel nem bíró lakosoknak juhokat tartani szabad tellyességgel nem lészen, rendeltetik, hogy ennekutánna juhait senki az úgynevezett kurta falkákon tartani ne bátorkodjon, hanem ha azokat az évégre kirendelt legelőkre falkára kívánja, mely falkának fő gazdájuk a rendes lajstromokat elkészítvén, a gazdák azonnal a falkának összeállítások után a már elkészült lajstrommal megjelenvén, a szerint a szokott szájpénzt fizessék be... Hogy pedig tudva legyen mindaz, valyon légyenek-e valamely földdel nem bíró lakosoknak juhai, mind pedig az, hogy minden juhos gazdának juhai a nagy falkákra ki légyenek-e verve, és azoktól a szájpénz be légyen-e fizetve, a tizedbeli szenátor urak által minden juhval bíró lakosok feljegyeztetni, és azoknak neveik borbíró úrnak, úgymint a szájpénz beszedőjének által adatni rendeltetnek.”³⁸²

³⁷⁹ IV. 1504. c/ 161.

³⁸⁰ IV. 1504. c/ 162. 1774. A korábbi évszázadokban minden bizonnyal szerényebbek voltak az egyes gazdák tulajdonában lévő nyájak, bár kétségtelenül mindig is voltak jelentős állományok a nagyobb gazdák birtokában. 1546-ban Kocka Imre nyája 617 juhból állott, és rajta kívül volt még négy gazda, akinek 300, vagy annál nagyobb számú nyája volt. 1562-ben csak a 100-nál több juhot tartó gazdák száma is 41. Száz és kettőszáz közötti állománya volt 18 gazdának, kettő és háromszáz közöttivel rendelkezett 11. Háromszáznál több juh után adózott 12 fő, köztük három fizetett 300-400 közötti, négy pedig 500-600 közötti állomány után. MÉSZÁROS László: 1979. 85-88.

³⁸¹ IV. 1504. c/ 165. 1811. március 14.

³⁸² IV. 1504. h/2 210-211. Ezek az intézkedések is csak részleges eredményeket értek el, ezért a következő évtizedekben is visszatérő panasz volt a kurtafalkák tartása.

Kétségtelen, hogy a magisztrátusnak egyértelműen kötelessége lett volna a közöltségek arányosabb elosztása végett a különféle díjak következetes beszédese. Azonban tekintettel arra, hogy mind a tanácsban, mind a választott közösségben nagyobbbrészt olyan személyeket delegáltak, akik közvetlenül is érdekeltek voltak ebben, nem ritkán komoly mulasztások történtek e téren. Nem véletlen, hogy a lakosság szegényebb rétegei, akik vagyonukhoz, bevételeik nagyságához mérten aránytalanul nagy terheket voltak kénytelenek viselni, a XVIII. század végétől időről időre zúgolódtak, és sérelmeikkel a vármegyéhez, illetve a központi hatalmi szervekhez fordultak.³⁸³ Miközben a tanács mindent megtett annak érdekében, hogy a szegényebb rétegek a különböző adókat maradéktalanul befizessék, a legeltetési díjak beszédésében olykor alig magyarázható nagyvonalúságot mutatott, bár kétségtelen, hogy a különféle nyájokban, gulyákban, ménesekben a szegényebb rétegeknek csaknem elenyészően csekély jószága volt, ugyanakkor egy-egy jómódú gazda tetemes összeget kellett, vagy legalábbis kellett volna hogy fizessen. 1825-ben is a választott közönség kénytelen volt megállapítani: „mivel a számadáskor az a jelentés tétetődött, hogy már szinte három esztendőktől fogva semmiféle juh szájpénz nem szedődött, elébb az említett esztendőkről az illető perceptor úrnak annak okai bővebb előadására emlékeztessenek, ettől a mostani esztendőttől való juh szájpénzre nézve leendő további rendelés fel függesztetvén.”³⁸⁴

Ez a hatalmas állomány igen nagy legelőket igényelt. Tekintettel arra, hogy mind a szarvasmarhatartók, mind a lótenyésztők számára ugyancsak tágas legelők kellettek, a juhos gazdák leggyakrabban és leg hamarabb a nagyállattartókkal ütköztek. Ezek az érdekelletétek annak ellenére jelentkeztek, hogy a juhok számára általában a gyengébb minőségű, vadvizek járta legelőket jelölték ki. A békétlenségek, majd a nyílt ütközések különösen a század végére szaporodtak meg. Ezekben az évtizedekben csaknem évenként visszatérő feladat volt a magisztrátus számára az ellentétek valamilyen formában történő feloldása. 1782-ben is mivel „Az ökörcsorda járásokat és más baromjáró földeket... némely nagyon kiterjeszkedő birkás gazdák is juhaikkal mezeitül annyira megkoppasztják, hogy az ott nyaraló marha egész nyáron által sem veheti fel magát, és ezért a marhatartó gazdák a mibül elől menetelt contributiójuknak megszerzését remélik, abbul teljességgel semmit be nem vehetnek”, ezért a tanács Ballószögre, Bugacra és Pusztaszerre három pusztacsószot fogadott, hogy a hasonló panaszoknak elejét vegye.³⁸⁵

IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 208-210. és 211. Nem használt a különféle pénzbüntetés kilátásba helyezése sem: uo. 224.

³⁸³ E folyamat még nincs kellő alapossggal és mélységben feldolgozva, bár jelentős forrásanyag áll hozzá rendelkezésre. Viszont több, a közelmúltban megjelent munka érintette: BÁLINTNÉ MIKES Katalin: 1979. 44-49. KISFALUDY Katalin: 1992. 62-87., IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/a 7-18. és 1992.

³⁸⁴ IV. 1503. a/ 1825. április 17.

³⁸⁵ IV. 1504. a/2 Szilády Károly másolatai. II. LXV. 1775-1783.

Évtizedekkel később is alig módosult formában jelentkeznek ugyanazok a panaszok: „A nyíri ökörcsorda Járásba, mely egyedül a teherhordó lakosok jószágainak számokra rendeltetett, némely hatalmaskodó Juhászakkal bejárván a Jármos Jóságok élelmét fölélik”.³⁸⁶ Mi sem természetesebb, mint az, hogy a juhos gazdák is minden eszközzel igyekeztek a maguk igazát bizonyítani, és a tanácsi döntéseket a maguk javára fordítani. A választott közönségben gyakorta hangoztatták sérelmeiket: a juhos gazdák azt kérik, hogy Pusztaszeren is engedélyezzék a juhok legeltetését. Panaszolják, hogy a marhákkal és a ménesekkel a „bürgejárást több helyeken legeltették”, amely panasz jogosságának elbírálására a tanács vizsgálatot rendelt el.³⁸⁷ Mivel fellépésük nem volt elég hatásos, alig néhány nappal később Kovács László és Csorba Mihály választott polgárok álltak elő panaszaikkal: „több birkatartó gazdák nevében is folyamodnak, hogy miután a közelebb múlt nyáron dühöngött ragály miatt a pusztaszeri barom a birkajárásba behozatott, a birkalegelő ezáltal megrongáltatván, bizonyos meghatározott időig engedtessek meg a birkáknak, Pusztaszerbeni legeltetése.” Ennek hatására a választott közönség oly módon foglalt állást, hogy a ménest meg kell ezért büntetni, de a tanács korábbi határozatát tiszteletben tartotta.³⁸⁸

A gazdák közötti ellentét tompítása érdekében a magisztrátus a juhok számát volt kénytelen maximálni. Már 1783-ban határozat született, „hogy senki 800 százon felül határainkon juhait legeltetni ne merészellyen... vagy pedig fenntartásukra földet másutt árendállyon”³⁸⁹ A jószágtartás terén mindinkább jelentkező válság végül egy olyan átfogó rendelet meghozatalát kényszerítette ki, amely már a szántóföld birtoklásának arányában igyekszik biztosítani a jószágtartást. Ez a tény mindenképpen azt jelzi, hogy a gazdákat a takarmányozás tudatosabb felvállalására, biztosítására igyekeztek terelni. Juhok tartásának a földbirtokhoz, illetve annak nagyságához történő kötése akarva vagy akaratlanul a szegényebb rétegek mind egyértelműbb kiszorítását eredményezte. A hasonló döntések fokozták az amúgy is jelentős társadalmi és gazdasági ellentéteket a városon belül.³⁹⁰ „1. Kedvezvén a nemes tanács a kisebb birtokú lakosoknak, meghatározta, hogy 20 zsákkal bíró lakosok tarthassanak a kitett proportio szerint 60 juhot, ezek mellett tartván a közterhek elviselésére három lovat is. E szerint, akinek 25 zsák alá való földgye vagyon, 75 juhain kívül az közterheknek viselésére

³⁸⁶ SZABÓ Kálmán: 1986. 109.

³⁸⁷ IV. 1503. a/ 1847. november 29. 1094. tsz.

³⁸⁸ IV. 1503. a/ 1100. tsz.

³⁸⁹ IV. 1504. h/2. 30-31.

³⁹⁰ Tekintettel arra, hogy a rendelet nem került be a város statútumainak közelmúltban megjelent kötetébe, indokolt a teljes szöveg közlése, annál is inkább, mivel később is több részletére történik még utalás. IV. 1504. c/ 165. 1798. október 9. A határozat bevezető mondata: A tanácsi gyűlésben Ladányi Gergely úrnak ezen munkája újra felolvasztatván, helyben hagyatott mindenkben, megbővítvén a következőkkel mindazonáltal.

szükségképpen tartson négy igavonó jószágot. A melly lakos 100 zsák alá való földet bír, 300 juhok mellett, légyen neki négy ökre és három lova. Továbbá kétszáz zsákot bíró gazdának 550 juhain kívül 6 ökröt, 3 lovat kellett tartani. Ezen túl akinek 300 jugerum földgye vagyon, 750 juhai mellett tartson 8 ökröt és három lovat. Végezetre négyszázhuszonöt zsák földet bíró lakos 1000 juhain kívül elmúlhatatlanul tartozzék szerezni 12 ökröt és négy lovat. 2. Akik itt a városban nem laknak, nem contribuálnak, azoknak sem földet, sem juhot itten tartani egyáltalában nem szabad. Sőt még árendásoknak sem lesz szabad fel venni. 3. Akiknek földgye vagyon, de juha nints, más ollyas lakosoknak, akiknek ismét juha van, de földgye nints, pascuatio végett földet átadni tilalmaztatik. 4. Ha egy háznál több testvér, atyafiak volnának, akár egy kenyéren, akár külön kenyéren, azok is tsak földgyeiknek birtokaihoz képest tarthatták juhaiknak számokat. 5. A falkás juhok a kertek közé Demeter napig bé ne eresztesenek, juhászoknak meddő juhai és bárányok elválasztás után, melynek végső terminussa lesz június első napja, a falkákra kihajtassanak, hat forint büntetés alatt.”³⁹¹

A magisztrátus tehát újból és újból igen kényes döntésre kényszerült. Miként korábban is utaltunk rá, a szenátorok és hozzátartozóik nagyrészt komoly birkanyájakkal rendelkeztek, és éppen ezért tőlük telhetően védték a juhos gazdákat, ugyanakkor a közterhek viselésére a lakosságnak megfelelő számú ökorre, illetve lóra volt szüksége. Annak érdekében, hogy a központi szervekkel és a nemesi vármegyével a súlyos ütközéseket el tudják kerülni, ismételten fel kellett lépniök a legnagyobb juhos gazdákkal szemben, és biztosítani a megfelelő legelőt az igás jószágok számára. A választott közönség is hozzá kívánt járulni a maga eszközeivel a társadalmi feszültséggé váló dilemma megoldásához, így néhány engedményt tett a szegényebb társadalmi csoportok számára. Ezért 1828-ban a korábbi átfogó szabályozást újra kívánta szabtatni. Elképzelésük szerint „a legeltetés közös állapotja maradjon a mostani helyes állásokhoz képest. A földtelen emberek juhot ne tarthassanak ... a mester emberek egy tehenet a nyomáson ne tarthassanak, nem tiltatik ... aki felesleg való juhát el nem adván, első behajtáskor a juhtól minden darabtól 5 garast, 2-szor 10 garast. Marhátul 1 forintot, másodsor hasonlóképpen, 3-szor elkótyaveteltetik, az ára visszadatik a tulajdonosnak ... A szegényebb lakosoknak való kedvezés tekintetében 50 zsákig 4-t, 50-en felül 3-t ... 100 jugerumon felyül minden zsákra 2 juh. Ezren felyül semmi tekintetben

³⁹¹ Megjegyzés: ha a gazdának tudtával vagyon, 12 forintra fog büntettetni, ha a pászortul vagyon, 24 páltza lesz büntetése. A rendelet alapjául szolgáló betérjesztés a szabályozás okaként azt emeli ki, „1. Hogy sokan, tsak ezen rendelkezéseket megzafolhassák, valamely földetskét szereznek, és amellet terjesztik ki juhaiknak rendetlen számát.” A nemesek és a nagygazdák célratörő és a lakosság többségének érdekeit figyelmen kívül hagyó törekvésére, eljárására jellemző, hogy Ladányi eredeti javaslata szerint 25 holdon aluli gazda egyáltalán nem tarthatott volna juhot. A juhászok számára 30 juh tartását engedélyezték, a nyájjuhászok pedig bojtáiraikkal együtt legfeljebb 100 db-t tarthattak.

nem. Aki 70 db. marhánál többet kívánna tartani, amellet volna jussa 1000 juh tartani és nem tart 500-nál (többet) ... 10 juhtól tarthat 1 marhát. Ha valamely sok földet bíró gazda juhot nem akarna tartani, és a helyt marhát akarna tenyészteni, előre való jelentés mellett 10 darab juhra tarthat egy marhát, de olly megjegyzéssel, hogy a marha száma 100-at felyül nem haladja. A marha- 70, a ló- 35, a gulyásbojtár 40, a csikós 25, fejős juhász 50, nyájjuhász 100 számot bojtárostul felyül nem haladja.³⁹²

Ugyancsak komoly ellentétté vált, és évtizedeken át minduntalan fel-tűnt a helybeliek és az idegenek, a „külföldiek” közötti ellentét. Ennek alapvető forrása az volt, hogy a különböző puszták megvásárlásához, illetve megváltásához szükséges összegeket és azok kamatait a helybeliek adójából teremtették elő, és ezen súlyos terhekből azok később sem vállaltak át semmit.³⁹³

A legsúlyosabb és kisebb manőverekkel, engedményekkel semmiképpen sem orvosolható ellentét a juhos gazdák, pontosabban a rideg állattartáshoz ragaszkodók és a növénytermesztésben érdekeltek között jegecesedett ki. A magisztrátus minden tőle telhetőt megtett ugyan azért, hogy a nagyállattartás és a juhászat érdekeit érvényesítse, mégis újabb és újabb engedményekre kényszerült. Ennek nemcsak a mind erősebb társadalmi feszültség és a nemesi vármegye kéretlen beavatkozása volt az oka, hanem az is, hogy a felvett hatalmas kölcsönök kamatainak kifizetése és a kölcsönök visszatörlesztése miatt újabb pénzforrásra volt szükség. Ezt pedig csak a legelőknek használt puszták fokozatos parcellázása révén tudták előteremteni.³⁹⁴

A juhtenyésztés keretek között tartása annál inkább megkerülhetetlen, de kényelmetlen kötelessége volt a tanácsnak, mivel a túllegeltetés rendkívül súlyos következményei katasztrófával fenyegette a város legjobb termőföldjeit. Aligha vonható kétségbe, hogy a futóhomok elszabadulásában a juhtenyésztés nyomában járó túllegeltetés fontos, vagy talán egyenesen meghatározó szerepet játszott. Annak ellenére, hogy a természeti csapás olyan mérvű lett, hogy az országgyűlés is kénytelen volt több alkalommal is foglalkozni vele, a magisztrátus minden arra irányuló manőverezése, hogy a juhos gazdákkal szemben határozottan fellépjen, komoly korlátokba ütközött.³⁹⁵ A juhtenyésztés egyeduralma csak akkor

³⁹² IV. 1503. a/ 1828. január 28. Ezek a tervezetek, ha el is jutottak abba stádiumba, hogy a magisztrátus rendeletté formálta őket, hatékonyságuk elég esetleges maradt. A következő évek és évtizedek hasonló panaszai és törekvései jelzik, hogy nem, vagy nem eléggé következetesen járt el maga a rendeletet alkotó sem. 1846/47-ben elkészített összeírás szerint is több juhásznak volt 100-nál több juha, Ungi János pl. 130 db. tartását alkudta ki Balásfalvy Kiss Zsigmondtól. IV. 1504. m/ 28. Ó. 198. A hasonló maximálásoknak végül az lett egyik következménye, hogy az adóalapok bevállásakor az állomány számát mindig kisebbnek jelezték. Pl. Antal Istvánnál pontosan 1000 darabot állapított meg az összeíró, és így a többi juha után nem kellett adóznia. Uo.

³⁹³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 109. és 113.

³⁹⁴ Erről az ellentétről a nagyállattartás során is szóltunk már. Ezzel kapcsolatosan l. még: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/a 7-15., illetve 1992. 297-329.

³⁹⁵ E témának igen komoly szakirodalma van, mivel a Duna-Tisza közének nagyobb há-

ingott meg az ország fejlettebb területein is, amikor a gabonatermesztés jövedelmezősége versenyezni tudott a gyapjútermeléssel. Erre az 1840-es évek derekán került több helyen sor. Kossuth a Pesti Hírlapban már 1841-ben indokoltak látja cikket írni a juhtenyésztés kedvezőtlen kilátásai miatt.³⁹⁶

c/ A tenyészállomány átalakítása

A magyar rackajuh, amelyet az Alföldön évszázadokon át tartottak, egy régen elkülönült önálló alfajta a rackajuhok csoportjában. Ezt a tipikusan magyar állatot más népeknél nem lelhetjük fel. Ez a juh több figyelemre méltó tulajdonsággal rendelkezett. Egyik fő értékének azt tartották, hogy jó tejelő volt. Emellett rendkívül igénytelen, az időjárás viszontagságokat jól tűrte, de gyapja kevert minőségű, így finom posztót nem lehetett belőle készíteni. A spanyol merinóval történt keveredés következtében viszont a rackák gyapja számottevően javult. Nagyváthy János írta 1791-ben: „a nemrégiben behozott spanyol kosok sok helyen szembetűnően megnemesítették a gyapjút, annyira, hogy mely gyapjúnak mázsájáért ezelőtt 40-45 ft-t adtak, 3-4 év múlva 90 rénes forintnál is többet fizettek.” Így érthető, hogy a merinó gyorsan terjedt különösen az ország nyugati részén. Amikor tenyésztésük divatba jött, a tenyészállatokért ma már hihetetlen összegeket fizettek ki. Amikor egy racka kos ára 2 forint volt, Holicson 1806-ban egy merinói kosért 3646 forintot fizettek ki. 1810-ben Csekonics tábornok 16250, a következő évben Eszterházy Károly 30 ezer forintot fizetett ki egyetlen merinó kosért. A nagyarányú nemesítés és a széleskörű tartás következtében a magyar gyapjútermelés rendkívüli növekedést mutat. 1844-ben 21 millió pengő értékű gyapjút exportáltunk, amely ötszöröse volt a kivitt ökrök értékének.

A merinó telepítése a nagybirtokokon tudatosan 1775-től gyorsult fel, bár Szelepcsényi érsek már 1666-ban hozott be az országba finom gyapjas juhokat.³⁹⁷ A gödöllői uradalomban 1783-1808 között a juhok száma 1430-ról több mint 22 ezerre nőtt. A sárospataki és régéci uradalmakban 1824-1833 között a kevertgyapjas racka jellegű juhok száma harmadára apadt, míg a merinóiak száma ötszörösére növekedett.³⁹⁸

Ezen adatok birtokában csaknem meglepetésként hat, hogy Kecskeméten már az 1760-as években is társadalmi feszültségek előidézője volt a merinói juhok, a birkák viszonylag széles körben történő tenyésztése. A kezdeti tanácsstalanság után a konkurrencia letérsé végett foghattak össze a régi állományukhoz ragaszkodó gazdák a tanácsbeliekkel, és igyekeztük 1769-ben eredménnyel is járt, mivel szigorú döntést hozott a

nyadán jelentkezett e gond, és sok települést érintett.

³⁹⁶ GAÁL László: 1966. 291.

³⁹⁷ HANKÓ Béla: 1954. 17-27.

³⁹⁸ GAÁL László: 1966. 292-298.

magisztrátus: „A szomszéd helyiségeknek, sőt már maga házával is megtapasztalta a város, hogy némely lakosok a magyar juhokat birge tartásra fordítván, minthogy ezen gazdaság e mostani időben hasznosabb, oly változást okoznak a város régi státusában, mellyből a barom ménesek, jármos ökrök, fejős tehének, kocsis lovak legelése és így eő felsége szolgálattya is meg fog károsíttatni. Annak okaért elvégeztetett, hogy valakik birgéket kezdenek tartani az város földin se a comitatus által árendált pusztákon, meg a magok kertyeiknél is, minthogy a szomszédok kára nélkül meg nem eshetik, tartani ne merészellyék. De a magános lakosok által körül belül a rendelt pusztakert is azoknak uraiknak az efféle jószágnak helyet ne szerezzenek, azon lakosoknak kirekesztésével. Ha kik pedig a város jussa alatt levő földekről e jövő Szent György nap után azon jószágot örökre ki nem viszik, toties quoties 12 forintokra büntettetnek ... Ennek felette statuáltatik, hogy senki a lakosok közül ezután birgével gazdaságot üzni meg ne próbállya, a fent írt büntetés alatt.”³⁹⁹

A csaknem ingerült hangvételű fellépés és ennek reakciója érdemben befolyásolta a helyi juhtenyésztést, ezért is érdemes az érveket viszonylag részletesen ismertetni. Ráadásul sok helyi véleményre, sajátos értékalkotásra is fényt derítenek. A tanács tehát nem közvetlenül, hanem csak közvetve lépett fel a birkatartás meghonosítása ellen. Nem az új fajta tartását kifogásolták, hanem a nagyállattartás fenyegetettségét hozták fel okként a korlátozó intézkedések megtételekor. Az érintett gazdák közül többen a város határozatával szemben a helyi úriszékhez fellebbeztek 1770-ben. „Negyedik esztendeje már, hogy szarvas juhainkat eladván, gazdaságunk elől mozdítására mi egynehány contribuens lakosok birka juhokat szereztünk, melyeket is az első három esztendőig nemhogy ellenére tartottuk volna valakinek ezen városban, sőt inkább maga a nemes tanács olly conditióval szabad usust és tartást engedett, hogy birkáinkat különös nyájakba a városnak mind territoriumán, mind árendás földein való közönséges pascuumán szabadon járathatnánk.” A magisztrátus legfőbb vádját, hogy a merinói juhok veszik el a nagyállattartás elől a legelőket az alábbi érveléssel utasították vissza: „... mert sokan vannak ebben a városban ... kik közül némellyek nyolc száz, némellyek kilenc száz, sőt ezer szarvas juhokat mind város földén, mind pedig árendás pusztákon szabadon tartván, ... de nagy részét földeiknek némellyek nem is szántatván, egyedül maguknak juhaiknak tartására fordíttják. E mellett mind a marhatartást, mind a szántást vetést egészen elhagyják, és némellyek semmi egyebet az árendás juhoknál és szöllőnél nem tartanak ...” Igazuk megalapozása végett kiemelték, hogy „Felséges király asszonyunk is ... nemhogy megtiltaná a birka tartását, maga fő szolgálattyanak kárára, sőt inkább tartásokat és szaporodásokat parancsollya maga posztóbeli fabricainak ... hasznára.”⁴⁰⁰

³⁹⁹ IV. 1504. c/ 162. február 10.

⁴⁰⁰ IV. 1504. c/ 162.

Mivel pedig a következő évek nem az ügyek megoldásához, hanem a feszültségek további fokozódásához vezettek, 1774-ben újabb fellebezés került a főszolgabíró asztalára. Ebben a sértett felek kiemelték, hogy „... mi nem hárman vagy négyen vagyunk, hanem tizenhatan birkatartó lakosok ...” Védekezésül ismét azt hangoztatták, hogy „... mostan is vannak Kecskeméten harminckét falka juhok, minden falkában pedig két ezernél több vagyon, és így mintegy hetven ezer juhok csak a gazdáké igen könnyen lehetnek itten ...” Érveik között felsorolják, hogy Deák Mihály szenátornak 1200 magyar juha van, fiának, az ugyancsak szenátor Mihálynak 1000, másik fiának Jánosnak 1500, újabb fiának Istvánnak 600 darab.⁴⁰¹

A város gazdái között a juhtenyésztésen belül keletkezett konfliktus olyan hullámokat vetett, hogy a szolgabíró az egyes tizedek lakóinak véleménynyilvánítását is igénybe vette, hogy a peres felek között egyértelműbben tudjon igazat tenni.⁴⁰² A gazdáknak az alábbi kérdésekre kellett válaszolniuk: 1. Meg egyez e azon az egész tized, hogy birkák a város lakosai által tartassanak, vagy pedig inkább a magyar juhok tartásához ragaszkodnak, s mi okbul? 2. Felellyenek meg arra: hogy ha az magyar juhoknak az közlegelő mezőt járni megengedik, mért tilalmazták azon legelő mezőt a birkátul? 3. Azt állíttyák a birkások: hogy hasznosabbak az birkák mint az magyar juhok, mért nem akarnak tehát birkákat szerezni? 4. Azon instantia, melly az birkák tartása ellen Felsőleges Asszonyunknak nyújtatott, megegyezett abban a közösség, vagy csak a tanács magátul cselekedte, és most megegyeznek e abban?” A véleménynyilvánítás lebonyolításáról pontos feljegyzésünk nincs. Az eredményére is csak egy statútum szövege alapján tudunk következtetni, amely a királynői akarattal megerősített kompromisszum létrejöttét sugallja.⁴⁰³

„Az magyar és német juhok tartásának rendi:

1. Senki ennekutánna sem magyar sem német juhokat árendában ne tartson, hanem régi szokás szerént és bérért szolgáltó juhászokat tartván, úgy használlyon magának. 2. Valakik istállót, házat vagy egyéb épületet az közlegelő mezőn állítottak, onnét pusztítsák el, és saját földgyeikre vigyék által, és így a communitas értése nélkül az magok juhainak különös hasznára az közlegelőt ne fordítsák. 3. Az német juhokat kiki olly számba

⁴⁰¹ IV. 1504. c/ 162. A következő évben a tanács reagált „Városunk belső csendességét felforgatni kívánó 16 birkatartó gazdáknak” beadványára, és bár túlzottnak minősítette az általuk felsorolt adatokat, 35 ezerben határozta meg a városban lévő magyar juhok számát. A vita lezárásához hozzájárult az is, hogy a királynő 1774. június 27-i rendelete biztosította a birkák szabad tartását, de a kedélyek végleges lecsillapodása még évekig váratott magára.

⁴⁰² IV. 1504. c/ 162. 1775. január 3. Tekintettel arra, hogy a szavazás megszervezése és a kérdések a paraszti demokrácia figyelemre méltó megnyilatkozási formája, célszerű azt bővebben idézni.

⁴⁰³ IV. 1504. c/ 162. 1775. Mivel az állattartással kapcsolatos problémák sorát érinti, hasznosnak tartjuk a teljes szöveg közlését, annál is inkább, mert még nem került publikálásra. A német juhokon természetesen a merinói juhok, más szóval a birkák értik.

tegye, hogy az magyar juhokat tartó hozzájuk hasonló gazdáknál többet ne tartsanak, hogy az lakosok közt megegyező igaz proportio tartassék. 4. Ellés ideitől fogva egész kaszálásig mind a két rendbeli juhokat lehet az köz pascuumon fejni, kaszálás után pedig kiki az maga fejős juhait tulajdon földgyeire által fogja vinni. 5. A több juhok és bárányok Szent György naptul fogva az communitashoz tartozandó és más külső pusztákon szabadon legeltessenek. 6. Nyíráshoz és koshányáshoz mind a kétféle juhok a közlegelőkön jönnek bé a városra, melyeknek végben vitelével az távol levő pusztákra kihajtatnak. 7. Valamint az eddig való szokás szerént, úgy ezután is, kik földet nem bírnak, juhok sem tarthatnak, kivéven az juhászokat, kiknek bérekben az gazdák bárányokat szoktak adni. 8. Azon kevés nagyobb értékű gazdák, kik ez utóbbi esztendőknben ezer juhok tartottak, ennek utánna nem többet 800-nál fognak tartani, akikhez a német juhtartó gazdák is kötelesek lesznek magukat alkalmazni. 9. Mindnyájan valakik eddig német juhokat tartottak, vagy ezután fognak újra tartani, Eő Felsége kegyelemes parancsolatjához képest az előbbeni módhoz és rendtartáshoz mint az magyar juhaik tartattak legeltetésben, fejetésben és nyíretésben tartoznak magokat alkalmaztatni. Sőt az meddő, ürü és bárányoknak nyáján való tartásokat az magyar juhoknak eddigi rendi szerént szorossan meg fogják tartani.”

A juhok számának korlátozása nem véletlenül került előtérbe. 1774. december 18-án „birgés uraimék juhaik összeolvastatván” több esetben igen jelentős állományt rögzítettek az összeírók. Monostoron Szeles Györgynek 900, árendásainak 667, Vacson ugyancsak Szeles Györgynek 1200, árendásainak 400, Vacson Szeles Györgynek egy másik falkában 400, árendásainak 524, Borbásszálláson Kiss Jánosnak 1100 és árendásainak 750 birkáját stb. írták össze. Tehát a dúsgazdag Szeles Györgynek legkevesebb 2500 juha volt és hozzá hasonló vagyonnal többen rendelkeztek a városban.⁴⁰⁴

Az ellentétes érdekek között a hivatal döntése ellenére tovább folyt a harc, és gyakoriak voltak az átlövődözések. Még a város leggazdagabb és többször is hivatalt viselt gazdái sem menekültek meg a komoly inzultusoktól. Szentkirályi Pál 1778-ban a tanácshoz benyújtott instanciájában keserűen fogalmazta meg, hogy „a szóval való pörlekedések és ellenkezések az két ellenkező felek között nem békességes egyezséget, hanem inkább egymás ellen való nagyobb s nagyobb gyűlölséget és ezt következő félelmes üldözést is magukkal hoznának”, és emellett súlyos anyagi kárt is okoztak. Személy szerint azt panaszolta, hogy a birkák tartását illetően a város és a megye ellentétes döntéseket hozott, és ebből számára komoly anyagi kár keletkezett, mivel a drágán vett birkáitól meg kellett szabadulnia. Ráadásul „a köznépek ellenem való botránkozásával minden tanácsi hivatalomtól meg fosztattam” Ezért azt kérte a magisztrátustól, hogy kárát térítsék meg, és helyezték vissza korábbi tisztségébe.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ IV. 1504. c/ 162.

⁴⁰⁵ IV. 1504. c/ 162.

A gazdaságosság a mégoly kitartó ellenkezéseken is legtöbbször győzedelmeskedik. A következő években mind több gazda barátkozott meg a merinóiak tartásával. A végrendeletek is több esetben igazolják ezt. A nemességére büszke Ladányi Gergely, jómódú gazda is szükségesnek tartotta végrendeletében is rögzíteni: már „1787-dik esztendőben, amikor a magyar juhokat birkákra változtattam, 5 Rhénes forintokon eladván a rackákat, a gazdaságosabb megoldást választotta.⁴⁰⁶ A következő évtizedekben az átállás felgyorsult. Itt célszerű a váltás idejét összevetni a az ország nyugati felében élő birtokosok eljárásával, akik legkorábban reagáltak minden olyan konjunkturális hatásra, amelyek gazdálkodásukat rentábilisebbé tették. Miként korábban utaltunk rá, Csekonics tábornok és Eszterházy Károly is csak 1810-11-ben áldozott igen komoly összeget a nemesítésre, Széchenyi István gróf csak 1820-ban adott utasítást merinói juhászatának megszervezésére, és az ország keleti felében, a sárospataki és a régéci uradalomban csak 1824-33 között érték el az első nagyobb sikereket e téren.⁴⁰⁷ Nem lehet tehát a kecskeméti gazdákat naív konzervativizmussal vádolni a felsorolt ellenkezések miatt, hisz évtizedekkel megelőztek sok dunántúli nagybirtokost a nemesítésben. Annál kevésbé, mivel a századfordulón igen nagy keletje lett a városban az értékes tenyészállatoknak, melyek megszerzésére nem csekély összegeket szántak. 1807-ben már több mint 30 gazda fogott össze, hogy Tóth János Pest határában lévő nyájából 46 kos vásároljanak meg darabonként 110 forintért, „azzal a feltétellel, hogy szabadon választhatják ki azokat”, illetve olyan kikötéssel, hogy a kosok árának felét azonnal készpénzben, másik felét pedig három év múlva fogják fizetni.⁴⁰⁸

A reformkorban a tenyészállatok tulajdonságainak javítására még tudatosabban törekedtek a kecskeméti gazdák. Csányi János, a későbbi főbíró emelte ki a városról készült leírásában: „Birkáikra nézve pedig a budaörsi és számos egyéb nemesítő helyen eladatni szokott nemesb kosokért évenként nagy summapénzt kiadogatni nem sajnálnak, és gyapjokat a középfinomságra már majd általányosan felemelték”⁴⁰⁹ Ennek ellenére még egy évtizeddel később is elhangzott az a minden bizonnyal megalapozott észrevétel, hogy a város „juhtenyésztése sok kívánni valót hagy hátra”⁴¹⁰

d/ A tenyésztés körülményei

A juhok éppoly rideg körülmények között éltek, tenyészttek évszázadokon át mint a lovak vagy a szarvasmarhák a város határában. Sőt sok

⁴⁰⁶ IV. 1504. Végrendeletek, 1819. 23.

⁴⁰⁷ HANKÓ Béla: 1954. 24. GAÁL László: 1966. 290-298.

⁴⁰⁸ IV. 1504. y/ 34. 1807. június 14. A 110 forintos ár jobb érzékeltetése érdekében célszerű felidézni, hogy egy racka kos ára 2-5 forint között volt.

⁴⁰⁹ CSÁNYI János: 1840. 82.

⁴¹⁰ KUBINYI Ferenc - VAHOT Imre: 1853. 114.

tekintetben még mostohább körülmények között tartották őket. Legelőjük, vizük, téli takarmányuk legtöbbször rosszabb minőségű volt mint a nagyállatoké. Amikor a tél közeledtével a marhákat és a lovakat a nyaralókról a telelőre hajtották, a juhok még heteken át járták a határt, és csak amikor a talaj megfagyott, a tél tényleg beköszöntött, hajtották őket a kertek, a szántóföldek közé. Itt szénán teleltek ki a jószágok. Juhszín viszont még ekkor sem várta őket, hanem legtöbbször csak a háromágú szárnyékok nyújtottak számukra a széllal és a hóviharral szemben valamelyest védelmet. A teletetés két-három hónapig tartott, és rendszerint február végén, jégtörő Mátyás elérézése után kimozdultak a juhászok nyájaikkal telelő helyükről. Havas, szigorú teleken sok költségbe került a teletetés, igen nagy becse lett a szénának.⁴¹¹ A merinói juhok megjelenésével szükségszerűvé vált a rideg viszonyok fokozatos oldása. Nem véletlen, hogy tenyésztésük megtiltásával együtt intézkedett a tanács, hogy a közlegelőn létrehozott „istállót, házat vagy egyéb épületet ... onnét pusztítsák el, és saját fölgyeikre vigyék által”.⁴¹² A gazdák minden bizonnyal érzékelték, hogy a merinóknak valamivel nagyobb védelemre volt szükségük mint a rackáknak.

Tekintettel arra, hogy a legtöbb gazdának nem állt rendelkezésére juhszín, hisz a több száz darabból álló nyáj számára szükséges szín építése igen költséges lett volna, legfeljebb elletőket állítottak fel. Ezek a félig földbeásott alkalmatosságok is évszázadokon át ütközési ponttá váltak. A juhászok a telelőkön, a szántóföldek között vagy annak közelében igyekeztek az elletést, ezt a nehéz és sok gondoskodást követelő munkát előkészíteni. A tanács pedig a távoli pusztákon, a nyaralókon tűrte meg a rendszerint csak egyszeri felhasználásra készült elletőket, ahol a juhászok kevesebb kárt okoztak a környező gazdáknak: „Senki is a Város Földjén Juhaikat ne ellettesse, s elletőket fel ne építsék, hanem a Kun Pusztákon elletessék”, szól az 1733-ban hozott határozat.⁴¹³

1840 táján már a módosabb gazdák értékes juhaikról fokozottabb mértékben gondoskodtak. Bozó János Páhin lévő birtokán a lakóház, a 18 öles ökoristálló és magtár mellett készítettett már egy 20 öles juh-szint is. De nem volt e tekintetben egyedülálló csodabogár a város gazdái között. Antal Istvánnak vagyonleltára szerint 1841-ben a „Csödör mezei kert” földjén, a mai Ménteleken a 360 holdas mintaszerűen kiépített gazdasága lehetett. Több épület mellett egy húsz öles juh-szín állott tölgyfa lábakon, és elől falkerítéssel ellátva, amit a becslők 400 forintra értékelték. Ugyanezen a birtokán egy másik tanyáján egy 12 öles juh-szín állott rendelkezésre. A vagyonbecslésbe bevett 1720 darab „jobb szőrű” birka valószínűleg nem fért el a két színben, de jelentős hányaduk biztosan kellő védelmet kapott alattuk. Minden bizonnyal ezek szolgáltak elletőkként is.⁴¹⁴ Ezeket a tényeket azért is érdemes kiemelni, mivel még

⁴¹¹ SZABÓ Kálmán: 1986/a 127-131.

⁴¹² IV. 1504. c/ 162.

⁴¹³ SZABÓ Kálmán: 1986/a 131-133.

1852-ben is így írt Vahot Imre Kecskemétről: „Még csak juh színek, vagy juh aklok sem léteznek a pusztákon, avagy egyes tanyákon.” „Nyáron közlegelőn tenyésztetnek nagy falkákban, juhászok őrzése alatt, télen egyes tanyákra behajtva szárnyékban szénán teleltetnek s így ezen baromfaj sem jön sem nyáron, sem télen fedél alá.”⁴¹⁵ Valószínűnek tarthatjuk, hogy néhány más gazda is megtette az első lépéseket a rideg tartástól az istállózó tenyésztés irányába, és a felhozott példák távolról sem kizárólagosak.

A fentiek alapján tehát egyértelműen megfogalmazhatjuk, hogy az alföldi parasztgazdaságok sem maradtak le számottevően a fejlettebb feudális nagybirtokok gyakorlatától a juhtenyésztés terén. Itt is megtörtént a századfordulón a nagy, a lényegi váltás. Újabb, gazdaságilag jobban hasznosítható fajok jelentek meg, a nemesítés széles körben és következetesen folyt, a tartási körülmények is több gazdánál gyökeresen megváltoztak, ismertté váltak és lényegében meghonosodtak azok a formák, amelyek a tőkés termelés körülményei között is képesek voltak biztosítani a versenyképes juhtenyésztést.

B/ A juhász

a/ Munkaviszonyuk, bérezésük

Nemhiába a juhtenyésztés volt az egyik legszélesebb körben és több évszázadon át virágzó rész az állattenyésztésen belül, ez foglalkoztatta a legtöbb embert, ezeknek a pásztoroknak az életét ismerjük leginkább. A nagyobb nyájjal rendelkező juhos gazdák rendszeresen foglalkoztattak juhászokat. Már 1546-ban a 16 juhok után adózó gazda 11 pásztort alkalmazott, akiknek munkáját 13 családtag segítette. 1562-ben a 41 juhos gazda 29 juhászt fogadott fel, akik mellett 44 családtag kapcsolódott be sokágú munkájuk segítésére.⁴¹⁶ A XVII. század első feléből nincs olyan adatunk, amelyből a juhászok számára következtetni tudnánk. 1662-től a dézsmabárányok nyilvántartása alapján tudunk következtetni részben a juhos gazdák számára, részben a juhászokéra. 1662-ben 30, 1667-ben 21, 1678-ban 95, 1680-ban 96 és 1685-ben 69 gazdától szedtek be dézsmabárányt. Kétségtelen, hogy ezeknek csak fele, legfeljebb kétharmada tartott önálló juhászt, de a kisebb falkák tulajdonosai is rendszerint vagy a nagyobb gazdákhoz csatlakozva, vagy egymással összefogva alkalmaztak juhászokat. Nem lehet kétséges, hogy a városban a juhászok száma a XVII. század végén már több tucat volt.⁴¹⁷ A XVIII. század derekán, amikor már a juhos gazdák száma 605-re nőtt, és a századfordulón is még csaknem félezren adóztak jelentős állományú juhaik után, a juhászok

⁴¹⁴ IV. 1504. c/ 204., illetve 206.

⁴¹⁵ Idézi SZABÓ Kálmán: 1986/a 131.

⁴¹⁶ MÉSZÁROS László: 1979. 86-88.

⁴¹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 341-342.

száma kétségtelenül több százra duzzadt, igen jelentős foglalkozási ággá vált. Számuk jóval nagyobb lehetett mint az összes többi pásztoré együtt.⁴¹⁸

A juhász kialakult bére részben a rá bízott nyáj nagyságától függött, részben pedig a felvállalt feladattól. Az esetek nagyobb részében legfeljebb 6-700 darabból álló nyáját gondozott a juhász bojtárával együtt. Ha ezer körülire nőtt a nyáj, akkor már három emberre volt szükség őrzésükhöz, és így egy kisbojtárral bővült a pásztorok száma, és ennek arányában nőtt a fizetség is.⁴¹⁹ Bár évről évre sok tucát juhással kötöttek a gazdák szerződést, mégis a juhászok bérezéséről meglepően kevés adat maradt ránk. Mivel a gazdák a kialakult szokásoknak megfelelően legtöbbször szóbeli egyezség alapján fogadták fel őket, és a feltételek sem változtak különösebben egyik évről a másikra, ezekről írásos feljegyzés minden bizonnyal csak ritkán készült. Ezért a bérükre vonatkozó adatok csaknem kivétel nélkül a város által alkalmazott juhászok konvenciói alapján állíthatók össze, ahol legtöbbször nem egy szabályszerű szerződés, hanem csak az elszámolások írásban történő rögzítése maradt fenn. További tájékoztatást nyújtanak a megyei limitációk és a városi statútumok, amelyek a fizethető bérek maximumát rögzítették. Mivel a XVIII. század első harmada után a város ilyen pásztorokat nem alkalmazott, ezirányú adataink is nagyon hézagosak, és a későbbi évtizedekből szinte kizárólag a megyei limitációk az irányadók. Tekintettel arra, hogy ezekben az évtizedekben, évszázadokban a pásztorokkal szembeni követelmények és ennek alapján a bérek alig változtak, a leírások akár több évtizedre is eligazodást nyújthatnak. 1663-ban „Szent Demeter napkor az város juhait megh számlálván es megh billegezven, az örege volt 293 ... Az baranyok mellyeket billegh ala vetöttünk, 52. Mindenestül 345. Azután hajtottunk oda 15 öreg kost, öt kos baranyt. Die 1. Novembris olvastunk Janos nevű juhász eleiben mindenestül bárányok és juhokkal 363 juhott.” Néhány évvel később Lukács juhászra 434 juhót és 155 bárányt bízta.

A nyájjuháaszt a város az esetek többségében egész évre fogadta fel. Konvenciója részben készpénzből állt, de a hetvenes évek derekától általában bárányt kapott (kért) helyette, és emellett a szokásos „egész ruhát” biztosították számára. Ettől viszont nem ritka az eltérés. 1662-ben „Nyaij juhasznak Fejes Maténak béri tallér 10, egész ruha, 3 fertály buza, két bárány egy végh török vászon.” Vak Istók, aki 1672-től 13 éven át ismételen elszegődött a városhoz, ettől eltérő feltételeket tudott kialakítani magának. „Vak Istók juhász béri esztendeigh f. 18. Egész ruha és másfél száz juh telettetése.”⁴²⁰ 1763-ban született döntés értelmében: „Ennek utánna a

⁴¹⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 217., ill. 286.

⁴¹⁹ SZABÓ Kálmán: 1986. 111-112.

⁴²⁰ A tallér ebben az évben 160 dénár értékű volt. A forint, pontosabban a magyar forint számítási pénz, és értéke 100 dénár. Bővebben: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/b 9-146., a bérekre vonatkozóan: 1985/c 343-344., a XVII-XVIII. századi gabonaürmértékekre vonatkozóan: 1985/d

Nyáj Juhászok bére lészen pénzül 16. f. és a bocskor is ebben lészen, ezen kívül minden 100 Juhtól egy-egy kis véka búza. Item: 34. bárány és két suba, az egyik vágott, a másik esett bőrbül az bojtárnak. Mind gazda s mind Juhász ezen Limitációt által hágja 12 fort.-ra fog büntettetni.⁴²¹ 1839-re a pénzek értéke számottevően megváltozott ugyan, de a naturáliák biztosítják a megbízható összehasonlítást a korábbi évtizedekkel. A nyájjuhász bére 25 forint, 25 bárány, 200 juh teletetése, 4 pár csizma, 20 véka árpa, 1 porció kukoricaföld és 1 szekér szalma volt.⁴²² Tekintettel arra, hogy a vármegye limitálta a XVIII. században a béreket, és elég szigorúan vigyázott is a rendeletek betartására, a juhászok oly módon igyekeztek maguk számára előnyöket biztosítani, hogy jelentős számú juh tartását alkudták ki a gazdáknál. Ez különösen akkor vált fontossá, amikor a korlátozások miatt földbirtokkal nem rendelkező személyek nem tarthattak juhokat. Az engedélyezett állatok száma erősen változott, de a statútumok általában 100 juh tartását tették lehetővé a nyájjuhász számára bojtárjával együtt,⁴²³ Néhány évvel később, 1821-ben a nyájjuhásznak bojtárostól 150, a fejős juhász számára 70 darab tartása volt engedélyezve.⁴²⁴ Figyelemre méltó engedmény volt a juhok tartásának a biztosítása abból a szempontból is, „mivel ők conventionatus cselédek lévén” mentesülnek a juhok utáni adó fizetésétől.⁴²⁵

A juhtenyésztésben megkülönböztetett helyet kapott az ellető pásztor, aki közel egy hónapon át megszakítás nélkül szolgálatban volt rendszerint valamely társával vagy hozzátartozójával váltva egymást. 1671-ben Fejes Máténak ezért az idény jellegű munkáért 4 forintot fizetett a város. Tekintettel arra, hogy a magyar racka juhok jól tejeltek, a fejős juhász tevékenysége a gazdaságosságot tekintve igen fontos volt. Éppen ezért esetenként engedélyezte a magisztrátus azt, hogy az anyajuhokat a fejés időtartamára a tanyákon lehetett tartani, nem kellett a távoli legelőkre kihajtani.⁴²⁶ A XVIII. század végétől viszont a tilalom vált egyre meghatározóbbá. 1778-ban a tanács elrendelte, hogy a városhoz közeli csődöri járásban a gazdák a juh és tehén fejetőket számolják fel.⁴²⁷ A hasonló tilalmak nem mindig lehettek eredményesek, mivel többször is meg kellett azokat újítani: „A juhászoknak testi büntetés alatt nem szabad a csordajárásokban s az új erdők és szőlők között legeltetni, a juhtartó gazdáknak pedig ide istrongakat állíttatni.”⁴²⁸

⁴²¹ A XVIII. századi pénzek értékének alakulására vonatkozóan I. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1986.

⁴²² SZABÓ Kálmán: 1986. 112.

⁴²³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 104-105. de akad számos kivétel is. 1819-ben a fejősjuhász számára 50, a nyájjuhász számára 120 öreg juh tartását engedélyezte a statútum. IV. 1504. h/ 2. 299-300.

⁴²⁴ Már 1775-ben hangsúlyozzák, hogy a földnélküliek közül csak a juhászok tarthatnak juhokat. IV. 1504. c/ 162. A magyar és a német juhok tartásának rendi, ill. 211-212.

⁴²⁵ IV. 1504. h/ 304-309.

⁴²⁶ SZABÓ Kálmán. 1986. 108.

⁴²⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 94.

⁴²⁸ SZABÓ Kálmán: 1986. 108. Az idézett rendeletet 1812-ben hozta a tanács.

A város 1665-től csaknem megszakítás nélkül hús éven át alkalmazta Somodi Istvánt juhásznak. Konvenciója ez idő alatt számottevően változott. 1665-ben a kialakított feltételek: „fl. 12, egész ruha, 2 saru, 2 ümegh s gatyá, 1 fertály búza.” 1680-ban viszont már „Somodi István béri flo 16, 3 fertály búza, 1 szekér fa, 1 saru, ruha.” A fejős juhász esetében gondolni kell arra, hogy ez a munka is szezon jellegű volt, az évnek csak kisebb részére terjedt ki.

A felmerült igényeknek megfelelően a város és érthetően a gazdák is alkalmaztak kosok és meddő juhok őrzésére pásztort. Ezeket is csak néhány hónapra fogadták fel, így bérük is jóval kisebb volt mint a nyájjuhászoké. 1674-ben „Fejes Matenak kosok őrzésért n. 262, fizettem f. 7.”

A juhászattal kapcsolatos cselédek, pásztorok sorát a kisbojtárral vagy istrongahajtóval zárhatjuk. Elnevezése a fejésnél történő közreműködésére is utal. A konvenciót rögzítő szövegezés is jelzi, hogy nem felnőtt munkaerőről van szó: „Az istrongahajtó Jancsinak béri f. 7, egész ruha.” Esetenként a készpénz helyett különböző naturáliák jelentek meg a kifizetések dokumentálásában.

Nem lenne teljes a felsorolás, ha nem térnénk ki röviden a sajtnyomóra, aki nem közvetlenül a nyáj gondozásában, hanem érthetően a tejtermékek elkészítésében vett részt. Csaknem biztosra vehetjük, hogy a vele kapcsolatos adatok is általánosíthatók. A városi feljegyzés megfogalmazása 1662-ből: „Nagy Pált feleségestül sait nyomonak és fejüs juhásznak fogattuk megh in tall. 20. Egész ruha, 2 fertály buza, 1 szekér fa, 2 főre ualo patyolat, 1 csizma, 1 végh gyolcs.” Tehát nem ritkán a juhász családtagja látta el ezt a feladatot. Ezt igazolja az 1666-os konvenció szövege is: Fejes Mathenenak Annanak béri f. 10, minden hétre egy sait, egy csizma, egy főre való, egy köz futá, egy fertály búza.” A vele kötött szerződés magában foglalja a fentiekén kívül még a következőket is: „Azon megesküt, hogy az mely város joszaga kezenel jár, tekozloja nem lesz.” De nemcsak nőket alkalmaztak sajtkészítésre. 1680-ban „Sajtos 6 uyju István béri bárány nro 15, egy pár kapcza, fel ruha.”⁴²⁹

b/ A juhászokkal kapcsolatos rendészeti munka

A gazdák minden esetben igen nagy értékeket bízta a pásztorokra, köztük a juhászokra. Éppen ezért inkább bízta azokban, akiknek számottevő jószágja vagy egyéb birtoka volt. Minden bizalom és minden biztosíték ellenére rendkívül gyakori volt a gazdák és a juhászok közötti nézeteltérés. Ezeket számtalan okra lehetett visszavezetni, és mivel nem ritkán komoly anyagi kihatásaik is voltak a magisztrátus igyekezett a rendeletek sokaságával biztosítani a tulajdonosok érdekeit. A legtöbb visszaélés az ún. pecsenyézés terén lehetett, mivel igen gyakran merül fel az ezzel kapcsolatos vád már a XVII. századtól: „ha az juhász magának

⁴²⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 343-344.

pecsenyét mettsz, az juhoss gazda szabadon megh vehesse az árát a juhászson.”

Minden eshetőségre gondolva arra kötelezték a juhászt, hogy az esetleges elhullás alkalmával a jószág teljes bőrét és faggyúját szolgáltatassa be a gazdának.⁴³⁰ A kettős biztosíték érdekében még azt is elrendelték, hogy a juhások „feleségeik a gyertyamártástól és árulástól eltiltassanak”.⁴³¹ Visszatérő kívánság volt, hogy „Az tolvajságnak, úgy az egymás között való cserelésnek juh és bárány sütogetésnek békét hagyjanak.” A gazdák egy része a juhászokkal szemben gyakran elnézőbb volt, ezért velük szemben is kellő szigorral lépett fel a magisztrátus: ha a gazda az előírásokat nem tartja be, és így a „juhászoknak szarvat nevelvén”, 12 forint büntetést fizet.⁴³²

Egyéb károk okozásával is gyakorta felhívták magukra a juhások a hatóság figyelmét. Zajos kocsmai verekedéseik elhárítása és a gyümölcsfák védelme érdekében megtiltották számukra, hogy keményfából botot készítsenek. A fejős juhások minden bizonnyal a tejtermék értékesítésével, elszállításával is károsíthatták gyakorta gazdáikat, mivel az előjárók szerint „visszaélés az is, hogy a fejős juhások szamarakat tartanának, mely valamint soha szokásban nem volt ... de károsnak is találtatott, azértis ebbéli visszaélés a fejős juhásznál találtató akárki szamarának confiscáltása terhe alatt jövendőre tilalmaztatik”.⁴³³ Az egyébként is nehezen ellenőrizhető juhások mozgáslehetőségeit már a szamarak tartása is jelentősen növelte, a korabeli viszonyokat tekintve pedig egyenesen nem kívánt mértékre fokozta a hátaslovak tartása. Más puszták juhászai-val való praiktikák, az orgazdákkal és betyárokkal való szabadabb érintkezés visszafogását jelentette a hátaslovak tartásának a tilalma: „Jelentetvén ezennel, hogy a juhások közül többen találtatnak, kik hátas paripákat tartanak. Megbízattatott annál fogva a fiscalisi hivatal, hogy miután a felsőbb rendelkezések értelmében a juhászoknak hátas paripákat tartani szabad nem volna, az olyanoknak lovaikat béhozatván, árverésen adják el.”⁴³⁴

Nem voltak ritkák a lopások és a gazda tudta nélküli csereberék, a jószágokkal és az orgazdákkal való együttműködés sem. A rendeleteket megsértőkkel szemben igen szigorúan jártak el: „ha valaki tapasztaltatik a Juhások közül, ki afféle bőrt akárkinek is eladgya, Negyvenet üssenek rajta páczákkal, ha pedig foglalót adott valaki nekiek, hittel kivegyék Hadnagy uraimék, ide bé hozván Biró Ur kezéhez.”

Volt arra is példa, hogy a juhtartó gazda sérelme orvoslásáért nem fordult a közigazgatáshoz, hanem maga osztott igazságot: „Kökény Szabó

⁴³⁰ IV. 1509. c/ 1672. 2-4.

⁴³¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 104.

⁴³² IV. 1504. a/ 1. 174.

⁴³³ IV. 1504. h/ 2. 225.

⁴³⁴ IV. 1504. h/ 2. 466.

István gazda a kalányos zabolájú kantárral úgy megverte a juhászát, hogy az behalt sérüléseibe.⁴³⁵

A károkozás veszélye mindig fennállott, ha valamely juhász nyájával termőterület közelébe került. Éppen ezért a magisztrátus sokszor és szigorúan rendelkezett ez ügyben: „Ha hogy valaki a juhászok közül ... Juhait a tanyák között legeltetni bátorkodik az 12 pálczákkal fog fenyített, mely büntetés, hogy annál foganatosabban tartóztassa, az engedetlen juhászokat tanyák között való legeltetéstől, a pusztázó comissárius meghatalmaztatik büntetésnek ott a helyszínen azonnali kimérésére.” Ezen szigorúságra annál inkább szükség volt, mivel „... a Juhászoknak azon vakmerősége, hogy ők a lakosoknak vetéseiket alattomosan is legeltetni bátorkodnak, nem csak tetemes károkat, hanem gyakran veszedelmes vérengzéseket is vonnak maguk után ...”⁴³⁶

Az év nagyobb részében távoli pusztákon ténykedő juhászokat igyekeztek a gazdák minél gyakrabban ellenőrizni. A juhtenyésztés belső rendje is kínált erre lehetőségeket, így az elletés után a bárányok billegezésekor, a nyírás során és a koshányáskor is lehetőség nyílt arra, hogy a gazda számba vegye nyáját. Az igazi elszámoltatásra azonban általában a szerződés lejártakor, Dömötör napján került sor. Ez volt egyben a juhászok legnagyobb ünnepe is. Az elszámolás alapja az a hasított kettős fa volt, amelyre felrötták az anyabirkák, az ürök, a kosok és a bárányok számát. Külön jelezték évközben az elhullásokat, vezették a dögrovást is. Ez az ősi eljárás elejét vette minden esetleges vitának. Előfordul persze, hogy a juhász nem tudott pontosan elszámolni darabszámra a rábízott juhokkal. Ekkor vagy a sajátjából kellett pótolni a hiányt, vagy a „juhász árestomba tétetvén szorítottatott a számadásra”. Ha eredményes volt az elszámolás, kezdődhetett a mulatozás, amely olykor 3-4 napig is eltartott. Ez rendszerint a gazdnál kezdődött és a kocsmákban folytatódott. Tekintettel arra, hogy az összesereglett juhászok között nem ritkán akadt régi elszámolnivaló sérelem és új keletű nézeteltérés, gamós botjaikkal szolgáltattak egymásnak igazat. Bár a hatóságnak viszonylag ritkán kellett közbeavatkoznia, a súlyosabb sérülések elkerülése végett a tanács igyekezett minél rövidebbre fogni ezeket az áldomásokat.⁴³⁷

A juhászok önkényeskedései, a magántulajdon különféle területeinek ismételt megsértése igen sok gondot okozott a helyi közigazgatásnak. A velük kapcsolatos sokféle panasz a jogszolgáltatást is erősen megterhelte. Éppen ezért kívánta a magisztrátus olyan jogi keretek közé szorítani működésüket, amelyek a juhászok egy részét érdekeltté tette volna a közigazgatással való együttműködésben. Ezt a keretet a juhászceh létrehozásában látta Simonyi János tanácsnok, aki a többi céh mintájára igyekezett ezt az új érdekvédelmi szervezetet kiépíteni, amelyen belül

⁴³⁵ Idézi SZABÓ Kálmán az 1732. évi tanácsi jegyzőkönyvből. 1986. 144.

⁴³⁶ SZABÓ Kálmán: 1986. 140-142.

⁴³⁷ SZABÓ Kálmán: 1986. 127-129. A juhászok életéről, szokásairól és öltözködéséről ugyancsak 6 ad mindmáig megbízható és alapos rajzot idézett munkájában.

legalább a céh tagjai között rendet lehetett volna tartani.⁴³⁸ A juhászok egy része ezt a lehetőséget azonnal arra kívánta felhasználni, hogy nagyobb sérelmeiket orvosoltassák a tanáccsal. Egyik kérésük az volt, hogy a nagyobb gazdánál szolgáló, és több bojtárt tartó juhászok a rendeletekben megfogalmazott keretekenél nagyobb számban tarthassanak juhokat. Érthetően előtérbe kerültek a szakmai ellentétek is. A kérelemben külön pontban rögzítették, hogy „a fejős juhász csak fejős juhokat őrizhessen, ... a meddő juhász pedig csak meddő juhokat.” A közrend javítását a magisztrátus oly módon képzelte el, hogy a gazdák csak a céhbe tartozó juhászokat alkalmazhatják. A tervezet szövege egyértelművé teszi a közigazgatás igyekezetét. „1. A juhászcéhbe csak azokat lehetne bevenni, akik vagy helybeli származásúak, vagy akiket jámbor magaviseletük miatt ennek lehetne nyilvánítani ... 2. Csak azok lehetnének tagjai, akik súlyosabb vétket nem követtek el. Felső határ: 25 pálca büntetés, vagy egy hónapi rabság. 3. Bojtárnak csak helybelieket és jó erkölcsű személyeket fogadhatnak ... 4. Miként a többi céhnek is van commisszáriusuk, a juhász céhnek is legyen atyamestere, vagy hasonló előjárója ... 7. Mivel az országban tudunkkal nem igen vagynak organisált juhász céhek ... a juhász mesterséget úgy is meg lehet tanulni, hogy az illető nem vándorol ... Elég lenne bizonyítványukat megmutatni, hogy már 6 év óta szolgálnak ... Remeklés helyett elég lenne kérdésekre megfelelően válaszolniok ... ezek a juhok betegségeinek a gyógyítására vonatkoznának elsődlegesen.”⁴³⁹ Tekintettel arra, hogy ez a szervezet mindenekelőtt a gazdák és a közigazgatás érdekeit képviselte volna, és nem volt tekintettel a juhászok igényeire, csak tervezet maradt.⁴⁴⁰

C/ Társadalmi szerepe

Kétségtelen, hogy a több tekintetben is hasznot hozó juhászat akkor értékelődött fel igazán a kecskeméti gazdák között is, amikor a gépekkel dolgozó textilipar számára mind nagyobb mennyiségben volt szükség a megfelelő nyersanyagra. A korábbi századokban a juhok húsa, tejterméke és bőre legalább akkora hasznot eredményezett mint a gyapja. A merinó fajta elterjedésével az egykori arányok merőben átrendeződtek, és a gazdaságosságát elsődlegesen a gyapjú hozama határozta meg. A gyapjú előállítás költsége ezen évtizedekben meglepően alacsony volt. A juhokat rendszerint olyan legelőkre terelték, amelyek más állatok számára alkalmatlanok voltak. Tarlókon, ugarokon csaknem ingyen éltek a juhok. Az ugarokat olyan hasznosan lehetett bekapcsolni a termelésbe, hogy több helyen ez a tény meghosszabbította a háromnyomásos termelési rendszert. Valójában a gazda számára a tényleges költség csak a pásztor

⁴³⁸ Ezekben az évtizedekben más vidékeken is felmerült ez az igény. Krasznahorka környékén működött már ilyen juhászcéh. GAÁL László: 1966. 191.

⁴³⁹ IV. 1504. c/ 170. 1829. szeptember 9.

⁴⁴⁰ E témával is részletesen foglalkozik SZABÓ Kálmán: 1986. 161-165.

fizetése és a nyírás költsége volt.⁴⁴¹ Éppen ezért a nagyállattartás mellett, gyakran annak rovására a juhtenyésztés vált egyre inkább meghatározóvá a mezőgazdaságon belül még a nagybirtokokon is. Rendkívül jellemző e tekintetben Széchenyi István 1829-ben készült feljegyzése: „elszántam magam ... 25000 birkám mellett oly egyszerűen és takarékosan élni, mintha csak 3000 volna.”⁴⁴² Kétségtelen, hogy az ország mind nagyobb részén vált a juhászat a jövedelemszerzés és a vagyontételezés egyik meghatározó részévé. Ez egyértelművé vált Kecskeméten is főként a XVIII. század végétől. Mindezt a korabeliek is többször megfogalmazták. 1790 táján Ladányi Gergely notárius, majd későbbi főbíró megállapítása szerint is a város jövedelme: „... főképpen vagyon borból, némelyeknek gabonából, marhákból, lovakból, juhokból és ezek jóféle gyapjából.”⁴⁴³

1835-ben a választott közönség tesz szemrehányást a tanácsnak: „Előterjesztvén, hogy bár a juhtenyésztés a legnevezetesebb ágát tenné a város jövedelmének, nem volna mindamelett ezen jövedelem ágára az előjárásának a figyelme kiterjedve ... sem alkalmas úsztatóhelyek, sem gyapjú vásári engedelemtől gondoskodva nincsen”, zárul a méltatlankodás.⁴⁴⁴ Éppen ezért célszerű egy rövid áttekintést adni arról, miként részesültek a juhászat hasznából a társadalom egyes rétegei, milyen mértékben vált rétegeképzővé az állattartásnak ez az ága a város társadalmán belül. Ehhez érdemes felidézni a XVII. táblázat adatait. Az egyik legfontosabb megfigyelésünk az lehet, hogy a megadóztatott juhok számának alakulása erősen eltér a háztartások számának változásától. Ha az 1707-ben adózás végett összeírt gazdák számát 100-nak vesszük, 1757-ben 433, 1780-ban 591, 1847-ben pedig 715 lesz az index. Tehát a növekedés bár nem egyenletes, de mindenképpen egyenes vonalú, érdemi visszaesés ezekben az időmetszetekben nem tapasztalható. Különösen nagyarányú volt a növekedés üteme, miként a legtöbb alföldi mezővárosban is, a század első felében. Ezzel szemben, ha az 1707-ben megadóztatott juhok számát 100-nak veszem, a század derekán 1083, tehát a lakosság növekedési arányánál lényegesen nagyobb, de 1780-ban már csak 548, és a forradalom előtt pedig csupán 429 volt az index. A fél évszázad alatti rendkívüli növekedést tehát fokozatos létszámcsökkenés követte a következő kb. száz év során.

Mindkét tendenciától eltér a juhos gazdáknak a társadalom egészén belüli százalékos arányának alakulása a négy időpontban. 1707-ben még a gazdák 28,2%-a fizetett juhok után adót, tehát a csaknem minden

⁴⁴¹ GAÁL László: 1966. 286. A legrégebb pontos és megbízható jövedelemszámítás a kismegyeri juhászatból származik. Eszerint ez a pusztá 1786-ban több mint 580 forintot jövedelmezett. Itt egy juhra 0,24 ft. jövedelem jutott. 1787-ben a tárkányi apátság birtokán a juhászat jövedelme 480 forint volt. Itt egy juh után a jövedelem 0,61 forintot ért el. Ugyancsak 1787-ben az ácsi nagybirtokon a juhászatban belül a juhra eső nyereség: 0,29 forint lett. Uo. 289.

⁴⁴² GAÁL László: 1966. 288.

⁴⁴³ XV. 22. Szilády Károly feljegyzései, I.

⁴⁴⁴ IV. 1503. a/ 1835. augusztus 30.

harmadik háztartás rendelkezett kisebb nagyobb állománnyal. A század derekán, miként láttuk, bár mind a lakosság létszáma, és főként pedig a juhek száma igen nagy mértékben nőtt, utánuk már csak a gazdák 21,1%-a adózott, tehát lényegében csak minden ötödik. Arányuk a következő évtizedekben folyamatosan apadt: 1780-ban már csak 11,7% (minden kilencedik gazda), 1847-ben pedig csupán 5,5% (tehát kb. minden huszadik háztartás volt érdekelve).⁴⁴⁵

Néhány juh birtoklása természetesen nem eredményezhetett különösebb jövedelmet. Ennek jelentősebb hatása a háztartások bevételi forrásai között csak akkor lehetett, ha legalább tíznél több tenyészállata volt a gazdának, de igazán egyértelműen inkább csak az 50 felettiről mondható ez el. E tekintetben is célszerű vállalni egy rövid összesítést. 1707-ben 138 gazdának volt 11-nél több tenyészállata. A század derekára számuk közel hatszázra nőtt (587 fő), tehát a város számottevő társadalmi rétege számára jelentett megélhetést ekkor, illetve bizonyos mértékű jövedelemkiegészítést a juhászat. A század végére viszont igen komoly a visszaesés: csak 435 háztartás profitált valamit ebből, és a reformkor végére csupán 255 család volt igazán érdekelt a juhtenyésztésben.

Lényegesen szerényebb számokat kapunk viszont akkor, ha azt elemezzük, hány gazda számára jelentett komolyabb bevételt, hányan rendelkeztek 50-nél nagyobb számú tenyészállattal. 1707-ben mindössze 18 ilyen adózót írtak össze. 1757-ben viszont már negyedfélszáz gazda (346 fő) adózott ekkora állomány után, de a csökkenés e téren is jelentős a század végére: 164 fő, és 1847-ben nem egészen másfélszáz ilyen háztartást találtak az összeírók.

Utaltunk már több alkalommal arra, hogy Kecskemét társadalmán belül komoly feszültségek lelhetők fel a XVIII-XIX. században. Ennek kialakulásához és olykor rendkívüli elmélyüléséhez a mind szembetűnőbb vagyoni különbségek és a helyi nemeseknek az adófizetés terén irritálóan önkényes eljárása egyaránt hozzájárult. Kétségtelen, hogy a szegények és a nyomor szintjén lévők száma ezekben az évtizedekben is folyamatosan nőtt, miként a feudális viszonyok között csaknem minden mezővárosban belül. Ezzel szemben viszont több száz igen gazdag és több tucat parasztmágnás élte nem ritkán fényűzően, olykor pedig egyenesen tékozlóan életét. A vagyon koncentrációja különösen szembetűnővé vált a reformkorban. Ezért is érdemes néhány adat erejéig rögzíteni, hogy a legvagyonosabb réteg milyen arányban részesült a juhtenyésztés mind jobban érzékelhető hasznából, amely ugyanakkor a város birtokában lévő puszták igen jelentős hányadát kötötte le, számottevően növelve a legszegényebbre is nehezedő közterheket, az adókat. 1707-ben az adózók 4,7%-ot kitevő gazdag parasztszám a juhállomány 16,5%-át birtokolták. A

⁴⁴⁵ Bármelyik időpontot emeljük is ki, gondolnunk kell arra, hogy sok tucat, illetve a XVIII. század derekán több száz juhásznak és bojtárnak is volt jelentős számú állata, amelyek az adólajstromokban nem jelentkeztek. Ez a tény valamelyest árnyalja a fenti megállapításokat, de az alapvető tendenciák érvényességét nem kérdőjelezi meg.

következő fél évszázad általános gazdasági fejlődése révén arányuk csaknem 7%-ra nőtt, de a birtokukban lévő juhok aránya már 33,2% lett. 1780-ban a lakosság 3,9%-át alkotó gazdagnak minősülő háztartások kezében a korábbihoz hasonló arányú birka volt (33,8%). A későbbi bő félévszázad azután az ezirányú vagyon erőteljes koncentrációját mutatja: 1847-ben a lakosság 2,25%-át alkotó nagygazdák tulajdonában volt a juhok 41,2%-a.

Külön is érdemes szólni a helyi nemesek részesedésének változásairól. 1757-ben is már a lakosságnak mindössze 0,76%-át kitevő nemes háztartások a juhállomány 5%-át birtokolta. 1847-ben pedig a családok 2,8%-át jelentő nemesek a juhok kb. 20%-ával rendelkeztek. További említésre méltó vonás az, hogy míg ezen összeírás időpontjában a paraszti háztartások esetében csak minden tizennegyedik, a nemesek között pedig minden negyedik háztartás birtokolt juhokat. Ugyancsak nem elhanyagolható adat, hogy míg a paraszti háztartásoknál átlagosan csak 100, a nemeseknél 200 darabból tevődött össze az állomány. Kétségtelen, hogy mindez nem csekély mértékben járulhatott hozzá a nemesség vagyonának az átlagosnál jóval nagyobb és gyorsabb növekedéséhez.

5. Az állattartás egyéb területei

A/ Sertéstartás

A forrásaink által megvilágítható időhatárok között ezen a tájon is ismert és kellő eredményességgel űzött foglalkozás volt a sertésenyésztés. Mégis a máig ismert legelső összeírásokban viszonylag kevés számú állat után fizettek a helybeliek adót. 1546-ban 50, 1562-ben is csak 347 darab jószág után. Ezen állatfajnak a környéken való elterjedtségét viszont jól érzékelteti az a tény, hogy 1562-ben Cegléden 975, a szomszédos Nagykőrösön pedig 1250 sertés után vetettek ki adót. Tekintettel arra, hogy ezeken a településeken is igen alacsony volt az előző összeírás idején a számuk, pl. Cegléden csak 25, Nagykőrösön pedig 50, valószínűvé teszi, hogy valamilyen helyi csapás szoríthatta ilyen alacsonyra számukat, vagy az erdők, tölgyesek szűkössége szabott itt szigorúbb korlátot.⁴⁴⁶ Közrejátszhatott az is, hogy a sertésnek közismerten nagy a vízigénye.

A múlt század közepéig háromféle sertést lehetett fellelni a nálunk meghonosodott állományban. A szalontai mindenekelőtt a mocsaras vidékeken, a bakonyi pedig a makkoltatást biztosító tölgyesekben vált kedvelté. A korszak végefelé mind szélesebb körben tenyésztették a Balkánról hozott mangalicát.⁴⁴⁷

A sertésenyésztés évszázadok óta rendkívül fontos helyet kapott a magyarországi lakosság ételmezésében. Valójában a különféle

⁴⁴⁶ MÉSZÁROS László: 1979. 83-84.

⁴⁴⁷ BALASSA Iván: 1988-1989. 240-248., illetve GAÁL László: 1966. 321.

feljegyzések minden bizonnyal nem is tükrözik igazán azt a sokoldalú jelenléte, amely mindig is az élelemzés egyik meghatározója lehetett. Tekintettel arra, hogy mindenekelőtt a helyi, pontosabban a családi igények kielégítésére tenyésztették, gyakorlatilag csak húsa révén tudták hasznosítani, és hosszú időn át alig jár nyomában komolyabb jövedelemképződés. Talán éppen ezért a szakirodalom is elég mostohán bánt a sertésitenyésztés fejlesztésével. Csak 1828-ban jelent meg nálunk a szakirodalom első jelentősebb munkája, Popovits: A sertések tetemes hasznairól szóló könyvetske címmel. A feléje forduló figyelem fokozódásának oka lehetett a juhtenyésztés mind érezhetőbb visszaszorulása is,⁴⁴⁸ amely a lakosság húsellátásában idézett elő komolyabb hiányt.

A városban található sertések számának megállapítása sokkal nehezebb mint a korábban tárgyalt állatok esetében. Éppen azért, mivel olyan nagy számban nem tartották mint a juhokat, így komoly adóalapot sem képeztek, és nem ritkán még a legcsekélyebb adó fizetésére sem kötelezett háztartásoknál is fellelhetők voltak, az adólajstromok e tekintetben nem igazán megbízhatóak. Egybéként is csak a tenyészállatokat írták általában össze, és ismerve a sertések viszonylag nagy szaporulatát, ezek a feljegyzések legfeljebb egyfajta tendenciát jelezhetnek. (L. XVIII. táblázat.)

XVIII. táblázat

A TENYÉSZSERTÉSEK MEGOSZLÁSA AZ EGYES VAGYONI CSOPORTOK KÖZÖTT

Vagyoni csoport	1707	1757	1780	1847
Törpe gazda	6	18	19	12
Kisgazda	49	60	141	67
Közepes gazda	55	110	196	177
Nagygazda	120	769	652	390
Összesen:	230	957	1 008	646

A táblázat számai egyrészt azt érzékeltetik, hogy ez az állomány a helyi szükségletet sem elégíthette ki. Ezt megerősítik a korabeli feljegyzések is: „a szerb szélektől ide évenként 2000 darab mangalicza hajtván be a többi a lakosok maguk nevelik”.⁴⁴⁹ Miként lájtuk, a hízsértések számát rendszerint a déli országrészből, esetenként a Balkánról felhajtott jószágokkal egészítették ki. Már 1662-ből is maradt fenn arra vonatkozó adatunk, hogy „uszódi emberek hajtottanak volt disznókat eladásra”. Másrészt érzékelteti a táblázat azt is, hogy az egyes vagyoni csoportokon

⁴⁴⁸ GAÁL László: 1966. 309-311.

⁴⁴⁹ CSÁNYI János: 1840. 78. Csányi János, a későbbi főbíró igen jól ismerte a helyi viszonyokat, adatai megbízhatóak.

belül erősen eltérő arányban tartottak tenyészállatokat, amelyek minden időszakban a jövedelemszerzésnek ha nem is kiemelkedő, de feltétlenül megbecsült forrásai lehettek. A nyilvántartásba vett állatok számának fokozatos növekedése hozzávetőlegesen követte a lakosság számának gyarapodását. Ettől erőteljesen csak az 1847. évi adat tér el. Ennek oka csaknem nyilvánvaló: az 1840-es évek derekától rendkívül nagy szárazság és nyomában igen nagy gabona- és takarmányhiány jelentkezett, ami Európa számos térségében komoly éhínséget is eredményezett.

Bár a város rendeletei szerint a jószágokat harmad napig nem lehetett volna eladni, „harmad napnak előtte neki került Garaczi Istvánné, megvette összvésséggel az disznókat miskolcziak számokra.” A sertéseket árusító ember „hit szerint megvallotta, hogy ő nem az miskolci emberek számokra, sem másoknak számokra nem hozta ... hanem itt is szaggatóra eresztette volna”. A kitétel szerint az ország déli részéből felhajtott jószágok ezen a vidéken cseréltek gazdát, és jutottak el a távolabbi tájakra is. A haszonból érthetően a helybeli kereskedők is részesültek. Hiába rendelte el a tanács, hogy „Az disznókat, ha fel akarják osztani a városbeliek, azon áron osszák fel, de nyereségre ne adják, feljebb áron egymásra fel ne verjék az árokat, hanem szép egyenlően cselekedjenek, a többiek is penig, ezt cselekedték az adásban, vevésben, ezen büntetés alá vettesenek”, a velük való kupeckedés évszázadokon át tartott.⁴⁵⁰

A XVIII. század derekától a helybeli sertéstenyésztés mind szélesebb körűvé vált a város lakosai között, és ez szükségessé tette, hogy a magisztrátus e téren is újabb és újabb szabályzatokkal vegye elejét a súlyosabb társadalmi konfliktusoknak. 1754-ben, majd ezt követően többször is rendeleteben szögezte le: „Kiki a disznaját úgy oltalmazza, hogyha az más udvarán vagy kertjében vagy szőlőjében turkálni tapasztaltatik, mi azon eseik, senki meg nem téríti.”⁴⁵¹

Nemcsak a házi tartás figyelhető meg a század következő évtizedeiben, a rideg kondákról is maradt fenn több adatunk. Ezek a minden bizonytalansággal jelentős számú sertésből álló kondák komoly károkat tehetnek a rétekben és legelőkben, így súlyosan sértették a környező gazdák és az egész város érdekeit. Az 1779-ben hozott rendelet már több mind egy évtizedes ellentétsorozatra utal: „A mint már 1768. 15. júlii pagina numero 1. statuáltatott vala, hogy a sertésnyájak az alpári rétből kitiltassanak, mivel a publikumnak az ott való kaszálójában sok károkat tesznek, most már a népnek panaszja is ide járulván, hogy a nádashelyeket is annyira elrontották, hogy annak az egész nép nagy kárát tapasztalja” ezért sem a téli, sem a nyári tartást nem engedi itt a magisztrátus.⁴⁵² A széleskörű

⁴⁵⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b. 12-13. A rendelet megsértői a „fogott bírák” döntése alapján „bíró kegyelmén maradtanak, büntetés nélkül ne maradjanak.”

⁴⁵¹ KOLOZSVÁRI Sándor - ÓVARI Károly: 1885-1904. 7-17. 15. pont.

⁴⁵² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b. 97. A rendelet 12 forint büntetést helyez kilátásba. Ugyanakkor biztosítja, hogy Alpárról az ugyancsak Kecskemét birtokában lévő Pusztaszerre áthajthassák a kondát. A január 15-én meghozott statútumot az év novemberében kénytelen volt megismételni a tanács. Uo. 102-103.

érdekellentétekre utal az a tény is, hogy egy év múlva a tanács kénytelen volt korigálni korábbi határozatát: „Az alpári réthen a sertéseknek tavaszig való telettetése, a pusztaszeri rétnak távolynak volta miatt, hova a télnek szokott kegyetlensége miatt inspiciálni a gadáknak terhes, most további dispositióig megengedettetik.”⁴⁵³

Az imént érintett, lényegében mocsári sertéstartás mellett a számottevő erdőtelepítés eredményeként megjelent a város határában a makkoltatás is. 1827-ben a város vacsi erdejében 13 falkában, amelyhez még néhány egyén disznai kerültek, 1406 sertés makkolt. „Továbbá az erdő körül találtuk a következő kurta falkákat ... ezeknél is meghagytuk, hogy az erdőt szabadon járhatják, mivel fizetés alá húzódnak.”⁴⁵⁴ Az öt kurtafalkában 185 sertést találtak. Jószágonként a tanács 44 krajcárban szabta meg a makkoltatást, így számottevő bevételhez jutott. 1843-ban Vacs mellett Szikra, Nagy Talfája, Kis Talfája, Nagy Nyír és Kis Nyír erdeit is hasznosították már makkoltatással, amelyekért a tanács évi 293 forintot szedett be.⁴⁵⁵

A gabonatermesztés bővülése, mindenekelőtt pedig a kukorica termesztésének mind szélesebb körűvé válása során a sertések a háztartások mind kevésbé nélkülözhető kiegészítőivé váltak. Tartásuk és tenyésztésük egyre gazdaságosabb lett. „Tapasztaltatván némely lakosoknak a közönség kárával azon tulajdon hasznukra célzó cselekedetek, mely szerint magoknak egynehány magló sertéseik lévén, azok mellé kanászt s ennek gondviselése alá őrzetőket fogadnak, és az ilyes kurta sertés falkáktól sem adót sem szájbért nem fizetnek”. Tekintettel arra, hogy ez a magisztrátust is károsította, és a nagyállatok és a juhok legelőjét is elfoglalták, ezek tartását szigorúan megtiltották.⁴⁵⁶ A szegényebb adófizetők érdekeit ezúttal a választott közönség felvállalta, és a tanács rendelete ellen tiltakozott: „a sertésekért sok pénzek mennek, s a szegényebb sorsúakat összeszorítani nem lehet, a kurta falkák tilalmaztassanak, s a tehetősebbek mennyenek a külső legelőre.”⁴⁵⁷ A magisztrátus ezúttal megfelelő partnernek bizonyult, amikor elrendelte: a Nyomásról a „kurtafalkákban levő sertések eltiltatván ... az eddig való kapubeli sertés nyájakra egyedül a szegényebb sorsúaknak engedtesen 5 vagy 6 sertéseket kihajtassanak”.⁴⁵⁸ Később még tovább léptek ez ügyben. 1847-ben a választott közönség és a

⁴⁵³ Ennek fejében minden jószág után egy garast kellett a város kasszájába fizetni, és aki a rétre engedte disznait, büntetésül ugyanannyit volt köteles adni. A korabeli viszonyokra történő fontos utalás: „A kanászoknak pedig bíró úr engedelmé nélkül nádból kunyhót és aklot példás büntetés alatt csinálni nem szabad, úgy nem különben az ezzel való tüzelés is megtiltatott, lévén elég gaz, a melyekből ebbéli szükségét pótolhatják.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 105.

⁴⁵⁴ IV. 1504. c/ 168. 1827. október 8.

⁴⁵⁵ IV. 1504. c/ 176. 1843/37.8-ban ezekhez a szentkirályi és a szentlőrinci erdők is társultak, amelyek gubacsáért és makkoltatásáért összesen 243 váltó forintot fizettek a bérlok. IV. 1504. a 1848. II. 1372. tsz., illetve IV. 1509. c/ 1848/49.

⁴⁵⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 247.

⁴⁵⁷ IV. 1503. a/ 1825. április 3.

⁴⁵⁸ IV. 1504. a/ 1825. április 8.

tanács közös határozatban döntött úgy, hogy a belső nyomásról a birkákat kilitiltják „azon oknál fogva ... hogy a disznó csordáknak a legeltetésében tágasabb és jobb mező tartassék”, igaz ezzel egyidőben a birkás gazdák érdekében megtiltották, hogy a birkajárásokba disznókat hajtsanak.⁴⁵⁹

Kecskemét több mint húsz ezer lakosának hússal való ellátásában a XVIII. század végén már igen jelentős hely jutott a sertéseknek. E tekintetben nemcsak a házilag tenyésztett állatok portékáinak piacon és laci-konyhákon történő árusítására kell gondolnunk. 1791-ben megjelent a város falai között a „nagyüzemi” sertéstartás is. Az egyik hentesüzlet bér-
lője, aki már tíz év óta állt üzleti kapcsolatban a tanáccsal, megfelelő engedélyért folyamodott a városhoz. Kérését az alábbiakkal indokolta: „Mely szék tartására két s három száz sertéseknek tartásokra s hízlalásokra a városon kívül alkalmas helyet kellett szereznem ... Azon vött fundusomon a B. Tanács engedelméből építettem egy színt, mely alatt a sertések feküsznek, egy kukoriczát és másik árpát tartó épületeket. De mivel a városban lévő zsírt olvasztó házam két ízben megégett ... építettem egy házat ... Hogy annak konyhájában zsírt olvasztok, szobájában árpát áztató kádakat tartok, hogy télben meg ne fadgyon ... a kamrában pedig szalonnákat, hájakat és zsírt fogok tartani.”⁴⁶⁰

Ha nem is ilyen nagyságrendben, de több gazdaságban is fellelhető a viszonylag nagy létszámú sertéstartás. Antal István vagyonának felbecslése során pl. 37 db. öreg maglósertést, 15 db. esztendő maglósertést és nyolc db. nyári malacot vettek nyilvántartásba.⁴⁶¹ A tanyás gazdálkodás, a kukoricatermesztés, a különféle takarmánynövények fokozatos térhódítása mind-mind hozzájárultak a sertéstartás csaknem általánossá válásához. Alig akadt paraszti háztartás, ahol a nehéz fizikai munkához szükséges kalóriadús táplálkozáshoz nem a sertések révén biztosították a kellő mennyiségű zsiradékot és különféle módon tartósított húsokat. „Annyi igaz, hogy nemcsak minden gazda, hanem minden zsellér is sőt a tanyákon lakó kertészek is rendszeren hízlalnak 1-től kezdve módjuk szerint 10-12 darabot.”⁴⁶² A gazdák feles termékeiket részben a kecskeméti piacon, főként a negyvenes években pedig Pesten értékesítették. Az értékesítésnek ez a módja mind több háztartás bevételeit növelte.

Mivel a sertéstartás rendkívül széles körben elterjedt, és hosszú időn át csaknem kivétel nélkül csak a helybeli igények kielégítését szolgálta, értéktermelő ereje is a korszak jelentős részében viszonylag korlátozott volt. Ebből is adódott, hogy az állattartás ezen ágán belül nem észlelünk olyan mérvű koncentrációt mint a lótenyésztés és a juhtartás terén. Az adóösszeírások alapján jelentkezett ugyan egy időben itt is ilyen tendencia, hisz míg 1707-ben a nagygazdák birtokában a tenyészállománynak csak 52,2%-a volt, 1757-re ez az arány 80,4%-ra emelkedett. Utána

⁴⁵⁹ IV. 1503. a/ 1847. április 6.

⁴⁶⁰ IV. 1504. c/ 189.

⁴⁶¹ IV. 1504. c/ 204.

⁴⁶² CSÁNYI János: 1840. 78.

viszont hamarosan ellenkező hatás kezdett érvényesülni: 1780-ban már csak a tenyészállatok 64,7%-a 1847-ben pedig 60,4%-a volt tulajdonukban.

B/ Kisállattartás

a/ Baromfi

Gazdasági súlyát tekintve jóval szerényebb volt ugyan a többihez képest a kisállattartás, de semmiképpen sem mondhatjuk azt, hogy elhanyagolható lett volna. Ezen belül legelőször a baromfitartásra kell utalnunk. Ennek jelentőségét az is feltétlenül érzékelteti, hogy a hódoltság idején a város konvenciósként külön fogadott fel tyúkszedő diákokot. A szerződések között az 1670-es évek derekától találkozunk vele: 1674-ben felfogadták „Nogradi Ferencezet desma, vaj, tyuk szedő deaknak in tall. 4. Egész ruha” szól a feljegyzés.⁴⁶³ Tekintettel arra, hogy az adóterhek a török kiűzése után valamelyest csökkentek, ilyen alkalmazottra már nem volt szükség, de kétségtelen, hogy a baromfitenyésztés jelentősége később sem változott. Megfelelő nyilvántartások hiányában viszont sem számukra, sem az egyes fajtákra vonatkozóan érdemei adatokkal nem rendelkezünk. Ennek ellenére nyugodtan állíthatjuk, hogy a ma is elterjedt háziállatok csaknem mindegyike ekkor is megtalálható volt a paraszti udvarokban,⁴⁶⁴ nélkülük a még viszonylag szegényebb háztartás is elképzelhetetlen lett volna. Ünnepi lakomák, torok, esküvők és keresztelők mellözhetetlen kellékei voltak ezek.

Bár az adókönyvekben nem találunk utalást számukra, mivel nem képeztek adóalapot, a piaci feljegyzések, a bevásárlásokról készített feljegyzések nap mint nap tanúskodnak jelentős forgalmukról. Ezekből az „aprójóságokból” néhány még a legszegényebb zsellérportán is megélt. Az igazi felvirágzást viszont kétségtelenül a tanyagazdálkodás hozta meg számára, ahol az aratás után elszóródó magok, a növénytermesztés különféle melléktermékeinek legjobb és legolcsóbb hasznosításának bizonyult a baromfitartás. Ezeket az aprójóságokat „kimondhatatlan számban” tenyésztették már a XIX. század első felében is, „amellyel nemcsak Kecskemét piacza kellőképp ellátatik, hanem azzal Pest városa is nagyobbbrészt a kecskeméti úgynevezett „tyúkászok” által láttatja el magát.”⁴⁶⁵

b/ Méhészet

Még sokkal inkább a feledés homályába veszett a másik jelentős állattartás, a méhészet. Pedig kétségtelen, hogy a répacukor felfedezése előtt meghatározó fontosságú volt a háztartások számára a méz

⁴⁶³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 338., 367.

⁴⁶⁴ A megállapítás az Amerikából származó baromfikra, pl. a pulykára nem vonatkozik.

⁴⁶⁵ CSÁNYI János: 1840. 78., illetve KUBINYI Ferenc - VAHOT Imre: 1853. 112.

előállítás, és ezen a vidéken mindig is bőségesen állott rendelkezésre megfelelő mennyiségű virág a tenyésztés alatt. Mégis igen sajátságosan csak a hódoltság korából maradt fenn néhány olyan adat, amely a városban található kaptárok számára elfogadható módon utal. Ennek is az az oka, hogy csak ekkor vették figyelembe az adóztatás során, és később éppen ezért nem készítettek róluk összesítőket vagy egyéb feljegyzéseket. A török defterek tanúsága szerint 1546-ban 500, 1562-ben pedig már 3500 méhkasra vetettek ki Kecskeméten adót. Később a lakosság számának növekedésével, több szántóföldi növény (bükköny, lucerna, repce, napraforgó stb.) elterjedése, főként pedig az erdők, különösen az akácok telepítése után a korábbiaknál is lényegesen kedvezőbb piac és feltétel alakult ki, tehát nem kételkedhetünk a méhészet széleskörű elterjedésében.

c/ Selyemhernyó

Kevésbé ősi, de egy meghatározott időszakban annál inkább szorgalmazott tevékenység volt a selyemhernyótenyésztés, amely a polgárosodó város lakosai közül sok tucatnak biztosított újabb bevételt. Ezt a foglalatosságot a központi hatalom is melegen támogatta. A város egyik első, e témával foglalkozó statútuma 1778. június 5-én kelt. „A galatákat készítő lakosoknak, hogy eperfaleveleket a felséges intimatum szerént az eperfákat tartó lakosoktól pénzen vehessenek, parancsoltatik oly módon, hogy fák gazdái magok requirálják, nem pedig a cselédek által, és a fákat teljességgel meg ne fosszák, sem a faágakban kárt ne tegyenek. Hogy pedig a gazdák őfelsége által limitált áron adjanak, fog publicaltatni.”⁴⁶⁶

Fokozatos népszerűsödésére vall, hogy 1823-ban a Csongrádi kapu mellett egy jelentős epreskert számára jelöltek ki helyet,⁴⁶⁷ ahol három év alatt 900 eperfát telepítettek. Igaz ugyan, hogy „a város némelly politikai bajai miatt azok használatlan állottak,⁴⁶⁸ de néhány év múlva az újabb nekibuzdulás újabb felvirágzást eredményezett: a társaságba szerveződött tenyésztők 1834 márciusában a városban 2000 db. eperfát ingyen osztottak szét a város lakosai között ingyen. Ugyanebben az évben Simonyi János tanácsnok, a társaság elnöke megfogalmazta a magisztrátus számára is célkitűzéseiket: „a már jó foganattal beültetett epreskertekben a selyembogár tenyésztését megindítsák, hogy a gyengébb erejűeknek is foglalatosságot szerezzenek, hogy az ezen foglalatosságból eredő hasznot mindenek által megkívántassák... Mivel célja a Selyem Bogár tenyésztő

⁴⁶⁶ IV. 1504. a/2. Szilády Károly feljegyzései II. 1788-ból maradt fenn a város levéltárában egy magyar-német nyelvű nyomtatott anyag is, amely a tenyésztés népszerűsítését szolgálta. A Pest vármegye kiadásában megjelent négy oldalnyi tájékoztató részletesen szól a tenyésztésről és a felvásárlásról, a feldolgozás módjáról egyaránt. IV. 1504. c/ 189.

⁴⁶⁷ IV. 1504. b/76. 946.

⁴⁶⁸ CSÁNYI János: 1840. 87.

Társaságnak időről időre nemcsak számos eperfákkal, hanem másfajta hasznos fákkal is szolgálni a nagyközönségnek ... Szándéka az említett Társaságnak még az is, hogy az Egresbe méheket is szerezzen.⁴⁶⁹ A fenti célok érdekében fordult azután Simonyi János a tanácshoz, hogy megfelelő épületet is építsen ezen a helyen a város számukra. A kért kamra épület 1835-ben el is készült.⁴⁷⁰ A következő évben a kellő anyagi alap biztosítása érdekében 150 részvényes társ fogott össze 5 pengő forint részvételi díj befizetésével, kik között jelentős számban voltak a város előkelői is. A társaság tagjai „maguk közül egy fő-igazgatót, s egy pénztárnokot választván.” Vágner nevű budai inspector irányításával mind szakszerűben végezték munkájukat. Az első években nem kedvezett a szerencse a vállalkozóknak, mivel először egy májusi fagy, a következő évben a hűvös májusi esők miatt nem tudtak megfelelő mennyiségű levelet biztosítani a hernyók számára, harmadik alkalommal egy gombás betegség károsította a leveleket, de a szorgalom és a kitartás eredményeként így is az utolsó évben „már három mázsa gubót adott el az egyesület.”⁴⁷¹

Érthető, hogy a valóságos felvirágzás újabb épületet igényelt, és hamarosan 15 holdnyi további területet telepítettek be eperfával. A nekibuzdulás olyan jelentős körben ment végbe, hogy külön statútumban kellett ismét szabályozni az eperfalevel szedését annak érdekében, hogy az inzultusokat elkerüljék a fák tulajdonosaival. A szépen beindult tenyésztést a szabadságharc során a városra nehezedő katonai megszállás zúzta szét. Az orosz és az osztrák hadsereg katonái a fák nagy részét kivágták, tönkretették. Ezt követően csak 1857-ben indult meg ismételten a szervezett tenyésztés.⁴⁷²

6. Vadgazdálkodás

A/ Halászat

Nem szigorúan az állattartáshoz tartozik ugyan, de a téma ismertetésekor megkerülhetetlen a halászatra történő utalás, amely ekkor még lényegesen több embert érintett, és a táplálkozásban jóval nagyobb szerepet kapott mint napjainkban. Az akkor még szabályozatlan Tisza, a különféle szikes tavak és vadvizek ma már elképzelhetetlen bőségben kínálták a különféle vízi élőlényeket. Tekintettel arra, hogy rendkívül kevés ilyen témájú feljegyzés maradt ránk, csak egy-egy utalásból, véletlenül fennmaradt ajándékozásra, vagy adásvételre utaló adat alapján alkothatunk hozzávetőleges képet az egykori állapotokról. 1692-ben Sótér viceispán a budai főkommisszárius számára ma már elképesztő mennyiségű, ötszáz tekónsbékát kért, aki azoknak az árát hamarosan meg is küldte a tanácsnak.

⁴⁶⁹ IV. 1504. c/ 171. 1834. nov. 18.

⁴⁷⁰ IV. 1504. b/76. 178-179.

⁴⁷¹ CSÁNYI János: 1840. 87.

⁴⁷² BALLA János: Kecskemét, 1896. 37-38.szám.

Tehát a vízi állatok bőségére feltétlenül jellemző lehet ez az eset is, hisz a város a kérést különösebb gond nélkül tudta teljesíteni.⁴⁷³ Még néhány évtizeddel később is Bél Mátyás így ír a környékbeli halbőségről: „De minél messzebb folyik a Tisza s minél közelebb kerül a Dunához, melybe Sirmium vidékén torkollik, annál csekélyebb lesz a hal ára végtelen sokaságánál fogva, kivált midőn kiönt a folyó. Mert amikor kiárad a síkságra, az elöntött helyeken szélteben nem annyira vízzel, mint halakkal borítja, és bizonyos belvizeket alkot ... sövények elrekesztenek, hogy a visszarámló vízzel el ne menjenek a halak.”⁴⁷⁴ Az alpári és szikrai réteken azért is tartottak rendszeresen disznófalkákat, hogy az áradást követően a visszamaradó halakat velük felelessék.

A város piacára hordószámra hordták különösen bőjt időben a Tiszáról a halakat.⁴⁷⁵ Tekintettel arra, hogy jelentős tömegeket érintett a hal árusítása, érthető, hogy több rendelet is foglalkozott e témával. 1784-ben átfogóan rendezte a tanács az árusítás módját. A városban régtől fogva külön hely volt e célra kijelölve, amit halpiacként tartottak számon.⁴⁷⁶ A rendelet megtiltotta, hogy a halak árát a halászok indokolatlanul felemeljék. „Hogy így a fonttal igazán, a mennyire lehet friss halat mérjenek. sótt azon igyekezzenek, hogy a lajtokban eleven halakat hozassanak, kivált tavasszal és nyáron, amidőn a hal hamarabb meg szokott büszködni... A hallal való kereskedőknek a kapuk eleikbe ki ne mennyenek, és itt tőlük a halat átallyába szokott büntetés alatt meg ne vegyék, hanem ha ki közüllük hallal akar kereskedni, a Tiszára mennyen utána.”⁴⁷⁷ E téren is szigorúan őrködtek a szabályos mérőeszközök alkalmazásán, mivel ismételten előfordult, hogy a négy-öt mázsa halat is hozó kocsiknál nem tartották be a szabályokat.⁴⁷⁸ A város birtokában lévő szakaszt a Tiszán, rendszeres halászat végett régtől fogva bérlőknek adták ki.⁴⁷⁹ A város árakai mellett levő Széktó halászati joga pedig régtől fogva a két egyházé volt.⁴⁸⁰

Bőjt alkalmával egy-egy megyei tisztségviselő megjelenésekor megvendégelésére a halak sokaságát szerezték be, melyből persze jutott a vendéglátóknak is. 1779 áprilisában Vörös Antal megvendégelésére 8 font csukát (fontonként 2 krajcár), 6 font kecsegét (6 kr.), 24 font pontyot (3 kr.) és 4 font tokhalat (6 kr.) vásároltak be.⁴⁸¹ Érthetően más hónapokban

⁴⁷³ XV. 4. SZABÓ Kálmán kijegyzése az egykori tanácsi jegyzőkönyvből. 1692. december 22.

⁴⁷⁴ BÉL Mátyás: 1984. 349.

⁴⁷⁵ 1758-ban Herczeg Pálné és részeges Pila azért kaptak példás büntetést, mivel egy hordó csíkot vettek meg, hogy nagy nyereséggel tovább adják. XV. 4.

⁴⁷⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 135.

⁴⁷⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 114.

⁴⁷⁸ IV. 1504. c/ 189. 1787.

⁴⁷⁹ 1781. február 3-án Subics János 40 forintért kapta meg a tanács engedélyét.

⁴⁸⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 49.

⁴⁸¹ IV. 1510. e/ 1. Ez közel 24 kg. hús volt. Összehasonlítás lehetőségéért utalunk rá, hogy egy font kenyér ára 2 krajcár, egy font kolbász ára 15 krajcár volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/a 284-288.

is szívesen látták asztalukon a halételeket mind a helybeliek, mind a vendégek. Ugyancsak ez év május 27-28-án az úriszék munkájában részt vevő néhány ember számára az alábbi mennyiséget biztosították: 27-én 22 font csuka, 27 font potyka, 17 font devér, 24 font kecsge. 28-án: 25 font potyka, 26 font kecsge és 12 font harcsa. Nemcsak frissen fogyasztották a különféle halakat, hanem tartósították is azokat. Még a város tanácsának konyháján is rendszeresen gondoltak erre a lehetőségre. Ez év május 14-én 40 font potykát vásároltak szárítás céljára és június 11-én újabb 28 fontot. Valószínű, hogy a jelentősebb háztartások hasonló tételekben tartalékoztak, tárolták ezt a fontos táplálékot.⁴⁸² A XVII. században, majd a következő évtizedek során is a város földesurainak gyakorlatilag kötelező ajándékként rendszeresen küldtek szárított halat.⁴⁸³ Tehát minden társadalmi réteg étkezésében jelentős helyet kapott ez a táplálék.

A halászat mellett feltétlenül célszerű megemlíteni még az orvosi pióca gyűjtését, aminek széleskörű alkalmazása ezekben az évtizedekben nemcsak a „divat” számlájára írható. Hogy mennyire jelentős volt ez a foglaltosság, érzékelteti az is, hogy 1826 tavaszán a város Rottenbiller József pesti lakos részére adta bérbe jelentős összegért a pióca szedés jogát.⁴⁸⁴

B/ Vadászat

A vadászat a XVIII. században még széles társadalmi csoportok mindennapjaihoz szorosan kapcsolódott. Az 1504. évi törvény megtiltotta ugyan a jobbágyok számára a vadászatot azon a címen, hogy azokat a köteles mezőgazdasági munkától ne vonja el, és a XIX. század elejéig több alkalommal erre hivatkozva a rendek ezt meg is erősítették, de a szigorú tilalmak ellenére a paraszti vadászat évszázadokon át folyamatosan virult.⁴⁸⁵ Bél Mátyás szerint a vadaknak Magyarországon „Oly nagy a számuk, mint sehol másutt. Azon felül, hogy itt tömérdek a szarvas, az őz, a zerge, a kőszáli kecske, a nyúl, a róka, a farkas és a medve.” több más ritka érdekes vad is található.⁴⁸⁶ A különféle feljegyzésekből és vallomásokból egyértelműen kitűnik, hogy az ország nagyobb részén a parasztság rendszeresen részt kapott a vadászatban.⁴⁸⁷

Tény, hogy Kecskeméten is igen sok ember tulajdonában volt vadászpuska és egyéb vadászatra alkalmas fegyver. A magisztrátus szemmel tartotta ugyan ezt a tevékenységet is, és az utak felügyelőinek feladatává

⁴⁸² IV. 1510. e/ 1.

⁴⁸³ A főbíró és a másodbíró számadásaiban csaknem évről-évre visszatérő tételek találhatók ezzel kapcsolatban. 1751 januárjában pl. Koháry András kért a várostól bójtre szárazhalakat. IV. 1504. y/ 4.

⁴⁸⁴ IV. 1504. b/76. 953.

⁴⁸⁵ TAKÁCS Lajos: 1986. 419. N. KISS István: 1974. 67-71.

⁴⁸⁶ BÉL Mátyás: 1984. 301. Ezek egy része érthetően az Alföldön nem fordult elő.

⁴⁸⁷ TAKÁCS Lajos: 1986. 426. N. KISS István. 1974. 71. BÉL Mátyás egyenesen így nyilatkozik: „Lám, Magyarországon minden vad fölött hatalmat engednek bárkinek.” 1984. 318.

tette, hogy lépjenek fel azokkal szemben, „akik tilalmas időben való vadászásban találatnának”, és készséggel tett eleget a vármegye azon igyekezetének, hogy a paraszti vadászatot minél szűkebb keretek közé szorítsa. Ennek érdekében rendeletet is hozott, hogy „az olyas emberektől, kik kenyereket vadászattal szokták keresni, holott annak gyakorlására szabadságok nincs, és még az olyasoktól is, kiket a fegyvertartás éppen nem illet, hahogy addig el nem adandják, erőhatalommal is el fognak vétetni.”⁴⁸⁸ Különösen szigorúan lépett fel a tanács az orvvadászokkal szemben: „A semmi szolgálatú s tanyákon és erdőkön puskázó és csavargó zselléreknek puskaik örökre elszedtetessenek, az erdők körül tanyákat bíró gazdák is a leseket csinálván, sok fiatalokat lecsontolnak, mely kártételen valahányszor kapattatnak, a szokott büntetésen marasztaltassanak, nekik parancsoltatik kemény számadás alatt.”⁴⁸⁹

A városban egyébként mindig is jelentős számú fegyver volt. Ezek készítéséből, főként pedig karbantartásából és javításából csaknem folyamatosan meg tudott élni egy-egy puskaműves, vagy ügyesebb lakatos.⁴⁹⁰ 1848 tavaszán 12 karabélyt, 3 kovás pisztolyt, 3 kovás puskát, 42 puskát, 52 pisztolyt, 4 szuronyos puskát és 128 vadászpuskát vettek a bevallások alapján nyilvántartásba. Ezek jelentős hányada vadászatra is alkalmas volt, és minden bizonnyal használták is azokat.⁴⁹¹

Ennek megfelelően a városban már a XVIII. század derekától vannak adatok arra vonatkozóan, hogy folyamatosan árusítottak megfelelő puskaport és lőszert is a vadászok számára. „A Cath. Ecla. innetső végső boltjából hozott 1 hordócska port ... Item zsákban 5 zacskó sretet, mindezeket maga pecseti alatt.”⁴⁹²

Idővel ez olyan széles körűvé vált, és az elemi elővigyázatosság is oly mértékben hiányzott a lőporral való kereskedésben, hogy a tanácsnak rendeletben kellett bizonyos korlátokat megszabnia: „A gyermekek által, kik vigyázni kellőkép nem tudnak, vásárlott puska- és tüziszerencsétlenségnek lehet alapja ... megintetni rendeltetnek az illető kereskedők, hogy gyermekeknek lőport kereskedésükből ki ne adjanak.”⁴⁹³

A vadászatot akkor is különféle céllal folytatták. Miként a magisztrátus rendeleteiből is kivehető volt, az egyik leggyakoribb a közvetlen haszonszerzés, a konyhára vagy eladásra történő hús biztosítása. Ez a tevékenység olyan mérvű volt évtizedeken át, hogy a vadhús árusítására külön helyet biztosítottak a város piacán: „Az aprójószágot, a vadállatokat, bárány és egyéb darabbul hús árosokat a Ref. templom piaczi mellé-kére szorítani, ha pedig kocsi-val jönne valaki, ez vagy ezek körül, vagy a halpiacz elein elférhetne...”⁴⁹⁴ A magisztrátus nem a vadak tényleges

⁴⁸⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 139., ill. 198-199.

⁴⁸⁹ IV. XV. 22, Szilády II. 1775. december 28.

⁴⁹⁰ A XVIII. század második felében már rendszeresen feltűnik a puskaműves iparos. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. 225.

⁴⁹¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1990. 70-72.

⁴⁹² IV. 1504. y/4. 1761. Hasonló tételek fellelhetők a különféle elszámolásokban.

⁴⁹³ IV. 1504. h/2 506.

árusítását tiltotta, hanem az azzal való kupeckedést, a kofáknak történő eladást. „Valaki a piaczon nyulakat, foglyokat s akármely vadakat, madarakat, melyek eledelre valók, kereskedésre és nyereségre összeszedik, ha vagy házánál vagy szekéren találtatik, azonnal confiscaltatnak, ha pedig alattomban elviszi és eladja, 12 forintokra büntetik, ha zsellér és haszontalan jövevény lezend, örökre proscibáltatik, aki az ilyeneknek házához hordozza a vadakat s madarakat, puskájától megfosztatik.”⁴⁹⁵

A jobb módú gazdák, a város magasabb tiszttségviselői és azoknak a vármegyétől érkezett vendégei számára rendszeres kikapcsolódás lehetett a város határában történő vadászat. A város sáfárjának lajstromaiban 1797-98-ból maradtak fenn erre vonatkozó feljegyzések. Pl. 1798. június 23: „Ns. Saátor Péter, Nagy Mihály és több vadászokkal vadászni menvén, 2 cipó, egy kenyér, sajt, cseresznye, körte, hagyma és ser, összesen 54 krajcár.”⁴⁹⁶

Nemcsak a város határában voltak tucat számra szikes tavak, kisebb nagyobb álló vizek, amelyek a vízi szárnyasoknak is rendszeres keltő helyül szolgáltak, hanem a Széktó és környéke, sőt a város csaknem központjában, a mostani Gyenes tér helyén lévő Déllő tó is a vízi madarak kedvelt tartózkodási helye volt még a XVIII. század végén is. Ezek a kellemes és főként eredményes vadászat igen fontos színhelyei voltak évszázadok óta a helybeliek számára. Tény, hogy a „vadkacsázást” a „Déllő vizében” csak 1790-ben rendeletben tiltotta meg a tanács.⁴⁹⁷ Addig még ezen a helyen is rendszeres lehetett a madarakra történő vadászat.

A kényszer is gyakran vadászatra serkentette a vidék gazdáit. Ezekben az évtizedekben igen jelentős volt a dúvadak száma, amelyek komoly károkat tettek az állatállományban és a növénytermesztésben egyaránt. Ezért a vármegye is időről időre kötelezővé tette ezek pusztítását. Az egyik legveszedelmesebb dúvad kétségtelenül a farkas volt, amely főleg télen és csoportosan támadta az építményekkel különösebben nem védett nagyértékű jószágállományt. Bél Mátyás is megemlékezik munkájában erről: „aki a farkast pusztítja, az ország jótevőjének számít.”⁴⁹⁸

1742. december 13-án Kastyán szolgabíró Izsákon kelt levelében szólította fel a környező településeket a nagy károkat okozó farkasok pusztítására.⁴⁹⁹ 1775-ben a város nyolc tizedének gazdái a dúvadak vadászata során 1 farkast, 123 hollót, 714 varjút, 388 csókát, 546 szarkát és 4883

⁴⁹⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b. 135.

⁴⁹⁵ 1776. január 5-én hozott rendelet. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b. 87.

⁴⁹⁶ IV. 1510. d/ 1. A jelentős számú bejegyzés egyértelműen bizonyítja, hogy a hangsúly valóban a vadászaton lehetett, és az ételkészlet mindig csak a legszükségesebbekre szorítkozott.

⁴⁹⁷ IV. 1504. b/76. 735-736. A Déllő tó vizét csak 1810-ben rendelte el lecsapolni a magisztrátus, de ezt 1828-ban ismét napi rendre kellett tűznie a testületnek. Az így nyert teret 1835-ben fásították be, és alakították ki a hosszú időn át népszerűvé vált sétateret.

⁴⁹⁸ BÉL Mátyás: 1984. 318.

⁴⁹⁹ XV. 22. Szilády, Körlevelek.

verebet ejtettek el.⁵⁰⁰ Nyilvánvaló, hogy a hasonló eredménnyel járó hajtó- vadászatok és szorgoskodások rendszeresek lehettek, ha ilyen eseményekről viszonylag hézagosan maradtak is ránk az adatok.

A kártevők egész sorát kellett folyamatosan irtani még évtizedekkel később is. „Nemes vármegye továbbra is varjuknak, verebeknek currentált számban és büntetés alatt ki irtását parancsollya ezen fojő esztenőre is. Egyszersmind rendelte, hogy ürgék is fogattassanak, és azok bőrei alább meg írt szombaton a n. vármegye hadnagyához Pestre vitesse- nek.

Ó Kécske 81 ürgét.

Az hol és melly helységek határjában hörcsögöknek bővsége tapasztalódik, ezeknek ugy valamint az ürgéknek bőrei be vevődnek, igyekezzenek azonban, mert különben olyan büntetés alá jutnak, mint a varjú fejeknek meg nem adásáért vagyon rendelve.”⁵⁰¹

A földesurak különféle igényeinek kielégítése is arra kényszerítette a város lakóit, hogy rendszeresen vadásszanak, madarásszanak. A darutol- lak gyűjtése, beszerzése már a XVII. században is visszatérő gondja volt a város főbírójának. De még a XVIII. század derekán is, amikor már csak- nem maradéktalanul pénzben rótták le a földesúri járandóságokat, vissza- vissza tért a régi szokás. Gróf Koháry András 1743. június 1-én kelt leve- lében két öreg hattyút kért, de mivel a város ezt nem küldte meg számá- ra, ezért egy vagy két pár fiatal hattyút kért ismételten, „nem különben több török kacsákat is, minthogy utolsó alkalmatossággal küldött hárombúl ketteje már el is veszett, s ugyan darukat és tűzokot, melyek- ben nagy gyönyörűségem vagyok.” 1751. január 21-én kelt levelében pe- dig: „valamely madaraknak, úgymint foglyoknak, süketfajdoknak és tűzokoknak megszerzése végett írván.” sürgeti ezek küldését, továbbá a bőjtre szárazhalakat kért. A következő évben szemrehányást tett a város- nak, hogy a kért darukat, hattyúkat valamint a „fuó kacsákat” még nem kapta meg, és méltatlankodva fejtette ki: „Nem csudálnám, ha megszerzé- sek nagy költségtekbe kerülne, de minthogy majd a Tisza hátán laktok, holott kevés fáradsággal, ha aztat nem sajnálnátok, hozzá juthatnátok.” A Koháryaknak egy dátum nélküli, minden bizonnyal ezekben az évtized- ekben írt levélben ezt olvashatjuk: „minthogy az mi taiunkon S.V. vadka- nokat mostanában tellyességgel nem foghatnak, az üdőnek sok rendbeli változási miatt”, embereiket a Tiszántúlra küldték, „az császár madarak- nak pedig színe sincs a mi tájunkon, hanem feltalálhatókkal... úgy mint negyven pár foglyokkal, két pár faidal, egy tűzokkal és egy pár nyúllal alázatosan kívánunk kedveskedni.”⁵⁰²

⁵⁰⁰ IV. 1504. c/ 163.

⁵⁰¹ Vida István főszolgabíró Törtelen, 1782. március 26-án kelt körlevele.

⁵⁰² IV. 1504. y/ 4. Vad madarak szaporításával házi keretekben már akkor is foglalat- kodtak. Hajnal János, a lányok tanítója utal az alábbiakra a főbíróhoz írt levelében: „négy szép eladó hattyú madarak ... vagynak már esztendősök, és igen szelídek, mint- hogy a tojásból is tyúk költötte ki őket, és attól fogva házi apró jószággal nevelkedtek.”

III. Ipar

1. A kézműipar fejlődése

A/ A céhek szerveződése

Kecskemét gazdasági és társadalmi életében a jelzett 150 éven belül mélyreható változások mentek végbe. A korszak első évtizedei a török kiűzésével együttjáró háborúskodás ezernyi sebet és bénító következményét hordozták. Egy gazdaságilag kimerült mezőváros sokszor megsarcolt lakossága a felette átvonult katonai és politikai zivatar csapásaiból csak évek múltán tudott eszmélni, magára találni. Piaci és termelési kapcsolatai teljesen szétzilálódtak. Pénzforrásai minimálisra apadtak a lakosság csaknem minden rétegén belül, majd a szabadságharc alatti újabb tehertertelek a lakosság csaknem egészénél szűkös erőforrásainak teljes kimerüléséhez vezettek. A törzsökös lakosság száma súlyos veszteségeket szenvedett. A hadak és rabló csoportok elől falai közé menekülők a békésebb esztendőkből nagyobb részt visszaköltöztek eredeti településeikre. A keserves és sokadik újrakezdés viszont közel másfél évszázados és viszonylag békés időszakot nyitott, amelynek végére nagyon sok tekintetben megváltozott mind a mezőváros külső megjelenése, mind annak lakossága, társadalma. Életében minden korábbinál nagyobb helyet, szerepet kapott a kézműipar.

Ez az időszak lényegében három szakaszra tagolható. Az első fél évszázadon belül inkább csak mennyiségi változások történtek. Nemcsak a város lakosságának száma növekedett erőteljesen, hanem az adófizetésre kötelezett háztartásoké is. Az 1707-ben rögzített 663-mal szemben 1757-re 2872-re emelkedett, ami azt jelentette, hogy közel négy és félszeres volt a növekedés üteme. Ez a lakosság viszont még csaknem olyan körülmények között és csaknem ugyanolyan forrásokból élt, mint a hódoltság időszakában: legfőbb jövedelme a rideg nagyállattartásból származott. A második korszak hozzávetőlegesen a napóleoni háborúk végéig tartott. A puszták jelentős részének elvesztésével együttjáró válság súlyos terhet jelentett mind az állattenyésztőknek mind a lakosság többi részének. Nemcsak az itt élők számának visszafogottabb, nem egészen másfélszeres növekedési üteme érzékelteti ezt, hanem azok a társadalmi és gazdasági feszültségek is, amelyek fokozatosan felhalmozódtak. Ez a válság ugyanakkor nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a mind szélesebb körben növénytermesztésre átálló lakosság számottevő hányada gazdaságilag megerősödjön, igényei több tekintetben is bővüljenek, a mezővárosi felvevőpiac jelentősen kiszélesedjék. A növénytermesztés gazdasági súlya

mindinkább fontosabb, majd végül meghatározó lett. Maga a termelő tevékenység is lényegesen több ipari terméket igényelt. A harmadik szakasz egybeesik a mind nagyobb arányú parcellázással, amely hatására részben a szőlőművelés és gyümölcsstermelés, részben pedig a kapásnövények és a különféle ipari növények termesztése, valamint az istállózó állattartás vált egyre inkább meghatározóvá. Bár a gazdaságok számának növekedési üteme tovább mérséklődött, létrejött egy több mint félezer háztartásból álló, jómódú, illetve egyenesen gazdag paraszti réteg, amely egyre polgárosodottabb körülmények között élt és termelt. Ez a viszonylag széles réteg az ipar számára újabb felvevő piacot jelentett. Igényeik kielégítésére újabb szolgáltatások, újabb iparágak jelentek meg a városban. A jelentősebb alföldi mezővárosok iparának kialakulása a hódoltság időszakára vezethető vissza. Kecskemét kézműiparának első írásos emlékei is ezekből az évszázadokból valók, de kétségtelen, hogy a hódoltságot megelőző évszázadokban is folyt a városban az ipari termelés.⁵⁰³ Tehát a XVIII. századi fejlődésnek komoly előzményei voltak. Ugyanakkor utalnunk kell arra is, hogy a mezővárosi céhek kialakulása nem szolgálta egyértelműen a gazdasági fejlődést, sőt a század második felében egyre jobban gátolta azt.

A szabad királyi városok polgáraival szemben a mezővárosok iparosai jogilag jobbágyok voltak, éppen ezért minden fontosabb jogi aktust csak földesuraik tudtával és jóváhagyásával kezdeményezhettek. Tehát a század első felében az egyházi és a világi földesurak engedélyétől függött az újabb céhek megalakulása is. Mária Terézia 1761-ben kiadott rendeletében a központi kormánysszervek hatáskörébe utalta ugyan az engedélyezést, de azt mindenkor a földesúr hozzájárulásához kötötte. Nem jelentett érdemi változást e tekintetben az 1805. és az 1813. évi céhszabályzat sem. Mivel ezek is megkövetelték a céhkiváltságért folyamodó mesterektől földesuruk hozzájárulását.⁵⁰⁴

A XVI-XVII. század folyamán Kecskeméten hat céh tudott kiváltságlevelet szerezni. A legelső céhlevél, amely a város levéltárában fennmaradt, 1557-ben keletkezett: a Szegedről ide menekülő ötvösök kérték azt a debreceni ötvös céhtől.⁵⁰⁵ Az itt élő mesterek valóban sokszorosan igazolták munkáikkal kiemelkedő mesterségbeli tudásukat, sőt művészi felkészültségüket is.⁵⁰⁶ Alig néhány évvel később, 1559-ben kaptak közösen céhlevelet a szűcsök és a szabók, de az ünnepélyes megerősítésre száz évet kellett várniok. A szabók egyébként már 1585-ben önálló céhet alakítottak, de a teljes önállóságot időközben elveszítve csak ekkor adott számukra Wesselényi Ferenc nádor céhszabályt. Ezt erősítette meg 1730-ban Pest-Pilis-Solt vármegye. Tekintettel arra, hogy ez a szabályzat is elavult, 1772-ben a pozsonyi szabócéhhez fordultak azzal a kéréssel, hogy

⁵⁰³ HORNYIK János: 1860. I. 73-79. SZABÓ László: 1933. 9.

⁵⁰⁴ EPERJESSY Géza: 1967. 18-21.

⁵⁰⁵ HORNYIK János: II. 279.

⁵⁰⁶ B. BOBROVSZKY Ida: 1980.

articulusaikat átvehessék. Erre 1778. március 6-án került sor. A szűcsök is arra kényszerültek, hogy 1726-ban a pesti mesteremberek céhszabálya-
it vegyék át, amit az év június 21-én a város legnagyobb földesura,
Koháry István is megerősített. Ugyancsak régi kiváltsággal rendelkeztek
a városban a szappanos céh tagjai. Szabályaikat még 1642-ben kapták a
nagykőrösiekkal együtt a debreceni szappanosoktól. A XVIII. század
elején ők is arra kényszerültek, hogy megújítsák szabályzatukat, amit
hosszas kérelmezés után 1730-ban tudtak elérni a vármegyénél. Mind a
mezőváros lakosainak hétköznapi életéhez, mind a török hadsereg igénye-
ihez legközelebb talán a kovácsok állottak. Nem lehet véletlen, hogy már
1653-ban ők is meg tudták szerezni a céhlevelüket a nagyváradi ková-
csoktól, amit azután 1773-ig használtak is, de ekkor ők is annak megújí-
tásra kényszerültek. A hatodik céh, amelyik már a hódoltság alatt is
működött a csizmadiáké volt. Ők 1656-ban a ráckevei mesterek szabályait
vették át. A nagy létszámú céh 1744-ben a pestiektől kért szabályzatot,
amelyeknek a betartását azután tagjaitól megkövetelte.⁵⁰⁷

A céhszerveződés természetes folyamatát a török kiűzése, majd a Rá-
kóczi-szabadságharc egy időre megakasztotta, de a békésebb évek a kéz-
műipar gyors regenerálódását eredményezték. Már 1716-ban
kezdeményezték a kecskeméti borbélyok, hogy a győri céh engedje át szá-
mukra szabályzatát. Mivel ők nem „remek” produkálásával felszabadult
mesterek voltak, arra kérték győri társaikat, hogy itt helyben „remekel-
hessenek”. Mesterségük ekkor a szakáll és a haj gondozásán túlmenően a
sebészet egy részére is kiterjedt: érvágás, foghúzás, kisebb sebek kezelése
egyaránt az ő feladatuk volt. Kívánságukat a győriek teljesítették, és
1718-ban III. Károly jóváhagyta, majd 1723-ban megerősítette levelüket.
Ezt hirdette ki néhány évvel később Pest-Pilis-Solt vármegye is.⁵⁰⁸ A szíj-
gyártók sok szállal kapcsolódtak a pásztorkodáshoz és a mezőgazdasági
munkákhoz. Jelentős számban dolgoztak a városban már az előző század-
ban is, de önálló céhszervezetük csak 1724-ben alakult meg, amikor Bars
megyéből kértek szabályzatot. Ugyancsak nélkülözhetetlen mestereknek
számítottak a takácsok is, akik évszázadok óta dolgoztak a városban, de
önálló céhszervezetüket csak 1725-ben tudták létrehozni, amikor Koháry
Ferenc elfogadta szabályzatukat és ennek alapján az év szeptember 19-én
a vármegyei közgyűlés ki is hirdette azt. Később 1767-ben Mária Terézia
megújította céhlevelüket. E céhnek volt 1832-ben főcéhmestere Katona
Sándor, a kiváló drámaíró édesapja. Az asztalosok bármilyen régóta is él-
tek és dolgoztak a városban, önálló céh létrehozására tett kísérleteik csak
1742-ben jártak eredménnyel. Német nyelvű szabályzatukat március
19-én fogadták el.⁵⁰⁹ Az asztalosok privilégiumukat azután 1826-ban is-
mét megerősítették.⁵¹⁰ A lakatosok hosszú évtizedeken át a kovácsokkal

⁵⁰⁷ SZABÓ László: 1933. 12-15.

⁵⁰⁸ SZABÓ László: 1933. 15-16.

⁵⁰⁹ SZABÓ László: 1933. 11-17.

⁵¹⁰ 1504. b/76. 488.

voltak egy szervezetben. 1742-ben Ruz Mihály főcéhmester kezdeményezésére tudtak önállósulni, amikor Koháry András földesúr megerősítette levelüket. Ebbe a céhbe szerveződtek a puszkaművesek és a sarkantyúsok is. Sőt itt találjuk az órásokat is. Egy évvel később 1743-ban alakult meg a gombkötők céhe, amelynek szabályzatát a budai céhmesterektől kérték meg.

Kőművesek és ácsok évszázadok óta dolgoztak a városban. A nagyobb építkezésekhez azonban más településekről hoztak mestereket. A református templom építését a hódoltság utolsó éveiben debreceni mesterekre bízta az eklézsia.⁵¹¹ De még 1775-ben is, amikor a magisztrátus új vendéglő építését határozta el, úgy döntött, hogy annak munkálatai „nem kecskeméti, hanem tanultabb kőművesekre bízatik.”⁵¹² Tehát nem lehet véletlen, hogy a kőműves- és ácsmesterek 1779-ben alakították meg saját szervezetüket, amelynek szabályzatát Mária Terézia hagyta jóvá. A fentiek miatt az is részben érthető, hogy tagjainak többsége német volt, így a szabályzatot is németül fogalmazták meg, sőt 1829-ig a jegyzőkönyveiket is németül vezették.

A kerékgyártó mesterek csak hosszas küzdelem után érték el céljukat. Már 1785-ben folyamodtak céhszabályzatuk megerősítése végett, de ez nem járt sikerrel. Majd 1801-ben fordultak a Helytartótanácshoz azzal a kérelemmel, hogy számukra a céhszabályzatot megadják.⁵¹³ Kísérletük nem járhatott eredménnyel, mert még 1845-ben is kérvényezték, hogy céhet alakíthassanak.⁵¹⁴ A molnárok 1817-ben kapták meg levelüket Ferenc császártól. Ugyancsak Ferenc aláírásával megerősített céhlevelük volt a tímároknak, akik ebben az évben Koháry Ferencsel is meg tudták erősíttetni azt, és így használhatták is. 1818-ban meg is választották a céh tisztikarát. A cipészek csak 1829-ben tudták elérni, hogy önálló céhbe tömörüljenek. A városi tanács ebben az évben adta meg számukra az engedélyt ahhoz, hogy szabályzatukat használják.⁵¹⁵

Természetesen nemcsak a felsorolt mesterségeket űztek Kecskeméten a tárgyalt másfél évszázad során. Több olyan mester volt a városban, akik más céhekben voltak tagok, vagy nem tartoztak egyetlen szervezethez sem. A város iparosainak céhszervezetekben történő tömörülése mellett, annak a folyamatnak jobb megismerése érdekében is feltétlenül szükséges, hogy röviden jelezzük, milyen mesterségeket űztek a városban, és hány mestert vettek nyilvántartásba az adószedők a korábban jelzett időpontokban.⁵¹⁶ (L. XIX. táblázat.)

⁵¹¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/d 379.

⁵¹² Szilády Károly jegyzetei II. LIX. Az 1775-83. évi jegyzőkönyv 8 lapjáról készített kivonata.

⁵¹³ SZABÓ László: 1933. 18.

⁵¹⁴ IV. 1504. b/76. 489.

⁵¹⁵ SZABÓ László: 1933. 18-19.

⁵¹⁶ Az adatsorokat IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b és 1991/a feldolgozásai alapján állítottuk össze.

A SZAKMÁK MEGOSZLÁSA
AZ EGYES TÁRSADALMI RÉTEGEK KÖZÖTT 1707-BEN

A szakma megnevezése	gazda			Zsellér	Összesen
	törpe-	kis-	közepes-		
Borbély	1			1	2
Chirurgus	2				2
Csizmadia	5	2	3	3	13
Gombkötő				1	1
Kovács	2				2
Könyvkötő	1				1
Molnár	2				2
Ötvös			2		2
Szabó	5	3	2	1	11
Szappanos	2	4	2		8
Szűgyártó		1			1
Szűcs	4		1		5
Takács	3			2	5
Összesen:	27	10	10	8	55

Itt és a későbbi táblázatok esetében is csak azokat az iparosokat vetjük figyelembe, akiket valamilyen adófizetésre köteleztek. Nem szerepelnek tehát az összesítésben mindazok, akik valamilyen ok miatt mentesültek az adózás alól. Tehát biztosra vehetjük, hogy az iparosok száma nagyobb volt a jelzett időpontokban, mint amit az adólajstromok rögzítettek. Néhány figyelemre méltó következtetést ebből a táblázatból is le lehet vonni, bár szem előtt kell tartanunk, hogy a szabadságharc kelloz közepén, a várost ért több súlyos veszteség időpontjában mind a mezőgazdasággal, mind az iparral foglalkozók közül többen mentességet kaphattak az őket ért rendkívüli károsodások miatt. Az egyik figyelemre méltó tény az, hogy a háztartások 8,3%-a az iparból, illetve legalábbis részben az iparból élt meg. Ez az arány a korabeli mezővárosok állapotát tekintve viszonylag magasnak mondható. Arra is felfigyelhetünk, hogy nemes ember ekkor még nincs az iparosok között. További megjegyzésre érdemes tény, hogy az adózó zsellérek 9,5%-a ipart űzött, és ebből tisztességesen meg is tudott élni a fizetett adó mértékét tekintve. A gazdák különböző társadalmi csoportjai csaknem kivétel nélkül fellelhetők az iparosok

között, csupán a leggazdagabbak nincsenek jelen. Tény viszont, hogy a minimális vagyonnal rendelkezők közül került ki a legtöbb iparos.

XX. táblázat

AZ IPAROSOK MEGOSZLÁSA
AZ EGYES VAGYONI RÉTEGEK KÖZÖTT 1757-BEN

Mesterség	Nincstelen	Törpegazda	Kisgazda	Középgazda	Nagygazda	Összesen
Ács		1				1
Asztalos			6	1		7
Borbély		2	6		1	9
Csizmadia	2	8	27	6	1	44
Csutorás		2	1			3
Fafaragó	2	6	6			14
Fésűs	1					1
Gombkötő		3	6	1	1	11
Gyolcsos	1					1
Kásamolnár			1			1
Kerégyártó		1				1
Kovács		2	6	1	2	11
Kőműves	1	3				4
Könyvkötő		1	1			2
Kővágó	1					1
Lakatos	1	2	6		1	10
Mészáros	1	2	2			5
Molnár		3	2	3	1	9
Ötvös		1		1		2
Paplanos		1		1		2
Pintér		2	1			3
Sütögető		1				1
Szabó	1	6	10	3	1	21
Szjgyártó		2	4	1		7
Szappanos	1	4	2		8	15
Szűcs		3	6	8		17
Szűrszabó			2			2
Takács	1	3	16	4		24

Mesterség	Nincstelen	Törpegazda	Kisgazda	Középgazda	Nagygazda	Összesen
Üveges			1			1
Vadász		1				1
Varga		6	3	1		10
Varrónő	1					1
Összesen	14	66	115	31	16	242

A békés fejlődés fél évszázada során a város lélekszáma, gazdasági potenciálja és a lakosság igénye minden téren rendkívül sokat gyarapodott. Ennek illusztrálására az adózásnál figyelembe vett mesterek száma feltétlenül megbízhatóbb jelzés, mint az időközben megalakult céheké, hisz az önálló szervezet kiépítése nemcsak a társadalmi igényt nagyjából követő mesterek számától, hanem több más jogi előfeltételtől és gazdasági érdektől is függött.⁵¹⁷ (L. XX. táblázat.)

Az iparosok számszerű növekedése csaknem olyan ütemet jelez, mint a lakosság szám szerinti gyarapodása. Ez több tényezőre vezethető vissza. Az első és legfontosabb mindenképpen az, hogy a lakosság fizetőképessége és az iparcikkek valamint a különféle szolgáltatások iránti igénye rendkívüli módon megnőtt. E téren feltétlenül gondolnunk kell arra, hogy a városba érkezők aránytalanul nagy része cselédként, csaknem földönfutó zsellérként, jobbik esetben vagyontalan mesterlegényként jött a városba. Itt viszont a szorgalma révén, elég könnyen tudott a maga számára megfelelő anyagi bázist teremteni. Már önmagában a mesterségek szám szerinti növekedése, a 13-ról 32-re történő gyarapodása is azt érzékelteti, hogy a mind nagyobbra duzzadó mezőváros lakossága nemcsak mennyiségét tekintve növelte vásárlóképességét, hanem azt is, hogy egyre differenciáltabb igények jelentek meg viszonylag széles társadalmi háttérrel. A 44 csizmadia, a 21 szabó, a 24 takács, a 11 kovács, a 10 lakatos stb. önmagában is jelzi, hogy mind a termelésen belül, mind a legalapvetőbb szolgáltatások terén nagyságrenddel nagyobb lett a kereslet, mint egy fél évszázaddal korábban. A 11 gombkötő, a könyvkötők, az üveges, a fésűs, a csutorás, a sütögető stb. jelenléte pedig azt érzékelteti, hogy a városiasabb, a divatot jobban követő ízlés folyamatosan formálta a lakosság mind szélesebb körének igényét.

A kézműipar gyors növekedését a központi gazdasági intézkedések is több téren előmozdították. Az 1723. évi CXVIII. t.c. arra utasította a központi kormányzatot, hogy különféle kézműveseket hívjon be az országba. Az így beköltöző iparosok komoly kedvezményekhez jutottak, mivel számukra 15 évi adókedvezményt biztosítottak. Minden bizonnyal ezen kedvezmények is hozzájárultak ahhoz, hogy Kecskeméten megszorodott a német nyelvű iparosok száma.⁵¹⁸ Természetesen

⁵¹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 224-225.

serkentően hatott az a tény is, hogy a városban csaknem folyamatosan tartózkodott igen jelentős, nagyobb részt német nyelvű katonaság, amelynek ellátásához megfelelő számú iparosra feltétlenül szükség volt. Ezek a kézművesek kétségtelenül nemcsak a számszerű növekedést segítették elő, hanem a minőség iránti igényt is fokozták. Az is kétségtelen viszont, hogy ennek az árát is megkérték. Még a tanácsnokok is nem ritkán felszisszentek, oly erősen megnyomták tollukat a számlák kiállítása során: „A tizedekben, ha a kovácsok maguktól obveniálandó adóért azon tizedbeli kocsihoz és lovakhoz kívántató kovácsolást ha felvállalnának, igen jó volna, mivel a német kovács a beadni szokott auszsigliban annyit tészen fel, hogy irtózik az ember tőle.”⁵¹⁹

Mária Terézia azon törekvése, hogy a céheket és azok szolgáltatásait a régi színvonalra emelje, kétségtelenül hozzájárult a városon belüli ipar fejlődéséhez is. Az uralkodása alatt újrafogalmazott céhlevelek, ha részben korlátozták is a céhek életét, a vallásosság ápolása a mai ember számára indokolatlannak is tűnik ilyen keretek között, kétségtelenül hozott pozitív eredményeket is. A XVIII. század második felében részben a háborús terhek miatt, részben pedig a rendi törekvések érvényesítésének növekedése, nem ritkán jelentős sikere miatt a mezővárosok fejlődésében megtorpanás észlelhető. Ez érthetően kihatott a kézművességre is. Bár a következő negyed század további figyelemre méltó fejlődést érzékeltet Kecskeméten, ez a számszerű gyarapodás, miként később erre majd utalni is fogunk, nem az egyöntetű fejlődés kifejezője.⁵²⁰ (L. XXI. táblázat.)

A céhes ipar mind jobban kibontakozódó válsága a mezővárosokon belül ezekben az évtizedekben még nem érhető még igazán nyomon. Ezt igazolja az is, hogy az iparosok számszerű növekedése nagyobb, mint a lakosságé. A közel negyed század alatt a mesteremberek száma 179%-os, a lakosságé pedig csak 136%-os növekedést jelez. Ez tehát azt is jelenti, hogy a lakosság ellátottsága minőségileg is feltétlenül javult. A mesterségek tovább differenciálódtak: a korábbi 32-vel szemben 47-et rögzítettek, igaz, hogy közéjük vették a kertészt és az orvos éppúgy, mint a patikáriust és a tapasztót is. Az egyes szakmákon belül érthetően erősen eltérő a mesterek száma. Igen nagy azon foglalkozások csoportja, amelyeken belül csak 1-2 mester tudott a városban megfelelő mennyiségű munkát találni. Ezek egy része talán nem is igazán nevezhető iparosnak: tapasztó, vásznas, vadász. Ugyanakkor több mesterség változatlanul népes. Tizenegyhűsz iparos dolgozott a gombkötő, a lakatos, a molnár, a szappanos, a szíjgyártó és a varga szakmákban. Még több mestert (21-30) vettek számba az asztalosok, a sokirányú munkát végző faragók és a vargák között. A legnépesebbek a szabók (37 mester), a takácsok (49 mester) és a csizmadiák (78 mester) voltak.

⁵¹⁸ SZABÓ László: 1933. 24.

⁵¹⁹ XV. 9. Az 1750. április 18-i tanácsülés jegyzőkönyvének anyagából készített kivonat.

⁵²⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 296-297.

AZ IPAROSOK TÁRSADALMI MEGOSZLÁSA 1780 UTÁN

Mesterség	Zsellér		Gazda				Össze- sen
	nincs- telen	törpe- gazda	törpe- gazda	kis- gazda	közép- gazda	nagy- gazda	
Ács				1			1
Asztalos	4	3	8	8			23
Bodnár	1		2	1			4
Bognár			3	1			4
Borbély		2	2	2			6
Csizmadia	13	5	38	19	3		78
Esztergályos	1						1
Faragó	8	3	14	2			27
Fésűs	1						1
Gombkötő	3		6	4	1		14
Gyertyaöntő				1			1
Harangozó			1				1
Hentes			2				2
Kalapos	1						1
Kaszakészítő				1			1
Kertész			1				1
Késes	1			1			2
Kézműves (?)			1				1
Korsós			2				2
Kovács			15	5	3	1	24
Kőműves	3	1	2	1			7
Könykötő	1		2	2	2		7
Kötélgyártó	1		2				3
Lakatos	4	2	7	7			20
Mészáros			1	1			2
Molnár	1	2	5	5	1		14
Orvos	1						1
Ötvös	2		1				3
Paplanos	1		6	2			9
Patikus			1				1

Mesterség	Zsellér		Gazda				Össze- sen
	nincs- telen	törpe- gazda	törpe- gazda	kis- gazda	közép- gazda	nagy- gazda	
Pintér	2	1	1	1			5
Puskaműves			1				1
Rézműves	1						1
Rostakészítő		1					1
Süveges	1		2				3
Szabó	8	1	10	15	3		37
Szappanos	1	1	1	8	1	2	14
Szjgyártó	2	1	5	3		1	12
Szűcs	1	1	7	10	1	2	22
Szűrszabó		1	2	1		1	5
Takács	4	2	26	17			49
Tapasztó	1						1
Tímár		1					1
Vadász	1						1
Varga	2	1	9	5			17
Vásznas			1				1
Összesen:	71	29	187	124	15	7	433

A céheknek a belső szakmai mozgást, gazdasági fejlődést gátló szerepe a század végén egyre nyilvánvalóbb lett. Birodalmának megreformálására törekvő kalapos királyunk, II. József a rá jellemző következetességgel kívánta ezt az ellentmondást is felszámolni. Ezért 1785-ben rendeletben szüntette meg ezt a szervezetet. Halála után az 1790/91-es országgyűlés a rendi kiváltságokat védelmezve sorra számolta fel azokat az előremutató intézkedéseit is, amelyek kétségtelenül a polgárosodást és ezen keresztül a gazdasági fejlődés egészét szolgálhatták volna. A régi keretek visszaállítása ellenére a céhek nem tudták betölteni azt a szerepet, amit a korábbi évszázadokban nekik szántak. A mesterséges életre keltés és életben tartás csak arra volt jó, hogy a rendi kiváltságok birtokosai még néhány évtizeden át némi hasznot tudtak húzni ügyeik irányításából. A megállíthatatlan hanyatlást nem tudták ellensúlyozni az újabb és újabb központi és helyi rendeletek sem.

A Helytartótanács 1805-ben rendelettel szedette be a céhek szabályzatát. A velük kapcsolatos reformok 1813-ban kezdődtek el. Ennek során 1815-ben Kecskeméten is összegyűjtötték a cégleveleket, és ezek másolatát megküldték a vármegyének. A céhek anyagi áldozattól sem riadtak

vissza, hogy mielőbb megkapják a megújított articulusaikat. A földesúri jóváhagyások és a megyén elvégzendő procedura miatt ez a folyamat évenként át tartott. A tímárok már 1817-ben megkapták Koháry Ferenc jóváhagyását, de a vármegye csak 1825-ben hirdette azt ki. A szűcsök még szerencsésebbek voltak, mert az övéket már 1820-ban közzétették. Ugyancsak 1817-ben kapták meg levelüket a molnárok, akik el tudták érni, hogy már a következő évben a vármegye is elismerje azt. A lakatosokét csak 1818-ban, a szabó céhét 1824-ben, az asztalosokét pedig 1826-ban erősítették meg. Legtovább kellett várniok az ácsoknak és a kőműveseknek, akiknek a szabályzatát 1827-ben fogadták el és 1828-ban publikálták azt.⁵²¹

A céhes kötöttségek fellazulásához a jelzett igazgatási bonyodalmak, ellentétes irányú rendelkezések feltétlenül hozzájárultak. Egyre nehezebb lett érvényt szerezni a különböző kiváltságoknak, előjogoknak. Mind nagyobb lett azon mesterek száma, akik nem kívántak egy céh keretei között dolgozni, annak életében részt venni. Évről-évre nőtt azoknak a száma, akik sohasem tettek mestervizsgát, mégis folyamatosan dolgoztak. Talán a legfeltűnőbb volt ez az eljárás a szűcsöknél, akik 1830-ban azt panaszolták, hogy nem kevesebb, mint 93 egyén űzte a mesterséget a céh keretein kívül. Közeli hasonló nagyságrendű panaszokkal keresték meg a magisztrátust az asztalosok, az ácsok, a faragók, és a molnárok is.

A fejlődés tényleges útját kénytelen volt követni a törvényhozás is. 1840-ben erősen korlátozták a céhek befolyását a kézműiparon belül. Mester vagy legény nemcsak az lehetett, aki valamely céhbe tartozott. Ez a törvény egyértelműbbé tette és főleg meggyorsította a céhek pusztulását. Az 1851. évi helytartótanácsi rendelet és az 1859-es nyílt parancs csak betetőzése volt annak a folyamatnak, amely már a XVIII. század végén indokoltta tették II. József ezirányú rendeleteit.⁵²²

A város kézműiparára vonatkozó adatok egyébként távolról sem sugallnak súlyosabb válságot. Nemcsak a mesterek számának alakulása, hanem a mesterségek kereteinek bővülése is egyfajta kiegyensúlyozottságot érzékeltet. A mesterségek száma, amely 1780-ban 47 volt, 1840-ben 56-ra emelkedett, majd 1849-ben 60 lett. Míg a falusi és a mezővárosi céhek általában csak az elemi ipari szükségletek kielégítésére vállalkoztak (ács, kőműves, lakatos, bognár, kovács stb.), illetve csak a legalapvetőbb szolgáltatásokat tudták nyújtani, (molnár, szabó, szűcs, tímár, szíjgyártó stb.), Kecskeméten a reformkorban néhány olyan mesterség is meghonosodott, amelyek már városiasabb igényekről árulkodtak: szobafestő, orgonakészítő, cukrász, ezüstműves stb. Mivel a mesterséget űzők száma és a mesterségek félesége is feltétlenül jellemző egy városra, és rendelkezésünkre álló adatok e téren igen hézagosak, célszerű a korábbi lajstromokat újabbakkal kiegészíteni.⁵²³ (L. XXII. táblázat.)

⁵²¹ SZABÓ László: 1933. 26.

⁵²² SZABÓ László: 1933. 26-27/i

⁵²³ Az adatsor az 1828-as országos összeírás adatainak feldolgozásával készült. A szerző

AZ IPAROSOK MEGOSZLÁSA 1828-BAN

Iparág	Számuk	Vagyon rétegződés			Segédek száma		Egyéb alkalmazott	
		Jobbágy	Zselér	Ház nélküli zsellér	Egy fő	Kettő fő	Szolga	Szolgáló
Ács	22	3	14	5				1
Aranyműves	2			2				
Asztalos	18		13	5				
Bádogos	1		1					
Borbély	1			1				
Cipész	56	2	36	18	2		2	1
Csizmadia	21	1	15	5				
Cukrász	3		2	1	1		1	1
Esztergályos	1			1				
Fazekas	3		3					
Fésűs	3		3		1			
Gombkötő	3			3				
Kádár, bognár	3		3					
Kalapos	5		5		1			2
Kávéházas	1			1			1	1
Kerékgyártó	21	2	17	2				1
Kesztyűs	1			1				
Kovács	27	6	19	2	2	1	1	4
Kőműves	1		1		1		1	1
Könyvkötő	2		2					1
Kötélverő	6	1	3	2				1
Lakatos	23	2	16	5	2			
Mázoló	2		2		1		1	2
Mészáros	4	1	2	1	3		1	1

merőben más célokat követett a nagyon alapos statisztikai összeállítás során, mint amit korábbi hasonló táblázatok jeleznek. Néhány szempont hiányzik itt, viszont az adatgyűjtés több igen hasznos adatsor megjelenítését tette a szerző számára lehetővé, amit a feldolgozás későbbi fejezeteiben is hasznosítani lehet. H PÁLFY Ilona: 1935. 390-391.

Iparág	Számuk	Vagyoni rétegződés			Segédek száma		Egyéb alkalmazott	
		Jobbágy	Zsel-lér	Ház nélküli zsellér	Egy fő	Kettő fő	Szol-ga	Szol-gáló
Molnár	20	2	13	5	1			
Nyerges	1			1				1
Órás	1			1				
Pék	2	1	1			2	1	2
Puskaműves	2		2					1
Rézműves	3		1	2				
Sörfőző	1		1				2	2
Szabó	38	6	23	9	5		1	6
Szűrszabó	11	5	4	2			1	1
Szappanos	1		1				1	
Szűjgyártó	8	1	5	2				1
Sítakészítő	3		1	2				2
Szűcs	22	1	16	5	1		2	2
Takács	41	5	29	7			2	2
Tímár	19	2	15	2			2	3
Üveges	1		1					1
Összesen:	404	41	270	93	21	3	20	41

Hangsúlyoznunk kell, hogy az országos összeírás során az iparosok közé csak azokat vették nyilvántartásba, akiket a céhek a mesterek közé bevettek. Valójában a mezővárosokban lényegesen nagyobb számban űzték az egyes mesterségeket részben olyanok, akik kitanulták ugyan a szakmát, de valamilyen ok miatt nem tudták megszerezni a mesterlevelet, részben pedig az ugyancsak jelentős számban lévő kontárok.⁵²⁴

⁵²⁴ Csaknem elképzelhetetlen, hogy a különféle mesterségek számában olyan rendkívüli ingadozás jelentkezett volna, mint amit az 1828-as országos összeírás alapján gondolhatnánk. Nyilvánvaló, hogy a terminológia tért el igen erősen az országos és a helyi összeírások alkalmával. Ez esetben is azt mondhatjuk, hogy a helyi nyilvántartás állt közelebb a valósághoz. Az országos összeírás során az adó összegének csökkentése érdekében a számok kisebbitése volt az érdek. Csányi János feldolgozása során pedig a város fejlettségét, iparosodottságát kívánta többek között dokumentálni, ezért a kontárok és a mesterek közötti pontos megkülönböztetést minden bizonnyal mellőzte.

KECSKEMÉT IPAROSAI A JÖVEDELMI ADÓ
ÖSSZEÍRÁSÁBAN 1851-BEN

Foglalkozás	Összeg (forintban)							Össze- sen
	0-50	51- 100	101- 200	201- 500	501- 1000	1001- 2000	2001- 5000	
Asztalos		14	9					23
Asztalos kontár	7	1						8
Bádogos		1	1					2
Bognár	2	17	6					25
Bognár kontár		6						6
Borbély		2	1					3
Cipész	2	9	4					15
Cukrász			1					1
Csizmadia	24	74	35					133
Ekekészítő	1							1
Ezüstműves		2						2
Esztergályos		3						3
Faragó	1	1						2
Festő (szoba-)	2	3	1	2				8
Fésűs		2						2
Gombkötő	1							1
Gyógyszer- rész		1	3		1			5
Gyorskocsis		1						1
Hentes	24							24
Iparosnő		1						1
Juhszékes	9	1						10
Kalapos		7	2					9
Kádár	4	4						8
Kályhás	1							1
Kárpitos		1						1
Kártya- készítő		1						1

Foglalkozás	Összeg (forintban)							Össze- sen
	0-50	51- 100	101- 200	201- 500	501- 1000	1001- 2000	2001- 5000	
Keményítő				1				1
Kémény- seprő				1				1
Késes		2						2
Kovács	2	19	20					41
Kőműves	6	13	11	1				31
Könyvkötő		3						3
Kötélverő		5						5
Lakatos	9	13	8					30
Malmos gazda	3	11	4					18
Mérnök		1	1	1	1			4
Mészáros			2	1				3
Mézes- kalácsos				1				1
Molnár		23	10					33
Nyomdász				1				1
Órás		1						1
Orgona- készítő			1					1
Orvos		4						4
Ótvös		1						1
Pék				3				3
Pintér			1					1
Posztónyíró			1					1
Rézműves		1	1					2
Rostás			1					1
Seborvos		1						1
Sapkás	1	1	1					3
Serfőző							1	1
Sütőmester	1	1	1					3
Szabó	17	41	8					66
Szabó (női-)	1		2					3

Foglalkozás	Összeg (forintban)							Össze- sen
	0-50	51- 100	101- 200	201- 500	501- 1000	1001- 2000	2001- 5000	
Szappanos			3					3
Szatler		1						1
Szeszgyáros			1					1
Szűjgyártó	4	8	7					19
Szítás		1						1
Szűcs	8	29	15					52
Szűrszabó	3	3						6
Takács	8	55	6					69
Talicskás		2						2
Tímár	6	10	16					32
Üveges		1	1					2
Vattakészítő		1						1
Nincs jelölve			1		1			2
Összesen:	147	404	186	12	3	0	1	753

Merőben más szempontok alapján keletkezett 1840-ben az alábbi lajstrom, amelyet a város egyik tanácsnoka állított össze a közigazgatás rendelkezésére álló adatok alapján. „Jelenleg van Kecskeméten 310 csizmadia, 120 ruhaszabó, 28 szűrszabó, 147 vászontakács, 104 szűcs, 38 tímár és cserzővarga, 36 ács és kőműves, 63 molnár, 26 bodnár, 4 kádár, 30 asztalos, 20 szűjgyártó, 52 kovács, 47 lakatos, 4 kolompár, 3 rézműves, 2 bádogos, 2 ötvös, 4 puskaműves, 2 késcsináló, 2 gylcs festő, 4 mézeskalácsos v. bábsütő, 4 kötélgyártó, 1 kapcakötő, 8 cipővarró, 1 esztergályos, 6 gombkötő, 10 kalapos, 3 fésűs, 3 rostacsinaló, 3 könyvkötő, 2 órás, 8 gerencsér, 12 téglá és cserépegető, 4 szappanos, 5 sütőmester, 2 nyerges, 2 üveges, 2 írhakészítő, 4 divatárusnő, 8 főkötővarrónő, 1 kesztyűs, 1 szegkovács, 1 mázsakészítő, 3 köszörűs, 1 kéményseprő, 1 szeszégető, 1 szobafestő, 1 orgonacsinaló, 1 keményítő, 10 talicskacsinaló, 2 olajsajtoló, 8 mézárós, 12 hentes, ... akik nemcsak a helyi szükségletre termeltek ... hanem nagyobb része az ország számos vidékinek vásárait is ellátja készítményeivel ...”⁵²⁵

Tekintettel arra, hogy az iparosokra vonatkozó adatoknak eléggé szűkében vagyunk, célszerű az eddigi felsorolásokat még egy újabbal zárni. Annál is inkább, mivel ennek adatait az ipar jövedelmezőségének vizsgálatakor és a város társadalmának felvázolása során is hasznosítani lehet. Ez a nyilvántartás 1850-ben készült, de tekintettel a szabadságharc

⁵²⁵ CSÁNYI János: 1840. 79.

és az azt követő megtorlások terheire, nem haladhatta meg a 40-es évek átlagát az iparosok jövedelme.⁵²⁶ (L. XXIII. táblázat.)

B/ A céhek belső élete

a/ A magisztrátus hatósági szerepe

A mezővárosi céhek működésük során mind több területen kénytelenek voltak tudomásul venni a központi közigazgatás és a földesúr hatalma mellett a helyi közigazgatás akaratát is. E téren több tényező is ellenük dolgozott. Elsődlegesen a rendi állam központosító törekvéseit kell kiemelnünk, amely igyekezetet a felvilágosodott abszolutisztikus célok még inkább felerősítettek. Ezzel néhány tekintetben összhangban állott a földesurak szándéka is. A mezővárosok mindenekelőtt azért tudták befolyásukat a céhekre kiterjeszteni, mivel azok a háborúk során ismétlenül súlyos csapásokat szenvedtek, illetve legtöbbször a helyi közigazgatás újjászervezése után jelentek meg a falvakban, mezővárosokban igencsak kiszolgáltatott körülmények között. A XVIII. század során a hatalmas belső migráció miatt a legtöbb mezőváros kénytelen volt egyfajta szűrőt alkalmazni a betelepülőkkel szemben. Ennek leghatékonyabb formája a lakhatási engedélyek megszerzésének különféle feltételekhez történő kötése volt. Míg a század első felében Kecskeméten a mesteremberek viszonylag könnyen szereztek lakhatási engedélyt, a század második felében ezt mind szigorúbb feltételekhez kötötték. 1790-ben a tanácsi határozat értelmében a „Mesterlegények tömeges megjelenésük és itteni letelepedésük végett a céhek megkerestetnek.” A fokozódó konkurrencia miatt a céhek egyre inkább elzárkóztak az újabb ellenlábasok megtűrésétől.⁵²⁷ Nem változott a helyzet a következő évtizedek során sem. Ivó András halasi születésű csizmadia legény 5 éven át dolgozott a városban, tanulta mesterségét. Végül itt szeretett volna letelepedni, de „mivel a városban a csizmadia mesterek rendkívül elszaporodván”, kérését a céhek és ennek nyomán a magisztrátus elutasította.⁵²⁸ Bár kétségtelen, hogy egy céh megalakulásához a földesúr beleegyezése és a központi kormányzat hozzájárulása volt szükséges, de az út a helyi közigazgatáson át vezetett hozzájuk. Ezért a tíz főből álló gombkötő mesterek csoportja is a kecskeméti tanácshoz fordult 1743. december 5-én, kinyilvánítván szándékukat, hogy céhet akarnak létrehozni.⁵²⁹ Ugyanígy jártak el a takácsok 1766-ban, akiknek engedélyezték, hogy mesterségüket a privilégium megszerzéséig is gyakorolhatják. Ugyancsak a tanács döntött a kőművesek ügyében is 1778-ban: „Az itteni kőművesek nem lévén oly állapotban,

⁵²⁶ 1609. m/ 1850-1851.

⁵²⁷ IV. 1504. b/ 76. 478.

⁵²⁸ IV. 1504. b/ 1808-1809. 970. tsz.

⁵²⁹ XV. 22. Szilády I.

hogy céhet állíthassanak”, a tanács elrendelte, hogy maradjanak korábbi állapotukban.⁵³⁰

Miként már utaltunk rá, mind Mária Terézia, mind II. József rendeletileg is egyengetni kívánta az utat a szabadabb és gyorsabb ipari fejlődés előtt. Ezért hoztak több intézkedést a gátló tényezők korlátozására. Ezzel a központi törekvéssel állott összhangban a helyi magisztrátus azon törekvése, hogy több esetben a céhek belügyeibe is beavatkozzon. Nemcsak szervezeteik létrejötténél bábáskodott vagy gáncsoskodott, hanem már a működő szervezetekbe történő bejutást is ellenőrizte, illetve befolyásolta. Amikor a lakatosok nem akarták a céhükbe Zsákai Jánost felvenni, a tanács döntött: „Az nem határos, hogy gyalázatos nemzetiségű, hanem mint adózót kell tekinteni.”⁵³¹ Hasonlóképpen járt el 1757-ben Nagy András esetében is, akit a céh akarata ellenére is felvétellett.⁵³² Ugyancsak a tanácstól kellett engedélyt kérni műhely építésére is, miként ezt tette 1794-ben Klingert Antal kalapos mester.⁵³³

Közismert, hogy a konkurrencia elleni küzdelem egyik eszköze volt a céhek kezében a különféle anyagi terhek növelése. Ezzel szemben a XVIII. század derekán mind a központi hatalom, mind a földesurak általában határozottan felléptek. Ugyanez volt jellemző a magisztrátus eljárására is. Amikor 1743-ban a lakatos céh tagjai önhatalmúlag megváltoztatták szabályzatukat és a keresztlő után 30 krajcár helyett ennek háromszorosát, egy tallért követeltek, Koháry András gróf a 8 mestert 6-6 forintra büntette, ezen felül a városnak is kötelesek voltak 5 forint büntetést fizetni.⁵³⁴ A tanács is néhány évvel később egyértelműen tudatta a lakatos mesterekkel, hogy „az articulusoknak confirmatiojában az ... injuriátusok dolga az itt való magisztrátusnak reserváltatott.” Leszögezték ugyanakkor, hogy „a céhbe állás taxája úgy limitálódott, hogy incorporációért ... 30 forintnál többel ne tartozzanak. Remek készítésekor a beállónak szabad választása lészen, akár egy ebédet adni, akár 12 forintot.”⁵³⁵ Mivel pedig „kötelessége lévén a magisztrátusnak, hogy a szükségtelen költségeket regulázza”, nemcsak a céhbe lépni akarók kontójára történő ivászatot korlátozta oly módon, hogy „a köszöntő pohárt egy kermeczi arannyal s ne többel válthassa fel”, hanem úgy döntött, hogy „a céhben állítani kívánó s remeket készítő személy mellé innen túl látó mesterek ne rendeltessenek, minthogy attul semmi meritó nincs az ő privilegiumokban, hanem varrja a céhmesternél, vagy más rendeltetett helyen.”⁵³⁶

⁵³⁰ IV. 1504. b/ 76. 487-488. Hasonlóképpen jártak el több más céh esetében is.

⁵³¹ IV. 1504. b/ 474-475.

⁵³² IV. 1504. b/ 473-474.

⁵³³ IV. 1504. b/ 76. 162.

⁵³⁴ IV. 1504. b/ 76. 472. A pénzürtékek alakulására vonatkozóan I. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/a és 1986.

⁵³⁵ XV. 9. Tanácsülési jegyzőkönyvekből készült kivonatok. 1757. március 31.

⁵³⁶ IV. 1504 XV. 9. 1760. július 15., ill. június 30.

A városban letelepült mesterek a jogokkal együtt kénytelenek voltak vállalni a különféle kötelezettségeket is. Az országgyűlés és a megye által meghatározott összegekből rájuk jutó részt ugyancsak a magisztrátus határozta meg a mindenkire vonatkozó adókulcs alapján. Adóztak tehát személyük, jószágaik, házuk és mesterségük után egyaránt. A tanács döntései alapján kellett kivenni részüket a különféle közmunkákból, a hadsereg számára szóló szállításokból, beszállásokból egyaránt. 1758-ban a hétéves háború idején a szabók, a csizmadiák és a szíjgyártók kötelesek voltak 100 nyeret, 300 pár csizmat és 150 mundért elkészíteni a vármegye rendelete értelmében, amit a városi tanács be is hajtott rajtuk.⁵³⁷ A magisztrátus ugyanakkor lehetővé tette azt is, hogy egyes mesterek adójukat közmunkával törlesszék.⁵³⁸

A tanács hatáskörébe tartozott általában is a különféle mértékek ellenőrzése, de a céheken belül is megtették ezt. A takácsoknál hamis sing használata miatt voltak kénytelenek fellépni, a malmok esetében pedig az egyforma vékák és csuprok használata érdekében léptek közbe.⁵³⁹ A magisztrátusnak a céhekkal szembeni eljárása számos ellentmondást is rejtett magában. A lakosság érdekeit és a zavartalanabb ipari fejlődést szolgálta az a törekvése, hogy a céhek különféle kötöttségeit igyekeztek lazítani, sőt kiiktatni. Nem ritkán direkt beavatkozásuk is ezt a célt szolgálta. A túlzott gyámkodás ugyanakkor az önállóság, a kezdeményezés gyenge hajtásait is letördelte. Különösen ellentmondásossá vált a XIX. század elejétől az olykor már drasztikus beavatkozás.

1815-ben a város polgárosodó lakosságán belül a társasági élet új keretei jelentek meg. Ezek megnyilatkozási formái a megfelelő előzmények és főleg az igazán értelmes célok hiányában nagyobb részt külsőségekben merültek ki, a szórakozás nem mindig emelkedett formáit követték. Tekintettel arra, hogy alapvetően a szórakozásra koncentráltak, és a túlbuzgó református prédikátor személyét is kikezdték, mind az eklézsia, mind a közigazgatás részéről erőteljes támadás érte, és az értetlenség végül felszámolásukhoz vezetett.⁵⁴⁰ A koncentrált támadás kihatott a céhekre is. A magisztrátus a túlbuzgalom során a céhek önszerveződésének pozitív kezdeményeitől is megriadva túlzott szigorral lépett fel. Ennek a hangulati hatásnak az eredménye többek között az 1816. február 19-én elfogadott városi statútum is, amely a céhek működését szabályozta. A szándék teljesen egyértelmű: „az efféle veszedelmes nyugtalanság magvában elfojtasék.” A céheket is több mint fél tucat béklyóval látták el. „1. A céhbeli comissarius úrnak híre nélkül soha és semminemű kifogás alatt céhgyűléseket tartani szabados nem lészen. 2. Az illető comissarius uraknak kötelességükben fog állani minden céhgyűlésen, ha csak attól őket valamely tetemes ok el nem fogná, jelen lenni. 3. Ha mindazonáltal comissarius

⁵³⁷ XV. 9. 1758. január 20.

⁵³⁸ XV. 9. 1750. április 18.

⁵³⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 41., illetve 282-283.

⁵⁴⁰ HORNYIK János: 1970.

urak a céhgyűlésben éppen meg nem jelenhetnének, azon esetet kötelesek lesznek a céhmesterek mind azon tárgyakat, melyeket a céhnek eleibe kívánnak terjeszteni, comissarius úrral írásban közleni, és azokat egyedül csak akkor terjeszthetik a céhnek eleibe, ha hogy a comissarius úr az eránt engedelmet adna. Azért is: 4. A céhmestereknek akár gyűlést hirdetni, akár pedig a gyűlésben valamely tárgyat felvetni a comissarius úrnak nyilvánvaló engedélye nélkül áristom vagy a környülállásokhoz alkalmazandó egyéb büntetések terhe alatt szabad nem lészen. 5. Minden céh végzéseiről protocollumokat tartani, a céhbeli comissarius úr pedig a jóváhagyott végzéseket aláírni köteles oly nyilvánvaló megjegyzéssel, hogy semmi olyas, mely a comissarius úr által aláírva nem volna, céh végzéseinek nem tarthatnak. És ezért: 6. Akár mely tárgy is, mely a céhnek protocollumába béiktatva és a comissarius úr által aláírva nem volna, a céhek nevében elől nem mozdítódhatik. És ha efféle eset történne, annak kezdője eránt szoros nyomozódást tétetvén, az ki ezen rendelés ellen vétkezni tapasztaltatván érzékenyen fog megbüntettetni. 7. A céhek rendes gyűlésein kívül több vagy kevesebb mesterembereknek akármely tanácskozás végett leendő öszvegyűlések a legkeményebb büntetések alatt tilalmaztatik. Szabadságban állván egyéb eránt is minden egyes lakosnak sérelmei egyaránt az ezen tanácsához vagy más illen helyen lehető folyamodás.⁵⁴¹ Ezek alapján már nem lehet meglepő, hogy a magisztrátus a céh életén belül minden jelentősebb eseményt szemmel tartott.

A céhek belső válsága, egykori hatáskörüknek fokozatos elapadása ellenére néhány területen még tudtak újítani. Egyik, figyelemre méltó jelenség volt inkább létük, mint tevékenységük során, bizonyos anyagi alap felhalmozása. Létszámuk növekedése is arra készítette őket, hogy a reformkorban több céh önálló házat vásároljon. 1829. április 21-én a legnépesebb céh, a csizmadiák számára engedélyezi a tanács a házvételt vagy házépítést.⁵⁴² 1835-ben a „becsületes vékony szabó céhnek egy ház vételt” engedélyezett a magisztrátus. 1844-ben a helybeli magyar tímár céh folyamodott hasonló engedélyért, mivel a tagság olyan nagy mértékben megnőtt, különösen ha a legények is jelen voltak, hogy „hely szűke miatt eddigi szokás szerint tartani szokott céhmester szállásán” nem tudtak tanácskozni. A tanács azzal a feltétellel engedélyezte a ház vásárlását, hogy köteles a céh a házra kiszabott katonai beszállásolás terhet is vállalni, illetve ha a város olyan épületet épít, amelyben hasonló összejövétel tartható, kötelesek lesznek azt eladni.⁵⁴³

⁵⁴¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 178-180. 1816. február 19. A rendeletet 1838. január 26-án a tanács ismét megerősítette. IV. 1504. b/ 76. 488.

⁵⁴² IV. 1504. b/ 76. 551.

⁵⁴³ IV. 1504. b/ 62. 1844. január 15. 50.

A céhek virágkorából visszamaradt hagyományoknak megfelelő belső szervezet sok elemét fellelhetjük még a XVIII-XIX. század során is Kecskeméten. A céh legfőbb irányítója a céhmester volt. Néhány céh két mestert is választott. Ezek közé tartoztak a szűcsök, a szabók, az asztalosok, a takácsok és a molnárok. A kovácsok a XVII. században három céhmestert is választottak. A legtöbb céh különféle követelményekhez kötötte a mesterré történő megválasztást. A szabók 1660-tól való *articulusa* szerint csak házas embert lehetett céhmesternek megválasztani. Ugyanitt azt is előírták, hogy az egyik évben katolikust, a másikban reformátust kell választani. A vallási türelem előmozdítása értelmében a csizmadiáknak is a tanács 1742-es határozata értelmében a céhmestert és a kis céhmestert évenként ugyancsak felváltva a két vallás egyikéből kellett választaniuk. A XVIII. századtól a céhkomisszárius irányításával történtek a választások. A kovácsok Mária Teréziától 1773-ban kapott céhlevelében részletesen szabályozva volt a választás módja is. E szerint három jelöltet kellett állítani, és közülük választhatták meg mesterüket a legtöbb kapott szavazat alapján.⁵⁴⁴ Nem ritkán az egyes választások igen nagy feszültségek között zajlottak le, amit esetenként a vallási ellentétek is gerjesztettek. A szűcs céh 1800-ban tartott választásán olyan erős volt a két vallás hívei között az összeütközés, hogy a választást nem lehetett megtartani, és a tanács közbeavatkozását kérte a két fél.

A választások időpontja céhenként változott, de rendszerint valamely ünnepnapra esett. Az ötvös-, a szűcs- és a szabócéh Szent György napjához kötötte a ceremóniát. A takácsok korábban pünkösd, később az újesztendőhöz igazodtak. A szappanoscéh Vizkereszt napján, a tímárok január 10-én tartották a választást. A céhmester a választást követően esküt tett. Az eskü szövege néhány ponton eltéréseket is mutatott. A szappanosok pl. még külön polgári esküt is tettek a főbíró előtt. Az ötvös céhmester azt fogadta meg, hogy a szegényeknek és a gazdagoknak egyaránt igazságot fog szolgáltatni, a szabóké arra esküdött, hogy törvényes úton fog járni. A céhmesteri teendők elvállalása nemcsak megtiszteltetés, hanem kötelesség is volt, a megválasztás elől nem lehetett kitérni. A szappanos céh azal büntette a tisztséget elhárítót, hogy három napra megfosztotta a mesterség űzésétől.

A céhmester feladata igen szerteágazó volt: az egymás megbecsülése, a különböző villongások elhárítása, a céhgyűléseken a mesterek és a legények közötti rend fenntartása, az engedelmesség megkövetelése, mind terhes kötelességnek is minősülhetett. Feladatkörébe tartozott az inasfelvétel is. Az ötvösök megkövetelték tőle, hogy rendszeresen ellenőrizze termékeik minőségét. Parancsait utasításként kellett végrehajtani. A kovácsok hét forinttal büntették az ellenszegülőket, és ítéletével

⁵⁴⁴ Ezek az iratok sajnos a II. világháború során eltűntek, adataikat csak a szakirodalom őrzi.

szemben csak a város bírójához lehetett fellebbezni. Megkülönböztetett szerepet kapott a céh életében az atyamester, aki a legények képzésében, nevelésében járt elől. Ezért feddhetetlen magánéletűnek kellett lennie. Rendszerint az ő házánál gyűltek össze, és ő olvasta fel, magyarázta számukra az articulusokat. Ő gondoskodott a jövevény legényekről, hogy legyen kinél elhelyezkedniök. Hosszú időn át fontos szerepet kapott a látómester, aki a minőségre figyelt mind a műhelyekben, mind a piacokon eladásra szánt áruk esetében. Ő bírálta el a remekeket, tartotta figyelemmel a kontárokat. Tevékenységéért kisebb ellenszolgáltatásokat is kapott.

Sorrendben a jegyzőt kell említeni, aki vezette a céh könyveit a gyűléseken és kiállította a tanuló- és mesterleveleket, végezte a céh hivatalos levelezését.

Rangban az utolsó tisztség volt a szolgáló mester, aki rendszerint a fiatal mesterek közül került ki. Ő hívta gyűlésbe a mestereket a tábla körülhordásával, a céh parancsát végrehajtotta, az adósságokat begyűjtötte, a multságoknál felszolgált. Kötelessége volt még az ittas mesterek hazaszállítása is. E terhes tisztségtől igyekeztek megszabadulni, de csak jelentős pénzzel válthatták meg.

A végzett munkáért az egyes tisztségviselőket kisebb javadalmazás is megillette. A molnárok 1819-es számadáskönyve értelmében az öreg céhmester 15, a kis céhmester 15, a notárius 15, a két szolgáló mester 8-8 forintot kapott. Némely céhben újévkor is kaptak honoráriumot. A gyűléseken minden mesternek meg kellett jelennie, különben büntetést kellett fizetniök.

Több céh hetenként összegyűlt. A törvénytevő napot a főcéhmester házánál tartották. A gyűlések egyik legfontosabb elemét a szabályzat felolvasása jelentette, amelynek a jobb megismerését ily módon érték el. Az annak nem ismerése nem mentesítette a mestereket a büntetés alól. Az egyes céheken belül eltérő címen, de igen sok féle alkalommal kellett fizetni legénynek, mesternek különféle nagyságú összeget. Ezekből a céhládába komoly summák is összegyűlhettek. A céhládát három lakattal zárták, és a kulcsok a komisszáriusnál, a céhmesternél és az al-céhmesternél voltak. A céhládában tartották az összes fontosabb dokumentumot hitelesítő eszközöket. Itt volt található a céhlevél, a pecsétnyomó és a levelezés éppen úgy, mint a céh pénze. A legrégebb pecséttel a szabók rendelkeztek: 1585-ből. Csak néhány évvel volt fiatalabb a szűcsöké: 1591-es dátummal. A csizmadiákén 1656, a kovácsokén 1750, a takácsokén 1769, a lakatosokén pedig 1742 volt bevésve.⁶⁴⁵

Miként már utaltunk rá, a céhek egykori számottevő önállósága fokozatosan olvadt, és a különféle hatóságok gyámkodása mind egyértelműbbé vált. Ebből adódóan a formalitás vált meghatározóbbá a döntések

⁶⁴⁵ Miként már utaltunk rá, az egykor csaknem teljességében fennmaradt céhes iratok a II. világháború során eltűntek, így a kézműiparra vonatkozóan szinte kizárólag csak szörványadatok állnak rendelkezésünkre. Éppen ezért SZABÓ Lászlónak, a kecskeméti céhekre vonatkozó feldolgozása egyenesen forrásértékűvé vált. A céhek életére és szervezetére vonatkozó adatok nagyobb részét munkájából merítettük.

helyett, a céh sorsát érintő tetteket mind gyakrabban váltották fel a pótcselekvések. Talán a szervezeti élet jogi kereteinek őrzésénél is fontosabb volt a céhek számára a különféle érdekvédelem. Ezek hatékonysága, eredményessége közvetlenül is befolyásolta a mesterek és háztartásuk életkörülményeit. Az érdekvédelem tengelyében kétségtelenül a különféle monopóliumok megvédése állott. Ahány céh, szinte annyiféle ütközési lehetőség merült fel időről időre. A tanács gyakran nehezen megoldható helyzetekbe került. Ez történt 1758-ban is, amikor a különféle mesterek azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy tiltsa meg a görög kereskedők számára azon cikkek árusítását, amelyeket a városban is előállítanak. Tekintettel arra, hogy „mind s mind a városi lakosoknak tapasztalható fogyatkozások vagyon abban, hogy a mesterembereket, ha mikor valamit vásárolni akarnának, házaiknál keresni vagy nem érkeznek, vagy nem is találják. Annak okáért ezután minden mester emberek valakik azt kívánják, hogy az ő műveik a görögök által a piacon ne árultassanak, minden héten két napon, úgymint kedden és pénteken délig kirakodjanak, és limitáció szerint áruljanak. Melyet ha nem cselekszenek, azon művek árulására a görögök fel fognak szabadíttatni.”⁵⁴⁶

Tekintettel arra, hogy mindig is az egyik legnépesebb céh a csizmadiáké volt a városban, az ő érdekvédelmi kezdeményezéseikről maradt fenn az ezirányú források sajnálatos pusztulása után a legtöbb adat. Már a XVII. században több alkalommal ütköztek a kereskedőkkel és a kontárokkal. A város lakosságának ellátása érdekében a földesúr már ekkor elhárította érdekeik egyoldalú érvényesítésére tett kísérleteiket, kisebb teret engedve a kontárok működésének és a kellő választék megteremtése érdekében továbbra is engedélyezte a kereskedőknek, hogy szattyán csizmákat árusítsanak.⁵⁴⁷ A városban élő vargákkal szemben is kitarató harcot folytattak. 1749-ben még nyilván nemcsak Varga Mátyással, hanem több más versenytársukkal szemben is el tudták érni, hogy a tanács igen nagy szigorral lépjen fel. Őt ugyanis, mivel a csizmadiák privilégiumát megsértette, börtönre büntették és három társa vette ki kezességre, kötelezván magukat arra, ha az elítélt 15 napon belül nem fizeti ki a 12 forintos büntetést, maguk tesznek eleget a követelésnek.⁵⁴⁸

Nyilván ez az érdekütközés is mint annyi más a céhes keretek között, lényegében feloldhatatlanná vált, újabb és újabb kölcsönös vádaskodáshoz vezetett. A vargák a tanács határozataival szemben a város legnagyobb földesurához fellebbeztek jogaik megvédése érdekében. A Koháryak felügyelője, Sass Imre a vargáknak szolgáltatott igazat: „Bizonyos lévén az, hogy a nemes felső vármegyékben is a paraszt bakancsokat a varga mester emberek szokták készíteni, de csupán magok által készített bőrből. Karmazsinból és másféle bőrből való deli csizmákat pedig len a csizmadia mester emberek.” Ezért megtiltotta a csizmadiák

⁵⁴⁶ XV. 9. 1758. március 9.

⁵⁴⁷ XV. 22. Szilády: I. Koháry-levelek, 1677. december 25.

⁵⁴⁸ XV. 9. 1749. december 3.

számára, hogy mindaddig zaklassák a vargákat, míg céhszabályzatuk alapján ennek ellenkezőjét be nem tudják bizonyítani.⁵⁴⁹

Nemcsak a helyi, hanem a távolabbi városok iparosaival szemben is kénytelenek voltak fellépni, és megkísérelni a tanács támogatását igénybe venni. „A mi csizmadia mestereink exponálván, hogy őket áruló helyeikről pesti csizmadiák ugyan pesti vásárokon injuriore deturbálták, determináltak, hogy ordinarius főbíró uram pesti mesterektől világosan értse meg, mely expositio ha igaz leszen, fogunk orvosságot keresni a n. pesti magisztrátusnál.⁵⁵⁰ A szűkös adatok biznysága szerint helyi kontárok elleni harcuk során ütköztek még a cigányok kontárkodó csizmadiáival is.⁵⁵¹ A kenyérféltés bizonyos értelemben érthető is volt részükről, hisz számuk valóban rohamosan növekedett. 1792-ben a kontárok elleni támogatás kérésekor kiemelik, hogy már 124 mester úzte a városban az ipart, és a következő évben is a további szaporodásukat kifogásolták a tanácsnál.⁵⁵² A következő panaszuk nemcsak arra világít rá, hogy a XIX. század dereka táján a tanács mind kisebb mértékben nyújtott támogatást számukra, hanem arra is, hogy a céheken belül és a céheken kívül egyaránt fellelhető a mind szélesebb körű minőségi romlás: a csizmadia céh panaszolja, hogy „némelyek a csizmákat ócska subabórral bélelik ... már 1837-ben is panaszt tettek emiatt, de nincs foganatja.” A további hitelrontás érdekében azt javasolták, hogy Nagy Sándor mester társukat emiatt tiltsák el a gyakorlattól.⁵⁵³

A szabók ugyancsak népes céhe is kénytelen volt visszatérően hadakozni a kontárokkal. Velük szemben a kontároknál is lényegesen nagyobb konkurenciát jelentett az ügyes kezű asszonyok sora, akik minden biznnyal sok megrendeléstől fosztották meg őket. Köztük is a tanácsnak kellett igazságot tenni: „Valakik a mesterséget céhbéli mesterektől megtanulván felszabadultak, s kontárkodtak, meg fognak zaboláztatni. Akik pedig csupa természetbeli habilitásból, mint némely asszonyok és leányok szabó munkát tesznek, ne háborgattassanak, nem esvén az illeténi kontárok nevezete alá.”⁵⁵⁴ Érdemes felfigyelnünk arra, hogy a városi közigazgatás ekkor sem léptet életbe különösebben szigorú szabályokat, mivel a lakosság ellátása számunkra fontosabb volt a szűk szakmai érdeknél.

Mivel pedig a szabócéh a salamoni döntésben nem nyugodott meg, és újabb kérésekkel állott elő, a magisztrátus néhány évvel később már az önkényes értelmezés elkerülése érdekében pontokba szedve tette közzé rendeletét, amelyet célszerű teljes terjedelmében megismernünk, mivel a konfliktusok jellegére több figyelemre méltó kitélt tartalmaz: „A szabó privilégizált. céh és némely varró asszonyok között a fölsőség által is

⁵⁴⁹ XV. 9. 1760. március 24.

⁵⁵⁰ XV. 9. 1758. május 6.

⁵⁵¹ IV. 1504. b/ 76. 1774. április 29. 477.

⁵⁵² IV. 1504. b/ 76. 478.

⁵⁵³ IV. 1504. b/ 69. 1847. március 12. 244-245.

⁵⁵⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 85. 1774.

megegerősített azon tanácsi végzés értelmé felől, mely által az asszonyoknak olyan varrások tételére szabadság engedtetett, melyeknek végbe vite-lire a természetből alkalmatossá tétettek, szünet nélkül való villongás lévén, az egyik igen szoros, a másik pedig nagyon széles és tágas magya-rázatban kívánván venni, annakokáért, hogy az asszonyok se terjeszked-jenek adott engedelmeiken kívül, a szabó mesterek se zárják el engedett szabadságuktul, és ekképpen mind a czéhbeli privilégiumnak sértődése eltávoztasson, mind pedig ezen dolgokban a fölsőség rendelkezésének és sok versengésnek vége szakadjon, illendőnek ítéltük közöttük a következő rendszabást tenni, úgymint: 1-o. Pruszlíkot mindenféle len, kender és szőr matériából halháj nélkül, ha viaszkos vászon lészen is benne, szabad lészen az asszonyoknak készíteni, egyedül a teveször, tredroth, selyem és aranyvirágú matériák kivételével, melyekből munkálkodni teljességgel tiltatik. 2-o. Avitt selyem, vagy akárminemű materiából való munkálko-dás megengedtetik. Nemkülönb: 3-o. Mindenféle kötény varrásra sza-badság adatik. 4-o. Hasonlóképpen nyomtatott vászonbul, fél rásából és ezeknél olcsóbb materiákbul szoknyát is varrhatnak. 5-o. Kiroltozott akár-minemű szoknyát körülkeríthetnek és beszeghetnek. 6-o. Ezekben nem foglalt, szabók által akar férfinak, akar asszonynak vagy gyermeknek és leánzónak tételni szokott pénzért való varrások a k(irályi) privilégium ér-telméhez képest kontároknak szabott büntetés alatt az asszonyoknak til-tatnak, mely végzésünket, ha a felek vele meg nem elégszenek, a fölsőség bölcs ítélete alá alázatossággal terjesztjük.”⁵⁵⁵

A XIX. században újabb területen jelentkezett a konkurrencia, ami miatt a tanácsnál panasszal éltek, amelynek szövegét a rendkívül szegé-nyes forrásanyag miatt ugyancsak érdemes bővebben idézni: „a regement-nek szabója azáltal, hogy ő a publicumnak számára is dolgoztat és szabó legényeket határtalan móddal nagy rendetlenségben s szabadságban tart, mind a contribuens népnek, mind minekünk és céhünknek tetemes kára-ra és sérelmére vagyon, mert 1. Hat vagy több szabó legényeket csupán csak a lakosság számára készítenő munkák végett tartván”, akiknek ka-tonai szállást is biztosít, s akik nem is igazán igényesen dolgoznak. 3. „A szabadság nagy lévén, minden legényeink, sokszor a legjobb legényünk, bennünket elhagynak.” A 4. pontban azt panaszo-lják, hogy ezek a legények a vevőket is magukhoz csábítják. Végül azzal vádolják a mestert, hogy a legényeket korhelységre és rendetlenségre szoktatják. Kérik tehát a tanácsot, hogy annyi legény tartását engedélyezze számára, amennyi a katonai igények kielégítéséhez szükséges.”⁵⁵⁶

A szücsök is ismételten késhegyig menő harcot folytattak anyagi ér-dekeik megvédéséért. Legalábbis erre enged következtetni az a néhány adat, amely ezzel kapcsolatosan fennmaradt. 1744-ben céhszabályzatuk 6. és 7. paragrafusára hivatkozva azt kérték, hogy a tanács tiltsa meg a

⁵⁵⁵ XV. 22. Szilády Károlynak az 1775-1783. évi protocollumból való másolata. II. LXV. 1783. február 7.

⁵⁵⁶ IV. 1504. c/ 195. 1826.

görögöknek a mesterségükhöz tartozó termékek árusítását. Követelésüket a tanács azzal az érveléssel hátrította el, hogy a céhszabályok már 18 év óta érvényben vannak, és hasonló panasszal eddig még nem léptek fel.⁵⁵⁷ Ezzel az indokkal nem értvén egyet, korábbi sérelmeiket újabbakkal megtoldván, a pesti szücsöket hívták segítségül azzal az indokkal, hogy a céhszabályzatot a városban megsértik, „az görögök, arnoltság, ráczság, de kivált istentelen zsidóság” felvásárolják a különféle bőröket. Mivel a budai szücsceh egyetértő tiltakozása sem járt eredménnyel, a kecskeméti céh a földesurat kereste meg panaszával, hogy tőle nyerjen védelmet a kontárokkal és a kereskedőkkel szemben. Az ügyben végül is az úriszék döntött: Ennek értelmében nemcsak a szücsöknek, hanem a kereskedőknek is lehetett a termelőktől bőrt vásárolni egyenként is nemcsak kötésenként, azaz százasaival. Nem volt hajlandó az úriszék korlátozni a különféle portékák adásvételét sem. Azt ugyan megengedték, hogy a kontárokkal szemben fellépjenek, de leszögezték, ahogyan a szücsök vidékieknek is eladhatják áruikat, ugyanúgy vásárolhatnak a kereskedők is vidéken.⁵⁵⁸

A céheknek a mezővárosokban és falvakban mind jobban érvényesülő fejlődést gátló szerepét dokumentálja a szűrszabók 1811-ben megfogalmazott panasz: „némely fiatal mesteremberek új szabású, kerek, hosszú galéros szűrőket akarnának készíteni.” Mivel azt luxusnak tekintették, „az azokat viselőknél nemcsak káros, de veszedelmes is” azok készítését és árusítását megtiltották. Tehát a legrigorózusabban ragaszkodtak a régi, megszokott formákhoz, kizárva még a minimális módosításokat is.⁵⁵⁹

Több szempontból is figyelemre méltó az asztalos céh tagjainak 1847-ből való panasz, amely az 1840-es reform pozitív hatásának érvényesülését jelzi. A kontárok a városban igen elszaporodtak, azok a céhkiváltságok ellenére legényeket és inasokat tartanak, áruikkal az országos és hetivásárokon is megjelennek. Vannak, akik az 1 pengő forint remeklési díjat lefizetik, de remekelni nem hajlandók. A tanács a felsorolt panaszokra úgy reagált, hogy a kontárok kötelesek a vásárokon külön árulni, de a jelenlétüket nem tiltotta meg. Nem volt hajlandó általános tilalmat megfogalmazni a felhozott sérelmekkel kapcsolatban, hanem ragaszkodott a személy szerinti feljelentéshez.⁵⁶⁰

Esetenként a tanács teljesítette a céh kérését, ha azt kellően indokoltnak találta, és nem sértette intézkedésével a lakosság ellátását. 1826-ban, amikor a kötélgyártók azt panaszolták, hogy Klopka Péter, aki sem vándorlason nem vett részt, a mesterségben pedig járatlan, nincs letelepedési engedélye sem, ráadásul a helyi mestereknek az volt a véleménye, hogy „mi is ezen városban elegendő számmal vagyunk és

⁵⁵⁷ IV. 1504. b/ 76. 473.

⁵⁵⁸ IV. 1504. c/ 187.

⁵⁵⁹ IV. 1504. b/ 76. 482.

⁵⁶⁰ IV. 1504. b/ 69. 243-244.

vándorlásban is sokan vagynak helybeli születésűek”, kérésüket indokoltak találták.

A céhek ősi kötelezettsége volt az is, hogy az előzvegyült asszonyok vagy az árvák érdekeit megvédjék. Ezért gondosan vigyáztak arra, hogy az özvegy folytathassa férje mesterségét legények alkalmazásával. Ugyancsak természetesnek tartották azt, ha az özvegy valamely legényéhez férjhez ment, új férje a céh tagja lehetett. Ugyancsak felléptek annak érdekében, hogy a vándorlegények támogatására összegyűjtött pénzt különféle lakomázások alkalmával ne dorbézolják el, „hanem annak valamely része a keresztül utazó és munkát nem kapható legényeknek segítségére vagy betegségből való kigyógyulásra” a céhládában maradjon.⁵⁶¹

Célszerű még egy újabb területre felhívni a figyelmet, amely ugyancsak a szervezeti élet egyik komoly előnye volt. Ez főként a XIX. század elején vált igazán jelentőssé. Ez a közérdekű szervezett fellépés, illetve tevékenység elemi csapások jelentkezése idején. 1808 június 25-én a csizmadia céh elhatározta, hogy tűzvész alkalmával 150 legénnyel siet a város lakosságának megsegítésére, és arra kérte fel a többi céh tagjait, hogy csatlakozzanak eljáráshoz.⁵⁶²

c/ Vallási kötöttségek és kötelezettségek

A polgári forradalmakat megelőző évszázadokban az egyes egyházaknak olyan mérvű hatása, befolyása volt csaknem minden intézményre, szervezetre, amely napjainkban teljességgel szokatlan. Ez alól nem voltak kivételek a céhek sem. Mivel pedig az első céhek és az egész intézményrendszer létrejöttének idején a vallásos keretek, normák és szokások a magánélet csaknem egészét befolyásolták, érthető, hogy a hagyományokhoz szigorúan ragaszkodó céhszervezet a valláserkölcscsel és az ehhez kapcsolódó külsőségekkel, formaságokkal sem volt hajlandó szakítani. Bár ezek belső tartalma mind jobban megkopott, a formaságok egyre inkább kiürültek, mégis az ismételten megújított szabályzatokban továbbra is feltehetőek voltak.

A szokásjog által is szentesített követelmények nem csak egyszerű kinyilvánítások voltak. Amikor a kerékgyártók szabályzatukba bevették, hogy a céh minden egyes tagjának istenes és jó erkölcsös életet kell élnie, egész sor kötelezettséget is megszabtak, mind a vallásosság mind pedig a jótékonyság gyakorlásának keretként. Ezek egyébként kisebb eltéréssel minden céhben hasonló rendszerben és formában jelentek meg. A csizmadiacéhben a követelmények élén az istentiszteleteken való megjelenés volt a leginkább hangsúlyozott. De csaknem ugyanezt mondhatjuk el a tákácsokról, a kőművesekről és a többiekről is. Ezeket a formákat többen

⁵⁶¹ IV. 1504. h/2. 444-445.

⁵⁶² IV. 1504. b/ 76. 480.

komoly tehernek, vagy legalábbis zavarónak találták. Ezért jelentős számban voltak azok, akik nem tettek eleget ezeknek a követelményeknek, és ezért vált szükségessé a jelentős nagyságú anyagi-pénzbeli büntetés. A csizmadiáknál, a szűcsöknél, a kovácsoknál az istentisztelettől való távolmaradást egy font viasszal, a takácsoknál és a kőműveseknél 20 krajcárral büntették, ami kb. egy napi munkabérnek felelt meg. A vallásos tevékenységbe való aktívabb bekapcsolódás érdekében az egyes céhek saját templomi zászlót és gyertyát készíttettek.

A katolikus parokia vezetői ismételten felléptek a céhek ünnepontásai ellen. P. Telek József 1764 körül kifogásolta a magisztrátushoz írott levelében: „mivel pedig a kecskeméti céh beliek tegnapi jeles napon nem tsak elmulasztották az úr napi parancsolt processiót, hanem magukat ő felsége parancsolatja ellen” is vétettek. Még a protestáns iparosoktól is meg kívánta követelni a katolikus egyház ünnepeinek megtartását.⁵⁶³

A jámborság és a valláserkölc gyakorlása sajnálatosan nem zárta ki a türelmetlenséget és a gyűlölködést, ami több céh mindennapjához hozzátartozott, és évtizedeken át súlyos belső feszültségek kiindulópontja lett. 1760-ban a csizmadia céhen belül keletkezett súlyos ellentét, mivel a protestánsokat nem akarták bevenni, illetve amikor erre sor került, arra akarták őket kötelezni, hogy a katolikus vallás szabályait tartsák be. A takácsokat a szabályzat egyik articulusa arra kötelezte, hogy „akármilyen hitetlenek legyenek”, a római katolikus istentiszteleteken vegyenek részt. Szerencsére távolról sem minden céh járt el így. A kerékgyártók szabályzata valláskülönbség nélkül lehetővé tette a belépést. A szappanosok is csak azt kötötték ki, hogy az illető keresztény legyen. A XIX. században már azt mondhatjuk, hogy csak a törvényesen bevett vallások valamelyikéhez kellett tartoznia a céh tagjának. Szerencsésen liberalizálódott több korábban követett antihumánus szokás, előírás. A kerékgyártók pl. Kecskeméten 1802-ben szabályzatukba bevették, hogy „a bizonytalan születésű” gyerekek is tanulhatják a szakmát.

A magánélet minden mozzanatára kiterjedt a céh befolyása. Az inas szabadidejének eltöltésétől a legények szórakozásán át a mesterek családi életének minden fontosabb eseményénél jelen volt a szervezet. A kereszteléstől a temetésig szankciók és büntetések vezérelték, irányították a céh minden tagjának lépését. De nemcsak a katolikusok és a reformátusok között jelentkezett olykor komoly ellentét. Az ütközések fellelhetőek voltak a görögkeletiekkel és a zsidókkal is. Ezek az ellentétek annál inkább élesek voltak, mivel nemcsak a mesterség gyakorlása során felmerülő érdekek ütköztek, hanem az iparosok és a kereskedők érdekelletéi is jelentkeztek velük kapcsolatosan. Mindehhez hozzájárult még az is, hogy hosszú időn át mindkét felekezet hívei idegen állampolgárnak

⁵⁶³ IV. 1504. d/ 4/8 A páter indulatos levelében a tanácsot is megfedtte, és egyik határozatát, amelynek szövegét a piacon kifüggesztették, letépte, és arra akarta kényszeríteni a testületet, hogy a jegyzőkönyvből is töröljék az 1764. szeptember 4-i határozatot. Egyben azt is követelte, hogy az ünnepek megszegéséért kivetett pénz az egyháznak adják át.

minősültek, és csak a századfordulón oldódtak meg részben ezek a problémák. A görögök-szerbek már 1790-től teljes jogú tagjai lehettek ugyan a városnak, de a zsidók még a reformkor végén is csak külön engedéllyel vásárolhattak házat vagy egyéb ingatlant. Éppen ezért a görög kereskedők külön „compániába” szerveződtek.

A zsidó iparosokat sem fogadták be soraik közé a keresztények. Ezért 1844-ben külön folyamodványt nyújtottak be a városi tanácshoz, amit kisebb módosítással az el is fogadott. E szerint „egy jótékony egyletet kívánunk alakítani, mely a rend fenntartását, egymás iránt követendő kölcsönös segedelmezést, szűkölködő társaik s legényeik s tanítványaik ápolását tartalmazza”, amely 19 pontban foglalta össze a legfontosabb követelményeket. A helybeli zsidóság soraiban ekkor már 2 tímár, 2 szobafestő, 2 szabó, 2 pipaszerező, 1 szűcs, 1 bádogos, 1 cipész, 2 sapkás és 1 üveges található.⁵⁶⁴

2. A kézműipari termelés fontosabb területei

a / A termeléshez kapcsolódó mesterségek

A városban megtelepedett több tucatnyi ipar áttekintése csak megfelelő csoportosítás révén lehetséges. Elsőként célszerű azokat az iparágakat érinteni röviden, amelyek a termeléssel közvetlen kapcsolatban állottak, a különféle termelési eszközök, szerszámok készítését, javítását végezték.

A kovácsok a hódoltság korától kezdve az egyik meghatározói voltak a termelésnek. Számuk bizonyos ingadozástól eltekintve folyamatosan növekedett. Bár a több mint félszáz kovács tevékenysége nélkül csaknem napokon belül megbénult volna a város, mégsem mondhatunk semmi olyan különlegest munkájukról, ami csak Kecskemétre lett volna jellemző. Ugyanilyen fontos, de semmiképpen sem különleges munkát végeztek a bognárok, akik a közlekedési és szállítási eszközök gyártását végezték, a bodnárok és a pintérek, akik a szőlő és borfeldolgozáshoz szükséges eszközöket állították elő, a szíjgyártók, akik az igavonó jószágok számára a legfontosabb szerszámokat készítették stb. Itt kell legalább megemlíteni a kötélgyártókat, a lakatosokat, a puskaműveseket, nyergeseket is, akik fontos foglalkozás, illetve művelet számára készítették termékeiket.

A városban tehát gyakorlatilag minden olyan ipar fellelhető volt, amely a mezőgazdasági és a kézműipari termelés biztonságos működtetéséhez szükséges volt. Ezek a kézművesek viszont általában csak a helyi igényeket elégítették ki. Bár néhány mesterséget úzók áruikkal megjelentek a szegedi és a pesti vásárokon is, de a közvetlen környező

⁵⁶⁴ Ö KOVÁCS József: A zsidók szerepe Kecskemét polgárosodásában 1746-1867. 1990. 118.

településeken kívül kevés egyéb igényt tudtak kielégíteni. Olyan iparág, amely a város hírnevét komolyabban öregbíthette volna, ezekben az évtizedekben nem izmosodott meg.

b/ A malomipar kialakulása

A legjelentősebb iparágak a mezőgazdasági alapanyagok feldolgozására jöttek létre. Ezeken belül is kiemelt fontosságot kaptak a malmok, amelyek a több tízezres lakosú város folyamatos ellátását voltak hivatva biztosítani. Kecskeméten már a hódoltság alatt rendkívül fontossá váltak a szárazmalmok, mivel egyéb energiaforrás nem állott rendelkezésre, ugyanakkor a szállítás rendkívül drága és kockázatos is volt. Malmok működtetése e civis városban már évszázadok óta a polgárok egyik legtermészetesebb joga volt. Bár a magisztrátus a földesurakkal történt megegyezés és a taxa lefizetése révén jogosult lett a földesúri jogkörbe tartozó kocsmák, mészárszékek stb. működtetésére, a legrégebbi forrásaink is arra engednek következtetni, hogy nemcsak itt, hanem a „három város” mindegyikében a civisek különösebb megszorítások nélkül üzemeltethették szárazmalmaikat, majd később szélmalmaikat is. Nem arról van szó, hogy a város átengedte volna valamiféle bérlet keretében ezt a jogot magánszemélyeknek, hisz maga is működtetett malmokat.⁵⁶⁵

Az ország legnépesebb mezővárosának folyamatos ellátásához feltétlenül hozzátartozott a szükséges számú malom működtetése. Ezek a XVIII. század végéig csaknem kizárólag szárazmalmot jelentettek, azaz olyan gépezetet, amelyet lovakkal hajtottak meg. Egy-egy ilyen malom üzemeléséhez 3-4 lóra volt szükség, és három óránként váltották a lovakat.⁵⁶⁶ A malmok száma a lakosság gyarapodásával közel azonos mértékben nőtt. 1690-ben 34 adózónál 38 malmot írtak össze. A háborús évtizedek következtében közülük több elpusztult, vagy használhatatlanná vált, és 1707-ben mindössze 15 szárazmalomra vetettek ki adót. Ezt a rohamos csökkenést betetőzte a rációk 1707-es pusztítása, amikor egyetlen napon hét malmot égettek fel.⁵⁶⁷

Nem kedvezett működőképességük fenntartásának az sem, hogy a kurucok is két alkalommal a város elhagyására kényszerítették a város lakosságát. Tény, hogy még 1714-ben is változatlan a malmok száma.⁵⁶⁸ A század derekáig rendkívüli a fejlődés e téren is, hiszen ekkor a malmok száma csaknem elérte a 80-at. A következő évtizedekben a lakosság számának növekedése is visszafogottabbá vált, és minden bizonnyal fokozni tudták a malmok teljesítőképességét is. 1788-ban az egyik összeírás 96 malmot vett nyilvántartásba.⁵⁶⁹ Számuk a későbbi évtizedekben sem nőtt.

⁵⁶⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 292.

⁵⁶⁶ IV. 1504. c/ 189.

⁵⁶⁷ HORNYIK János: IV. 187.

⁵⁶⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 166.

A járgányos szárazmalmok mellett a XVIII. század végén egy újabb típus jelent meg. „Mentünk azután egy a Városon kívül levő száraz Malomnak (amely nyomó száraz Malomnak hivatik) megnézésére, a mely egy tsaponyólag álló nagy lapos keréktől hajtatik, melyen egy vagy két ökör felfelé menvén (azonban minthogy egy Tzövekhez van lántczal kötve, soha tovább nem halad) ez által a Kereket forgatja, a mely Keréknek allól fogai lévén, azok által a más kerekebe kapás így ezeket és ezekkel együtt a Malom követ forgásba hozza.”⁵⁷⁰

Kecskeméten kivételnek számított a járgányos malomnak emberi erővel történő meghajtása, de erre vonatkozóan is van adatunk. Gyöngyösi Györgyné vallotta férje halála után, amikor a tanács közmunkára akarta igénybe venni az alábbiakat: „én pedig magamra maradtam két árváimmal, akiket özvegységemben úgy tartottam, hogy minden nap az malmot úgy húztam, hogy sokszor a talpam alatt megállott a vér.”⁵⁷¹

A szárazmalmok teljesítő képessége érthetően erősen változott. Részenben a technikai megoldások, főként pedig fizikai állapotuk, elhasználódottságuk határozta ezt meg. Két olyan leírással rendelkezünk, amelyik pontos adatokat tartalmaz, és minden bizonnyal egy átlagos malomra érvényes is lehetett. Az egyik 1788-ból származik és vagy a kivethető adó meghatározásához szolgált amolyan szakértői véleményül, vagy a hadsereg ellátásának feltételeit térképezték fel: „minden három órában lehet egy szárazmalmon örleni egy pozsonyi mérő (vagyis két véka) búzát, 24 óra alatt pedig 16 véka búzát, és így összességgel 96 száraz malom 1376 véka búzát, vagyis 788 pozsonyi mérőt” képes feldolgozni.⁵⁷² A másik leírás 1849-ből való, amelyben a város főbírója azt kívánja bizonyítani, hogy a császári hadsereg teljesíthetetlenül nagy követelményeket támasztott a várossal szemben. „A reánk kivetett élelmezést phiszkai lehetetlenség... kiállítani... mert nekünk csak nehézvonatú száraz malmaink vannak..., de a phiszkai erőt tekintve egy malomba egy fogat ló nem örölhet meg többet 10 vékánál, melyből 2,5 mázsa liszt készül, és így a 65 malomba... 162,5 mázsa” liszt állítható elő.⁵⁷³ Csányi János főbíró ebben az esetben nyilvánvalóan a teljesítmények alsó határát vette alapul, és a malmok számát is azért jelezte a ténylegesnél kisebbnek, hogy a városra

⁵⁶⁹ Tizedenként is erősen eltérő volt megoszlásuk, de kétségtelen, hogy minden tizedben, tehát a belvárosban is fellelhetők voltak még a XIX. század elején is. Az egyes tizedek között egyébként igen nagy volt a szóródásuk: az elsőben 8, a másodikban 13, a harmadikban 14, a negyedikben 9, az ötödikben 19, a hatodikban 6, a hetedikben 18 és a nyolcadikban 8 került be a nyilvántartásba. IV. 1504. c/ 189.

⁵⁷⁰ Idézi BALÁZS György: 1986-87. 421. Más helyen azt írja: „csupán Hódmezővásárhelyen emlékezet szerint, tehát a XIX. század második felében fél tucatnál több taposómalom működött.” A meghajtással kapcsolatosan hozzáteszi még, hogy az ökör eleje egy sukka (33 cm) magasabb volt mint a hátulja, így vált lehetővé a kerék mozgása. BALÁZS György: 1988-89. 405.

⁵⁷¹ X. 22. II. Malom címszónál.

⁵⁷² IV. 1504. c/ 189.

⁵⁷³ Egy mázsa ekkor száz fonttal volt egyenlő, azaz kb. 56 kg.

nehezedő terhet valamiképpen csökkenthesse. Minden bizonnyal a való-
ság a két vélemény között helyezkedett el.⁵⁷⁴

A szárazmalmokat a XIX. század során a magisztrátus igyekezett a város központi részében fokozatosan felszámolni. Már a XVIII. század végétől csak a lakott területen kívül adtak ki általában engedélyt malmok építésére.⁵⁷⁵ 1815-ben az egyik leggazdagabb adófizetőjének, Csernus Mihálynak sem engedték meg, hogy a korábbi helyén újítsa fel malmát, hanem utasították, hogy azt a városból vigye ki.⁵⁷⁶ Egyébként a reformkorban mind több gazda törekedett arra, hogy birtokán, tanyáján malmot építhessen. A távolabbi pusztákon megszervezett parcellázások, a gabonatermesztés mind szélesebb körben történő elterjedése meg is követe-
telte, hogy a tanyák lakosságának ellátása érdekében az egyes pusztákon is épüljenek és működjenek malmok. Távolról sem teljes a következő felsorolás: Banó János Városföldön kívánt malmot építeni 1826-ban. 1832-ben a magisztrátus rendelte el, hogy Monostoron malmot kell építeni. Néhány évvel később Ferenczy József is ugyanitt kívánt malmot működtetni, de számára ezt nem engedélyezték. 1844-ben Szentkirály pusztán épült malom.

A malmok értéke a másfél évszázad során igen nagy mértékben megnőtt. Ezt nyilván részben a teljesítményük, a létesítés költségei és részben pedig működtetésük haszna indokolta. Bene András 1713-ban 75 talléron vásárolt egy szárazmalmot.⁵⁷⁷ A reformkorra mind a malmok teljesítőképessége, mind pedig az ára gyökeresen megváltozott. 1839-ben a 8. tizedben egy szárazmalmot a molnárnak szánt lakással együtt 6000 forintra értékelték. A 7. tizedben lakás nélkül egy másikat 4700 forintra.⁵⁷⁸ 1844-ben a monostori malmot 4980 forintért építették.⁵⁷⁹

Kecskemét földrajzi adottsága miatt a vizen épített malmok nem versenyezhettek a szárazmalmokkal. Tekintettel arra, hogy a Tisza-part egy része a város birtokában volt, néhány vízimalom működtetéséről is maradt fenn adatunk. Az egyik legelső ilyen adat 1750-ből való, amely szerint Szikrában a Tiszára telepített malomról esett szó.⁵⁸⁰ A következő adat alig néhány évvel későbbi: 1753-ban a tanács Tóth Tamás molnárnak engedte meg, hogy malmát az un. Tasi gáton felállítsa. 1754-ben Tatai Jánosnak engedélyezték vízimalom építését.⁵⁸¹ Legközelebb 1816-ban találkozunk hasonló engedély kérésével, amikor Králik József és Tóth András újkécskei lakosok számára engedték meg a Tasi gáton malom építését azzal a feltétellel, hogy attól évenként a város pénztárába 30 forintot tartoznak befizetni.

⁵⁷⁴ IV. 1604. VI. 53.

⁵⁷⁵ IV. 1504. b/ 76. 160., illetve 253.

⁵⁷⁶ IV. 1504. b/ 76. 243.

⁵⁷⁷ IV. 1504. y/ 1. 1713. április 8. Ennek vásárlóértékét jelzi, hogy 9-10 tehenet lehetett rajta vásárolni. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 220., illetve 1985/a.

⁵⁷⁸ IV. 1504. c/ 203.

⁵⁷⁹ IV. 1504. b/ 76. 264. Ennek árán kb. 50 tehenet lehetett vásárolni.

⁵⁸⁰ XV. 22. Szilády I. 204.

⁵⁸¹ IV. 1504. b/ 76. 229.

Ezzel csaknem egyidőben Dallos Hajagos Józsefnek engedték meg, hogy Péteri pusztán a Dong éren „patakmalom” építsen. Néhány héttel később ugyanott Kusz István számára biztosította a tanács, hogy a Péteri pusztán lévő tavon malomot építhessen. Alig néhány hónappal később rögzítették a tanácsi jegyzőkönyvben, hogy Labanc János a Dong ér vizén malomot épített. Joggal tételezhetjük fel, hogy a malomok működtetéséhez elegendő víz és megfelelő igény is lehetett a város e távoli pusztáján.⁵⁸²

A következő évtizedek során a Tiszán is szaporodtak a vízi malomok. 1789-ben Túróczi János és Nádi János kérelmezte, hogy a Tiszán malomot építhessen, 1820-ban pedig a magisztrátus elrendelte a Tiszának a város birtokában lévő szakaszán magánosok által felépített malomok összeírását, hogy egyrészt a tulajdonjogot tisztázzák, másrészt az adókat szabályszerűen ki tudják róni.⁵⁸³ Ezek teljesítményéről sajnos adatokkal nem rendelkezünk, de ezek is tisztos hasznot hozhattak gazdájuknak, ha évtizedeken át örültek, és számuk is gyarapodott. Azt már csupán az érdekesség kedvéért is célszerű megemlíteni, hogy 1748-ban még a sekély Gátér vize is meghajtott egy vízimalmot.⁵⁸⁴

A hagyományos szárazmalomok és a vízi malomok mellett több szélmalom is szolgálta a városban az örletni kívánó gazdákat. Szabó Kálmán az egykori tanácsi jegyzőkönyvekre hivatkozva azt állítja, hogy már 1706-ban is forgatta lapátkerekét egy szélmalom Kecskeméten.⁵⁸⁵ A századfordulón pedig leírása szerint már két szélmalom is működött itt, amit a város később eladott. Okára minden bizonnyal a Dugonics András által feljegyzett szólásmondás meggyőzően utalhat: „Kevés a haszna mint a kecskeméti szélmalomnak.”⁵⁸⁶ Számuk jelentősen csak a 20-as években nőtt meg, ugyanis 1826-ban hat malom számára adott el telket a város közel három ezer forint értékben. Minden bizonnyal haszonnal is tudták ezeket üzemeltetni, mivel a nagy kelendőség miatt a város kénytelen volt a szélmalomok számát 17-ben maximálni.⁵⁸⁷

A nagyszámú malom és ha lassan is, de fejlődő technika lehetővé tette, hogy a növekvő igényeknek mind jobban eleget tudjanak tenni. Ezt elsődlegesen a malomok egyfajta specializálódásával tudták elérni. Tomó Sándornak már 1776-ban engedélyezte a tanács, hogy kásamalomot építhessen. Ezekben az évtizedekben maga a város is tartott fenn ilyen malomokat, de a század végén haszonbérbe adta azokat. 1790-ben Hirhager Mátyás kapott engedélyt, hogy udvarában pitlis malomot állítson fel,

⁵⁸² IV. 1504. b/ 76. 244-245.

⁵⁸³ IV. 1504. b/ 76. 231. és 169.

⁵⁸⁴ XV. 22. Szilády I. 79.

⁵⁸⁵ XV. 4.

⁵⁸⁶ SZABÓ Kálmán: 1986/e 395-396. Feljegyzi még, hogy velük kapcsolatosan további közmondások is születtek: pl. „Okos mint a kecskeméti szélmalom”, az ugyanis mindig hallgat.

⁵⁸⁷ IV. 1504. c/ 168. A hozzájuk fűzött remény valószínűleg túlzottnak minősült, és különösebb hasznot nem hozhattak. Legalábbis erre utal a tanács 1840. április 3-án hozott határozata, amely mentesítette a szélmalomokat az adó alól. IV. 1504. b/ 76. 249. és 261.

amely a finomabb liszt készítését tette lehetővé. Ugyanabban az évben Kovács Péter is engedélyt kapott hasonló malom építésére. Ezek száma is később számottevően növekedett.⁵⁸⁸

Engedély alapján csaknem bármely társadalmi csoport tagja működtethetett malmot. Erre az esetek többségében a gazdák vállalkoztak, de több esetben a város maga is készítetett malmokat. A tisztségviselők közül is többen igyekeztek kihasználni a haszonszerzés ezen formáját.⁵⁸⁹ De volt malma a városban Harsányi István prépost plébánosnak és a piaristáknak is.⁵⁹⁰ A XIX. században a malmok számának nagymérvű növekedése miatt mind több vállalkozó kérését tagadta meg a tanács, hogy az éles konkurrenciát el tudja hárítani.⁵⁹¹

Ha nagy teret engedett is a magisztrátus a magán kezdeményezéseknek, a malmok feletti ellenőrzésre mindig nagy gondot kellett fordítania, mivel a lakosság legszélesebb rétegeit érintette közvetlenül minden esetleges rendellenesség. A molnárok keresetét és a malmok hasznát éppúgy szemmel tartották mint a hiteles mértékek használatát vagy az ünnepi munkaszünet megtartását. 1777-ben a búzamalmokban a molnároknak a malom hasznának negyed része járt, vagy ha készpénzért kívántak szolgálni, 12 forintot kaphattak esztendőnként.⁵⁹² Az esetek nagy részében a malmok az őrölt gabona után vámot szedtek. Ez részben a megyék rendelete, részben a termés mennyisége alapján változott. Kecskeméten 1811-ben a magisztrátus úgy határozott, hogy az őrölt gabonának nem 15-öd, hanem 13-ad részét szedhették vámként a molnárok. 1830 táján Kiskunhalason a szélmalmok 12-ed, a szárazmalmok 13-ad részt vámol-
tak.⁵⁹³ A malmok átlagos hasznára következtethetünk abból is, hogy Somogyi Ferenc 1810-ben a város kásamalmát évi 300 ft-ért bérelte.⁵⁹⁴ Halason a kisebb szélmalmokban a vámból származó kereset 80-120, a nagyobbaknál 100-200 mázsa volt. A XIX-XX. század fordulóján kölesből egyik-másik szárazmalom 3-400 vékányit is keresett.⁵⁹⁵ A jól működő malmok haszna kétségtelenül jelentős lehetett. Ezt dokumentálja az a külső búzamalom is, amelyet 1813-ban a város eladott, és Fekete János 5500 forintért vett meg. Ugyanebben az évben az un. belső kásamalma pedig 4350 forintért talált gazdára.⁵⁹⁶

⁵⁸⁸ IV. 1504. b/ 76. 229-237. és 252-260.

⁵⁸⁹ IV. 1504. b/ 76. Sátor Péter notárius pl. 1800-ban kért malom számára helyet. 237. 1806-ban Szomor Máté városi fiscális folyamodott malomhelyért, 1810-ben pedig Kiss Márton szenátor számára jelöltek ki malomhelyet. 237-241.

⁵⁹⁰ IV. 1504. b/ 76. 237-238.

⁵⁹¹ IV. 1504. b/ 76. 243. 1812-ben Acsai Antal árpakása őrlésére alkalmas malmot kívánt építeni, de engedélyt nem kapott, mivel erre a célra a közönséges malom is alkalmas, melyből a városban elegendő van.

⁵⁹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 89-90. 1777. január 31.

⁵⁹³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 163. 1811. április 26. NAGY CZIROK László: 1959. 28.

⁵⁹⁴ IV. 1504. b/ 76. 241.

⁵⁹⁵ NAGY CZIROK László: 1959. 3. és 28. A szerző minden bizonnyal a régi értelemben vett mázsára, száz fontra (kb. 56 kg.) gondolt.

⁵⁹⁶ IV. 1504. b/ 76. 343.

Természetesen az egyes malmok teljesítménye és haszna között jelentős különbségek lehettek. A vízimalmoknál és a szélmalomoknál az időjárás alapvetően meghatározta a teljesítményt, így üzemeltetésük nem csekély gondot jelentett. Birtoklásuk és működtetésük mégis számottevő hasznot hozott tulajdonosaiknak. Ennek ellenére Kecskeméten sem a XVIII. sem a XIX. században nem alakult ki egy szűkebb társadalmi csoport, amely valamiféle kiváltságot szerzett volna a malmok birtoklása terén, nem jött létre ilyen jellegű monopólium. Bár kétségtelen, hogy a nemesek tulajdonában a számukhoz viszonyítva viszonylag sok malom volt, nagyobb részüket mégis a paraszti háztartások, illetve ugyancsak figyelemre méltó arányban az iparosok birtokolták.⁵⁹⁷ Érdemes utalni arra, hogy 1847-ben tíz olyan szerényebb vagyonnal rendelkező gazda is volt, aki malom után adózott.

A malmok tulajdonosai és a molnárok elég gyakran ütköztek a hatósággal. A velük szemben felmerülő panasz igen sokrétű lehetett. Hol a korpát nem adták vissza a gazdának⁵⁹⁸, hol pedig a vasár- és ünnepnapokat nem tartották be, ami ellen a helyi plébánosok ismételten szót emeltek.⁵⁹⁹ A panaszok sorában nem ritka eset az, hogy a molnárok nem szabályszerű mértéket használtak. Ezért kellett 1811-ben ismételten határozatot hozni a magisztrátusnak, hogy „a malomvékák és vámcsuprok között a... proporcio meglégyen, és ezután minden malomban egyaránt megtartasson, azon malomvékák és csuprok elegendő mennyiségben a város költségén készíttetni és úgy a malomtulajdonosoknak eladni határozatnak.”⁶⁰⁰

Az igazán modern technika is a malomiparban jelentkezett először városunkban. 1839-ben Cseszorai Eörhalmi Antal azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, hogy számára engedélyezzék egy gőzmalom építését. Ezt követően Német László és Zana Péter 1841-ben „újabb formájú malom” építésére kért engedélyt. 1844-ben pedig Kontra József gyulai kántor folyamodott egy „műmalom” felállításához engedélyért.⁶⁰¹ A kérelmek sorsáról bővebbet nem tudunk. Az első gőzmalom tényleges felépítésére mégis csak 1844 januárjában történt kísérlet. Klingert János azzal a kéréssel fordult a magisztrátushoz, hogy a már üzemelő malmát „a már egész világon elterjedt, s bámulatos sikerrel működő gőz erőre alakíthassa”. A tanács a tervét kedvezően fogadta: „Folyamodó által beterjesztett igen hasznos vállalat pártfogása e tanács részéről eleve nyilvánítottván, annyi- val inkább, minthogy olly törvény, amely annak kivitelét gátolná, nem létez.”⁶⁰²

⁵⁹⁷ L. ezzel kapcsolatosan IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/a XVIII. táblázat.

⁵⁹⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 89-90. Hol a kukoricát nem akarták megdarálni, vagy kétszeres vámot kívántak utána szedni. IV. 1503. a/ 1847. november 8.

⁵⁹⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 128-129., 196-197., 245-247.

⁶⁰⁰ Uo. 163.

⁶⁰¹ IV. 1504. b/ 76. 260-265.

⁶⁰² IV. 1504. b/ 1848. I. 276. tsz., illetve IV. 1503. a/ 1182-1183. tsz.

A malmos gazdák a féltékenység és a váratlan konkurrencia miatt „mélyen megilletődtek, tekintve malombéli értéküknek ezáltal tetemes csökkenését”. Mégsem a tilalom érdekében fogtak össze, hanem arra kívánták kényszeríteni Klingertet, hogy vagy részvényesként vegye őket maga mellé, vagy szolgáltatassa ki műszaki dokumentációját. A magisztrátus ezekkel a követelésekkel szemben érthetően mereven szembeszállt.⁶⁰³

A gabonafeldolgozáson túlmenően a különféle olajos magvak hasznosítása volt az igazán jelentős mezőgazdasághoz kapcsolódó ipari tevékenység. Az olajütés, az olajpréselés már a XVIII. században jól ismert tevékenység volt. Ha túlzottan nagy számban nem is volt a városban olajütő, feltétlenül széles réteget érintett. Ezért volt kénytelen a magisztrátus már 1773-ban statútumban szabályozni az üzemeltetés feltételeit, amelynek kivonata ránk maradt: „Minthogy az olajsutusok a lakosokat nagyon zsarolták, azért a lakosság utasított, még pedig kemény büntetés terhe alatt, hogy egy pogácsától járó egy garason kívül semmit egyebet ne adjanak.”⁶⁰⁴ Mindez kevés eredménnyel járhatott, mivel 1777-ben a tanács újabb rendeletben volt kénytelen szabályozni az ott folyó munkát, megkísérelni a visszaélések korlátozását: „Az olajsutukban ennekutánna minden pogácsától egy garas fog fizettetni, azért a gazdától a sutusok sem ételt, sem italt ne kívánjanak. Ennek felette azon pogácsákon kívül, melyek a főzés közben a katlan alatt elégnek, minden pogácsa a gazdának, ki az olajat ütteti, egészen visszaadassék.”⁶⁰⁵

1780 táján hét olajütő után vetett ki a város adót. A szabályozatlanul és rendkívül sűrűn épített házak között ezek a létesítmények igen komoly veszélyt jelenthettek. A gyakori tüzeset miatt a város vezetői ennek érdekében is újabb szabályrendeletek meghozatalára kényszerültek. 1797-ben Vég János nyújtott be instanciát a tanácshoz, melyben azt kérte, hogy a Csongrádi és a Mezei kapuk között kiosztott új házhelyeken felépíthesse azt az olajütőjét, amelyet a városból a tűzveszély miatt tiltottak ki.⁶⁰⁶ A XIX. század derekáig mind mennyiségi, mind minőségi fejlődés megfigyelhető e téren is. 1815-ben Ladányi Gergely, a város egyik jelentős vagyonnal rendelkező embere és tisztségviselője kért fundust olajmalmához. 1820-ban Schweiger Márton türelmezett izraelita kapott 20 évre engedélyt olajmalom működtetésére. 1829-ben csaknem egyidőben Csillag Mártonnak, ugyancsak türelmezett izraelitának és Ferenczy Györgynek, Gergelynek és Lászlónak nyílt lehetősége olajmalom felállítására.⁶⁰⁷ A fokozódó haszon és ezzel együtt az erősödő konkurrencia jele volt, hogy 1844-ben a választott közönség a malmos gazdák kívánságának megfelelően nem javasolta Hakker Lőrinc izraelita számára egy újabb olajmalom engedélyezését, „kit a törvény sem jogosít” erre. Érdemes felfigyelni arra,

⁶⁰³ IV. 1504. b/ 1848. I. 797. és 796. tsz. A tűzrendészeti jóváhagyás után a tanács formálisan is kiadta az engedélyt a négykővű malom működtetésére.

⁶⁰⁴ IV. 1504. b/ 76. 336.

⁶⁰⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 89-90.

⁶⁰⁶ XV. 4. 1797. 210.

⁶⁰⁷ IV. 1504. b/ 76. 245-252.

hogy a tanács nem tartotta elegendőnek a választott közönség érvelését, az elutasítás indoklását és csak azért tekintett el az engedély kiadásától, hogy a felesleges ellentéteket, vitákat elkerülje.⁶⁰⁸

c/ A szeszipar kezdetei

A gyümölcs és a szőlőtermesztés melléktermékeinek (un. cefre, törköly, borseprő stb.) feldolgozására már a XVI. századtól van adatunk. A XVII. században a kecskeméti pálinka már jelentős hírnévnek örvendett. A város rendszeres bevételi forrásai között jelentős volt a borseprő kifőzésre való kiárusítása. Egyébként maga a város is üzemeltetett égetett szesz készítése végett finomítót. A város egyik jelentős jövedelmi forrása lett a saját készítésű pálinka árusítása. Az „égettbor”, amelyet a borseprőből főztek, amolyan konyakszerű italnak mondhatjuk, a katonáknak és a különféle hivatalnokoknak vitt ajándék között is gyakorta szerepelt.⁶⁰⁹

A szőlőtermelés és a gyümölcsstermelés jelentős bővülése révén ez a foglalatosság mind szélesebb körben elterjedt. Tekintettel arra, hogy főzőüst, illetve fazék megvétele viszonylag kis befektetést igényelt, működtetése sem volt különösebben költséges, a termék iránti kereslet pedig folyamatos volt, sok háztartás számára biztosított ez a foglalatosság rendszeres bevételt. A mind számottevőbb haszon megadóztatására is hamarosan sor került. A XVIII. század derekán 166 pálinkafőzőre vetettek ki adót, amely a háztartások csaknem hat százalékát jelentette. Jövedelmezőségüket mi sem igazolja jobban, mint az, hogy a 33 törpegazda mellett 55 kigazda és 31 középgazda is kihasználta ezt a biztos pénzforrást. Mindennél többet mond az, hogy a 233 nagygazda közül 47 (azaz minden ötödik!) működtetett pálinkafőzőt, sőt közöttük egy nemes is található.⁶¹⁰ A következő évtizedekben a pálinkafőzők száma csökkent ugyan valamelyest, 1780-ban 127 esetben vetettek ki ilyen címen adót, de a teljesítőképességük minden bizonnyal jelentősen nőtt. Csak a város kimérői számára 1219 forint értékben vásároltak 158 akó pálinkát, amely több mint 80 hl-nek felelt meg. Bár a törpegazdák között is volt még 16 tulajdonos, és 53 kigazdára vetettek ki ilyen címen adót, a közép- (27 fő) és nagygazdák (31 fő) számára jelenthetett igazán nagy hasznot. A tehetősebb gazdák közül sokan igen komoly bevételhez jutottak ennek révén is. Csupán a méretek és a haszon illusztrálása végett idézünk néhány nevet. Ők csak egyetlen alkalommal az alábbi mennyiséget értékesítették:⁶¹¹

Rozgonyi István	4,50 akó (2,3 hl)	64 Rft
Herczeg János	4,75 akó (2,4 hl)	67 Rft 28 kr.
Deák Mihály	4,75 akó (2,4 hl)	67 Rft 28 kr.

⁶⁰⁸ IV. 1504. b/ 63. 48.

⁶⁰⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/d 339.

⁶¹⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 243.

⁶¹¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 294-295.

Ladányi Gergely	4,75 akó (2,4 hl)	67 Rft 28 kr.
Sárközy Pál	4,75 akó (2,4 hl)	67 Rft 28 kr.
Szeles György	4,75 akó (2,4 hl)	67 Rft 28 kr.
Kis Pál	4,75 akó (2,4 hl)	67 Rft 28 kr.
Nagy János	4,75 akó (2,4 hl)	67 Rft 28 kr.
Banó János	4,50 akó (2,3 hl)	64 Rft

Ezeket az adatokat azért is idéztük, hogy érzékeltessük, a korábban jórészt periferikus jövedelmi forrás milyen jelentőssé válhatott a század derekára, végére. A jelzett összegek az egyébként kivétel nélkül igen gazdag adófizetők évi adójának kb. kétszeresével volt egyenlő, sőt több esetben még annál is nagyobb. Ezek a kiragadott adatok is érzékeltetik, hogy a mezőgazdasági feldolgozóipar mégoly kezdetleges formái is figyelemre méltó jövedelmi forrásnak minősültek, és ezeket is feltétlenül számításba lehet és kell is venni a különböző vagyon és rétegeképző tényezők között.

A XIX. század derekáig tovább csökkent a szeszfőzéssel foglalkozók száma. Okát pontosan nem tudjuk, de valószínű, hogy a szőlőtermesztés fokozott növekedése, az igényesebb égetett szesz italok könnyebb és olcsóbb beszerzési lehetősége és a sörkészítés rohamos előre törése játszhatott közre. Tény, hogy a megadóztatott főzdek száma 77-re csökkent, és közöttük mindössze két középgazda és egyetlen nagygazda található. Ennek a minden bizonnyal csak igénytelenek számára megfelelő italnak a készítésével ekkor már aránytalanul nagy részben csak a csekélyke vagyonnal rendelkező törpegazdák foglalatostkodtak, a kisebb, kezdetleges technikai felszereltségű üstököt nagyjából a szegényebb rétegek tagjai működtették, de az újabb, igényesebb áru előállítására alkalmas készülék is megjelent a városban. A forradalom előtt termelt már itt egy jelentősebb szeszfinomító is, és egy hozzá szakmailag közelálló üzem, egy ecetgyár. Burián László külföldi tanulmányútja után vagyonát pénzzé téve fogott bele egy újabb szeszgyár létrehozásába.⁶¹²

A sörfogyasztásra a városi számadásokban 1700-ból való a legrégebbi adat, amikor még inkább csak a városba érkező tisztviselők, előkelőségek számára vásároltak kisebb mennyiséget, de a huszas években már jelentősebb tételek is feltűnnek, tehát minden bizonnyal a kocsmák számára, kimérésre vehették. Ezek az esetek azt jelzik, hogy fokozatosan nőtt a kereslet iránta. A következő évtizedekben is ismételtelen feltűnik a bevásárlás rovatai között egy-egy jelentős tétel.

Mivel a sörfogyasztás a XVIII. század derekától mind ismertebb és népszerűbb lett, a század végén indokoltnak látszott, hogy a megnövekedett fogyasztást helyben készített itallal biztosítsák. Ehhez a legfontosabb

⁶¹² A gyár nem kezdhette el működését, mert közbejött a szabadságharc. A vállalkozó szellemű fiatalember részt vett nemzetőrként a délvidéki harcokban, sőt a kötelező idő letöltése után a második nemzetőr csoporttal is ottmaradt, ahol a harcok során súlyosan megsebesült, majd hősi halált halt. IV. 1601. a/ 1848/49. 171-179.

nyersanyagok a város határában meg is termettek. 1791-ben P. Kovács Péter azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, hogy engedélyezze számára egy sörház építését. Ezt azzal utasították el, hogy egy hatvani sörfőző megelőzte őt ennek kérésében. Az elutasítás oka minden bizonnyal másban keresendő. A város a jelentős haszonnal kecsegtető üzletet nem akarta magánkézbe juttatni, hanem maga kívánt egy városi sörfőzdet létrehozni. 1793-ban Hacker nevű pesti ácsmesterrel meg is egyeztek, aki vállalta, hogy 4500 forintért felépíti azt. Ugyanekkor megegyeztek Petz János serfőzővel is, hogy vállalja annak üzemeltetését.⁶¹³

A következő évek során a termelés be is indult, és a tanács mind gyakrabban kényszerült a termék forgalmazásába beavatkozni. A tényleges haszon úgy látszik nem a város kasszájában csapódott le, hanem az élelmesebb vállalkozóknál. Ezért 1793-ban kénytelenek voltak elrendelni, „hogy a sert hordónként magános házakhoz csak bírói engedéllyel, ellenjegyzés mellett lehet kiadni, akóját 1 forint és 36 krajcárért. Néhány hónappal később az eredménytelenség miatt és a további visszaélések meggátlása végett kénytelen volt a tanács a sörfőzés ellenőrzésére felügyelőt alkalmazni. Hiába történt a következő évben áremelés, amelynek hatására hordónként 2 forintot kértek, érdemi haszon kevés csapódott le a város kasszájában.⁶¹⁴ A vállalkozáshoz fűzött remények minden bizonnyal jókora csalódottsághoz vezettek, amire az utal, hogy 1809-ben egy bérlőre kívánták bízni a vállalkozást. Szulinay Mátyás ceglédi számtartó december 27-én arról értesítette a tanácsot, hogy egy sörfőző jelentkezett nála, aki hajlandóságot mutatott arra, hogy megvegye a kecskeméti főzdet. A város ennek eladására ekkor még nem gondolt. Célszerűbbnek látszott a főzdet bérlőnek átengedni. Ez olyan feltétellel vállalta az üzemeltetést, hogy a városban csak hat helyen mérnek sört, és azt tőle vásárolják. 1828-ban viszont kénytelen volt panasszal élni, hogy a szerződésben foglaltakkal szemben lényegesen több helyen is mérik a sört, így ő jelentősen károsodik.⁶¹⁵

A minőséggel a vevők meg lehettek elégedve, mivel a kecskeméti sör iránt nemcsak a városon belül volt nagy a kereslet, hanem a környező települések közül is több itt szerezte be szükségletét. Innen szállították Nagykőrösre, Ceglédre, Abonyba is a mind népszerűbb italt. 1831-ben Zobolay István árendálta ki a sörfőzdet hat esztendőre, évi 5011 forintos összegért. Ez azt jelzi, hogy egyrészt igen jelentős kapacitással dolgozott az üzem, másrészt pedig azt is, hogy a haszonkulcs is figyelemre méltó lehetett. A kolerajárvány viszont keresztezte számítását. Ezért a következő évben a bérleti díj csökkentéséért folyamodott, mivel „a múlt esztendőben uralkodott epemirigy nyavalya miatt... egész két hónapig ser nem méretett”. Elszenvedett sérelmei között felsorolta még: „Mivel Kőrös. Cegléd, Abony és Irsa várossai többé a sert nem innen, hanem Kőrösről

⁶¹³ IV. 1504. b/ 76. 873-879.

⁶¹⁴ IV. 1504. b/ 76. 364-365.

⁶¹⁵ IV. 1504. c/ 196.

hordják, bizonyos jövedelmemnek 1/3 részét elvesztettem.” Panaszolta továbbá, hogy a felsorolt településeken kívül néhány további kisebb sem Kecskemétről látja el magát sörrel. Örkény, Cibakháza stb. is Kőrösön vásárolja meg szükségletét. Kárainak felsorolását azzal zárta, hogy „nemcsak a ser árultatásban szenvedek kárt, hanem még inkább az által, hogy a serélesztőt már most több helyekre éppen nem innen hordatják ...” Bár a választott közönség méltányolta érveit, a város azzal érvelt, hogy a bevételek kiesését mással nem tudja pótolni, és a panaszt nem tudja elfogadni.⁶¹⁶

A visszaesés és a bérlő károsodása úgy látszik tartós lehetett, mert 1839-ben mindössze csak 1850 ft. bérlési díjat fizetett. A következő évtized viszont újabb fellendülést, növekvő termelést tehetett lehetővé, mert 1847-ben már 11000 ft-t fizetett be a bérlő a város pénztárába.

d/ Az állattenyésztés melléktermékeinek feldolgozása

A mezőgazdasági nyersanyag feldolgozására szakosodott iparágak között a XIX. századig igen jelentős volt a szappanfőzés. Az állati melléktermékek felhasználásával olyan portékát tudtak előállítani, amelyet más tájegységeken is jól tudtak értékesíteni. Semmiképpen sem lehet véletlen, hogy 1707-ben az 55 iparos között 8 szappanos (tehát minden hatodik iparos), és korábban is, későbbben is jómódú gazdák is találhatók soraikban. Számuk a következő fél évszázad során megduplázódott. Az iparúzés hasznosságát érzékelteti, hogy 1757-ben a 15 szappanos között csupán egy szegényebb található, és közülük 10 kimondottan jómódú, többségükben kimondottan gazdag volt. Minden bizonnyal ezekben az évtizedekben érthette el a konjunktúra e téren a tetőfokot. Erre enged következtetni részben az, hogy 1780-ra számuk csökkenni kezdett, illetve még inkább az, hogy ekkor már a 14 között csak hárman voltak igazán jómódúak, és ugyancsak hárman már szegények. A XIX. század derekán ezen a területen a kézműipari keretek mind szegényesebb megélhetést tudtak biztosítani, így a szakma egyre jobban elnéptelenedett, és 1840 táján már csupán négy főt tartottak nyilván.⁶¹⁷

A tetemes mennyiségű állatbőr nagyobb részét nyers állapotban értékesítették a város gazdái évszázadokon át. Ennek csupán töredék részét dolgozták fel a helybeli tímárok és cserzővargák. Ezek száma erősen változott. Tekintettel arra, hogy a legfontosabb forrásunk, az adókönyvek alapján csak azokról szerezhetünk tudomást, akik oly mértékben és oly haszonnal folytatták ezt a mesterséget, hogy indokoltnak tekintették az adószedők nevüknek lajstromba való vételét. 1707-ben sem varga, sem tímár nem lehet fel az iparosok között. 1757-ben is csak vargák (tízen) kerültek be a jegyzékbe, akik a földesúr és a város engedélye alapján csak a

⁶¹⁶ IV. 1504. c/ 170. 1832. október 5.

⁶¹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 168., 225. és 297., illetve 1991/a 57.

maguk által feldolgozott bőrből készíthettek paraszti bakancsokat. Alig észlelünk változást a század vége felé is: 1780-ban 17 varga, de csak egy tímár található az adójegyzékben. Ugrásszerű viszont a változás a következő évtizedekben, hisz 1840 táján 38 tímárról és cserzővargáról számol be Csányi János.⁶¹⁸

e/ Élelmiszerkészítés

A földesuraknak fizetett taxa ellenében a város gyakorolta régtől fogva a mészárszék tartásának a jogát. Eleinte kettő majd négy mészárszék működött, amelyek munkáját a székbírák ellenőrizték. Tekintettel arra, hogy részben a hús árát a vármegye limitálták, részben pedig a sok kurtamészárszék tevékenységét nem tudták igazán korlátozni, a mészárszék haszna mind kisebb lett. Fenntartásuk a város számára egyre nagyobb gondot okozott, ezért később bérbe adták azokat. Hiába próbálták az egyes bérlők minél több helyen a maguk monopóliumát a várossal biztosítani, nem sok eredménnyel jártak. 1753-ban Mészáros János hentes egyedül kapott lehetőséget arra, hogy a városban borjút, bárányt és sertést vágjon és árusítson. Bár szigorú büntetéseket helyeztek kilátásba, a zugméréseket soha nem tudták felszámolni.⁶¹⁹ A közellátás érdekében viszont kénytelen volt a város megfelelő árusító helyekről gondoskodni. 1800 nyarán „miután a mészárszék nagyon elpusztultak, de fekvésükre nézve is változtatást kellett tenni, négynek felépítése elrendeltetett”.⁶²⁰ A század derekán már 9 mészárszék biztosította a lakosság igényének kielégítését, de mellette még 21 juhhúsmérés is megélhetést biztosított gazdáiknak.⁶²¹

A századfordulón meghonosodott a városban az iparszerűen végzett élelmiszerkészítés is. Kenyérsütők, kalácskészítők az országos és a hetivásárokon is több évtized óta kínálták már áruikat sátraikban. A kenyérsütők annyira hozzátartoztak már a hetivásárokhöz, hogy már 1775-ben statútummal szabályozták áraikat.⁶²² Annak érdekében, hogy semmiféle monopólium ne alakulhasson ki e téren sem, a tanács nem volt hajlandó a hetipiacokról kitiltani a környező településekről ide árut szállító „sütögető kofákat”.⁶²³ A szó későbbi értelmében vett pékmesterek is megjelentek a városban. 1789-ben az első tizedből egy, a másodikból hat, az ötödikből három és a nyolcadikból négy kenyeres árulta a piacon portékáját. Rajtuk

⁶¹⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 168., 225. és 297., illetve 1991./a 57.

⁶¹⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 61-65., 88., 117-123., 127., 153-154., 175-176., 194-195., 211., 213-214., 225-243.

⁶²⁰ Fischer Agoston kőműves 600, Novák Gergely ács pedig 130 forintot kapott munkájáért. IV. 1504. b/ 76. 163.

⁶²¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 16-17., 61-65., 71-72., 88-89., 117-123., 132-134., 211., 266-268., 293-298.

⁶²² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 86. Számukra évtizedeken át külön helyet biztosítottak a piacon. Uo. 134-136.

⁶²³ Uo. 222.

kívül egy cipő és egy pereckészítő is megjelent árujával.⁶²⁴ A választékosabb igények kielégítését szolgálta a városban 1844 óta Salis András cukrászmester, aki engedélyt kapott arra, hogy a sétányon bódét állítson fel, majd 1847-től Limbek János mézeskalácsos szerzett működési engedélyt.

f/ A vendéglátóipar első nyomai

Bár a kereskedelemmel is érintkezik, mégis itt célszerű röviden foglalkozni a vendéglátóipar kezdeteivel is. Ennek külsőségeit és szolgáltatásait természetesen nem szabad a huszadik századival összehasonlítani. A vendéglátás a XVII. században csaknem kizárólag vagy magánjellegű volt, vagy ha hivatalos személyeket, vagy nem várt és nem kívánt katonákat kellett elszállásolni, a város volt a vendéglátó, és ennek érdekében külön konyhát is működtetett.⁶²⁵ A török kiűzése után megindult a postaforgalom is, és ennek nyomán merőben új körülmények bontakozdottak ki. 1710-ben a város önálló vendégfogadót épített.⁶²⁶ Később ennek üzemeltetését magánszemélyeknek adták át, hogy rentábilisebbé váljék. 1750-ben Hipfel Lipót bérelte az újfalusi fogadóval együtt 400 rénes forintért évenként. Az azt követő évben Simon Mihajlovcics bérelte a fogadót 180 rénes forint ellenében. 1759-ben First József az alábbiak mellett kapta meg 250 rénes forintért a bérleti jogot: gondoskodik az épület állagának megóvásáról, csak a várostól vásárol kimérésre bort és pálinkát, rosalist csak a várostól vásárolt pálinkából készít és minden akó kimért bor után 7 krajcárt fizet.⁶²⁷ A következő évtizedekben, amikor mind a postának mind a vendégfogadóknak a forgalma megnőtt, a városon kívül is több vendégfogadó épült a postaállomásoknál. Ezeket igyekeztek a legalapvetőbb kényelemmel és feltételekkel ellátni. A Szeged irányában következő állomáson, Pákán 1789-ben a fogadóban 4 szoba, két konyha, 15 lóra való istálló, szekereknek megfelelő méretű színnel állott rendelkezésre, amit a magisztrátustól Johann Hristian Philip Thomas bérelt 283 forintért.

g/ Az építőipar kezdetei

Az építőiparon belül is a XVIII. században ment végbe igazán jelentős változás. Korábban is folyt itt építkezés, de középület igen kevés készült, a magánházak, lakások viszont rendkívül igénytelenek voltak.

⁶²⁴ IV. 1504. y/ 33.

⁶²⁵ A szakácsasszonyok természetesen a város tisztségviselőiről is gondoskodtak. Konvenciójuk alakulásáról l. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/d

⁶²⁶ IV. 1510. a/ 1710. 48. November 26-án kelt bejegyzés: „A vendég fogadóhoz ablakok csináltatására adtam tall. 16. 4 gar. December 3. „Ugyanoda 20 tall. 63. 1711. augusztus 25. A vendégfogadóban lévő konyha csinálásához lécszeget vettem gr. 4, den. 16.

⁶²⁷ IV. 1504. y/ 34.

Közismert, hogy ez a vidék igen szegény az építkezéshez legszükségesebb alapanyagokban. Az épületek falát nagyjából un. vertfalakból, agyagtéglából, más néven vályogból építették az előző századokban, és fedésére nádat, az igényesebb épületre zindelyt használtak. A század derekáig az egyetlen igazán maradandó építőanyag az un. természő volt, amit a környező mocsaras részeken kővágók fejtettek ki. Ezt az anyagot használták fel templomok és középületek alapozásához még a század vége felé is. Mivel az igény iránta a magánosok részéről is egyre inkább fokozódott, a tanács 1778-ban külön rendeletben szabályozta a kővágás feltételeit. „Kivéven a várost és az ecclesiákat, ennekutánna akármely lakos akár Szentkirályon, akár más helyen valamely gazdának kertén követ vágat, tartozik ennek minden egy quadrát kötől a gazdának 5 garast fizetni a kővágó bérén kívül.”⁶²⁸ Ugyanilyen anyagból építették fel a város központjában az első kaszárnyát is 1779 után, melynek anyagát Jakabszálláson vágták ki, és a tizedek közmunka keretében szállították be a városba.⁶²⁹

A század derekára viszont mind a magánjellegű, mind a községi építkezés olyan méreteket öltött, hogy ezeket már nem tudták e hagyományos anyaggal kielégíteni. Ezt égetett téglával tudták helyettesíteni. Az elsők között ilyen célra minden bizonnyal a piarista rendház és templom építése során készítettek a városban téглаégető kemencét. Ez még 1748-49 táján is működött.⁶³⁰ A fokozódó kereslet hatására az égetett téglával nemcsak az alkalmi üzérkedés vette kezdetét, hanem a viszonylag széles kereskedelem is, amely tevékenység a meglévő hiányra épített. Éppen ezért a város 1762. augusztus 21-i rendeletével a maga számára tartotta fenn ennek lehetőségét. „A téglával való kereskedés mindenkinek megtiltatott, egyedül a P. Piaristáknak engedtetett meg saját szükségletükre a téглаégetés. A város a téglát maga égettette, vagyis házilag kezelte. Téglát egyedül a várostól lehetett venni.”⁶³¹

A századfordulón a határozatok és a rendeletek sorát hozta meg a magisztrátus az építőanyag létrehozásának és forgalmazásának szabályozása érdekében. A városban a századfordulón ismételten elemi katasztrófaként jelentkező tüzek hatására mind a téглаégetés mind a cserépgyártás csaknem közüggé vált. Egy-egy nagy tűzvész után a tanács kénytelen volt széleskörű engedményeket adni a magánosok számára is. Például 1799. május 17-én Hirhager Mátyás pékmester részére engedélyezte a téглаégetést, július 12-én pedig Fórián Antal számára biztosította ezt. 1802-ben magánszemélyeknek saját szükségletére lehetővé tették a téглаégetést.⁶³² Még ugyanebben az évben a város maga kezdett üzemeltetni egy téглаégető kemencét. A következő években, évtizedekben a rendeletek sora szabályozta a mind az építőanyag készítésének normáit, mind a munkások bérét.

⁶²⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 93.

⁶²⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 97.

⁶³⁰ XV. 22. SZILÁDY I. 59-60. és 122.

⁶³¹ IV. 1504. b/ 76. 341.

⁶³² IV. 1504. b/ 76. 342.

Ebbe a folyamatba széles körben kapcsolódtak be a helybeliek, de a nagyobb szakmai hozzáértés birtokában más településről valók, sőt külföldiek is szerephez jutottak. 1809-ben Franz János, morvaországi cserépmestert fogadta fel a város. „Fizetése pedig lészen 10 forint, minden ezer téglától 5 ft. 15 krajcár. Ezen felül minden 10 ezer cseréptől vagy téglától két véka búza. Előre 5 öl tűzifával fog felsegíttetni. Jövőre azonban tűzi anyagról maga lesz köteles gondoskodni.”⁶³³

A városban újból és újból pusztító tüzek, a kényelmesebb és tartósabb lakások iránti igény bővülése és egy jelentős társadalmi réteg fizetőképességének növekedése révén az építkezés mind szélesebb körűvé vált. A különféle anomáliák és a nyomukban fakadó panaszok arra készítették a magisztrátust, hogy 1833-ban egy átfogó rendeletben szabályozza a téгла és a cserép égetését. „1. Hogy mivel a téгла és cserépnek jósága főképpen a téglavető ügyességétől s a földnek értelmes kiválasztásától függene, arra való nézve szükségesnek véli, hogy a pénztár terhelhetése nélkül a részben való felügyelés polgármester úron kívül a maga részéről kinevezendő két tagokra, mint állandó küldöttségre bízattasson. 2. Hogy a város határában található minden téglavető név szerint összeírattatván, azok közül mesterségeiket folytatni csak azok engedtessenek meg, kik azokban való jártasságoknak tökéletesen esmértesek, a fentebbi pont alatt kinevezendő küldöttségnek engedelmé nélkül megtelepedtek pedig kitéltassanak. 3. Hogy a vályogvetők a téglavető helyektől szükségképpen elkülönböztesse, s a vályogverőknek állandó putrik építtetése ne engedtessen meg, hanem azok tölre haza parancsoltassanak. 4. Hogy az 1. pont alatt kinevezett küldöttségtől függjön egyszersmind a téglavető helyeknek alkalmas helyre leendő elrendeltetések, s ha kik netalán helyeket változtani kívánnák, az a felügyelő küldöttségnek tudtával történjen meg, hogy így azok a kiásott gödröknek behúzására is köteleztethessenek. 5. Hogy a téгла és cserépmértékek a város bélyegével megjelöltessenek, hogy így minden visszaélések meggátoltatván, a kiégett téгла hosszúsága egy lábat, szélessége a fél lábat, vastagsága pedig 3 hüvelyket megüsse. 6. Hogy az eddig gyakorlott visszaélések és csalfaságok meggátoltassanak, a kiégett téglák 3 rendbeliekre osztassanak fel úgy, hogy az első osztályban csak a jó kiégett és válogatott téglák jöhessenek, a fogyatkozottabbak pedig a 2-ik és 3-ik osztályba jóságok mineműségéhez képest két osztályra osztasson fel. 7. Hogy a téгла vagy cserépetőknek addig tégláikat vagy cserepeiket eladni szabad ne legyen, míg a küldöttség meg nem vizsgálja. A téglának és a cserépnek árát is szinte a küldöttség határozza meg.”⁶³⁴

⁶³³ IV. 1504. b/ 76. 345.

⁶³⁴ IV. 1504. h/2. 458-460. A város időközben a téglakészítéssel, főként pedig annak forgalmazásával kapcsolatos monopóliumát igyekezett megszilárdítani. Bár az egyházak újból és újból kaptak kedvezményeket a téglaegetésre, így pl. a görögkeletiek is, akik számára 1839-ben a tanács téglaegető helyet jelölt ki, de a forgalmazást már nem engedélyezte. A piaristáktól is 1814-ben megvonta a korábban hosszú időn át biztosított kedvezményt. IV. 1504. b/ 76. 351. és 347.

Az építkezések során szükséges faanyag előteremtése ezen a vidéken sosem volt könnyű feladat. Bár az erdőtelepítés révén már helyben is ki tudtak termelni kevésbé igényes épületfát, az igényesebb faanyagot a Tiszán úsztatták le a város Szikrában lévő „kikötőjébe”. Ennek a faanyag-nak kellő megformálása a századfordulóig a hagyományos módon a jelentős számban dolgozó fafaragó közreműködésével történt. Az első igazán komoly változás e téren a XIX. század legelején történt, amikor a város elhatározta, hogy egy fűrészmalmot állít fel.⁶³⁵ A városon kívül felállított fűrésztelep számára a később híressé vált vaskereskedő, Czollner Mihály „különös fűrészeket” ajándékozott. A tanács által megállapított taxa mellett a telepet előbb Király István, majd 1803-tól Kovács János üzemeltette.⁶³⁶

Az építőipar ezen újabb területein a céhes szervezet nem tudott kiépülni, gátló hatása nem érvényesült. Mind a téglá- és a cserépezés, mind a lécs- és egyéb faáru készítés terén a hagyományos kézműipar keretein túllépő szervezeti forma alakult ki, amely jó háttérrel szolgált a későbbi gépi ipar meghonosodásához.

h / A ruházati céhes ipar mesterei

A felsőruházat készítése ekkora városban mindig is jelentős számú iparos megélhetését biztosította, mégha az országos és hetivásárokon is bőségesen nyílt lehetőség az eltérő igények kielégítésére. E tekintetben a szabókat, a csizmadiákat a szűrszabókat együtt érdemes számba vennünk, hisz valamennyien ezen igények kielégítésére szakosodtak. Sőt indokolt a takácsokat és a szűcsöket is itt említenünk, mivel a szükséges nyersanyag nagyobb részét minden bizonnyal helyben készítették el. Már 1707-ben is a 11 szabó, a 13 csizmadia, az 5 szűcs és ugyancsak 5 takács a nyilvántartásba vett összes iparosnak 62%-át jelentette, és az adózásra kötelezett háztartások között is több mint 5%-ot képeztek. Ez a szám, illetve arány a későbbi évtizedek során tovább javult, a lakosság ezirányú ellátása kedvezőbbé vált.

A korábbiakban láttuk, hogy a céhben szerveződött szabókon kívül igen jelentős volt a kontárok száma, akik ellen folyamatos harcot voltak kénytelenek folytatni. Az 1757-ben rögzített 21 fő tehát távolról sem fedti a valóságot. Ugyanezt mondhatjuk el a 44 csizmadiáról és a 10 vargáról is. A 17 szűcs, a 24 takács, a 2 szűrszabó és az egy varrónő mellett célszerű itt felsorolni a 11 gombkötőt és a gyolcsost is, akik a maguk mestersége révén a mind igényesebb megrendelőket szolgálták. Ezek együttesen viszont már a csaknem mindenütt jelentkező kontárok nélkül is 131-en voltak, tehát társadalmilag is egy jelentős réteget képeztek. A következő két évtizedben a fejlődés lendülete nem állt meg, csaknem minden szakmán

⁶³⁵ 1800. április 23-tól 1802. augusztus 22-ig különféle anyagok, alkatrészek és munkadíjak fejében összesen 638 forintot és 20 krajcárt fizettek ki. IV. 1504. c/ 165.

⁶³⁶ IV. 1504. b/ 76. 237.

belül további komoly számszerű gyarapodást észlelhetünk, pedig a növekvő lakosság igényeinek elfogadható áron történő kielégítése érdekében a magisztrátus mind megértőbben viseltetett a kontárokkal és a céhen kívül tevékenykedő egyéb iparúzókkal szemben. A szabók száma 1780-ra 37-re, a csizmadiáké 78-ra, a gombkötőké 14-re, a szűcsöké 22-re, a szűrszabóké 5-re, a takácsoké pedig 49-re gyarapodott. Itt célszerű megemlíteni a kalapos megjelenését és egy vásznas tevékenységét is. Mindez együttesen már 207 mestert, több tucat legényt és inast jelentett.

Az 1840-ig tartó nagyobb időköz bár a lakosság létszámában nem eredményezett olyan folyamatos gyarapodást mint a korábbi évtizedek, az iparosodás tendenciájában a céhek válsága ellenére nem érezhető komolyabb törés. Erre az időszakra viszont, miként ezt korábban már bizonyítottuk, a céhen kívüli tevékenység egyre általánosabb lett, tehát valószínűsíthetjük, hogy több tucat olyan iparúzó volt még a városban, akiket az adószedő, illetve lajstromozó nem vett figyelembe. A 310 csizmadia, a 120 ruhaszabó, 28 szűrszabó, a 147 vászontakács, 104 szűcs, a 8 „czipevarró”, a két irhakészítő, a 8 főkötővarrónő, a kesztyűs jelenléte egyszerre igazolja, hogy a szélesebb tömegek között még ekkor is makacsul tartja magát több régi felsőruha, de fel kell figyelniük arra is, hogy az újabb divat követőinek száma is fokozatosan nőtt.

A felsoroláson túlmenően gondolnunk kell persze arra is, hogy az igazán igényesek nem helyben, hanem már a pesti mestereknél és boltokban vásárolták drága portékáikat. Ha a nyilvántartásba vett 728 mesterhez hozzávesszük a biztosan száz fölötti legények és legalább ennyi inas számát, bármilyen szerényen is becsülve meg a kontárokat és a céhen kívül dolgozókat, jóval ezernél nagyobb számot kapunk. Ez pedig már több mint figyelemre méltó, különösen ha meggondoljuk, hogy csupán a felsőruházat készítőit vettük itt számba.⁶³⁷

i/ A városi életmódhoz szorosabban kapcsolódó mesterségek

A városias életmód feltételit folyamatosan biztosító mesterségek értetően lassabban honosodtak meg mint ahogy az igények jelentkeztek. Ezek tevékenységének gazdasági-társadalmi háttere a korszak végéig elég esetleges volt, így nem csekély kockázatot vállalt az a mester, aki egy mégoly nagy mezővárosban is ebből kívánt megélni. 1707-ben jószerivel csak egyetlen könyvkötőt említhetünk, aki minden bizonnyal megrendelésének nagyobb részét a városi igazgatástól és az egyháztól kaphatta. A XVIII. század derekán is a két fő számára kenyeret adó mesterség mellett legfeljebb a fésűst, az ugyancsak két ötvöst, a két paplanost és az egy üvegest említhetjük. Esetleg ide sorolhatjuk a hét asztalost is, akik közül néhányan minden bizonnyal már igényesebb bútorok elkészítésére is vállalkozhattak. A század vége felé is inkább csak számszerű

⁶³⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 168., 225. és 296-97., illetve 1991/c 57.

gyarapodás érezhető, az igények csaknem változatlanok maradtak, illetve ezek kielégítéséből helyben még nem lehetett biztos megélhetést teremteni. Az asztalosok száma minden esetre a legfeltűnőbb, hisz 23-an űzték 1780 körül itt mesterségüket. Minden bizonnyal az iskolák számával gyarapodó tanulók, könyvek tették lehetővé, hogy már 7 könyvkötő is kenyérhez jutott. A változó igényekre utal az is, hogy már 9 paplanos tevékenykedett a városban. Az ötvösökön és a rézművesen túl ismételtlen a kalapost és a fésűst is fel kell sorolnunk.

Több mint figyelemre méltó, hogy bár a lakosság igen jelentős részének fizetőképessége a századfordulótól jelentősen nőtt, a lakosság száma is megduplázódott a következő fél évszázad során, a városiasabb mesterségek száma ezt a növekedési ütemet nem igazán követte. Tehát Kecskemét város és lakossága megjelenését és igényeit tekintve még a reformkor végén is nagyjából erősen falusias volt. Nem feledkezhetünk ugyan meg arról, hogy szobafestő, orgonakészítő, cukrász, ezüstműves, könyvkötő stb. dolgozott folyamatosan a városban, de ezek jelenléte csak egy szűkebb kör igényeinek érdemi változását bizonyítja csupán.

A különféle szolgáltatások közül a fürdőház létrehozását és annak működését érdemes még kiemelni, mivel ez is a városiasodás és részben a közegészségügy javulása irányába mutat. Az első feljegyzés 1759. július 27-ről maradt fenn, amikor a tanács Egyházi Istvánnak a Széktő mellett egy telket biztosított, és ennek „birtokában a B(ecsületes) Tanács tizenöt esztendőig meg fogja oltalmazni. Ezen esztendők elfolyása után pedig azon Ferdő Háznál disponálni a Magisztrátuson fog állni, első lévén akkor is az instánsnak respektusa.”⁶³⁸ Ez a későbbi évtizedekben is minden bizonnyal folyamatosan működött. 1790 júniusában, amikor a tó vize leapadt, annak megásására és megújítására a tanács utasítást adott. Újabb adatot 1820-ból találunk, amikor Budinszkiné Schneider Zsuzsanna kapott fürdőház számára helyet.⁶³⁹ Ez a fürdőház a következő évtizedekben folyamatosan működött 7 fürdőszobával és 10 káddal.⁶⁴⁰

Végző soron az iparnál kell megemlítenünk néhány olyan fontos foglalkozást is, amelyek viszont több tekintetben túlmutattak az egyszerű kézműves mesterségeken. Első helyen az egészségügyet szolgáló gyógyszerészeket kell megemlítenünk, akik nemcsak árusították gyógyszereiket, hanem nagyjából maguk is állították elő azokat. Gyógyszerészek már a XVIII. század derekától tevékenykedtek a városban.⁶⁴¹ Batlay János 1847-ben pedig már azzal a kéréssel fordult a tanácshoz, hogy a második gyógyszertár felépítése után 26 évvel a harmadikat megnyithassa.⁶⁴² Tekintettel arra, hogy a város lakosságát még ez a három patika sem

⁶³⁸ XV. 9.

⁶³⁹ IV. 1504. b/ 76. 851., 874. és 168.

⁶⁴⁰ IV. 1504. b/ 76. 168.

⁶⁴¹ Munkásságuk jelentőségének elemzése érdemben az egészségügy átfogó bemutatásakor lehet sort keríteni.

⁶⁴² A tanács számára meg is adta az engedélyt. IV. 1504. b/ 69. 2-3.

tudta zavartalanul ellátni, ugyanebben az évben Schwarzmayer János a negyedik gyógyszerár felállítására kért engedélyt.⁶⁴³

Bár kulturális szerepe aligha becsülhető túl, a nyomdát ugyancsak itt kell megemlítenünk. Az iskolák számának növekedése, a középiskolák, főként pedig a jogakadémia működése is serkentette az iránta való igény mind határozottabb formálódását a városban. Az első nyomdász, aki tervbe vette, hogy Kecskeméten dolgozni fog, Lukács László volt, aki munkájának megkezdéséhez a várostól 2000 forint támogatást kért 1835-ben.⁶⁴⁴ Mivel az anyagi igények miatt terve meghiúsult, a városban csak 1841-ben kezdte el tevékenységét az első nyomda. Szilády Károly hosszas kérelmezés után 1840. december 8-án kapta meg az uralkodótól az engedélyt arra, hogy Kecskeméten nyomdát alapítson. Nyomdája felszereléseit Prágában, Bécsben, Pesten és Budán készíttette el, illetve szerezte be. A nyomda ténylegesen 1841. július 1-én kezdte meg működését. Legelső terméke a helyi református tanár, Tatai András 15 ív terjedelmű görög nyelvtana és olvasókönyve volt, amit megfelelő szótár is kiegészített.⁶⁴⁵ A későbbi években is meghatározó maradt a nyomda munkájában az oktatás támogatása. Sorra jelentek meg a nyelvtanulással, a filozófia oktatásával, a természettudományos és a matematikai képzéssel kapcsolatos tankönyvek, kézikönyvek. Ezeket később mind több tudományos és ismeretterjesztő munka követte. Működésének első évtizedében a sok-sok apróbb kiadvány mellett több tucat kötet között megtaláljuk Homéroszt, Bolla Márton világtörténetét éppúgy mint Szokolay Hártó János várostörténetét, vagy jogtudományi értekezéseket.⁶⁴⁶ Szilády Károly rendkívüli igényessége és szaktudása alapján nyomdája rövid időn belül országos hírnévnek örvendett.

j/ A háziipar fontosabb területei

A háziipar, bár egyre szűkebb területre húzódott vissza, a XVIII. században még meghatározó volt a lakosság ellátásában. Mind a termelésben, mind a háztartásban egész sor használati tárgyat még mindig házilag készítettek, főleg pedig házilag javítottak. Az élelmiszerek alapanyagának nagy hányadát nemcsak a kisebb-nagyobb gazdaságok termelték meg, hanem ott is dolgozták azokat fel. Tekintettel arra, hogy a város lakosságának létszáma ebben a másfél évszázadban lényegesen gyorsabban nőtt mint korábban, ezek élelmiszerral való ellátása a háziipar számára is komoly lehetőségeket teremtett. A paraszti árutermelés számára

⁶⁴³ A város gyógyszerárainak történetét LÓRÁND Nándor dolgozta fel több tanulmányában. 1976. 169-186.

IV. 1504. b/ 76. 1-8. A következő években tehát már négy patika biztosította a lakosság jobb ellátását.

⁶⁴⁴ IV. 1504. b/ 76. 557.

⁶⁴⁵ SZILÁDY Károly Emlékkönyv 1981. 17-30. Szilády már 1836. szeptember 2-án kelt levelében kérte a várost, hogy Kecskeméten nyomdát nyithasson.

⁶⁴⁶ Szilády Károly emlékkönyv, 1981. 69-99.

ily módon tartós és méreteit tekintve igen jelentős piacról beszélhetünk. Bár az alapvető élelmiszereket, gabonát, lisztet, élő baromfit, bort stb. feldolgozatlanul, vagy félig feldolgozott állapotban szállították a reformkorban a pesti piacra, a mindinkább differenciálódó igényeknek megfelelően egyre több készárut is elő tudott állítani a paraszti háztartás. A polgári forradalmat megelőző évtizedekben sertéshúst, különféle tartósított hústermékeket, zsiradékot, kenyeret, többféle tejterméket, aszalt gyümölcsöt stb. tekintélyes mennyiségben szekereztek fel a pesti piacokra a még mindig reménytelenül rossz utakon. A helyi piacra ugyancsak kellő mennyiségben jutott ezekből a háziasszonyok által készített termékekből.

A házi iparral, a népi iparral kapcsolatos rövid felsorolás távolról sem teljes, hisz elsődlegesen azokra a területekre utaltunk, amelyek az áruteremléssel valamilyen formában kapcsolatban álltak. Részben már a népi gyógyászat és a néprajz területére tartozna a házi gyógyszertárak feltöltésének módja, a ruházkodással és a táplálkozással kapcsolatos tevékenység egész sora.

A háziiparral éppen csak határos, de mindenképpen az ipari tevékenységhez kapcsolódik néhány olyan munka, amelyet már régtől fogva űztek ezen a vidéken is. Ezek közül a gubacs gyűjtés a tímárok és a cserzővargák munkáját segítette, de külföldre is jelentős mennyiséget szállítottak az országból. Nem kevésbé fontos volt a széksó sóprése, amelyet a szappanfőzésnél hasznosítottak. Bár a város gazdasági életében nem igazán nagy horderejűek ezek, de jelentőségüket minden esetre érzékelteti, hogy a pusztabíró rendszeres kötelességei között rögzítették a széksó sóprése utáni dézsma beszédését, és Bugacon 1844-ben 400 forintért vették bérbe a széksó seprésének a jogát.⁶⁴⁷

Röviden érdemes még utalni egy olyan mesterségre, amely mind nélkülözhetetlenebbé vált. A vízben szegény tájon a kutak készítése mind a lakosság ellátása mind a fokozatosan belterjesebbé váló állattartás miatt, a lassan megszerveződő tűzrendészet és a fokozatosan erősödő higiéniai követelmények miatt is fontossá vált. Már a XVIII. század derekán komoly értéket jelentett a kút egy birtokon. A városban pedig egyenesen közügynek számított, hogy az egyes tizedekben és a piacokon legyen kellő hozamú és vízminőségű kút. Egy ilyen kút sorsának alakulása a magisztrátus döntései között is előkelő helyen állott: „A nagytemplom előtt való kút, miután igen jó forrású, ilyenre pedig a városnak nagy szüksége van, fennhagyatván, téglával kirakatni rendeltetett.” A kereskedők is hajlandók voltak áldozni kutak ásására, ha ezt a tanács anyagiakkal nem győzte. Czollner Mihály, Horváth János, Miskolczi Miklós s több helybeli kereskedő kérelme folytán a piacon egy kút készítés elrendeltetett oly módon, hogy annak fenntartásáról a folyamodók gondoskodjanak.⁶⁴⁸ A

⁶⁴⁷ IV. 1504. h/2 247-251., illetve IV. 1504. c/ 1844. VI. 7.

⁶⁴⁸ IV. 1504. b/ 76. 159-160. Ezt a kutat nevezték Zöld-kútnak, és bő vize miatt igen becsülték.

különféle csordajárásokban, a jelentősebb erdőtelepítések során a város éppúgy készítettett kutakat mint az egyes tizedekben is.⁶⁴⁹

3. A kézművesek anyagi viszonyai

A/ A kézművesek aránya a mezővárosi társadalomban

Magyarországon viszonylag csak késői időszakban készült országos felmérés az iparosok számának megállapítására. Az 1777. évi összeírás alapján 13934 céhbeli mester, 12316 segéd és 4671 inas, tehát összesen 30921 iparos dolgozott városainkban. A korabeli jeles közigazdász, Berzeviczy szerint ekkor Magyarországon csak minden 242. lakosra jutott egy kézműves.⁶⁵⁰

Kecskeméten az iparosokat elsődlegesen az adóztatás végett írták össze, tehát csak azokról az iparral vagy azzal is foglalkozó háztartásokról van tudomásunk, amelyek olyan értékeket állítottak elő, hogy azok már adókötelesnek minősültek. Nem csoportosították tehát a céhekben dolgozó, vagy azon kívül tevékenykedő iparosokat. Tekintettel arra, hogy az adóösszeírások a háztartások számára vonatkozóan adnak leginkább megbízható adatokat, célszerűnek látszik elsődlegesen ezen egységeken belül megállapítani az arányokat is. A tárgyalt kor elején, 1707-ben az adózás céljából nyilvántartásba vett teljes jogú helyi háztartások száma 663 volt, közülük 55 olyan, melynek feje iparral, vagy iparűzéssel is foglalkozott. Nem történt említés sem az inasokról sem a segédekről. Nem ismerjük pontosan a város lakóinak számát sem. Tehát a háztartásokból kiindulva állíthatjuk, hogy a háztartások 8,3%-át alkották, így minden 12 háztartásra jutott egy iparos. Természetesen kevésbé kedvező lenne az arány, ha személyekre vetitenénk ki, illetve a nem adózókat is beszámítanánk. Bár 1757-re az adózásnál figyelembe vett iparosok száma csaknem látványosan nőtt, 242 háztartást vettek nyilvántartásba, valójában fél évszázad alatt nem változott a társadalmon belüli arányuk: 8,3% maradt, egy iparosra pedig továbbra is 11,87 háztartás jutott. Valamivel előnyösebb lett a helyzet a század vége felé. 1769-ből fennmaradt egy összeírásnak az első tizedre vonatkozó része. Ennek alapján legalábbis ebben a tizedben elég pontos képet kapunk az egyes mestereknél alkalmazásban lévő legények és inasok számáról.⁶⁵¹ Annyi megszorítást, illetve kiegészítést célszerű még rögzíteni, hogy a legtöbb iparos az első tizedben lakott, és a többi tizedbeli iparosok között viszonylag kevesebb volt a gazdagabb, több alkalmazottat foglalkoztató. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy ebben a tizedben a 38 mester 16 inast és ugyancsak 16 legényt foglalkoztatott. Tehát a legények és az inasok száma együttesen sem érte el

⁶⁴⁹ IV. 1504. b/ 76. 160-183.

⁶⁵⁰ EPERJESSY Géza: 1967. 64-65.

⁶⁵¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 228.

a mesterek számát, annak 84,2%-a volt. Ha elfogadjuk, hogy ez az arány maradt meg a következő évtizedekre is, árnyaltabb képet tudunk rögzíteni a lakosság ellátottságáról. Azt tudjuk, hogy Kecskeméten 1780-ban a 3931 háztartáson belül 433 volt az iparos. Ennek alapján a század vége felé a mezővárosi társadalmon belül az iparosok aránya a korábbiakhoz képest valamelyest tovább javult, 11%-ra nőtt. Más összehasonlításban azt mondhatjuk, hogy egy iparos háztartásra kilenc egyéb háztartás jutott.

A József kori összeírás révén már azt is tudjuk, hogy 1787-ben 22626 fő élt Kecskeméten. Mivel az 1780-as adóösszeírás 433 iparost vett nyilvántartásba, ha feltételezzük, hogy a legények és az inasok aránya ekkor is 84% volt, akkor kb. nyolcszáz személy foglalkozott iparral a városban. Ennek alapján egy iparosra 28 fő jutott. Ha csak a mestereket vesszük figyelembe, akkor egy iparosra átlagosan 52 főt kell számolnunk. A XIX. századból már valamivel bőségesebb forrás áll rendelkezésünkre, így megbízhatóbb adatokhoz juthatunk. Az 1847-es adóösszeírásban a 4742 háztartáson belül 542 iparos háztartást vettek nyilvántartásba. Ez csak fele annak, amit Csányi említ. Valószínűnek tarthatjuk, hogy ő a céheken kívül dolgozókat is számításba vette, míg az adóösszeírók nem.⁶⁵² Az adóösszeírás adatai alapján az iparosok a háztartások 8,7%-t alkották, tehát ez az arány a század végéhez viszonyítva a céhes fejlődés útján jelentős megtorpanás, sőt visszalépés, visszafejlődés jele lehet.⁶⁵³

Mégha röviden is, de célszerű összehasonlítani az országos adatokkal az itteni viszonyokat. Az Alföld mezőgazdasági településein az egész éven át dolgozó iparúzóknak számaránya 1828 táján általában 4-6% volt. Kiskőrösön ugyanebben az időben 4,4%. Csak a viszonylag iparosodottabb településeken haladta meg az iparosok aránya a 10%-ot. Kecskeméten az 1828-as országos összeírás adatai alapján az iparosok a lakosság 9,2%-át alkották.⁶⁵⁴

A magyar gazdasági fejlődés eredményeként a kézműipar minden gátló tényező és válságjelenség ellenére jelentős gyarapodást mutatott 1777-hez viszonyítva. Miként jeleztük már, akkor egy iparosra 242 lakos jutott, eltekintve a falvakban dolgozó iparosoktól. 1830 táján már csak 78 és 1846-ban pedig 51 lakos. Az átlaghoz képest viszont igen nagy volt a

⁶⁵² Ezt a feltételezést támasztja alá a vármegye 1839. évi adóösszeírára vonatkozó rendelkezésnek 14. pontja: „A kézművesekre (opifices) általános szabályul tétettvén, hogy ezek alatt csupán a czéhbeli mester emberek értetnek azoknak. Első osztályba azok tartoznak, kik a népesebb mező városokban, nevezetesen Kőrösön, Kecskeméten, Szentendrén, Vátzon, ó Budán, Aszódon és Kalotsán laknak, és egész esztendőtt állandóan 2 legényt tartanak. Vagy ha a most elől számlált helyeken nem laknak is, de állandóul 2 legénnyel többel dolgoztatnak. 2-ik osztályban tartoznak azok, kik nem a fentebb elől számlált népesebb helyeken laknak, s állandólag két legények van, végre 3-ik osztályzatban teendőök azok, kik a megyében akárhol laknak, s egy legények van, vagy egy sints, de egész esztendőtt áll dolgoznak ...” IV. 1504. c/ 203. 1839. szeptember 2.

⁶⁵³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 102-103.

⁶⁵⁴ EPERJESSY Géza: 1967. 68-71.

szóródás. A Jászkun területben csak 92, a Hajdú területben 79, Szabolcs megyében 78, Békésben 72 lakos jutott egy kézművesre.⁶⁵⁵

Kecskeméten a fejlődés üteme nem volt ugyan ennyire kedvező és látványos, de a kiindulópont sem volt olyan rossz mint a jelzett területeken. 1851-ben Kecskeméten 39834 lakost írtak össze, ugyanakkor Csányi szerint a negyvenes évek elején 1183 kézműves dolgozott a városban, tehát egy iparosra 33,7 lakos jutott.⁶⁵⁶ Ez az arány lényegesen kedvezőbb mint a környező vidéké. Ez nyilvánvalóan azzal járt, hogy egyfajta vonzáskörzet jött létre, melyen belül a helyi iparosok különféle igényeket ki tudtak elégíteni. Ismételten hangsúlyoznunk kell viszont, hogy ezt nem szabad túlbecsülni, még kevésbé idealizálni.

Célszerű röviden kitérni arra, hogy Kecskeméten az iparosokat milyen osztályokba sorolták. 1830-ban Pest megye közgyűlése az összeírás végett kiküldött deputációnak azt adta meg normaként, hogy csak azokat a kézműveseket lehet az első classisba sorolni, akik öt-hat, vagy ennél több legénnyel dolgoznak állandóan, és áruikat az országos vásárokon értékesítik. Ilyen iparosokat Pest és Buda kivételével nem találtak a megyében, így Kecskeméten sem. A másodikba azokat a mestereket sorolták, akik állandóan három legénnyel dolgoztak, a harmadikba azokat, akik egy-két legényt alkalmaztak, valamint ide sorolták azokat is, akik kizárólag maguk dolgoztak.⁶⁵⁷

Ennek alapján a küldöttség Kecskeméten és Nagykőrösön két másodosztályú iparost regisztrált. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az 1769-ből fennmaradt töredék szerint az I. tizedben is csak egy másodosztályúnak minősíthető mestert találunk, és mivel itt élt a legmódosabb iparosok zöme, minden bizonnyal alig egy-két további másodosztályú iparost lehetett találni a többiben. E tekintetben a polgári forradalomig kevés változás történt. 1847/48-as összeírás lajstromaiban 2 első osztályú, 17 másod osztályú és 446 harmad osztályú iparost vettek nyilvántartásba. Tehát megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a mezővárosok a rendi társadalmon belül eléggé behatárolt keretek között tudtak az ipar és a kereskedelem számára felvevő piacot biztosítani. Ez a szint viszonylag alacsony volt, és távolról sem tartott lépést a mezővárosi lakosság anyagi gyarapodásával. Ki kell viszont egészítenünk mindezt azzal, hogy Kecskemét Pesthez viszonylag közel lévén, és a reformkorban gazdasági és kulturális téren azzal mind szorosabb kapcsolatot teremtve, az igényesebb lakosok megrendeléseiket, beszerzéseiket Pesten bonyolították le.

⁶⁵⁵ EPERJESSY Géza: 1967. 74--75.

⁶⁵⁶ CSÁNYI János: 1840. 79.

⁶⁵⁷ EPERJESSY Géza: 1967. 92. Itt célszerű még utalni a vármegye 1839-es, korábban már idézett adóösszeírással kapcsolatos határozatára. IV. 1504. c/ 203.

B/ A kézművesek kapcsolata a mezőgazdasággal

Közismert, hogy a falusi és a mezővárosi kézművesek kezdettől fogva több szállal kötődtek a mezőgazdaság különböző ágához. Bár Kecskemét a legnépesebb mezőváros volt, mégis a megélhetési lehetőségek keresése és a rokoni kapcsolatok egyaránt arra készítették a kézműveseket, hogy az anyagi haszonszerzés e lehetőségeit ne hagyják ki, annál is inkább mivel a felvevőpiacuk mindig is eléggé behatárolt volt. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy céhekbe csak olyan mestereket vettek be, akik teljes jogú lakosok voltak, azaz saját házuk, telkük volt, vagy igen régen megszerezték a városban a letelepedési jogot. 1707-ben az iparosok között 8 zsellért vettek nyilvántartásba, ők tehát más házában béreltek maguk számára lakást. Közülük négyen kizárólag iparral foglalkoztak, négyen kisebb szőlővel is rendelkeztek. A 46 háztulajdonos iparos közül csak hatan voltak, akik kizárólag mesterségük gyakorlásából éltek meg, negyvenen pedig kisebb-nagyobb szántóval és szőlővel rendelkeztek. A 21 törpegazdán kívül, akik csaknem kivétel nélkül egy-két kapás szőlő után fizettek adót, akadt 9 kisbirtokkal rendelkező is, és tízen voltak közöttük olyanok, akik jelentős mezőgazdasági vagyoniuk után is adóztak, ebből komoly jövedelemhez is jutottak. Érdemes utalni arra is, hogy ekkor még az iparosok között nemes nem található. Bizonyos változás a század derekán már jelentkezett. Egyrészt két nemes is fizetett adót mesterség űzése után, az egyik ötvös, a másik szappanos volt, és mindkettő jelentős mezőgazdasági birtok tulajdonosa is volt egyben.

1757-ben már a csaknem harmadfél száz nyilvántartásba vett iparos között igen jelentőssé vált a vagyoni tagozódás. 14 iparosnál semmiféle adóalapot nem rögzítettek mesterségükön kívül, tehát ezek zsellérek voltak. Csak ház után adózott 40 iparos, házzal rendelkezők közül csak szőlő után 63. Ezek között viszont már volt 21 olyan, aki jelentős mennyiségű terméséből rendszeres jövedelemre tett szert, és egy fő a korabeli viszonyok között feltűnően nagy szőlőbirtokot művelt. Tíz olyan mesterembert vettek nyilvántartásba, aki valamilyen állat, ló, tehén, egyéb szarvasmarha vagy juh után is adózott. Közülük 5 fő kisbirtokosnak minősült. Csekélyke szántója után egy iparosra vetettek ki adót. A mezőgazdasági feldolgozóiparban is érdekelt volt 3 fő malom, vagy szeszfinomítás terén. Akadt 62 olyan mester is, aki az ipar mellett teljes mezőgazdasági üzemet is működtetett, volt szántója, szőlője és megfelelő igásállata is. További 21 fő kisebb nagyobb méretű növénytermesztés mellett a rideg állattartásból is hasznot húzott. Újabb 22 a különféle növénytermesztéssel együtt a mezőgazdasági feldolgozóiparban, az állattartásban egyaránt érdekelt volt.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a 242 iparos közül 188 valamilyen formában a mezőgazdasággal kapcsolatban állt, nagyobb részük pedig több szálon is, tehát Kecskeméten az iparosok aránytalanul nagy része vagy a fizetőképes kereslet csekély volta miatt, vagy a mezőgazdasági tevékenység viszonylag nagyobb haszna miatt nem kizárólag

mesterségének szánta életét. Ha a vagyoni rétegződésüket nézzük, az alábbiakat állapíthatjuk meg. A iparosok közül 14 háztartás nincstelennek, vagyontalannak minősült (5,8%). Minimális vagyon után adózott 66 mester (27,3%). Figyelemre méltó anyagi érték után adóztattak meg 115 kézművest (47,5%). Harmincegyen kimondottan jómódúaknak minősültek (12,8%) és 16 iparos a leggazdagabb, legvagyonosabb réteghez tartozott (6,6%). Közöttük 1 borbély, 1 csizmadia, 1 gombkötő, 2 kovács, 1 lakatos, 1 szabó és 8 szappanos volt. Bár hangsúlyoznunk kell, hogy ezek nem kizárólag az iparuk révén szerezték vagyonukat, de valamiféle kölcsönösség minden bizonnyal létezett az ipari tevékenységük és a mezőgazdasági vagyonuk között is. Azt feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a század derekán az iparosok aránytalanul nagy része tisztességes vagyoni körülmények között élt, jelentős vagyonnal rendelkezett, életkörülményeik feltétlenül lényegesen jobbakként voltak mint a lakosság átlagáé.

Nem kevésbé színes, változatos az iparosok vagyonának szerkezeti összetétele 1780 táján sem. A közel ötszáz nyilvántartásba vett háztartás közül 71 volt teljesen vagyontalan (16,4%). Csak háza volt 98-nak (22,6%). A gazdának számítóik között csak szőlő után adózott 172 háztartás (39,7%), bár közöttük 50 család jelentős szőlőt művelt (6-10 kapás) és öten igen jelentős hasznot szereztek évről évre bortermésükből (11-25 kapás). Csak szántóval mindössze 4 iparos rendelkezett. Ugyancsak csekély azok száma, akik kizárólag ló után adóztak: 5 fő. Nem túl nagy szántóval és szőlővel gyarapította bevételeit 8 háztartás. Még mindig jelentős azok száma, akik az ipar üzése mellett több irányú termelést folytató mezőgazdasági üzemmel is rendelkeztek, tehát volt szőlőjük, szántójuk és ehhez megfelelő igás jószáguk is (60 fő, 13,9%). Öten szeszfinomítással egészítették ki bevételeiket. Egészeben mégis azt figyelhetjük meg, hogy a kb. negyed század során az iparosok vagyona, adóalapja számottevően csökkent. Ez nemcsak az átlagra vonatkozott, hanem a jelentős vagyonnal rendelkezők száma is zsugorodott, arányaiban pedig feltűnően csökkent. Minden bizonnyal igen nehéz lenne a meglévő adatok birtokában ennek okát felderíteni, bár nem lenne reménytelen egy ilyen irányú kutatás elvégzése. Ezzel a megállapítással teljes összhangban áll az a tény, hogy ugyanekkor a vagyontalanok aránya közel háromszorosára nőtt (16,4%). A csekélyke vagyonnal rendelkezők közé tartozott az iparosok csaknem pontosan a fele (49,9%)! Igen nagy mértékben összezsugorodott a biztonságos tartalékokat jelentő vagyon után adózók csoportja (28,6%), és majdnem negyedére a jómódúaké (3,5%). Még nagyobb arányban csökkent a kimondottan gazdagoké, akiknek száma 7-re zsugorodott. Míg 1757-ben a két legvagyonosabb csoporthoz tartozott minden ötödik iparos, 1780 táján csak minden huszadik! Ezek olyan feltűnő változások, amelyek kiemelése feltétlenül szükséges, hiszen mögötte komoly gazdasági és társadalmi feszültségek, válságok húzódnak meg. Tehát nem indokolatlan annak megfogalmazása, hogy itt nemcsak a céhszervezet válságáról van szó, hanem ennél lényegesen összetettebb folyamatról. Az okok feltárása viszont túl mutat a

jelen összefoglaló munka keretein, ezzel behatóbban itt nem lehet foglalkozni.⁶⁵⁸

A két összeírás feldolgozása és elemzése révén kirajzolódó tendencia a következő évtizedekben is érvényesült. Az 1847-ben összeírt 542 háztartás közt akad ugyan néhány, amely kereskedelemmel foglalkozott, ezek teljes különválasztása nem indokolt, mert az egésznek alig 2-3%-át teszi ki. Az első említésre méltó vonás az, hogy mindössze két nemes található közöttük. Utána legfontosabbnak mindenképpen azt kell minősítenünk, hogy teljesen vagyontalan nincs közöttük. Ez minden bizonnyal annak is eredménye, hogy az adóösszeírás során mellőzték azok nyilvántartásba vételét, akiktől érdemi adót nem remélhettek. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy 1840-ben Csányi János 1183 iparos működéséről számolt be egyik jeles feldolgozásában, és nem valószínű, hogy hét év alatt felére csökkent volna az iparosok száma. De nemcsak ez a feltételezés sugallja az iparosok körében megfigyelhető szegényedés folyamatát. 173 olyan iparost jegyeztek fel, akiknek csak házuk volt (39,9%), és a gazdák között nyilvántartásba vett iparosok között újabb 104 csak kisebb szőlő után fizetett adót (19,2%). Újabb nagy csoportot képeznek azok, akik szerény házuk mellett valamilyen szőlővel, szántófölddel, tehénnel rendelkezett (181 fő, 33,4%). A kisebb gazdaságot is üzemeltetők száma is csak 42 (7,7%) és mindössze 37 olyan kézműves akadt a polgári forradalom előestéjén, akinek jelentős egyéb vagyona volt, akik az iparon kívül más tevékenységből is számottevő hasznot remélhettek (6,8%) A vagyoni kategorizálás alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Kecskeméten a forradalom előtt az iparosok aránytalanul nagy része minimális vagyon után fizetett adót, megélhetését csaknem teljesen vagy kizárólag iparuk üzéséből remélhette (83,2%)! Kisbirtokosnak volt mondható 55 fő (10,1%). A jómódúak között csupán 26 iparos található (4,8%) és csak 10 olyan iparos, illetve közöttük néhány kereskedő akadt, akit valóban gazdagnak lehetett mondani.⁶⁵⁹ E folyamat kiemelése során feltétlenül arra is kell utalnunk, hogy nemcsak negatív jellegű ez, mert a polgárság egy nagy hányadának fokozatos szegényedését érzékelteti, hanem bizonyos pozitív vonást sem tagadhatunk meg tőle, hisz a kézművesség és a mezőgazdasági tevékenység mind egyértelműbb szétválásának is tanúja lehetünk, és ez mind társadalmi-politikai, mind pedig technikai-műszaki szempontból előre mutató is.

⁶⁵⁸ Az elemzés alapján IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b iparosokra vonatkozó három része szolgált.

⁶⁵⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/a 102-103.

IV. Közlekedés

1. Utak, utcák

A kereskedelem és az ekkor még ehhez sok szállal kapcsolódó pénzügyek jelentőségét Kecskemét életében a társadalmi és gazdasági fejlettségi szinten túlmenően jórészt földrajzi helyzete határozta meg. Az a tény, hogy ez az országszerte már ekkor is ismertté vált mezőváros egy nagy tájegység közepén helyezkedett el, és közelében sincs folyó, már alapvetően korlátozta, mondhatjuk behatárolta kereskedelmének lehetőségeit. Tekintettel arra, hogy az itt feldolgozott másfél évszázad alatt egyetlen olyan árut sem állítottak elő, amelyet nagyobb tömegben tudtak volna akár belső, akár külső piac számára biztosítani, a város kereskedelme szempontjából hátrányos helyzetét nem tudta ellensúlyozni. Ráadásul Európának ez a része már évszázadok óta a világkereskedelem perifériáján volt, és az akkor igen költséges szállítás miatt még a Habsburg Birodalmon belül nyíló lehetőségeit sem tudta kihasználni.⁶⁶⁰

Mezőgazdaságunk és részben iparunk által termelt áruk sorsát is döntően meghatározta az országban meglévő szállítási lehetőség. Igazán versenyképesse csak a közlekedés jelentős fejlődése után válhattak a Magyarországon termelt áruk Európa bármely pontján. Nemcsak a XVIII. század egészében, hanem még a XIX. század derekán is nálunk az áruk aránytalanul nagy részét tengelyen szállították, miként tették ezt több más környező országban is, mivel a folyami szállítás lehetőségeit, feltételeit nem teremtették meg. Ezen időszakban Európa nagy részén az utak még igen rosszak, gyakran kezdetlegesek voltak. Magyarországon még a XVIII. század legvégén is csupán 770 km hosszú épített úthálózat szolgált a szállítást, a kereskedelmet. Bár 1850-re ez a terjedelem 1770 km-re nőtt, ez csak a valóságos igények töredékét tudta kielégíteni. De így is még azokon a szerencsésebb országrészeken is, ahol ezeket az utakat kiépítették, a magas szállítási költségek a legelfogadottabb hazai árukat is csaknem versenyképtelenné tették az örökös tartományokban.⁶⁶¹

Ezek az utak csak a gazdaságilag legfontosabb területeket kötötték össze a Lajtán túli örökös tartományokkal. „nagy kövekkel kirakott, vagy pedig aprókkal macamadizált utakról itt szó sincs ... a kőnek messze földről ide hordatása majd felszámíthatatlan erőbe és költségbe kerül” állapítja meg az egyik kortárs. Annak ellenére, hogy folyamatosan sokat

⁶⁶⁰ Ez utóbbi tényezők érthetően nemcsak Kecskemét, hanem az egész térség lehetőségeit is erősen visszafogták.

⁶⁶¹ MÉREI Gyula: 1980. 237-238. Még a magyar borok exportja sem volt igazán gazdaságos a magas fuvar költség miatt.

áldozott a város lakossága az utak építésére, „a kecskeméti vidéken keresztül általában véve rossz utak vannak.”⁶⁶²

Az útviszonyokon belül érdemi változás évszázadokon át nem történt. Csak a kedvező vagy kedvezőtlen időjárás tette viszonylag használhatóbbá vagy használhatatlanná útjainkat. A rendkívül súlyos tőkehiány miatt a központi hatalom erőfeszítései is igen szerény eredménnyel jártak. Részben a közigazgatás, a belső rendfenntartás, részben pedig a katonai célok motiválták a központi hatalom ezirányú erőfeszítéseit. Ezen a tájon viszont még II. József korában is csak a valóságos helyzet felméréséig jutottak el. Kecskeméten át vezető legfontosabb útvonal az volt, amely Budát-Pestet Szegeddel kötötte össze. Mivel ez csaknem teljesen homokos vidékeken át vezetett, a korabeli viszonyok között még legtöbbször járható is volt. A József-kori Országleírás szerint az észak-nyugati irányból a városba vezető útszakaszról azt állapította meg a terepet felmérő tiszt, hogy a postaút, bár nagyon homokos, mégis a legrosszabb időjárástól eltekintve jó állapotban van. A Félégyháza irányába menő út viszont egy lapályos legelő részen ment át, és ez a szakasz esős évszakban rossz volt. A többi része ennek is homokos, és ez rossz időben is alkalmasnak minősült közlekedésre.⁶⁶³ Ezzel legtöbb részében megegyezik egy néhány évvel később készült feljegyzés: a Kecskemét és Kiskunfélegyháza között „eltekintve ezektől a zombékos és vízben álló helyektől, kavicsos homokon vezet az út ... Az eső hatására a talaj könnyen alakul át sárrá és ez magát az utazási lehetőségeket is átalakítja.”⁶⁶⁴ Kecskemétet a környező településekkel számos további út kötötte össze, de ezek állapota sem volt különb. Mindegyikről megállapította az adatfelvevő, hogy homokos, és a Kunszentmiklósról pedig egyenesen azt emelte ki, hogy esős időben jobban járható mint szárazságban.⁶⁶⁵

Éppen ezért az utak gondozása, a közlekedés legelemibb feltételeinek biztosítása valóban közérdek volt, és nemcsak a központi hatalom, hanem a vármegye is „a városok és helyiségek előljáróinak szoros kötelességéül” tette az utak karbantartását.⁶⁶⁶

Az utcákkal és az utakkal szembeni igények a mind népesebb városban egyre szélesebb körben nőttek, és ez arra készítette a magisztrátust, hogy több rendeletében is segítsen a korábbi állapotok

⁶⁶² CSÁNYI János: 1840. 82. Nem járhatott eredménnyel az a korabeli kísérlet sem, hogy az út egyik oldalát vastagon beterítették agyaggal, amelyen száraz időben reméltek gyorsabb haladást, és mellette egy homokos sávot hagytak, amely a csapadékos időben itta volna fel a felesleges vizet.

⁶⁶³ EPERJESSY Kálmán: 1979. 646-657.

⁶⁶⁴ LUKÁCS László - CSEPI Lajos: 1963. 49.

⁶⁶⁵ EPERJESSY Kálmán: 1979. 647.

⁶⁶⁶ A helyi adottságok viszont erősen határt szabtak ennek az igyekezetnek, és még 1830-ban is „a homok végett majd nem járhatatlan” volt a város környékén több fontos közlekedési út. Ilyen esetekben a város kénytelen volt felmérni „azon útnak agyaggal miként lehető feltöltését. Az ilyen jellegű munka is rendkívül időigényes volt, ezért „ezen utaknak agyaggal leendő feltöltésére a lakosok tizedeseik által felszóllíttatván tízedenként köteleztessenek”. IV. 1505/1. 1835. V. 17.

megváltoztatásában. A közigazgatásban dolgozók egyik igen hálátlan teendője e téren a megszokások felszámolása volt. Évtizedeket átfogó valóságos harcot jelentett a lakosság jelentős hányadával szemben az utak megvédése. Már a XVIII. század derekán a központi hatalom megszabta, milyen szélességű sávot kell biztosítani a főbb útvonalak számára. Ezekből az utak mentén élő gazdák újabb és újabb szeleteket sajátítottak ki. Az e tárgyban keletkezett legelső rendelet 1754-ben keletkezett: „Valaki a felséges királyi parancsolat szerint kihatározott 9 öl országutakra beszánt, vagy árkot vet, vagy kápolnák és vásári pinczék környékeit elássá, először 1 forintra, azután törvénytelenységéhez képest büntetik.”⁶⁶⁷

De még évtizedekkel később is visszatérő gondot jelentett mindez. 1820-ban a tizedesek útján tájékoztatta a tanács a lakosságot arról, hogy „sokan nemcsak a város határain, hanem a város birtokában levő pusztákon is a közönséges utakra dülő földjeiket minden jelentés és bírói engedelem nélkül árkokkal végig avagy körül sáncolni bátorkodnak, s ez által nemcsak az utakat elszorítyák, elrontyák és sok helyett járhatatlanná teszik, hanem több rendbéli szívódásokra is alkalmatosságot szolgáltatnak.”⁶⁶⁸ Hiába kísérelték meg azt is, hogy a feljelentőket is érdekeltté tegyék a szabálytalanság megszüntetésében, az eredmény nagyon vérszegény maradt. Még 1841-ben is hasonló feladatokkal volt kénytelen szembenézni a magisztrátus.⁶⁶⁹

A városon átmenő és a városon belüli forgalom az árucseré és a személyforgalom növekedése révén folyamatosan nőtt. Ez a tanács számára megkerülhetetlenné tette, hogy részben az utcahálózatot igazítsa valamilyest a megváltozott igényekhez, és gondoskodjon azok elfogadható karbantartásról is, részben pedig tudatosabban igyekezzen formálni a város képét, hogy a folyamatosan változó igényeket minél több területen követni tudja.

A homoktenger közepén épült város utcái a csapadékosabb években sártengerré váltak, mivel a belvizek elvezetéséről a város árknak feltöltése miatt sem gondoskodhattak. A város területén belül is a reformkorig egy jelentős állóvíz, a Dellő tó volt található. Részben ennek a vizét, részben a felgyülemlött csapadék elvezetését több csatorna, illetve árok is szolgálhatta volna, ha azokat kellően karban tartják. Ilyen munkára viszont csak végső esetben szánta rá magát a tanács. A túlszűfolt városon belül a rendezetlen utcákat átszelő vagy leszűkítő árkok áthidalása is visszatérő gond volt évtizedeken, sőt évszázadokon át. Kisebb hidak megépítésére a lakosság és a tanácsnokok szorgalmazására ismételen sor

⁶⁶⁷ KOLOZSVÁRI Sándor - ÓVÁRI Károly: 1885-1904. IV. 836-842.

⁶⁶⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 207-208. Az útinspektor feladatává tették a hasonló anomáliák jelentését és felszámolását.

⁶⁶⁹ 1825. január 31-én hozott rendelet értelmében „kik az utaknak vagy közlegelőknak elfoglalóit bejelentik, a vétkes lakos által beadandó büntetésépenzből jutalom és rész adasson.” Később, mivel „igen kevés sikere lett” a korábbi rendeleteknek, 6 forint büntetést helyeztek kilátásba azzal szemben, aki „ezenül akármilyen csekély foglalást teszen is.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 255., illetve 291-292.

került. Az egyik legelső adatunk ilyen építmény létrehozására 1727-ből való.⁶⁷⁰ Ezek a hidak legtöbbször fából készültek. Az első kőhíd létrehozásának időpontját nem ismerjük. A második kőhíd építésére a század derekán került sor: 1755. június 8-án „alku lett Kőműves József mesterrel a kőrösi úton építendő híd végett ... egészen kőből, egy bolthajtással, s olyan formán és módon, amint a vásár mellyéki hidunk vagyon, ti. oly szé-
lű és vastagságú legyen, s illendő magasságú.”⁶⁷¹ Tekintettel arra, hogy a várost árok vette körül, a városkapuknál feltétlenül szükségessé vált több híd építése is. A növekvő igények hatására 1783-ban már az egyik kimutatás 33 hidat rögzít a városon belül.⁶⁷² Ezek karban tartása nem csekély gondot jelentett a tanács számára. Ezt jelzi, hogy 1802-ben is olyan becslés került a testület elé, amely szerint a „gyalog s szekér hidaknak” olyan rossz az állapota, hogy „helyre hozására mostan 2000 szál fenyőknél több kívántatnék”.⁶⁷³

A makacsul visszatérő gondok hatására a XIX. század elejére arra kényszerült a tanács, hogy „Az utak és az utcák jó karban tartása végett” egy inspektort és két útfelügyelőt alkalmazzon.⁶⁷⁴ A következő év elején pedig részletesen szabályozta a testület az utak karbantartását. Ladányi Gergely előterjesztése alapján 1803. január 4-én hozta meg az erre vonatkozó rendeletét. A „már nagyon elromlott utaknak jó állapotba leendő hozása végett” megerősítették, hogy a két útfelügyelőre hosszabb távon is szükség lesz. Minden vita elkerülése végett ismételten rögzítették az utak szélességét is. Ennek értelmében a Nagykőrösi, a Szentlőrinci, a Szikrai, a Nagyszegedi, a Halasi, a Széktói a Középbudai és a Vacsai utakat 12 öl szélességűre kellett kiegészíteni, ha valahol ebből elvettek. A kevésbé forgalmas utak esetében (Szolnoki, Kécskei, Csongrádi, Mindszenti, Kiszegedi, Monostori vagy Majsai, Kiskőrösi, és Nyíri utak) 6-12 öl szélességet kellett biztosítani.

Külön rendelkeztek a városon belüli utakkal kapcsolatosan. A hatékonyabb ellenőrzés érdekében a várost két részre osztották. A Kőrösi út és

⁶⁷⁰ XV. 4. SZABÓ Kálmánnak a tanácsülési jegyzőkönyvekből készített feljegyzése. 1727. 8. old. „Hemző István (házánál) levő Sár Márton bírák uraimék egy hidat csináltassanak.”

⁶⁷¹ Az első kőhíd építésének idejére vonatkozóan nincs a adatunk. IV. 1504. b/ 1754-1758. Töredékek. A kőműves „fizetése leszen 60 Rh. ft. egy mása hús, hat véka búza.” Ez év október 15-én a másodbírói számadáskönyv bejegyzése igazolja a mester kifizetését. A hídhoz szükséges kő vágásáért 40 forintot és 56 krajcárt fizetett a város. A kőhíd hossza 27, szélessége 3,5 öl volt. IV.1504. c/ 190.

A korabeli viszonyokra jellemző, ezért említésre méltó az a jelenség, hogy a város tanácsának több alkalommal is foglalkoznia kellett azzal a gonddal, hogy a kutak és a hidak fa anyagát ismételten ellopták, így azok közveszélyessé, olykor pedig használhatatlanná váltak. IV. 1504. h/2 453.

⁶⁷² A várost körül vevő árok mélysége 1,5-3 láb magasságú volt és szélessége 2-7 öl. IV. 1504. c/ 190.

⁶⁷³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 138.

⁶⁷⁴ Az első útfelügyelők fizetése 80 forint, egy öltözet ruha és 20 véka búza volt. IV. 1504. b/76. 480.

utca, valamint a Nagy utca és a Halasi út lett a választó vonal. A közbeeső piacra mindkét felügyelőnek vigyáznia kellett.

Az útfelügyelők feladatai főként a városban voltak sokrétűek: „a vízfolyásoknak, pernyéknek, szemétnak, káposztatorzsának, csizmadiák, szabók és más mesteremberek művei hulladékjainak vagy akárminemű rusnyaságainak az utcára kiöntésével, az istállók és sertésólak rütszágai kieresztésével, ganéjnak kihányásával, hónak az utcára való kihordásával” szennyezték az egyébként is akkor már túlszűfolt várost.

A lefolyástalan utcákat még használhatatlanabbá tették az utcák közepén ásott vermek, melyekben gabonát tároltak. Ez a szokás még a török korra nyúlt vissza, és igen sok fáradság kellett ahhoz, hogy legalább az utcákról ki tudják ezeket szorítani. 1785-ben már ki tudja hányadszor rendelkezett arról a tanács, hogy „az utcák közepén található üres vermek betemettetendők „, de ez is csekély eredménnyel járhatott, mivel ismételen visszatérő gondja lett ez a magisztrátusnak még évtizedekkel később is. A strázsa mesternek ugyanis 1799-ben „szabadság adatik az uttza közepin nyitva lévő vermeknek bé töltésére is, kivált a város feő uttzáiban”⁶⁷⁶.

A városon kívül legfontosabb feladatuk az lett, hogy az utakból elszántott földeket a gazdáktól visszavegyék. Felügyeletük alá tartoztak a töltésekre ültetett fák, a hidak, a szőlők közei, azok árcai és a puszták határjelzői, melyek épségéről gondoskodniok kellett, a hiányosságokat pedig jelenteni.⁶⁷⁶

A városkép még ezekben az évtizedekben is eléggé lehangoló lehetett. Kecskemétnek külső megjelenését tekintve „a belvárosban egyetlen igényes utcája sincs. A házak állanak kiljebb, beljebb, mint a részeg embernek lábai.”⁶⁷⁷ A XIX. század során felparcellázott részeken már szabályos, egymást derékszögben metsző utcákat jelöltek ugyan ki, de az úttestek minősége ettől még nem sokban változott. Bár a magisztrátus sok határozatot hozott annak érdekében, hogy az utcák tisztaságát és használhatóságát mind a gyalogosok, mind a szekerek számára biztosítsa, ennek évtizedeken át csekély volt a fogamatja.⁶⁷⁸ „Itt-ott annyira feneketlen a sár, hogy a legkönnyebb terhű kocsi is elakad, úgy a mellékes mint a főutcákon.” A gyalogosok is csak úgy tudtak közlekedni esős időben, ha a kátyukat deszkákkal hidalták át.⁶⁷⁹ Még az egyik 1791-ből származó

⁶⁷⁶ IV. 1504. b/ 76. 866.IV. 1504. c/ 191. Még 1815-ben is feladatként jelöli meg a tanács: „utcai vermek eltüntetni rendeltettek” IV. 1504. b/ 76. 929.

⁶⁷⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 137-141.

⁶⁷⁷ SZABÓ Richárd: 1845. 822. Ez a városkép a halmaztelepülés törvényszerű velejárója. A XVIII-XIX. század fordulóján elszenvedett tázvészek nyomán jelentős városrendezés indult meg, szigorúbban ellenőrizték az építkezéseket is, de a városias kép kialakítására még a belvárosban is a század végéig kellett várni.

⁶⁷⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 137-141., 150-151., 161-163., 185-186., 200., 248-249., 277., 313., 315. „Itt-ott annyira feneketlen a sár, hogy a legkönnyebb terhű kocsi is elakad”

⁶⁷⁹ SZABÓ Richárd: 1845. 822-823.

panasz is hasonlóan lehangoló: „... bejövén a gyalog hidakhoz, melyek nélkül a 3-ik tizednek azon sáros részén fél szárig való sár nélkül esős időben alig lehet járni.”⁶⁸⁰

Mindenekelőtt az ismételten visszatérő tűzvészek hívták fel a figyelmet arra, hogy a túlnépesedett, halmaz-rendszerű településen belül egy elfogadható utcahálózatot ki kell építeni, a sok korszerűtlen épület egy részét le kell bontani, a falusias városkép helyett egy korszerűbb távlatot kell nyitni.⁶⁸¹ Ehhez első lépésként a tényleges állapotok felmérésére lett volna szükség. Ennek érdekében 1801-ben Váli András térképészt, a pesti egyetem tanárát kérte fel a város.⁶⁸² Két évtizeddel később Kun István és Sárközi István kapott megbízatást a tanácstól a város felmérésére.⁶⁸³

A városon belüli közlekedést is erőteljesen érintő szabályozások csak lassan és főként nagy időközökkel követték egymást. Az tény, hogy az 1819-es nagy tűzvészt követő telekosztások során az Ürgésben, a Muszájban, a Mária városban és a Rávágyi téren akkor korszerűnek mondható utcarendszert hoztak létre. Ezek a városrészek lényegesen esztétikusabbak és egészségesebbek is voltak mint a régi halmazszerűen kiépült városmag.⁶⁸⁴ Még a közlekedés szempontjából legfontosabb utaknak, utcáknak a szabályozása is igen sok érdeket sértett, és ezért rendkívül vonatottan haladt. a Nagykőrösi utca szabályozására sor került ugyan még 1823-ban, de az igazán nagy forgalmat lebonyolító utak és utcák szabályozására csak a XX. században került sor.⁶⁸⁵

A városkép tudatos alakítására mind nagyobb gondot fordított a választott testület. Mivel a reformkorban számottevő építkezések indultak

⁶⁸⁰ XV. 4. Szabó Kálmán feljegyzéseiből.

⁶⁸¹ XV.4. 1794. július 24-én hozott határozat szerint: „A városnak megégett része, amennyire kár nélkül megeshetik, jobb rendbe szedessen, új utcák nyitassanak, s a házak, ahol rendkívül sűrűek voltak, azok közül némelyek földi lerontassanak, és a szomszéd udvarának bővítésére adattván ... „

⁶⁸² IV. 1504. b/ 76. 88-89. A város alaprajzának elkészítéséért 150 ft-ot ajánlott fel a tanács. Valószínű, hogy nem jött létre az egyezés, hisz a legrégebb térképek, vázlatok 1821., 1822. és 1832-ből valók. ezek alapján készült az a térkép, amely HORNYIK János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története c. munka első oldalain található. Az említett személyeken kívül többen is részt vállaltak a hasonló jellegű munkákból. A forradalom előtt Sallai Károly mérnök dolgozott hosszan azon, hogy a nyomási gödrök betemetésével megfelelő útvonalat lehessen kialakítani. IV. 1504. tanácsulési jkv. 1848. I. 236. tsz.

Bár néhány utcának már a XVI. században is volt neve a török defterek tanúsága alapján, de utcanevek adására csak a forradalom és szabadságharc után került sor. Egy-egy esetben említenek ugyan „Malom utcát” stb, de ez nem volt „hivatalos” Az adózások során is a házak megszámozása alapján tájékoztak a közigazgatás tisztviselői. XV, 9. Kivonatok a tanácsulési jegyzőkönyvekből. 1751. szeptember 22.

⁶⁸³ XV. 4. 1821. évi tanácsi határozat alapján.

⁶⁸⁴ KUBINYI Ferenc - VAHOT Imre: 1851. 94. Nem lehet véletlen, hogy a szabadságharc során Kossuth Zsuzsanna javaslatára a szabadságharcban megsebesült honvédek felépülésére a számára is nagyon kellemes benyomást tevő Mária várost szemelte ki.

⁶⁸⁵ IV. 1504. b/ 76. 198. A Rákóczi út kialakítása Kada Elek polgármestersége alatt történt, és a Solt-Dunaföldvár felé kivezető út szabályozása pedig csak a hatvanas években történt meg.

meg a város központjában, úgy látták, „e korszakban jelentkező építtetőik sürgőssége igényli, hogy a Szépítési Bizottmány tagjai kineveztesse- nek.”⁶⁸⁶ Ennek érdemi működésére viszont csak jóval később került sor.

A korabeli szokásoknak megfelelően a közlekedés megkönnyítését szolgáló feladatok ellátására is a város egy-egy meghatározott bevételét szánták, illetve fordították. A un. úti kassza bevételei részben a kertészek, tanyapásztorok, csószók adóinak egy részéből, főként pedig a tanyákon, pusztákon elkövetett szabálytalanságok, büntettek után fizetett összegekből gyűltek össze.⁶⁸⁷

A közlekedés első szabályai is ezekben az évtizedekben készültek el. Ezeket részben egyfajta biztonság iránti igény, részben a vásár- és ünnepnapok betartásának a követelménye hívta életre. A legelső közlekedésre irányuló korlátozás még 1678-ból való: „Valaki vásárnapokon szekérével kocsikázik ide s tova ... minden kegyelem nélkül az büntetés flor. 12.”⁶⁸⁸ Később is több alkalommal tiltották a városban való nyargalózdást, ami a szűk és kanyargós utcákon valóban komoly veszélyt jelenthetett.⁶⁸⁹

Éppen ezért érthető, hogy a város vezetői és lakói nemcsak figyelemmel kísérték minden olyan vállalkozást, amely valamilyen formában be tudta volna kapcsolni az országos kereskedelembe és úthálózatba, hanem kihasználták a legkisebb lehetőségeket is. Szikrában már 1752-ben kiépítettek egy olyan lerakóhelyet, ahová a Tiszán leúsztatott fákat tudták tárolni. Ez számottevően segítette a fában szegény város építkezését.⁶⁹⁰

Egy másik, a lakiteleki rév kiépítésére 1786-ban született javaslat, mivel ebből a tervzet szerint a városnak számottevő haszna, kész pénzbeli bevétele lehetne, javítaná a közlekedést és a környező települések lakosai számára is nagy haszonnal járna. Ekkor került szóba első alkalommal a később híressé vált szikrai vendéglő felépítése is.⁶⁹¹

Nagy rokonszenvvel fogadta a város a Tisza szabályozását is, bár pusztáit nem fenyegette olyan mértékben az árvíz mint a folyó baloldali részét, de a folyami szállítás lehetőségeivel élni szerettek volna. Alpáron már az 1830-as években egy kikötőt építettek, amit 1845-ben egy újabbal egészítettek ki, amely mindenekelőtt a fa és a só szállításában nyújtott segítséget.⁶⁹² Ugyancsak nagy figyelemmel kísérte a magisztrátus a Széchenyi által szorgalmazott Duna-Tisza csatorna megépítésének tervét is, amely lényegesen közelebb hozhatta volna a városhoz a két folyót.⁶⁹³

⁶⁸⁶ IV. 1601. 1848-49. 10. A bizottmány elnöke Hajagos Illés polgármester lett, tagjai: egy jegyző, a mérnök és több tanácsnok.

⁶⁸⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 138-140.

⁶⁸⁸ Ez egy béres évi pénzben megszabott fizetésével volt egyenlő.

⁶⁸⁹ Pl.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 30., ill. 138-140.

⁶⁹⁰ XV. 9. Kivonatok az egykori tanácsi jegyzőkönyvekből. 1752. szeptember 8.

⁶⁹¹ IV. 1504. c/ 189. 1786. május 7. A lehetséges haszon között sorolták még fel a nádvá-
gást és a gyékény kitermelését is.

⁶⁹² CSÁNYI János: 1840. 87., illetve IV. 1504. b/76 185.

⁶⁹³ CSÁNYI János: 1840. 79.

Minden tekintetben ígéretesebb és realizálhatósága miatt nagyobb horderejű volt a Cegléd-Szeged vasútvonal kiépítése, amely hatékonyan kötötte volna össze Kecskemétet Szegeddel és Budapesttel. Teljességgel érthető, hogy mind a tanács, mind a választott közönség figyelmének középpontjában állt az ezzel kapcsolatos munka előkészítése. Tekintettel arra, hogy „felvirágzása pedig a városnak csak úgy érhető el, ha a város vasúti vonallal menttől közelebbi összeköttetésbe tételük ... amennyire a közbiztonság engedi, a vasúti pályaudvar a lehető legközelebb helyeztessek a város derekához, és amennyire lehetséges a körösi utca által elle nébe állíttassék fel.”⁶⁹⁴ A jegyzőkönyvi szövegezésből is kivilágló felfokozott érdeklődés nem csökkent a következő években sem. A forradalom évét a tanács éppen a vasút ügyeinek megtárgyalásával kezdte, és egyik legfelkészültebb tanácsnokát küldte Pestre, Pozsonyba majd Bécsbe, hogy a vasútépítés ügyét minél eredményesebben szorgalmazhassa.⁶⁹⁵

Nem lankadt a vasútépítkezés ügye iránti érdeklődés még a forradalom idején sem. Május elején ugyancsak Csányi Jánost küldte a város Pestre, hogy gróf Széchenyi István miniszternél szerezzen megfelelő támogatást.⁶⁹⁶ Rendkívül sokatmondó az a tény is, hogy a szabadságharc megindulása során, az ezernyi katonai szervezési munka és politikai teendő között is változatlan fontosságot tulajdonítottak az ügynek, és a legkeservesebb pénzügyi gondok között is időben megküldték a 40 darab vasúti részvényből a városra jutó összeg esedékes részét.⁶⁹⁷

2. Postaszolgálat

A hódoltság korában a levélszállítás, hírvívés a lakosság egészének egyik jelentős feladata, terhe volt. E tevékenység olyan tervszerűen és oly nagy arányban vált szükségessé, hogy a robot egyik sajátos válfajává vált Kecskeméten. Az 1663-as robotlajstromban külön vették nyilvántartásba „Az kik hír mondással adossak.”⁶⁹⁸ Híreket, leveleket a földesurakhoz, az állami és az egyházi igazgatás irányítóihoz is kellett továbbítani, illetve kellett hozni. Tekintettel arra, hogy nem ritkán vagyontalan zselléreket is

⁶⁹⁴ IV. 1503. a/ 924. tsz. Nem felesleges emlékeztetni arra, hogy a szomszédos Nagykőrös más megoldást követett, amikor a várostól lényegesen távolibb nyomvonalat jelölt ki a vasút, illetve helyet az állomás számára. Részben ugyanez mondható el több környező városról is: pl.: Kiskunfélegyháza, Kalocsa, Kiskunhalas stb.

⁶⁹⁵ A költségek fizetését azzal indokolták a tanácsülésben, hogy a „... kiküldött tanácsnok úr a városi közönség egyik legérdekesebb ügyének előmozdítására ... lévén kiküldve ... ” IV. 1504. b/ 1848. I. 179. tsz.

⁶⁹⁶ IV. 1504. b/ 1848. II 1363. tsz. A miniszter kedvezően nyilatkozott Csányinak, „titkára pedig egyenesen azt jelentette, hogy ezen tárgyat folyamodvány útján szorgalmazták” ezért a tanács el is rendelte a folyamodvány elkészítését.

⁶⁹⁷ IV. 1601. 1848. 136.

⁶⁹⁸ A felsorolás 129 nevet tartalmaz. Közmunkalajstrom, 1663. 70.

útnak kellett indítani, akik saját lóval nem rendelkeztek, a város kénytelen volt „hírmondó lovat” tartani.⁶⁹⁹

A Buda-Szeged között szolgálatot teljesítő postaszolgálatot Lipót császár utasítására 1696-ban kellett megszervezni, amelynek ekkor még nem kis mértékben katonai céljai is voltak. 1697-től a levélszállítás és a hírviés már nem lovas vagy gyalogos jobbágy dolga maradt, hanem jól kiépített szervezet vette át e tevékenységet. A város a Helytartótanáctól vette bérbe ezt a szolgáltatást. 1697-ben Kecskeméten Fejér Jánosra bízta a munkát. Tekintettel arra, hogy ebből jelentős hasznot reméltek, a még ebben az évben bekövetkezett halála után viszont a tanács úgy döntött, „hogy ezután a postaságot a város mellett lenni” látja célszerűnek. Ezért elhatározták, „hogy az tizenhatsz tizedek szerent a város költségéből vegyenek egy egy három lovu kocsit, a mellé egy egy szolgát, kik gondot viselleyenek reajok fogadgnyanak, úgy vigyék véghez a postaságot. Az ordináriusokat is azon szolgálak hordozzák.”⁷⁰⁰

Mindezek ellenére 1713-ig csak alkalmoszerűen közlekedett a posta, és csak ezen évtől kezdve beszélhetünk szervezett és rendszeres postaközlekedésről, amely főként gyalogos vagy lovas küldöncök szolgáltatából állott. Ekkor Muraközy Sámuel tette meg postamesternek, aki 1717-ig végezte ezt a munkát a tanács alkalmazásában. Ebben az évben sor került az egész országos postaszolgálat átszervezésére, és ezen változások során Pesti Ferenc kecskeméti lakost bízta meg annak kezelésével, aki nem merte vállalni a vele járó anyagi felelősséget, és így gyakorlatilag 1720-ig maga a város maradt a bérlő. a vállalkozó három postalegénnyel dolgozott, kiknek 24 forint volt fejenként évi fizetségük, és további 27 magyar forint és 48 dénár értékben kaptak egyéb naturáliákat. Pesti fizetése évi 40 tallér és 12 pozsonyi mérő búza volt. 1720-ban a város az egyezséget kénytelen volt felbontani, mivel Pesti ekkorra már 491 tallér, 3 garas és 3 dénár összeggel volt adósa a városnak. Ezután ismét Muraközy Sámuel tette meg e faladattal, aki már több mint egy évtizede a város nótáriusa volt.⁷⁰¹

A város a következő évtizedekben is jelentős támogatást adott a postamestereknek. 1757-ben nem csekély méltatlankodással vette a tanács tudomásul ennek további kérelmét: „Postamester úrnak lévén a Város földin egy kertye, mellyet sok esztendőktül fogva contributio nélkül bír, és Szentlőrincen Hajagos József úrnak excindált portion kívül annyi földje, amely a szentlőrinci kertek mértéke szerint két egész portiot téssen: ezért azokkal illy szűkült állapotjában a városnak elégedjék meg eő kegyelme.”⁷⁰² A postamestert megillető kedvezmények igen tartósaknak bizonyultak, ami azt jelzi, hogy a magisztrátus kellő fontosságot tulajdonított tevékenységének. Még 1841-ben is Szentlőrincen 75 hold

⁶⁹⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c 354-355.

⁷⁰⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 47-48.

⁷⁰¹ LUKÁCS László - CSEPI Lajos: 1963. 34-42.

⁷⁰² XV. 135.

föld, kaszálóval és legelővel állott Limbek János postamester rendelkezésére és Szentkirályon is közel hasonló nagyságú árendás földet biztosított számára a város annak ellenére, hogy tetemes hátralékai keletkeztek a fizetésben.⁷⁰³

A postaszolgálat fenntartása, a városban lévő állomás folyamatos üzemeltetése legtöbbször jelentős ráfizetést eredményezett. Érthető, hogy a korábbi tapasztalatok után a XIX. században már nem törekedett a magisztrátus saját kezelésébe venni annak irányítását még akkor sem, ha erre a Helytartótanács egyenesen felkérte. Ez történt 1827-ben is, amikor részben a város tetemes adósságaira hivatkoztak nem hallgatva el azt a ténytet sem, hogy a postaállomás bérlése „mindenkor a köz cassának kárával folytatottatott”.⁷⁰⁴

A posta legfőbb feladata ezekben az évtizedekben a hivatalos levelek továbbítása volt, de fokozatosan bővültek a civil lakosság számára nyújtott különféle szolgáltatások is. A postaállomás mellett vendéglőt is kellett tartani, amit a város bérbé vett. Ezek a korabeli állapotok miatt csak meglehetősen szerény igények kielégítésére voltak elegendők. A felszerelés mindvégig szegényes volt, kényelemmel az utas csak ritkán találkozott.⁷⁰⁵

Esetenként a helytartótanács is nehezményezte a kecskeméti postamester szolgáltatásait. Így történt ez 1827-ben is, amikor kifogásolták, hogy Limbek József „még a közönséges hivatali kötelességei tellyesítésére is elégtelen légyen.” A postamester azt hozta fel mentségére, hogy „a közelebb múlt télen ... környékünkben az utak igen rossz állapotban voltak ... a lovak között valamely epidemicus nyavalya uralkodott légyen ... 18 lovaim hullván egymás után el.” Kiemelte azt is, hogy már 11 éve volt a posta az ő kezelésében, és ez idő alatt vele szemben kifogás nem merült fel.⁷⁰⁶

A kétségtelen gondok és korlátok ellenére számottevő volt az előrehaladás, és 1834 táján már Kecskemétről minden hétfőn és csütörtökön ment Pestre postakocsi. Pestről vasárnap és csütörtökön 11 órakor indult a kocsi a Kecskemét - Szeged - Temesvár - Lugos - Déva - Szeben útvonalon.

Kecskeméten a kocsik a Postasíp vendéglőhöz futottak be, ahol megfelelő szín és istálló állott rendelkezésükre. A postaküldemények kezelése viszont a postamester lakásán történt.⁷⁰⁷

Az áru és a személyszállítás érthetően aránytalanul nagy részben magánszemélyek közreműködésével történt. A vasút kiépítéséig a város tisztségviselői is szekereken tették meg az utat hivatalos ügyeik intézése

⁷⁰³ LUKÁCS László - CSEPI Lajos: 1963. 53-65. Limbek tartozása a várossal szemben már 1826-ig 1801 forintra rúgott.

⁷⁰⁴ IV. 1504. c/ 168.

⁷⁰⁵ LUKÁCS László - CSEPI Lajos: 1963. 53-54.

⁷⁰⁶ 1504. c/ 195. 1827. Még 1840 táján is ő volt a postamester a városban.

⁷⁰⁷ LUKÁCS LÁSZLÓ - CSEPI Lajos: 1963. 53.

végezt Budáig, illetve Bécsig. A költségek csökkentése érdekében a magisztrátus már a hódoltság korában is Pesten házat vásárolt és tartott fenn, hogy az emberei minél kisebb költséggel tudjanak ott tartózkodni.

A rossz, földes utakon viszonylag szerény mennyiségű terhet tudtak szállítani a szokásos fogatolással, a négy ökörrrel vagy három-négy lóval vontatott szekerek is. A távolság, az egymástól jelentős mértékben eltérő utak és a szállítás célja egyaránt befolyásolta a terhek nagyságát. A terhelhetőség határait alighanem leginkább a sószállítások listái alapján tudjuk érzékeltetni. Ezen lajstromokon a szekerek többsége 12-15 mázsa sót szállított. Olykor előfordult a 10 mázsányi teher is, de akadt az átlagnál jóval nagyobb is: „de mivel egy szekér só, mely 20 mázsa 55 font lett” szól az egyik feljegyzés.⁷⁰⁸ Ezek alapján tehát azt fogalmazhatjuk meg, hogy még a XIX. század első felében is a paraszti szekerekre általában 560-840 kiló közötti terhet pakoltak, ha nagyobb távolságra kellett szállítani, amelynek átlaga pontosan 700 kiló volt.⁷⁰⁹

⁷⁰⁸ IV. 1504. c/195. 1825.

⁷⁰⁹ Ekkor egy mázsa 100 font, azaz 56 kg. A korábbi századokban kb. 600 kg terhet raktak átlagosan egy szekérre. Így vált Kecskemét környékén a „fertály” gabona több mint egy évszázadon át sajátos mértékegységgé, amely kb. két zsák búzával vagy rozssal volt egyenlő. Tehát egy-egy szekérre legtöbbször 8 zsák gabonát raktak. Bővebben: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/d 147-158.

V. Kereskedelem

1. Szerepe a város gazdasági életében

a / Az árutermelés szintje és a város piacának vonzasköre

Az árutermelés és pénzgazdálkodás már Mohács előtt jelentős szintet ért el a Duna-Tisza közti mezővárosokban. Ezt a folyamatot nagy mértékben megzavarta a török hódítással együttjáró létbizonytalanság és az oszmán birodalomban fellelhető félfudális, félrabszolgotartó állapot. Az alföldi cívis városok lakói a nagyállattartás révén, amely már a korábbi évszázadokban is igen komoly exportképes árut biztosított, számottevő készpénz bevételhez jutottak. Éppen ezért az árutermelés és pénzgazdálkodás ezekben a mezővárosokban szélesebb körű volt mint az ország nagyobb részén. A rendszeres pénzbevétel birtokában a lakosság nemcsak a különféle szolgáltatások, terhek, adók pénzbeli lerovására volt képes, hanem mind több ipari termék, fűszerek és helyel-közzel még luxuscikkek rendszeres fogyasztójává is vált. Ugyanakkor a jelzett okok miatt is alapvetően az állattartásra épülő gazdaság nem tudta biztosítani a különféle iparcikkek helybeli előállítását, ezeket a környező nagyobb városok vásárain, piacain kellett a helyi kereskedőknek vagy gazdáknak beszerezni.

A XVIII. század békésebb évtizedeiben a létbiztonság növekedésével, a mezőgazdaság és az ipar fejlődése révén az árutermelés mind mennyiségében, mind összetettségében sokat változott. Hangsúlyozni kell viszont, hogy mind a városon belül folyó termelő tevékenység, mind az azzal szoros kapcsolatban lévő kereskedelem által forgalmazott áru alapvetően agrár jellegű volt és maradt még a polgári forradalmat követő évtizedekben is. Mivel Kecskemét az ország harmadik-negyedik legnépesebb városa volt, lakossága pedig a XVIII. században rohamosan és a következő fél évszázadban is jelentősen nőtt, ez komoly piacot jelentett mind az élelmiszerek mind az egyéb fogyasztási cikkek számára.

Részletes kutatások hiányában nehéz feleletet adni arra vonatkozóan, milyen arányú lehetett Magyarországon a belső és a külső áruforgalom a rendi társadalom utolsó évszázadaiban. Még a polgári forradalom körüli évtizedekről sem készült e tekintetben megbízható feldolgozás.⁷¹⁰ A megfelelő közlekedési hálózat hiánya miatt még az egységes belső piac létéről sem szólhatunk a XVIII. században, és a következő fél évszázadban is csak jelentős megszorításokkal beszélhetünk erről.

⁷¹⁰ MÉREI Gyula: 1980. 308.

Kecskemét évszázadok óta hozzájárult áruival a magyar külkereskedelem forgalmának növeléséhez, de az kétségtelen, hogy az agrártermékek kivitelében részesedési aránya fokozatos csökkenést mutat. Az örökös tartományok és Bécs hússal történő ellátásához évszázadokon át hajtottak innen élő szarvasmarhákat, de az ipari forradalom kibontakozásával párhuzamosan a szükséges hús nagyobb részét Bécsbe már az örökös tartományokból szállították. Megfelelő részfeldolgozások hiányában arra sem tudunk választ adni, hogy a Kecskemét környékén megtermelt és itt piacra kerülő exportképes mezőgazdasági termékek milyen arányban kerültek az ország határain belül feldolgozásra, és milyen mennyiség került ebből külföldre. Azt viszont a tévedés különösebb veszélye nélkül állíthatjuk, hogy a különféle kecskeméti gyümölcsök, élelmiszerek és borok a hazai piacon, helyben és a reformkortól kezdve egyre nagyobb mértékben Pesten találtak fogyasztóra. Más vidékek termékeire is ott figyelhetek fel elsődlegesen a helyi kereskedők és utazók.⁷¹¹

Kecskemét piaci vonzáskörzete a tárgyalt százötven év alatt érthetően sokat módosulhatott két értelemben is. Mindenképpen változott az a földrajzilag behatárolható kör, amelynek egyes pontjairól több-kevesebb rendszerességgel megjelentek áruikkal a termelők vagy a kereskedők, és sokat módosult azon lakosok száma is, akik e város piacain, vásárain bonyolították le árucseréjüket. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy jelentősen megváltozott a kecskeméti beszerzési szokása, valamint a helyi iparosok szolgáltatásaira igényt tartók köre is.

A magyarországi városok, települések piackörzeteinek feltárására a közelmúltban egy kiváló szerzőpáros végzett rendkívül alapos munkát.⁷¹² Feldolgozásuk az 1828-as országos összeírás adatfelvételein alapul. Vizsgálataik során azt állapították meg, hogy az ország területén 138 piacközpont alakult ki. A nagyon körültekintő elemzések nyilvánvalóvá tették, hogy a különféle piacszervező tényezők jelenléte, illetve hiánya révén a lélekszámban kiemelkedő Kecskemét piaci vonzáskörét tekintve csak a másodrendű piacközpontok közé tartozott.⁷¹³ Pest-Buda és Szeged között viszonylag fejletlen céhes iparával, rossz közlekedési lehetőségeivel csak a közvetlen környező falvak és mezővárosok lakói számára lehetett bevásárló központ. A rossz útviszonyok miatt pedig igen csekély mennyiségű mezőgazdasági árut szállítottak más településekről piacaira.⁷¹⁴ Bár a XIX. században az oktatás és a közigazgatás terén további szerepköröket is egyre inkább tudott vállalni, de mindez a század derekán sem érintett 50-100 ezer embernél többet.⁷¹⁵

⁷¹¹ SZABÓ Richárd: 1845.

⁷¹² BÁCSKAI Vera - NAGY Lajos: 1984.

⁷¹³ BÁCSKAI Vera - NAGY Lajos: 1984. 75-84., ill. 96-113.

⁷¹⁴ E megállapítás érthetően nem vonatkozik az évenként öt alkalommal megrendezett országos vásárookra, melyekre igen nagy távolságokról, sőt külföldről is rendszeresen hajtottak jószágokat.

⁷¹⁵ MÉREI Gyula: 1980. 301., illetve BÁCSKAI Vera - NAGY Lajos: 1984. 89-95.

Rendkívül helytelen lenne viszont ezt az értékítéletet a korábbi évtizedekre és évszázadokra változatlan formában visszavetíteni, hisz ez feltétlenül súlyos torzításokat eredményezne. Főként az országos vásárokon megjelenők ismeretének birtokában láthatjuk majd, hogy bizonyos áruféleségek cseréje során milyen tájegységek, települések álltak rendszeres vagy gyakori kapcsolatban a várossal.

Ha röviden is, de utalnunk kell arra, hogy a politikai és katonai viszonyok változásai is esetenként érintették a városnak a hazai és nemzetközi árucserében betöltött szerepét, jelentőségét. A Rákóczi szabadságharc idején, tekintettel arra, hogy Szeged a császáriak kezére került, a külföldi kereskedők vámolására a fejedelem 1705. január 3-án kelt levelében Kecskemétet jelölte ki, így egy időre a nemzetközi kereskedelemben betöltött szerepe felértékelődött.⁷¹⁶ 1707-ben a rác támadás során a helyi lakosok mellett 55 török állampolgárságú kereskedőt is lekasztoltak, ami azután komoly nemzetközi bonyodalmakhoz is vezetett.⁷¹⁷ A harmincadot Kecskeméten Karácsony Sándor kereskedő bérelte, aki számításaiiban csalatkozni volt kénytelen. 1709 februárjában azért panaszkodott a kuruc hadvezetésnél, hogy míg ő 20 ezer forintot fizet a harmincad bérléséért, annak jövedelme évenként csak 7-8 ezer forint, legfeljebb ha a tízet eléri.⁷¹⁸ Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy összekülönbözött Károlyi Sándorral, aki börtönbe vetette. Karácsony Sándor 1710. október 9-én Szolnokról írt levelet Károlyihoz, amelyben azt kérte, engedje ki a börtönből, mivel fogsága alatt üzlete nagy kárt vall.⁷¹⁹

A későbbi évtizedekben a törökellenes háborúk időszakában, illetve a szabadságharc alatt nőtt meg átmenetileg a város gazdasági súlya, fontossága az utánpótlás és a közlekedés fenntartása terén.

b/ Árualapok

A város lakosai által előteremtett árualap nagysága és összetétele a másfél évszázad során jelentősen változott. A mennyiségi növekedést egyértelművé teszi az a tény is, hogy a lakosság létszáma négyszeresére gyarapodott, illetve a város használatában lévő területeket lényegesen intenzívebben hasznosították a másfél százados fejlődés következtében. Miként korábban is többször utaltunk rá, a kun puszták elvesztéséig a nagyállattartás volt a meghatározó a város gazdálkodásában. A legfontosabb és legtömegesebb árualapot is ezen foglalkozási ág teremtette elő. A szarvasmarhákat nemcsak a külföldi piacokra hajtották ki, hanem folyamatosan és egyre nagyobb számban a helyi fogyasztás kielégítésére

⁷¹⁶ HORNYIK János: 1966. IV. 344.

⁷¹⁷ HORNYIK János: 1866. IV. 187.

⁷¹⁸ BÁNKÚTI Imre: 1992-94. 389. sz. dokumentum.

⁷¹⁹ BÁNKÚTI Imre: 1992-94. 678. sz. dokumentum.

is felhasználták.⁷²⁰ A különféle igavonó jószág mindenekelőtt a helyi gazdák között talált vevőre.

Merőben más volt a helyzet a juhászattal. Bár a juhok húsára és tejtermékeire mindenekelőtt a helyi piacon találtak vevőt, gyapjuk és bőruk a görög és zsidó kereskedők révén távolabbi városokba és külföldre került. A nagyállattartás hanyatlásával, a tanyagazdálkodás fejlődésével párhuzamosan a baromfi vált egyre fontosabb árualappá mind a helybeli, mind a pesti piacokon. Kétségtelen tehát, hogy az állattartás csaknem minden területe ezekben az évszázadokban is számottevő többletet eredményezett, és ez jelentette ezekben az évtizedekben az egyik legrendszeresebb pénzbeli bevételi forrást a város lakossága számára.

A növénytermesztés távolról sem tudott olyan arányú többletet előállítani mint az állattartás. Főként illik ez a megállapítás a tárgyalt korszak elejére, bár kétségtelenül helytálló az egyik kortárs megfigyelése még 1850 táján is: „termesztvényeit nagyobb részint önmaga emészti meg” a város.⁷²¹ Külső piacra igen kevés növényi termék jutott.

Miként láttuk a nagyjából homokos talajon a gabonatermelés hosszú időn át alárendelt helyet kapott az állattartással szemben. A XVII. században az adatok sora igazolja, hogy általában nem termelt annyi gabona, amennyi a lakosság ellátásához szükséges lett volna, annál is inkább, mivel a török elleni harcok során igen nagy mennyiségben kellett a városnak élelmiszert szállítania a szembenálló feleknek. De a XVIII. században is gyakorta találkoztunk olyan bejegyzésekkel a számadások között, amelyek nemcsak a szomszédos településekről történő jelentős gabonavásárlásokra utalnak, hanem a távolabbi vidékekről történő szállításokat is igazolják. Kenyérgabonát és takarmányt egyaránt vásároltak a Tiszántúlról és Baranyából is. Az 1719. május 7-én kelt feljegyzés szerint „...Ugyanazon a napon érkezett meg Tóth István Baranyáru, és 10 kocsin 283 itt való öreg véka búzát hozott.”⁷²² A következő évben Bán András a város megbízásából „Szentesen az ott való vékával vett 556 véka kölest.”⁷²³ Különösen a háborús években, amikor szokatlanul nagy teher nehezedett e téren a városra, vált szükségessé a gabona és a takarmány kiegészítése. A bővebb termés alkalmával a szállítási nehézségek, főként pedig a vermekben történő tárolás miatti minőségi romlás akadályozta erősen a kenyérgabona értékesítését, és így azt legtöbbször helyben takarmányként hasznosították.

Mindez nem jelentette azt, hogy a helyi piacon nem adtak el jelentős mennyiségben gabonát. Ezt teljességgel egyértelművé teszi egyrészt az a tény, hogy nem minden háztartás tudta megtermelni a számára

⁷²⁰ Takács Sándor munkássága után sokan gyarapították a magyar szarvasmarha export történetére vonatkozó ismereteinket. A XVI. század végi vámjegyzékek ezirányú feldolgozását a közelmúltban KOCSIS Gyula végezte el: 1993.

⁷²¹ SZABÓ Richárd: 1845. 821.

⁷²² IV. 1510. a/ 1719. 38.

⁷²³ IV. 1510. a/ 1720. 76. A hasonló példák egész sorát lehetne idézni a következő évtizedekből is.

szükséges termékeket. Ugyan 1707-ben még az adózók több mint fele termelt kenyérgabonát és kb. fele különféle takarmánygabonát is, de ez az arány már 1757-re számottevően módosult, hisz ekkor már a háztartások kétharmada semmiféle gabonát nem termelt. Ez az arány a következő évszázad során lényegében nem változott.⁷²⁴ Ugyanakkor már 1707-ben is 279 olyan gazdát vettek nyilvántartásba, aki 11 pozsonyi mérőnél több búza után fizetett adót, amely már általában meghaladhatta a számukra szükséges mennyiséget, és köztük 31 olyan gazda volt, aki 50 pozsonyi mérőnél több búza után adózott, amelynek nagyobb részét feltétlenül értékesítették.⁷²⁵ Ha figyelembe vesszük, hogy csaknem ugyanezek a gazdák közel hasonló mennyiségben termeltek árpát és jelentős mennyiségben zabot is, nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy a háztartások számottevő része (kb. 42%) nemcsak a saját szükségletére állított elő gabonát, hanem rendszeresen értékesítette terményének egy hányadát, így abból évenként pénzbevitelhez jutott.⁷²⁶

Az árutermelés számottevő előbbre lépését állapíthatjuk meg e téren már egy fél évszázaddal később. Ekkor az adózás alá vett búza mennyisége kb. 12700 mázsa volt,⁷²⁷ és közel 300 olyan gazdát írtak össze, akik kb. 14-15 mázsa búza után adóztak, egyértelművé válik tehát számunkra, hogy a búzatermelés mind szélesebb körben jelentett megbízható bevételi forrást a helyi piacon.⁷²⁸

Bár kétségtelen, hogy az egyes évek termése az időjárás és egyéb természeti tényezők kedvező vagy kedvezőtlen alakulásának megfelelően erősen eltért egymástól, érdemes egy 1780-ból fennmaradt összesítő néhány adatát felidézni, nem tudván ugyan, hogy milyen termés, és milyen letagadási arány van mögötte. A gazdák bevallása szerint búzából termésük 56872 véka volt, és ebből házi szükségletre 56840 vékát szántak. Tehát a termés csaknem pontosan a szükségleteket fedezte. De ugyanebben az évben az árpa esetében a termés 34990 véka volt, és a házi szükséglet csak 30602 véka, tehát itt már érdemi többletet jeleztek. Még jelentősebb mennyiséget szántak a bevallás szerint piacra a zabtermésből, amely 28958 véka lett, és csak 13507 vékát kívántak a gazdaságukban hasznosítani.⁷²⁹ Célszerű itt utalni arra, hogy Kecskeméten folyamatosan jelentős számú lovas katonai egység tartózkodott, így azok ellátásához nagy mennyiségű zabra volt szükség, tehát a piac elég stabil volt.

⁷²⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 148-150., 192-194. és 1991/a 22.

⁷²⁵ Egy pozsonyi mérő 60 liter, így 74 kg-os hektóliter súllyal számolva 44,4 kg lehetett. Az 50 pm. pedig 2220 kg-al lehetett egyenlő, amely többszöröse egy átlagos háztartás kenyérigényének.

⁷²⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 148.

⁷²⁷ 1707-ben kb. 5000 mázsa búzára vetettek ki adót.

⁷²⁸ A későbbi összeírások során nem a termény mennyisége, hanem a földterület nagysága alapján vetették ki az adót, így megfelelő összehasonlítási alap nincs.

⁷²⁹ IV. 1504. m/ Összeírások, 51. Termények összeírása. 1780. Az összeírás tizedenként készült. Feltételezhetjük, hogy a letagadások a kenyérgabonánál lehetett a jelentősebb, hisz ennek volt mindig a legbiztosabb piaca.

A negyvenes évek elején összefogtak ugyan már többen, hogy „köz erővel egy magtárt felállítandók, hova a termékeny években olcsó áron beszedett, vagy az eltartás végett természetben beadott gabonát becsűrözvén, azt vagy a nagyobb drágaság idején köz nyereséggel eladják, vagy az igen szűk terméskor a tartogatási költségek levonása mellett a szűkölködő társak közt kiösszák”.⁷³⁰ Tehát a figyelem középpontjában elsődlegesen nem a kereskedés, a jobb értékesítés lehetősége állt még ekkor sem, hanem egyfajta segédkezés és a saját ellátás biztonságosabbá tétele.

A XIX. század elejére az egyik legnagyobb tömegű eladható termék a gyapjú lett. Ennek viszont, különösen eleinte, a minősége volt közepes, és általában elég szennyezett is maradt, így viszonylag szerényebb haszonra számíthattak a gazdák.⁷³¹ Ezen túlmenően ki voltak szolgáltatva különféle spekulációnak is.⁷³² Igen jellemző, hogy a bőrtet és a gyapjút a továbbadás előtt a zsidó kereskedők voltak kénytelenek tisztítani. Ezt a munkát hosszú időn át a város mellett lévő Széktóban végezték. Ennek szikes vize fehéřítette a gyapjút, de a belerakódó homok megnövelte a súlyát és a zsidó kereskedők hasznát, és éppen ezért nem szívesen vásárolták fel a textilüzemek, aminek kárát végül is a kecskeméti gazdák látták. Ennek a hátránynak felszámolása érdekében a magisztrátus statutumot is hozott: mivel a kialakult gyakorlat miatt az egész lakosság károsodik, „ezen visszaélések eltávoztatására a zsidók a bőrnek és a gyapjúnak a Széktóba való mosásától a bőrök confiscatioja terhe alatt átalyában eltiltatnak, azon mosásra ezentúl a Kerekő rendeltetvén, és ezen rendelés nekik a zsinagógájokban szoros tilalom mellett tudtukra adatni határozatván.”⁷³³

Egy-egy ilyen adminisztratív intézkedés érhetett ugyan el részleges eredményeket, a gazdák alapvető gondját, a gyapjú tömeges és jobb értékesítési lehetőségeit érhetően nem orvosolhatta. E téma éppen ezért még évtizedeken át a közfigyelem előterében maradt. Maguk a gazdák álltak elő 1832-ben egy újabb javaslattal: „birkatenyésző adózó lakosok” közül 59 személy kérelmezte, hogy a tanács szervezzen a baromvásárok mintájára gyapjúvásárokat. Szerintük a „gyapjúvásár azt eszközli, hogy megszünteti s gyökerestül kiírtja a helybeli zsidók által mai napig is rajtunk gyakorolni szokott azon ártalmas módot, mely szerint ők azon ravasz mindenütt való hirdetéssel, hogy minden gyapjú általuk előre le van foglalva, hihetetlenül elidegenítvén a külföldi kereskedőket”, a város gazdáinak nagy károkat okoz.⁷³⁴

Ugyancsak rendszeresen megjelenő és tömeges árunak számított a nyersbőr is. Ennek értékesítése már a hódoltság idején is rendszeres bevételt jelentett. A felvásárlás, illetve az értékesítés minden bizonnyal

⁷³⁰ CSÁNYI János: 1840. 87.

⁷³¹ SZABÓ Kálmán: 1986. 136-138.

⁷³² Ö. KOVÁCS József: 1990/b.

⁷³³ A statútum 1821-ben keletkezett. IV. 1504. h/2. 315-316.

⁷³⁴ IV. 1504. c/ 199. 1832. augusztus 1.

viszonylag szervezett keretek között történhetett a háborús években. Legáltalában erre utal az alábbi eset. Mészáros György győri kereskedő 1701. január 11-én egy elismervényt adott a kecskeméti tanácsnak, amelyben rögzítette, hogy „in Anno 1699 esztendőben vettem nemes Kecskeméti Várostud bizonyos számú bőroket, melyeknek is az arra tendáltatott in summa 3487 ft. 50 denár.” Ennek árából kifizetett 1929 forintot, és elismerte, hogy 1558 forint 50 dénárral még tartozik.⁷³⁶ A nyersbőr értékesítése a következő évtizedekben is figyelemre méltó, bár egyre csökkenő bevételhez juttatta a város lakóit. Mivel azonban a hízott marhákat nagyobbreszt külföldre és a népesebb városokba szállították, a helyi vágóhidakon rendszerint a lesóványodott és öreg jószágokat vágták le, amelyeknek bőre viszont gyenge minőségű volt. Ezeknek és a dögöknek bőrét viszont az átlagosnál olcsóbban tudták értékesíteni. Megfelelő természeti adottságok, mindenekelőtt a folyóvíz hiányában a helybeli vargák csak kis mennyiségben tudták a bőroket feldolgozni, nagyobb részét ezeknek később is külföldre, vagy más városokba adták el.

Miként utaltunk is rá, Kecskemét ipara alapvetően a helyi szükségletek kielégítésére koncentrálódott. Alig akadt olyan céh, amelynek mesterei a környező városok, falvak piacain vagy vásárain áruikkal megjelentek. Leginkább talán csak a csizmadiákat lehet kivételként említeni, de áruik sem mennyiségben, sem minőségben nem vívtak ki különösebb hírnevet.

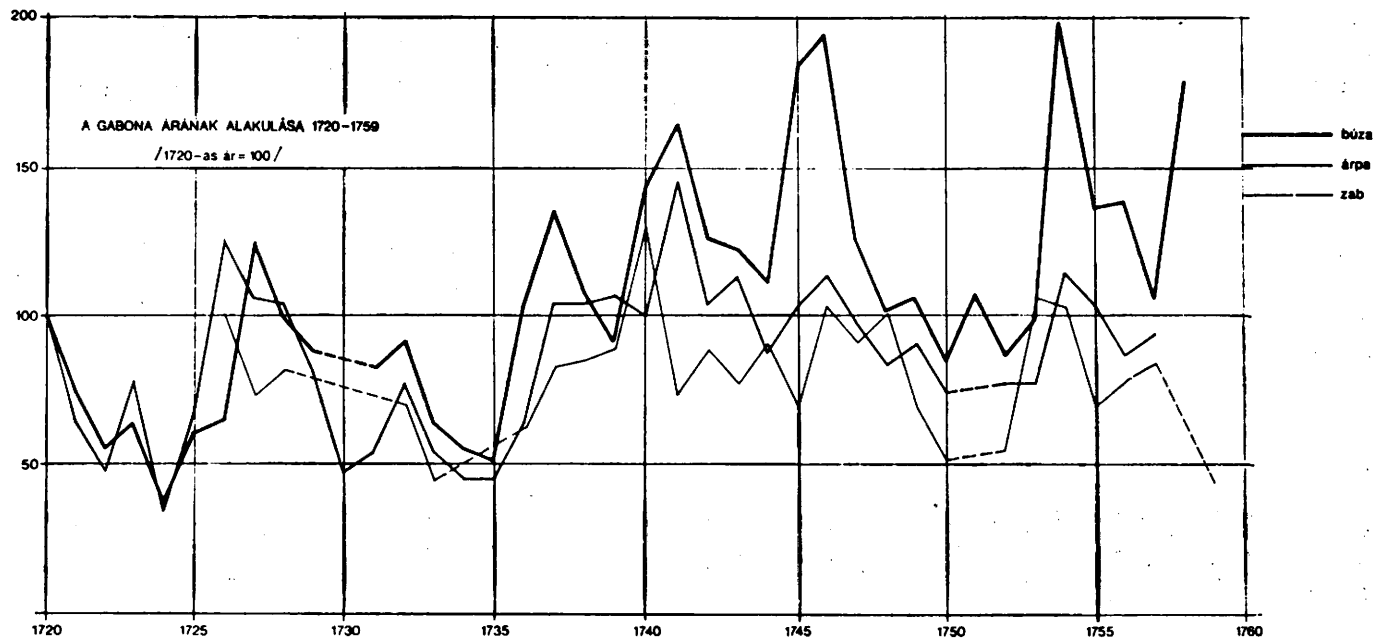
Hosszadalmas lenne felsorolni mindazon árucikkeket, amelyeket a helybeliek a különféle vásárokon felhoztak. A már érintett tömeges árualapokon túlmenően a különféle élelmiszerek alapanyagainak és tartósított formáinak egész sorára gondolnunk kell, melyekről a növénytermesztés és az állattartás során már szóltunk. Ezekon túlmenően a kibontakozódó helyi ipar egyes területei is igényt tartottak több olyan árucikkre, amelyek, még ha viszonylag kis tételben kellettek is, de rendszeresen felhasználták azokat. A széksót mindenekelőtt a szappanfőzéshez, a gubacsot a cserzéshez, a faszenet a kovácsoláshoz.⁷³⁶

c/ Az árak alakulása

Bár az árak alakulásának vizsgálata olyan szerteágazó munka, hogy egy ilyen feldolgozás kereteibe nehezen szorítható be, a kereskedelem ezen meghatározó faktorát megkerülni nem lenne szerencsés. Egy rövid, de mégis elfogadható áttekintés annál inkább megtehető, mivel a korszak nagyobb részében viszonylag stabilnak mondható pénz révén elég jól

⁷³⁶ IV. 1504. y/4. 1693-ban a nyers marhabőr átlagos ára a városban 4 forint és 41 dénár volt. Ebből kiindulva kb. 800 marhabőr megvásárlásáról lehetett szó. Azt persze nem lehet tudni, hogy ez a mennyiség milyen időközönként gyűlt össze, és nem világlik ki az sem, hogy a tanács ténylegesen milyen szerepet vállalt a hasonló árucseréknél. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/a 261.

⁷³⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/a 43., ill. 65.

követhető az árak változása.⁷³⁷ Bár a teljességre nem gondolhatunk, de a legfontosabb áruk árának változásaira célszerű utalni. Ez az áttekintés csak 1790-ig érzékelteti a tendenciák alakulását, mert a napóleoni háborúk idején a monarchián belül a pénz értéke erősen romlott, illetve részletes feldolgozás is csak eddig áll rendelkezésünkre. Itt célszerűnek látszik, hogy csak olyan termékek árát kísérvük figyelemmel, amelyek a helyi termelést alapvetően meghatározták.

Kétségtelen, hogy az egyik legfontosabb árucikk mindvégig a búza, illetve a kenyérgabona volt, amely a lakosság ellátásában a korszak végéig meghatározó maradt. Ennek árára vonatkozóan 1672 és 1790 közötti időszakból, 72 évből rendelkezünk adatokkal. A fertályonkénti átlagár 394 dénár volt.⁷³⁸ Ezen átlagon belül viszont rendkívül nagy szélsőségek tapasztalhatók. A legalacsonyabb árat 1724-ben rögzítették, amikor 164 dénáron cserélt gazdát egy fertály búza, a legmagasabbat a törökellenes háborúk idején, 1685-ben, amikor 1190 dénárt kértek érte. Ugyancsak rendkívül magas árat találunk 1718-ban: 1080 dénár, és 1789-ben: 648 dénár. Mindegyik esztendő háborús év volt, amikor a hadsereg számára a termés jelentős részét igénybe vették.

Az árpa, ekkor talán legfontosabb takarmánynövény volt, és ezen a vidéken is szűkösebb esztendőkből kenyérgabonának is használták, így rendkívül fontos áruféleség lett és maradt. A vizsgált 130 évből 79 esetben találtunk hasznosítható, rá vonatkozó adatokat. Ez idő alatt az árpa átlagára 211 dénár volt. Itt viszont a végletek az árak ingadozásában még jóval nagyobbak mint a búza esetében. A legalacsonyabb árat a minden bizonnyal igen bő termést hozó 1724-es évben rögzítették, amikor 66 dénárért cserélt gazdát egy fertály árpa, a legmagasabb árat viszont a török és részben az ellenük harcoló keresztény hadak zsarolásai miatt ritka keserves 1685-ös évből, amikor átlagosan 1250 dénárt kértek érte. Ezt meg sem közelíti az ugyancsak török ellenes háborúk miatt kirívóan magas árakat eredményező 1790-év, amikor 792 dénáros átlagárat rögzítettek a feljegyzések. Ugyancsak ritka magas, bár az előzőnél lényegesen szolidabb árat eredményezett a törökellenes háborúk egyik korábbi szakasza, 1718. évi, amikor 612 dénáros átlagár alakult ki. Ezek a szertelen, a tényleges értéket többszörösen meghaladó árak mind a háború keserves következményei voltak.

A békésebb években is igen jelentős ingadozásokat tapasztalhatunk, bár a rekordárak meg sem közelítik a háborús éveket. Mindent összevetve azt tapasztaljuk, hogy ezek az ingadozások egy stabil valuta jelenlétében is ma csaknem elképzelhetetlen mozgásokat eredményeztek. A búza esetében a legmagasabb ár a legalacsonyabbnak 7,25 szerese volt, de az árpa

⁷³⁷ Az 1662-1790 közötti árak alakulása Kecskemét térségében már fel van dolgozva: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/a

⁷³⁸ A fertály ebben az időszokban e vidéken a gabona mennyiségének meghatározására használt közismert fogalom volt. L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/d. A dénárt, ezt a régi magyar pénzt még a XVIII. század végén is ismerték, használták.

ára még ezt is erősen túlszárnyalta: a legmagasabb ár a legkisebbnek húszszorososa lett.⁷³⁹ Ezeket a kirívó eseteket azért is célszerű kiemelni, mivel a kereskedők és a termelők részéről egyaránt lehetővé tette a különféle spekulációt, a rendkívüli hasznot, és erősen befolyásolta az árucseré egész folyamatát.

Célszerű külön is bemutatni a legbőségebb adatokkal rendelkező negyven év gabonaárainak alakulását. (L. az 1720-1759 közötti évek grafikonját.) Ezekben az évtizedekben a búza ára mutat nagyobb ingadozásokat mint az árpáé. Kirívóan magas árat jegyeztek fel hét esetben, amikor is az átlag 152%-át is meghaladta. A szolidabb árakat az időszak első felében, a magasakat annak második részében találhatjuk. Ennek érthető magyarázata a jelentős időtartamú háború. A végletek viszont jóval tompítottabbak mint a 130 éves időközön belül.

A két gabonanemű árának alakulása néhány dolgot egyértelművé tesz. Egyrészt a háborúk hihetetlen terheket róttak a lakosságra, másrészt nyilvánvalóvá válik az is, hogy az időjárási tényezők meghatározóak voltak az igencsak kezdetleges termelés miatt. További megfigyelésünk lehet az is, hogy a békés időszakokban az időjárás okozta ingadozások ellenére az egyes gabonafélék árának mozgása szinkronban volt. Ugyancsak kiemelésre kívánkozik, hogy a háborúk hatására a kenyérgabona ára lényegesen erőteljesebb mozgást mutat, és annak mérséklődése a háborúk befejezését követően is kisebb.

Ugyancsak leszögezhetjük, hogy az igen sok és igen erőteljes hullámzás ellenére a békés és átlagos mezőgazdasági években a gabonaárakon belül nem mutatható ki 1790-ig emelkedési tendencia. Az 1671-1680 közötti tíz év alatt az árpa átlagára 154 dénár volt, az 1781-1789 közötti éveké pedig 158 dénár, tehát a különbség elhanyagolható. A búza esetében hasonlóakat tapasztalhatunk. Az 1711-1720 közötti években az átlagár 349 dénár volt, 1781-1789 közötti pedig 289 dénárt mutat. Ez lényegében teljességgel érthető is, hiszen sem a termelési körülmények, sem a piacok, sem a szállítási lehetőségek nem változtak érdemben ezen időszakon belül.

Az árak mégoly vázlatos elemzése során sem mellőzhetjük a bor árának alakulását. Ez az áru a vizsgált időszakban a mainál fontosabb helyet kapott mind a napi fogyasztásban mind a helyi és a távolsági kereskedelemben mint napjainkban. Éppen ezért a bor termelése és főként annak forgalmazása, értékesítése igen fontos jövedelmi forrás volt. Van igazság abban, hogy a bortermelők között kevés a szegény, de a valóság mégis az, legalábbis a feudális viszonyok között, hogy az árusítók haszna volt igazán jelentős. Ezért is ragaszkodtak a földesurak oly makacsul a borkimérés monopóliumához. Ezt az előjogot a jelentősebb mezővárosok az idők során igyekeztek földesuraiktól megváltani, és a jogot maguk gyakorolni.

Ma a hazai bortermés kb. felét az un. homoki szőlők adják. A tárgyalt időszak jelentős részében viszont a Kecskemét körüli szőlők nem tudták

⁷³⁹ Ezek az adatok egy-egy év átlagát jelzik !

ellátni a város gyorsan növekvő lakosságát. Kétségtelen, hogy rendszeresen rákényszerültek arra, hogy távolabbi településekről is vásároljanak bort részben a jobb minőség biztosítása végett is. Solt, Dunaföldvár, Nagykőrös, Halas és Csongrád neve mellett gyakran találkozunk a számadáskönyvekben Baranya, Tolna és Győr nevével is. A XVIII. században pedig Gyöngyös és Eger válik megszokott szállítótá.

A bor árának vizsgálata során igen körültekintően kell eljárunk. Ennél a terméknél a szezon és a helyben kialakult szokásrend számottevően formálta a bor árának alakulását. Az csaknem általános gyakorlat volt, hogy tavaszig a gazdák árulhatták saját termésű boraikat. Ez idő alatt a város kocsmáiban is rendszerint gyengébb minőségű borokat mértek, amelyeket a dézsmálás során gyűjtött be a tanács.

1720-ban pl. április 24-től, az új bíró megválasztásának napjától június 20-ig 10 „falka” dézsmabor került kiadásra a város kocsmáiban. Egy-egy falkába 10-13 hordó bor tartozott, amelyek három és fél-négy ezer pintnek feleltek meg, azaz 50-60 hektóliternyi volt. Ebben az évben csak június 15-én kezdődött a pénzen vett borok árusítása. Az őszy folyamán kiforrt új bort első alkalommal november 6-án ütötték csapra. A város monopolhelyzetéből adódóan lényegesen magasabb áron mérte a bort mint amennyiért megvásárolta, így haszna is tetemes lett. (L. XXIV. táblázat.)

Nem volt ritka eset, hogy a táblázatban feltüntetettnél lényegesen nagyobb árréssel is dolgoztak. A város kocsmáinak forgalma persze így is igen jelentős volt. 1720 április 24-től a bíróválasztástól mandátumának lejártáig, 1721 április 23-ig 153612 pint bort mértek ki, ami kb. 2400 hektóliternek felelt meg. Az óbor mérésén egyébként mindig lényegesen nagyobb haszonra tettek szer mint az újbor esetében.

Bár igen sok adat áll rendelkezésünkre a bor árának vizsgálata során, a minőségi eltérések nagyon megnehezítik a számításokat. Az óbor súlyozott átlaga a XVIII. század elején 15 év alatt 20 dénár volt. Egy pint óbort legkevesebb 15 dénáron adták, a legmagasabb ár 35 dénár volt. A legmagasabb érték a legkisebbnek tehát 2,3 szerese. Bár ez az arány is igen jelentős, mégis meg kell állapítanunk, hogy ezen időszakon belül mindegyik gabonanemű esetében lényegesen nagyobb árkülönbségekkel találkozhattunk. A század békésebb évtizedeiben az óbor átlagára mérséklődött: 14 dénár volt. A legkisebb és a legnagyobb ár közötti különbség viszont számottevően nőtt. A legalacsonyabb 1751-ben volt: 8 dénár, a legmagasabb 1776-ban: 26 dénár. A nagy szélsőségek ellenére hangsúlyoznunk kell viszont, hogy az esetek 58%-ában 11-16 dénár között mozgott az ár. Tehát nagyjából a természeti, időjárási viszonyok lehetnek a kilengések okozói. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az egymást követő gazdasági években is igen nagyok az árak közötti különbségek. Ugyancsak érdemes felfigyelnünk arra, hogy a háborúk alatt a bor ára nem követte a gabona áránál tapasztalható kirívó ingadozásokat. Az a tény viszont, hogy a XVIII. században az átlagár lényegesen alacsonyabb

mint a hódoltság idején, azt igazolja, hogy a háborúk és a közbiztonság hiánya annyiban befolyásolta az árak alakulását, hogy nem konjunktúrát teremtettek, hanem a folyamatos termelés és a biztonságos szállítás akadályozásával idézték elő a magasabb árakat.

XXIV. táblázat

AZ ÁRRÉS ALAKULÁSA KECSKEMÉT VÁROS
BORKIMÉRÉSEIBEN 1720-BAN (Pint/dénár)

Dátum	Vételár	Eladói ár	%-os arány
VI. 15.	4.7	8	170
VI. 26.	4.2	?	?
VII. 2.	4.25	8	188
VII. 14.	4.9	12	245
VII. 22.	4.7	12	255
VIII. 28.	5.2	12	231
Lőrinc napi vásár	5.3	12	226

A bor árának alakulásánál is célszerű kiemelni, hogy az 1719-1728 közötti évtizedben pintenként 14,1 dénáros átlagár tapasztalható, és ettől csak minimálisan tért el az 1781-1790 közötti évtized átlagára, amely 15,1 dénár volt. Itt is azt kell kiemelnünk mint a gabona esetében, hogy a termelési körülmények gyakorlatilag nem változtak, a lakosság számának növekedésével pedig lépést tartott a szőlőterület bővítése. Távolabbi vidékekre és külföldre innen érdemben bort nem szállítottak, ez tehát az árak alakulására nem hatott.

Mindent összevetve azt kell mondanunk, hogy a század folyamán az évenkénti erős mozgás ellenére az árak stabilak voltak, amihez nyilván döntően hozzájárult az, hogy az előállítási költségek ezen idő alatt érdemben országosan változatlanok maradtak.

Rendkívül hasznos lenne, hogy a különféle takarmánynövények esetében is érzékeltesük az árak alakulását, hisz ez döntően befolyásolta az élelemtermelés széles körét. Ehhez járul még az a tény is, hogy Kecskeméten a század végén jelentősen terjedt az istállózó állattartás. Az adatok hézagossága, főként pedig az a tény, hogy e téren teljességgel hiányoznak az egyértelmű és széles körben használt mértékegységek, lehetetlenné teszi a hasonló jellegű elemzéseket.

Nem kerülhető meg viszont néhány állat árának vizsgálata, amire elfogadható mennyiségben találunk adatokat. Mivel a nagyállattartás ezen időszak egészében meghatározó vagy igen fontos foglalkozási ág volt a városon belül, ezért mindenekelőtt a lovak és a szarvasmarhák árának alakulását kell érintenünk.

A ló az Alföldön mindig is nagy értéket képviselt. A hódoltság alatt az ára értéken felüli volt, mivel a gazdasági hasznosítás mellett a katonai igénybevétel és a vagyonbiztonság hiánya számottevően növelte valós értékét. 1662 és 1790 között 43 olyan év adataival számolhattunk, amelyből maradt fenn hasznosítható adat. A jóval több mint száz év átlagára 3700 dénár volt. A szélső értékek a lovak esetében a fellelhető igen nagy minőségi különbségek miatt érthetően nagyok. A legkisebb érték: 1200, a legmagasabb: 8300 dénár volt. Az egyes évek, illetve évtizedek súlyozott átlagárának elemzése során arra figyelhetünk fel, hogy az 1740-es évet követő fél évszázad alatt a lovak átlagára számottevően nőtt. Ez feltétlenül azt jelzi, hogy erre a rendkívül hasznos igavonóra fokozottabb szükség lett. Részben a katonaság, főként pedig a mezőgazdaság és a közlekedés, szállítás terén kaptak a korábbinál nagyobb szerepet, ugyanakkor a legelők mind nagyobb részének feltörése után tenyésztésük is költsége-sebbé vált.

A XVIII. század derekáig az ökör összetettebb szerepet kapott mint a ló. Amannál igénytelenebb volt, fizikai ereje igen jelentős, amit a háborús időszakban is bőségesen igénybe vettek, ugyanakkor húsup az élelmezésben volt gyakorta nélkülözhetetlen. Ez esetben is ki kell emelnünk, hogy az egyes ökrök ára között igen nagy a különbség. A több évtizedes súlyozott átlagáron belül az 1730-as évektől tapasztalhatunk tartós és jelentős emelkedést. Ezt is részben a bővülő szántóföldi termeléssel, részben a legelők fokozottabb apadásából eredően a tenyésztési költségek növekedésével magyarázhatjuk.

Egészében azt fogalmazhatjuk meg, hogy a XVIII. században a különféle termékek ára eltérő mozgást mutat. Néhány alapvetően fontos élelmezési alapanyagánál viszont nem észlelhető tartósan jelentős áremelkedés. (Az árak mozgásának tendenciáit érzékelteti a XXV. táblázatunk.)

A Kecskeméten feljegyzett árak vizsgálata alapján azt fogalmazhatjuk meg, hogy a termelés során az időjárás, a közbiztonság, esetenként pedig a háborús konjunktúra erőteljesen éreztette a hatását. Ennek eredménye, hogy több évre szólóan alig néhány cikk ára mutatkozott csaknem állandónak. A gyengén fejlett technológia miatt a természeti tényezők nem ritkán drasztikusan befolyásolták a tömegek ellátását és életkörülményeit. Mégis a szűkös esztendő és a bőséges termés okozta áringadozásokon át is látnunk kell a statisztikai adatsorok meggyőző vonala alapján, hogy komoly valutáris válság, konjunkturális mozgás hosszabb távon nem mutatható ki. A termelés költségei a legtöbb árucikk esetében alig módosultak. Az árak egy kiegyensúlyozott gazdálkodási folyamat létéről tanúskodnak.⁷⁴⁰

⁷⁴⁰ Az elemzés és az adatok IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/c feldolgozásból valók.

AZ ÁRAK MOZGÁSÁNAK TENDENCIÁJA 1662-1790-IG
A FONTOSABB TERMÉKEKNÉL (Az értékek dénárban vannak megadva)

Termék csoport	A termék megnevezése	Mértékegység	Az első évtized átlaga	Az utolsó évtized átlaga	Az árváltozás indexe	A jelzett időponttól való eltérés
gabonafélék	árpa	fertály	154	158	102%	1790 nélkül
	búza	fertály	349	282	80%	1790 nélkül
	köles	fertály	228	304	133%	1677-1686 nélkül
	rizs	oka	23	26.5	115%	1665-1675 nélkül 1740-1750 nélkül
	zab	fertály	121	197	163%	1671-1681 nélkül 1780-1789 nélkül
zöldség	borsó	véka	108	156	144%	1710-1720 nélkül 1760-1770 nélkül
	lencse	véka	72	196	272%	1700-1710 nélkül 1755-1765 nélkül
élőállat	ló	db	2 402	4 481	186%	
	ökör	db	1 966	4 700	239%	
	tehén	db	1 190	3 400	285%	1760-1780 nélkül
	juh	db	214.5	196.5	91%	1771-1781 nélkül
hús és zsiradék	faggyú	font	9.3	14.6	157%	az első 30 év nélkül
	háj	font	22.7	17	75%	1706-1725 nélkül
	hús	font	3	5.1	170%	1678-1784 nélkül
	szalonna	font	7.8	22.7	291%	a XVIII. sz. első harmada nélkül
	vaj	font	96	104	108%	
egyéb	óbor	pint	14.1	15.1	107%	1719-1728
	újbor	pint	8.7	16.6	190%	1719-1728
	só	font	4	4	100%	1680-as évek
	bors	font	118.7	112.3	95%	1745-1770

A több mint egy évszázadot átfogó ármozgások áttekintése után célszerű egyetlen gazdasági év havonkénti ármozgására is kitékinteni. Ez alkalommal a kecskeméti piacon figyelemmel kísért több mint negyven árucikk havonkénti változásait láthatjuk, amelyek a legfontosabb élelmiszerek, illetve azok nyersanyagai voltak a mezővároson belül. Tekintettel

arra, hogy hasonló kimutatás kevés maradt fenn ezen a tájegységen belül, különösen hasznossá teszi a közlést.⁷⁴¹ (L. XXVI. táblázat.)

XXVI. táblázat.

AZ ÉLELMISZEREK ÁRA A KECSKEMÉTI PIACON 1768-69-BEN
(az értékek krajcárban vannak megadva)

Áru neve	mér- ték	XI.	XII.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
		hónap											
Öreg tyúk	pár	7	10	9	9	10½	12	9	8	7	7	8	9
Öreg kakas	pár	9	12	10	10	14	15	10	9	8	8	9	10
Középszerű csirke	pár	12				9	8	7	6	6	6	7	8
Nagyobb csirke	pár	14				14	12	10	10	10	9	10	12
Kappan	pár	12	15	15	15					12	10	12	14
Tojás (12)	db	11½	4½	7	7	4½	3	3½	3½	3½	4	5	6
Pulykakakas	pár	45	51	60	68	68	68	60	51	51	45	48	50
Pulykacsirke	pár	36	45	45							36	42	48
Nőstény öreg pulyka	pár	45	45	51	54	45	45	42	36	39	36	45	45
Öreg lúd	pár	21	24	28	20	20	18	18	15	15	12	15	21
Pár liba	pár	30	36	42	42				24	27	21	27	30
Öreg kacsa	pár	12	15	15	15	15	15	18	18	18	12	12	12
Fiatalkacsa	pár	21	24	24	30	30	30	36	36	15	12	18	21
Malac	pár	21	24	27	30	27	24	28	18	18	17	18	21
Szalonna	font	9	7	7	8	9	9	2	9	9	10	10	9
Háj	font	8	8	8	9	10	10	10	10	10	12	12	10
Juh vaj	font	9½	10½	10½	12½	12½	12½	9½	9½	9½	12	12	13½
Irós vaj	font	18	19	21	18	18	15	15	12	12	12	15	18
Tehén vaj	icce	20	21	24	27	27	27	24	21	18	18	18	19½
Tej	icce	2	3	3	3	2	1½	1	1	1	2	2	3
Tejfel	icce	6	7	7	7	6	6	6	6	6	4½	6	7
Borecet	icce	4	4	4	5	5	6	6	6	6	6	7	6
Gyümölcsecet	icce												

⁷⁴¹ IV. 1504. m/113. A jobb viszonyítás érdekében célszerű mellékelni néhány bérre vonatkozó adatot is. 1770-ben a főbíró fizetése 180, a cigányok tizedesének bére 48, egy szakácsné 77, egy béresé 60, egy lovaszé 38 és egy csőszé 22 forint volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/a 108-111.

Áru neve	mér- ték	XI.	XII.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.
		hónap											
Serecet	icce	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Liszt, láng-	icce	3	3	4	4	4	4½	4½	5	4½	4	4½	5
Liszt, közönséges	icce	2	2	3	3	3	3½	3½	4	3½	2½	3	4
Lencse	icce	3	4	4	4	4	5	5	5	4	3	3	3
Borsó	icce	4	4	4	5	5	5	5	5	4	3	4	4
Apróbb gríz	icce	6	6	7	7	7	7	7	7	7			
Nagyobb gríz	icce	4	4	4	4	4	4	4	4	4			
Köleskása	icce	1½	1½	1½	2	2	2	2	2	2	2½	3	3
Árpakása	icce	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Galambfi	pár	4	5	6	6	5	5	4	4	3	3	4	5
Közönséges sajt	font	3	3	3	4	4	3	3	3	3	3	4	6
Túró	font	3	3½	3½	4	6	6	3	3	3	3	4½	6
Gomolya	font	3	3½	4	4	4	4	3½	3	3	3	5	6
Savanyú- káposzta	icce	1½	1½	1½	2	3	3	3	3	3	4	3	2
Bab	icce	4	4	4	4	5	6	6	6	4	3	4	4
Tisztabúza	véka	45	45	45	42	42	42	42	42	42	42	45	45
Kétszeres búza	véka	36	36	36	36	36	36	36	36	38	30	33	36
Tehénhús	font	3	3	3	3	3	3½	3	3	3	3	3	3
Bárányhús	font							3	3	3	2½	2½	2½
Disznóhús	font	4	4	4	4	4½	4½	4	1		4½	4½	4½

Az adatsorok érzékeltetik, hogy mind az élőállat, mind az állati termékek és a különféle növények esetében a gazdasági év menete az egyik meghatározó tényező az árak alakulásában. A takarmány árának emelkedése magával hozta a jószágok árának a növekedését is, és májustól, az új vegetáció megindulásától ismét jelentősen csökkentek az árak. Teljesen mechanikusan azonban sohasem tértek vissza a gazdasági év végére az egykori értékek, mivel az időjárás és más természeti vagy politikai-katonai tényezők kisebb vagy nagyobb mértékben alakították azokat.

2. Az országos vásárok

Ebben a nagy lélekszámú mezővárosban, amely már évszázadok óta jelentős árutermeléssel és fejlett pénzgazdálkodással rendelkezett, az

árucsere, a kereskedelem meghatározó fontosságúvá vált. Ennek szervezése és szabályozása minden bizonnyal a Mohács előtti évszázadokra nyúlik vissza, de csak a hódoltság korából maradtak fenn erre vonatkozó írásos emlékeink, amely időszakból részben földesúri, főleg pedig a városi statútumok adnak viszonylag bő támpontot. A következő évszázadokban ez a tevékenység még fontosabbá vált a város életében. Éppen ezért érthető, hogy közel száz olyan rendelet maradt meg e másfél évszázadból, amely részben vagy egészben a kereskedelem egy-egy részterületével foglalkozik.

A mezővárosok egyik legfőbb kiváltsága éppen a kereskedésen belüli nagyobb szabadság, jogilag biztosított kiváltság volt. Kecskemét tanácsa a város polgárainak ilyen irányú jogait már a XVII. században is egyértelműen és többször is megfogalmazta: „Akárminemű kereskedésben is induljon meg a kecskeméti ember, az ki Kecskeméten lakik, s adót ad, szabad legyen annak mindennemű kereskedésbeli eszközökkel élni, azt az városra behozni, árulni s eladni, akár szűr, ködemen, dolmány, nadrág, süveg, saru, gyolcs vászon az, mivel életét keresi, marhák és akárminemű névvel nevezendő jószágok, barmok és eszközök legyenek, abból adaját költségét kiteremteni s az után élni.”⁷⁴²

Az egyik legjelentősebb jog, amelyet egy-egy mezőváros a maga számára meg kívánt szerezni az országos jellegű vásár volt. Kecskemét legrégebbi jegyzőkönyvei is említést tettek három országos vásár rendezésének jogáról.⁷⁴³ Az 1670-es években a kuruc háborúk nyomán a létbizonytalanság olyan mérvű lett ezen a vidéken, hogy a város magisztrátusa nem merte vállalni a vásárok megrendezését, és a vele járó nem csekély anyagi kockázatot, ezért I. Lipót királytól kérte ezek bizonytalan időre szóló felfüggesztését, amelyre az engedélyt az uralkodó 1676. augusztus 5-én adta meg.⁷⁴⁴ Két évtizeddel később viszont, a török kiűzését követően a város már 1696-ban kérte, hogy a korábban szokásos három országos vásárát felújíthassa. Lipót kiváltságlevelében kiemelte, „hogy ezen városnak már azelőtt is, Magyarország hajdani Szent királyainak, a mi boldog emlékezetű elődeinknek engedelmeiből, évenként három országos vásártartási szabadalma mindig megvolt, s háborítatlanul jelenben is megvan, úgymint az első Szent Gergely pápa, második Szent Lőrincz, harmadik Szent Katalin szűz és vértanú ünnepein.”⁷⁴⁵

⁷⁴² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 13-14. Bár később valamelyest korlátozták a viszonteladás lehetőségeit, azt teljesen nem számolták fel.

⁷⁴³ A háború pusztítása előtt 1591-ből származó jegyzőkönyvekből vették Hornyik János és a munkásságát folytatók az ide vonatkozó adatokat.

⁷⁴⁴ Koháry István, a város legnagyobb földesura is utal 1677. június 2-án kelt levelében arra, hogy Kecskeméten „az vásárok immár nem celebráltak”. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 23-24.

⁷⁴⁵ Futólagos jegyzetek a kecskeméti országos és heti vásárokról. Balla János megjegyzése: Ezt a kéziratot Illés ny. főkapitány a levéltárba tétel végett beadta 1893. június 7. A kézirat anyagán a dátum: 1883. okt. 5. Hornyik János aláírásával.

A békésebb évtizedekben ismét rövid időn belül országszerte híressé váltak ezek a vásárok, és a város gazdasági felemelkedéséhez is kétségtelenül hozzájárultak. Már Bél Mátyás is kiemeli munkájában ezt a figyelemre méltó gyarapodást. „Bárhogyan is legyen ez, ma is őrzi nagyságának és bizonyos hírnevének dicsőségét. Ugyanis egyrészt jó erőben van polgárainak száma miatt, másrészt a vélnél gazdagabb városok keresik fel... Tartanak pedig főleg marhavásárokat barmok hatalmas sokaságával és a marhakereskedőknek szinte hihetetlen összegyülekezéssel: főleg a rácokénak, akiknek ez a fajta kereskedés igen megszokott. De lát az ember törököket is ide járni a maguk házi termékeikkel. Ez a dolog annál nagyobb csodálkozást kelt, mivel a város száraz, vízben szegény és a folyók kedvező lehetőségeitől távoli helyen települt, mégis megtudott erősödni a kereskedelem e látogatottsága folytán. Mindenesetre egész Magyarországon valóban alig található olyan várost, amelynek kereskedői ne járnának ide adás-vétel okából.”⁷⁴⁶

Tekintettel a kiemelkedő forgalomra, és az ebből eredő haszonra, nem csekély áldozat árán a város és lakossága további vásárok tartására is jogot szerzett. Így a XVIII. század végétől már öt országos vásáron gyülekeztek a helyi és a távoli kereskedők. (L. XXVII. táblázat.)

XXVII. táblázat

A KECSKEMÉTI ORSZÁGOS VÁSÁROK

	Neve	Ideje	A királyi szabadság kelte	Megjegyzés
1	Gergely	március 12.	1696. július 19.	megerősítés
2	Gordián	május 10.	1746. július 4.	adományozás
3	Lőrinc	augusztus 10.	1696. július 19.	megerősítés
4	Ciprián	szeptember 26.	1798. augusztus 24.	adományozás
5	Katalin	november 25.	1696. július 19.	megerősítés

Ezen öt országos vásár rendezési jogának megszerzését akkor tudjuk teljes jelentőségében látni, ha felhívjuk a figyelmet arra, hogy olyan jelentős mezőváros mint Gyula csak 1723-ban tudta megszerezni a vásártartás jogát, és Békéscsaba pedig kitartó küzdelem hatására, hosszú évtizedek után csak 1841. augusztus 10-én kapott vásártartási jogot.⁷⁴⁷

⁷⁴⁶ BÉL Mátyás: 1984. 14. A későbbi táblázatok adatai megerősítik Bél Mátyás megállapításait.

⁷⁴⁷ ERDMANN GYULA: 1991. 620-623.

„ANNO 1779. LŐRINCZ VÁSÁRRA HAJTOTT MARHÁKAT
ÉS JUHOKAT ÉS AZOKTUL FIZETTEK A KÖVETKEZENDŐKÉPPEN”

Helység	Név	Ökör	Juh	Forint	Krajcár
július 29.					
Arad	Krissan György		170	3	24
	Thomas Onucz		500	10	
	Zivan Luko Lőrincz		375	7	18
július 31.					
Szabadka	Nicola Zozin		309	6	10
	Bodresan Miklós		136	2	43
Temesvár	Nicola Abrahamovits		350	7	
Beszenov	Jovan Szoffrang		324	6	29
	Fazekas hadnagy		2 235	44	
augusztus 3.					
Karlov	Sztaniszlov Sztirira		283	5	39
Sz. Peter	Antoni Nicola		249	4	58
Jyris	Lazar Martin		105	2	6
Arad	Nicola Stojanovs	32		3	12
Pecska	Opra Mihály	25		2	30
Nadab	Marsa Flora	25		2	30
Kissingo	Molnár Demeter	(tehén) 21		2	6
Siklós	Vele Urs	29		2	54
Szent- márton	Jovan Glirovits		245	4	54
Arad	Muntyán Máté	63		6	18
	Marisa Ádám	24		2	24
	Sarvusan János	24		2	24
Vizek	Moldován Simon	(tehén) 25		2	30
Kelseg	Albatyion	10		1	
Újváros	Simai Márton	170		17	
	Jaszov Krisztofer	170		17	
	Moldován Lukács úr	70		7	

Helység	Név	Ökör	Juh	Forint	Krajcár
Tomai puszta	Jakob Hankovits úr	86		8	32
	Kövér Márton úr	200		20	
Vásárhely	Orosz László úr	183		18	18
Kunszentmárton	Kalló Tódor úr	176		17	36
	Gondviselő	7			42
Arad	Peter Miháلكovits	150		15	
	Erdeli Gergely	50		5	
Pest	Ugri József úr	68		6	48
Battonya	Gál Deák	13		1	18
Vásárhely	Nagy Mihály	40		4	
	Kenesi Miklós	19		1	54
	Zarkó István	16		1	36
	Hajdú János	14		1	24
	Hajdú István	11		1	6
	Hajdú Mihály	8			48
Kisiratos	Dukó Mihály úr	164		16	24
	Jámbor János	144		14	24
Arad	Paber Mihatevits	104		10	24
	Pascha Miklós úr	97		9	42
Battyonya	Radjan Jakab	28		2	48
	Radjan Miklós	26		2	36
	Bosics Pál	68		6	48
Gyöngyös	Kántor Mihály úr	53		5	18
Török-Szentmiklós	Csányi János	36		3	36
Szentmárton	Papp István	112		11	12
	Radics Pál	35		3	50
	Gulyás Mátyás	3			18
	Groff János úr	140		14	
Arad	Popovits Koszt.	29		2	54

Helység	Név	Ökör	Juh	Forint	Krajcár
Ebesfalva	Dániel Mihály úr	153		15	18
	Karácson Simon úr	165		16	30
	Karácson Bogdán úr	325		32	30
	Bogdán László úr	164		16	24
	Lengyel Lukács úr	150		15	
	Karácson Jakab úr	151		15	6
	Bárány Márton úr	154		15	24
Kaszaper	Moldován Jakab	163		16	18
Siklós	Szekér György	5			30
Szeged	Gyuricza Theodor	50		5	
	Nicola Ilia	20		2	
	Nicola Péter	22		2	12
	Erős János úr	56		5	36
	Daniel	10		1	
Erdély	Lengyel Kajtár	20		2	
	Medgyesi János	21		2	6
	Christoff Lukács	37		3	42
Gyergyó	Kabdebol Márton úr	190		19	
Szamos-újvár	Karácson Kristoff úr	170		17	
	Simon Miklós úr	200		20	
	Simon Kristóf úr	200		20	
	László Márton úr	170		17	
	Rác Joachim úr	180		18	
Összesen:		5 544	5 284	652	21

Az eléggé hézagossá feljegyzések is érzékeltetik, milyen nagy távolságról jöttek ide kereskedők, hogy áruikat eladják, illetve kiegészítsék. 1755-ből maradt bírói döntés szerint győri állatkereskedők vásároltak itt kosokat.⁷⁴⁸ Ugyancsak egy bírói végzés tudósít arról, hogy 1765-ben Muntyán János Erdélyből, Doboka vármegyéből hajtotta ide Czirkos Miklós örmény kereskedő göbölyeit. Ugyanezen alkalommal Bóta József helybeli lakos a török kereskedőktől egy tajtékpipát, a debreceniektől pedig egy 4 forintos szoknyát lopott.⁷⁴⁹

⁷⁴⁸ IV. 1504. b/ 1754-1758. 1755. szept. 12.

A XVIII. századból viszonylag kevés adatunk maradt fenn arra vonatkozóan, hogy az egyes vásárokról honnan és milyen mennyiségben hajtottak ide jószágokat. Ezért is célszerű az 1779-ből fennmaradt listát teljes egészében közzé tenni, mivel egyrészt jelentős támasz lehet e téren, másrészt viszont lehetővé teszi azt is, hogy a későbbi évtizedek gyakorlatával összehasonlítsuk.⁷⁵⁰ (L. XXVIII. táblázat.)

A következő lajstrom adatai alapján feltételezhetjük, hogy minden bizonnyal nem csökkent még észrevehetően ezeknek a vásároknak a forgalma. 1806-ból fennmaradt ugyancsak a Lőrinc napi vásárra érkező kereskedők lakhelyét és számát rögzítő lajstrom. Ennek összesítését is célszerű közzé tenni, mivel így módon pontosabb képet tudunk alkotni arról a hatalmas körről, amelyen belüli települések még ekkor is minden bizonnyal rendszeres kapcsolatban állhattak Kecskeméttel.⁷⁵¹ (L. XXIX. táblázat.)

A vásárra felhajtott jószágon belül különösen sok volt az ürü: 11703 db., melyek közül „itt való ürü” volt 5486 db., de nagy számban hajtottak ide más településekről is. Pozsonyból Frajd Sámuel 300, Rósendorfi Szikora Ferenc 350, Győri Jakab Kun 1000, Brezováczi Dankó György 500, Csongrádi Pap István 160, Soproni Ötvös Péter 800, Kiskőrösi Dobrovsky György 180 és Vágbesztercei Janóczki Tamás 450 db-t hajtott Kecskemétre.⁷⁵² Mindezek mellett jelentős volt a szarvasmarhák száma is: 5064 db. Ugyanakkor viszonylag kevés volt a sertés: 500 db.⁷⁵³

A forgalmat több tényező is befolyásolhatta, és kétségtelenül erősen változó volt. A két évvel későbbi Fehértői vásárra jóval kisebb volt a felhozatal: 1254 db. tehén, 2423 db. ökör és 2653 db. ürü került nyilvántartásba.⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ IV. 1510. h/6.

⁷⁵⁰ IV. 1510. h. A lajstrom egészét azért is célszerű teljes terjedelmében közzé tenni, mivel több olyan településre vonatkozó adatokat tartalmaz, amelyeknek ilyen jellegű iratok ezekből az évekből nem maradt fenn, és minden ilyen adat igen értékes lehet gazdaságuk történetének felvázolásakor.

⁷⁵¹ IV. 1510. h/ 1806.

⁷⁵² Talán nem árt utalni arra, hogy a település a kereskedő lakhelyére utal egyértelműen, és nem jelenti feltétlenül azt, hogy onnan hajtotta ide jószágait.

⁷⁵³ IV. 1504. h/2. Ez összefüggésben lehetett az évszakkal is, hisz a sertéseket minden bizonnyal csak a későbbi hónapokban hajtották fel nagyobb számban. Egyébként a sertésekkel való kereskedés jelentős múltra tekint vissza a városban. Figyelemre méltó viszont, hogy 1785-ben Juriga Ádám, aki szalonnával is kereskedett, végrendeletében kiemelte, hogy három évvel korábban „Kerestyén Lászlóval vöttünk egy farka sertést”, amit viszont Pesten csak veszteséggel tudták értékesíteni. A testamentumban több esetben is utal hasonló veszteséggel záruló, sertésekkel való üzletelésére. Kitér arra is, hogy rajta kívül többen űzték ezt a mesterséget a városban. Az itt lakó Fái Mihálynak, aki ugyancsak sertésekkel kereskedett, adott kölcsön 100 forintot. IV. 1504. v/

⁷⁵⁴ IV. 1504. h/2 1808. július 29.

AZ 1806. ÉVI LŐRINC NAPI VÁSÁRON RÉSZT VEVŐ KERESKEDŐK

Agerdorf	1	Muzsla	2
Arad	1	Nádudvar	1
Ausztria	2	Nagykátá	2
Becskerek	2	Nagykőrös	1
Bereg	1	Nyitra	2
Berény	1	Pápa	2
Brezova	1	Pecska	2
Buda	1	Pereg	1
Csákova	3	Pozsony	5
Csehország	1	Prága	1
Csongrád	1	Pusztaszer	1
Dömsöd	1	R. Becse	1
Félegyháza	7	Rosendorf	1
Galánta	2	Sopron	3
Góta	1	Surány	1
Győr	1	Szabadka	25
Hort	1	Szalkszentmárton	1
Irsa	1	Szarvas	1
Isakova	1	Szeged	3
Jákóhalma	10	Szenttamás	4
Kanizsa	2	Szerdahely	1
Kécske	1	Szerém	1
Kecskemét	5	Szombathely	1
Kerekegyháza	1	Szutrova	1
Kisjenő	1	Tas	1
Kiskőrös	1	Tefalus	2
Kisoda	4	Újvidék	1
Kulpiny	1	Vágbeszterce	1
Kunszentmiklós	5	Vágújhely	1
Majsa	3	Vásárhely	1
Monor	1	Zenta	1
Mór	1		
Morvaország	1	Összesen:	139

Az egyik legjelentősebb üzletet érthetően még mindig a szarvasmarha jelentette. Ugyanazok a kereskedők eladókként és vevőkként egyaránt felkerültek a lajstromokra. Czeller nevű kereskedő pl. 501 szarvasmarhát vásárolt, köztük 112 db. tehenet, de ugyanő el is adott 170 db. jószágot. A rimaszentmártoni Muzsik nevű kereskedő 380 marhát vásárolt, de értékesített is 214 db-t.

A kecskeméti kereskedők minden bizonnyal lényegesen szerényebb tőkével kisebb forgalmat bonyolítottak le. Szűcs Pál 4 ökör, Balogh János 13 ökör, Vincze József 2 ökör és 5 tehén, Juhász István 2 ökör Laszkovits József 27 tehén, Kapás István 5 ökör, Nemes Tamás 11 tehén, Nagy József 2 ökör és „több lakosok” összesen 30 ökör vásárlása során kerültek be a vásárbíró feljegyzéseibe. Tehát egyrészt azt állapíthatjuk meg, hogy a kereskedők aránytalanul nagy része idegen, nem pedig helybeli, akik több száz marhát is adtak-vettek, másrészt a helyiek viszonylag szerény mértékben járultak hozzá a forgalom növeléséhez.⁷⁵⁵

A fenti néhány adat is jelzi, hogy ezek a vásárok méltán váltak országos hírűekké. Figyelemre méltó, hogy már a korabeli nyomtatott hírközlést is felhasználták ezek népszerűsítésére: a különböző naptárakban szükségesnek tartották ezen vásárok időpontjainak következetes rögzítését, illetve ismertetését. Pest, Vác, Komárom és Győr nevének felsorolása, ahol ezeket a naptárakat nyomtatták, az áruk útjának többé kevésbé pontos jelzése is egyben.⁷⁵⁶ Ezek a vásárok nemcsak a lakosság számára voltak fontosak, hanem a magisztrátusnak is számottevő bevételt biztosítottak. (L. XXX. táblázat.)

Ezek a számok több szempontból is beszédesek. A felsorolt adatok jelentős eltéréseket, olykor hullámzásokat érzékeltetnek a csaknem kéthavonkénti vásárok bevételét, és ezen keresztül nyilván forgalmát illetően is. Az viszont kétségtelen, hogy egy-egy szerencsésebb évben a város számára több ezer forint hasznot is eredményezett megtartásuk. Érthető tehát, hogy a földesurak is szemet vetettek rájuk, és az érdekelentét éveken át tartó vitát eredményezett köztük és a város között. A tanács álláspontja mindvégig határozott és következetes volt: „minthogy a vásárok szerzésébe a földesúr soha be nem folyt, azt a város teljes joggal szerezte, s határozottan kinyilatkoztatta, hogy ebbéli szabadságában magát korlátozni nem engedi, anélkül, hogy ez által a földesúrnak praejudicialna.”⁷⁵⁷

Nemcsak a földesúrral, hanem Nagykőrössel is ütközött a város ezirányú érdeke. Kecskemét 1776-ban panaszt emelt a vármegyénél, hogy a szomszéd város április 27-én vásárt tartott, „holott minálunk is mindjárt következő május havának 10-dik napján vásár szokott tartatni. 5. májig pedig Szeged városban, 16. máj Szabadkán”, az április 27-et követő

⁷⁵⁵ IV. 1504. h/2 1824. július 29-augusztus 2.

⁷⁵⁶ IV. 1504. b/76. 555.

⁷⁵⁷ IV. 1504. b/76. 553-554. Az 1798-1800. évi tanácsi jegyzőkönyv 204. oldaláról származó másolat.

„tíz napi idő, melyestül is az van, inkább haza fognak oszolni mint a mi vásárainkra jönni” a kereskedők.⁷⁵⁸

XXX. táblázat

A KECSKEMÉTI ORSZÁGOS VÁSÁROK BEVÉTELEI
A SZÁZADFORDULÓN
(Forintban)

Év	Gergely	Gordján	Lőrinc	Katalin	Cyprián
1789				305	
1790	358		1163		
1791	320		1114		
1794	362	357	1515	300	
1799		370			
1800	208		2038	407	
1801					230
1809					301
1810	211	418			
1811					1866
1812			1642		
1820	429	951	2274	532	
1821					821
1824				443	
1825	452	448	1852		727

A jelentős bevétel és a hatalmas forgalom egyaránt érthetővé teszi, hogy a tanács folyamatosan biztosította a legszükségesebb felszereléseket a zavartalan működés érdekében. 1745-ben és az azt követő évtizedekben ugyan még elég kezdetleges formában, amikor minden tized köteles volt két-két embert állítani, hogy a vásárokból a „rendre ügyeljenek, a verekedők, tolvajok és káromkodókat letartóztassák”.⁷⁵⁹ A századfordulóra viszont már komoly változások történtek. Fehértónál 1828-ban kutakat ásattak, és a baromvásár mellett kocsmát építettek. 1843-ban a vásárbíróság számára fogdát készítettek, kellő számú lovas és gyalogos rendfenntartóról gondoskodtak stb.⁷⁶⁰

A minél zavartalanabb kereskedelem érdekében folyamatosan gondoskodott a vásárbíróság a szükséges eszközökről is. Az 1789-ből

⁷⁵⁸ IV. 1510. h/6.

⁷⁵⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 60. Később jól szervezett őrség segítségével kívánták biztosítani a vagyonbiztonságot.

⁷⁶⁰ Az egyes évek másodbírói számadásai: IV. 1509. c/, illetve 1504. b/ 76. 175-186.

fennmaradt leltár segít felidézni a korabeli kereskedelem szolgálatában álló technikai szintet.⁷⁶¹

Vásárhoz tartozó eszközök

1. Egy nagy autentizált mázsa, mellyhez vagyon öntött rézből száz fontos 1 darab, 50 fontos 1 darab, 25 fontos 1 darab, 10 fontos 1 darab, 5 fontos 1 darab, 4 fontos 1 darab, 3 fontos 1 darab, 2 fontos 1 darab, 1 fontos 1 darab, fél fontos 1 darab, negyed fontos egy darab. Öntött vasbul száz fontos 2 darab, 50 fontos 2 darab. In summa tészen 500,75 font az egész mérték, mellyekhez egy nagy kecskeláb is vagyon. 2. Egy kis kultsos láda, melyben Barom Vásárkor a pénz szedénk 4 fiókkal és egy czedulának való részekre el osztott fiókotska. 3. 1 olló. 4. 1 kalamáris. 5. A czedulázó háznál 1 asztal fiókkal és két hosszú pad. 6. A Fejér tóhoz kivitetni szokott tábori fenyő fa asztal, ahhoz két fa székek. 7. 1 régi viselt vászon sátor. 8. 1789. Perceptor Fekete Sándor úr által vett 1 hadnagy sátor, hozzá való fáival, kötelekkel együtt. 9. Ismét más sátor kötelekkel fák nélkül. 10. Két bádogos szájú szőr tarisznya lakattal, réz pénznek. 11. Ismét ezüst pénznek 2 bádog piksis, hasonlóképpen lakattal. 12. 11 fenyőfa véka és egy tölgyfa véka fa abronccsal. 13. 84 rőf, fenyő deszkák-ból. 14. A vásárban kotsikra kiosztani szokott kis czedulák készítésére 1 kis ezüst ketske petsét, vas nyéllel. 15. Réz font serpenyővel és latokkal együtt. 16. A Barom vásár helyén lévő kúton 2 gém, 2 ostorfa, 2 vasas vödör, 1 nagy vályú és egy fenyő csatorna.”

A tanács folyamatosan figyelemmel kísérte a vásárok alakulását, arról részletes beszámolókat készítettett maga számára. Így több írásos dokumentáció is rögzíti, milyen sikerrel zárultak ezek: „A fehértői baromvásárokon, hogy a közelebbmúlt alkalmatossággal szinte 7000 darab marhák voltak, és mind az adók, mind a vevők céljaikhoz képest szerencsésekknek mondották légyen magokat.

Ezen kívül, hogy az ürü vásár is igen népes lett légyen, jelentvén a vásár deputátus urak. Minthogy egynéhány esztendőkk oltá az tapasztaltott, mintha ezen baromvásár csüggendni kezdett volna, mind az adók, mind a vevők kedvékért a magyar és a német újságokban köz hírül tétetni határozatott, hogy a barom és az ürü kecskeméti vásárok mily nagy dívatba legyenek.”⁷⁶²

Az egyes vásárok forgalma érthetően erősen ingadozott. A legjelentősebb kétségtelenül a nyári és a Katalin vásár volt. De még a nyári vásárookra történő felhajtás is igen nagy eltéréseket mutat viszonylag rövid időközön belül is. 1822-ben több mint 12 ezer darab szarvasmarha után szedtek be legeltetési díjat a vásárbírák, és két évvel később csak 3736 után tudtak ilyen címen díjat kivetni.⁷⁶³

⁷⁶¹ IV. 1504. y/ 25. 1789. november 5.

⁷⁶² IV. 1504. b/ 1820. 308-309.

⁷⁶³ IV. 1504. h/ 2.

Az egykori nagyhírű baromvásárok „csüggedése” sokkal mélyebb okokra volt visszavezethető, semhogy néhány újságcikkkel ezeket érdemben ellensúlyozni lehetett volna. Kézzelfoghatóan bizonyítja azt a tényt, hogy itt egy komoly folyamatról volt szó, az is, hogy 1848 februárjában Getsnek József, aki ekkor a kecskeméti vásárokat bérelte, azzal a kéréssel fordult a városhoz, hogy „miután a fehértói baromvásárnak lenni már teljességgel megszűnt”, és az általa bérelt terület díja szoros kapcsolatban volt a vásárral is, kérte, hogy az árenda összegét 1000 forinttal csökkentse a tanács.

Az ügyet a választott közönség is tárgyalta, amelynek részvevői kiemelték, hogy a vásár teljesen nem szűnt meg, annak forgalma függ magától a bérlőtől is, Getsner ezt a belső vásárokkal együtt bérelte, így azokat különválasztani nem lehet. Azt viszont megerősítették, hogy „annak gyakorlatilag való hanyatlása kétségbe nem vonathatathatik.”⁷⁶⁴

Az országos vásárokon a négy égtáj felől összegyűlt sok száz, esetenként több ezer ember között csaknem szükségszerű volt a különféle ütközés, amelyek nem ritkán komoly atrocitásokká is fajultak. A sikeres üzletet követő áldomások nyomán az indulatok gyakran elszabadultak, és nem ritkán került sor önbíráskodásra is.⁷⁶⁵ Az apróbb lopások is napirenden voltak az ilyen „sokadalomban”. A vásárbíró irányításával ezeket a sérelmeket jegyzőkönyvekbe foglalták, és a vallomások alapján vagy helyben, vagy különféle szintű bíráskodás révén tettek igazságot.

Gyakori eset volt, hogy egy-egy tulajdonos ráismert korábban elkötött lovára, elorzott marhájára. Nem ritkán az iparosok között támadt nézeteltérés az árusítás joga és körülményei miatt. Csaknem mindennapos eset volt, hogy ittás katonát kellett a strázsának megfékezni randalírozása közben.

Az 1770-es években még nem volt ritka az alábbi eset: „Valkai András úr béresse káromkodással vádoltatván” áristomba tették, aki onnan úgy szabadult, hogy a vásárral egyidőben tartott verbung során a „káplár úrnak kezét adott.”⁷⁶⁶

3. A hetivásár

Lényegesen kisebb sokadalommal járt ugyan egy-egy hetivásár még a jelentősebb mezővárosokban is mint egy országos vásár, de semmiképpen sem szabad lebecsülni ezek rendeltetését az egyes települések életében és

⁷⁶⁴ IV. 1504. b/ 1848. I. 511. tsz. A testület döntése és érvelése nem mond ellent a jelzett tendencia érvényesülésének, csupán a bérleti díj elengedésének indokolatlanságára vonatkozott.

⁷⁶⁵ A vásárbíró feljegyzése szerint pl. Muntyán Simon Temesvárról negyedmagával hajtotta fel Szirány György, gazdag rác kereskedő göbölyeit. Az ökrök eladása után a kísérőkkel „...együtt boroztak, Gyurka nyergeit valaki ellopta...”, aki egyik mulató társára gyanakodott, akivel ezért meg is verekedett. IV. 1510. h/ 6 1765.

⁷⁶⁶ A vásárbíró jegyzőkönyve bőségesen tartalmaz hasonló eseteket. IV. 1510. h/ 6.

áruforgalmában. Ezeken is egyaránt felhozták portékáikat az őstermelők, az iparosok és a kereskedők. Bár forgalmuk kétségtelenül kisebb volt, jóval szűkebb körből jöttek össze erre az alkalomra a vevők és az eladók, a helyi igények kielégítése, a helyi árucseré elősegítése terén nélkülözhetetlenek voltak. Az is kétségtelen viszont, hogy szervezesebben épültek be a város életébe mint az országos vásárok. Azoknak a település jószerivel csak helyet, keretet adott, a szinte csak a sátoros ünnepek egyik megnyilvánulásaiként éltek meg, itt a hetivásárokon a lakosok maguk voltak a tényleges szereplők, az árut eladók és a vevők egyaránt. Nem véletlen, hogy minden egyes mezőváros nagy gonddal, törődéssel foglalkozott ezzel, a lakosságot oly sokoldalúan érintő területtel, és igyekezett jogilag is kellően megalapozni a hetivásárok működésének rendjét.

A hetivásárok valamilyen formában csaknem biztosan léteztek a hódoltság alatt, sőt előtt is Kecskeméten.⁷⁶⁷ A városban kialakult és az országos átlagnál kétségtelenül fejlettebb árucseré és pénzgazdálkodás megkövetelte az áruk felhozatalának ezen fórumát. A hódoltság éveiben a lakosság jelentős része kapcsolódott be a kupeckedés, a kereskedés különféle formáiba. A város rendeletben is rögzítette számukra ezen tevékenység csaknem zavartalanságát.⁷⁶⁸ Az országos vásárok felfüggesztése után is tovább élt a piac, a hetivásár. Még a legtragikusabb években is, pl. 1678-ban, amikor járványok, kuruc és tatárdúlások tették alig elviselhetővé az életet, a piac fennmaradt, és helyet biztosított az árucseréhez.⁷⁶⁹

Ennek tényleges működéséről viszont forrásaink pusztulása miatt csak hézagos ismereteink vannak, és ezek sincsenek összegyűjtve. A törökellenes háborúk lezárulása után a normalizálódó gazdaság, az ismételten megélnékülő árutermelés hatására a magisztrátus 1702. november 29-én elrendelte a hetivásárok rendszeres megtartását.⁷⁷⁰ Ennek fontossága az évtizedek során nem csökkent, hanem nőtt az árutermelés fejlődésének arányában. Nem véletlen, hogy a reformkor hajnalán is úgy látták, hogy a hetivásárok megtartásához kapcsolódó privilégium „egyesen ezen város lakossainak boldogításokra szereztetett meg.”⁷⁷¹ A hetivásárok megtartásának jelentőségét jól érzékelteti, hogy minden nagyobb mezőváros komoly áldozatot vállalt e kiváltság megszerzéséért. Kecskemét ezirányú lehetőségeinek fontosságát jól érzékelteti, hogy a megyeszékhely Gyula csak 1792-ben kapta meg erre a régen vágyott jogot, és a vele szomszédos Békéscsaba pedig csak 1841-ben tudta sok évtizedes

⁷⁶⁷ A XVII. századi feljegyzések több alkalommal is utalnak a helyi piacokra, hetivásárookra.

⁷⁶⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 13-14.

⁷⁶⁹ HORNYIK János: II. 494-498.

⁷⁷⁰ XV. 4. SZABÓ Kálmánnak az egykori tanácsi jegyzőkönyvből készített jegyzete alapján. Ez nem tér ki arra, hogy központi rendelet megelőzte-e a döntést. Minden bizonnyal ez esetben is éppúgy mint az országos vásárok esetében régi kiváltság felelevenítésére került sor.

⁷⁷¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor. 1991/b 222.

próbálkozás után ezt megszerezni, de csak heti egy alkalomra, a szerdai napra tudta azt maga számára biztosítani.⁷⁷²

Ezek a hetivásárok, vagy piacok, amelyeket régtől fogva kedden és pénteken tartottak Kecskeméten⁷⁷³ fokozatosan váltak a várossal együtt egyre népesebbé. A lakosság vásárlóerejének növekedésével a sok ezer lakosú mezőváros mind komolyabb felvevő piacnak bizonyult mind az élelmiszerek és nyersanyagok, mind a különböző iparosok és kereskedők termékei számára. A növekvő forgalom pedig érthetően vonzotta a környező kisebb települések árutermelőit és mind több jelentős igénnyel és készpénzzel rendelkező lakóját. Kétségtelen, hogy a XVIII. század elején alig néhány évtized alatt számottevően kibővült Kecskemét piaci vonzáskörzete.

Miként korábban már utaltunk rá, BÁCSKAI Vera és NAGY Lajos elmélyült kutatásai alapján 1828 körüli országos állapotokról igen alapos és árnyalt képet lehet az egyes piackörzetek nagyságáról alkotni.⁷⁷⁴ A korábbi évtizedek és évszázadok viszonyaira ezekből a megállapításokból érthetően nem, vagy csak nagyon szűk értelemben lehet következtetni. Kecskemét viszonylag bő forrásai mindenképpen lehetővé és szükségessé teszik, hogy ezt a munkát elvégezzük.

Ezek a hetivásárok, piacok eleinte valószínűleg minden különösebb szervezés nélkül zajlottak, az árusok helyének kiválasztása során a település legforgalmasabb pontjai, a templomok és a leginkább látogatott kocsmák kínáltak. A falvakban, mezővárosokban máig szokásos árusítási módok mellett hamarosan megjelentek, majd egyre inkább szaporodtak a folyamatosabb árusítást biztosító fabódék a vásár- és piactereken. Az 1760-as években már olyan számban voltak itt jelen, hogy a tanács kénytelen volt szabályozóként közreműködni, amikor külön engedélyhez kötötte újabb bódék felállítását. A magisztrátus szabályszerűen vezette ezeket a nyilvántartásokat, és határozatban rögzítette, hogy „azon kalmárok részére, kik a vásártéren bódékkal bírnak, pecsét alatt elismervény adatik, de a sátort, illetve bódét tanácsi engedély nélkül átruházni nem szabad.”⁷⁷⁵ Néhány évvel később már pénzért kellett megváltani ezek helyét. Sorra rögzítették azok nevét, akik a hetvenes és a nyolcvanas években erre engedélyt kaptak, de mindegyiknek meghatározott taxát kellett fizetnie.⁷⁷⁶ 1764-ben már rendeletben szabályozta a tanács, hogy a vásári

⁷⁷² ERDMANN Gyula: 1991. 620-624.

⁷⁷³ Az egyik legrégebbi utalás a két napra 1813-ból való. Ezt érthetően egyre több adat követi. 1821-ben elfogadott szabályrendelet is keddi és pénteki hetivásárokról szól. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 176., illetve 211.

⁷⁷⁴ Most eltekinthetünk attól, hogy a két kiváló történész az áttekinthetőség érdekében egy meghatározott forráscsoport, az országos összeírás elemzésére vállalkozott, és az onnan nyert megfigyelésekre építette állításait. A helyi források adatai érthetően ezeket a megállapításokat szükségszerűen árnyalják, sokszor kiegészítik, és esetenként számottevően módosítják is.

⁷⁷⁵ IV. 1504. b/ 76. 283. 1774. december 2.

⁷⁷⁶ 1791. november 26-án a város eladta 15 forintért a Bernárd féle bódét, mivel tulajdonosa már tíz év óta nem jelentkezett.

bódék után két forint helyi adót kell fizetni. A következő években újabb és újabb engedélyezésről van adatunk. A legelső ilyen bejegyzés Kiriák János és Triba Teodor pesti kereskedőknek kiadott engedélyt rögzíti.⁷⁷⁷ Később ezeket az árusító helyeket mint szabályszerű ingatlanokat adták vagy cserélték el. Így tett pl. Adliczer József pesti kereskedő is, aki Wajdlinger Tamás bajai kereskedőnek adta el bódéját. Ezek ára az évtizedek során fokozatosan nőtt. 1850-ben, amikor Heisz József pesti kereskedő meghalt, bódéját 103 forintra becsülték fel.⁷⁷⁸

Ezen bódék birtoklása számottevő haszon forrása lehetett, ezért megszerzésükért mind jelentősebb versengés alakult ki a kereskedők között. Lefter Mihály esztergomi posztókereskedő 1844-ben azzal a panasszal kereste meg a tanácsot, hogy „neki a helybeli vásáron deszkabódéja volt, de az elromlott, azt szétszedte, a helyet maga számára biztosította, mégis a legközelebbi vásárban helyét Csanádi László helybeli kereskedő ugyancsak ponyva sátorral elfoglalta.” A tanács döntése igen figyelemre méltó: „Bátor a helybeli lakosoknak a vásártéren való árulásba minden vidékiek felett a dolog természeti előállításában elsőségük volna” a magisztrátus a vásárbírókat kötelezte, hogy a helyet Lefter Mihálynak adják vissza.⁷⁷⁹

Fennmaradt egy jegyzék a kereskedők bódéinak elhelyezési rendjéről, amelyet minden bizonnyal a teljesség igényével készítette el a helyi tisztviselő.⁷⁸⁰ Ez segítségünkre lehet abban, hogy felmérjük, milyen körön belül volt vonzó Kecskemét piaca a XVIII. század dereka táján.⁷⁸¹

”1. soron: kecskeméti, kőrösi, gyöngyösi, rimaszombati kalmárok, 2. soron: pesti, budai, győri, komáromi, besztercei - öreg sátorokban levő kalmárok, 3. soron: budai, pesti, győri, komáromi apróbb sátorokban áruló kalmárok, 4. soron: pesti, budai görögök, 5. soron: kecskeméti, szegedi görögök, 6. soron: egri görögök, 7. soron: debreceni görögök, 8. soron: bajai kereskedők és zubonyosok. 9. soron: bajai szabók és zubonosok, ugyan az szabókon felül az szentendrei szabók, 10. soron: ... töb törökök.”

Miként láthatjuk rendkívül nagy az a kör, amelyen belül ez a nagy lélekszámú mezőváros hatást tudott gyakorolni. Rimaszombattól Szegedig és Debrecentől Győrig terjedt ennek határa, és magyarok, görögök és török kereskedők egyaránt megfordultak, pontosabban rendszeresen

⁷⁷⁷ IV. 1504. b/ 76. 281. A legelső bódék felállítása során még ilyen jellegű hatósági beavatkozásra nem került sor, és így azok időpontját sem lehet behatárolni.

⁷⁷⁸ 1504. b/ 76. 288-295.

⁷⁷⁹ IV. 1504. b/ 63. 1844. szeptember 25. 309-310. Tehát nem volt az idegenekkel szemben e téren semmiféle megkülönböztetés.

⁷⁸⁰ IV. 1510. h/ 6. 304. Ordo tentorium in loco nundiarium existentium. A feljegyzés nincs kelteve. Valószínű, hogy a század dereka táján készülhetett, vagy valamivel később. Ezt valószínűsíti, hogy a magyarok mellett kizárólag görög kereskedőket említ, és egyetlen zsidó kereskedő sem szerepel, akik az 1740-es évektől kezdve ismételtelen felűnnek a város kereskedelmében is.

⁷⁸¹ A vásártéren felállított bódék, sátrak természetesen nem kizárólag a négy-öt országos vásáron állata a vásárlók rendelkezésére. A hetivásárokon, a piaci napokon is kínáltak itt árúkat a helyi és a távoli-közeli városokból ide látogató kereskedők. Az utolsó szavak nem olvashatók tisztán.

árusítottak itt. Külön is érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a bajai szabók és felső ruházatot készítőik milyen jelentősek lehettek, hisz erősen valószínű, hogy nemcsak a kecskeméti piac vonzotta őket.

1789-ből a városban élő kofákról maradt fenn egy lajstrom, amely alapján készült a XXXI. táblázat.⁷⁸²

Maga a kofák száma is feltétlenül figyelemre méltó, hisz azt jelzi, hogy a hivatal által engedélyezett viszonteladók száma is igen magas, 60 fő, és rajtuk kívül nyilvánvalóan igen sokan engedély nélkül keresték kenyerüket hasonló munkával. Erre már a magisztrátus is évekkorábban felfigyelt, és valamilyen formában be kívánta őket is vonni az adózásba. „Gyakran megtörténik, hogy a város lakosai közül találkoznak olyanok, akik nem a maguk majorságából, hanem nyereségre szoktanak másoktól megvett holmit a piacon árulni. Eddig ezek semmit sem fizettek... nem volna képtelen, ha a külföldiekhez képest fele taxát megfizetnék.”⁷⁸³ Még inkább figyelemre méltó az a szakosodás, amely közöttük fellelhető. A különféle pékáruk értékesítői között elkülönülten volt jelen a 14 kenyér, a cipó, a 4 kalács árusító és a peregés, a húsfélék esetében pedig a malachús, a bárányhús és a hurka árus, pedig mellettük több hentes és mészáros biztosította a városban a tömeges ellátás viszonylagos zavartalanságát. Éppígy kiemelhető a túró, a sajt és a vaj áruló kofák sora, hisz csak az utóbbiból öt is kellő mennyiségben képes volt áruit értékesíteni, ennek hasznából meg tudott élni. Ez az erősen szakosodott kereskedelem feltétlenül komoly fizetőképes keresletet feltételez a városon belül.

Ugyanebben az évben a nagyobb részt élelmiszereket értékesítő kofákkal szemben a deszkabódékban áruló kereskedőkről is készült kimutatás. Számuk 54 volt. Jelentős hányaduknál nincs jelölve szakosodásuk, nyilván többféle portékát is árusíthattak, de hat „kordoványos”, kesztyűs, „selyem jószágos”, 10 keszkenős, 2 posztós, egy tűárus, 2 szűcs és 2 vasárus egyértelműen jelölve van.⁷⁸⁴

Ezek a deszkabódék jórészt a boltok szerepét is betöltötték a város életében, ezért érdemes még néhány rájuk vonatkozó adatot ismertetni. Az utánuk fizetendő tarifák megállapítása során ezeket pontosan számba vették. Így történt ez 1824-ben is, amikor már 94 deszka bódé után vetettek ki helypénzt. Közülük 40 volt helyi kereskedő tulajdonában, 31 pesti kereskedő volt, de rajtuk kívül hat nagykőrösi és kilenc budai kereskedő is vett Kecskeméten bódét, és több esetben nem jelezték a kereskedő hovatartozását.⁷⁸⁵

⁷⁸² IV. 1504. y/ 33. „Az kecskeméti piacon áruló kofáknak neveik, kereskedések módja és szokott fizetések rendi.” A tizedenkénti megoszlást azért volt célszerű jelezni, mivel több mint feltűnő mind az iparosoknál, mind a kereskedőknél a városon belüli megoszlásuk, szóródásuk. Az iparosok és kereskedők sem egyformán vannak jelen a város központjában, illetve annak szegényesebb részeiben így hozzájárulhat ez a kimutatás is az egyes kerületek szociális arculatának feltárásához

⁷⁸³ IV. 1504. c/ 189. 1787.

⁷⁸⁴ IV. 1510. v/ 6. 1789. A bódék alapja a kimutatás szerint 2,5-8 négyszögöl között változott. Hosuk 1,1-3,6 ölig terjedt. Az utánuk fizetett díj 0,5-3 forint közötti összeg volt.

KIMUTATÁS A PIACI KOFÁKRÓL
(1789)

	Tized								Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Alma			4		2				6
Kenyér	1	6			3			4	14
Túró		1							1
Dohány						1		1	2
Sajt	1				1				2
Liszt		2							2
Vaj	1		2		1			1	5
Zöldség				1			1	2	4
Só					1				1
Malachús						1			1
Edény	1	1				1			3
Perec					1				1
Kalács				1	1	1		1	4
Olaj					1				1
Gyertyái					1	3			4
Kukorica						5			5
Vászon						2			2
Cipó							1		1
Bárányhús				1					1
Összesen	4	10	6	3	12	14	2	9	60

A vásári és piaci árusoktól beszedett összeg mind figyelemre méltóbbá vált, és ennek eredményeként az igazgatás tudatosan számolt a rájuk kivetett díjakkal bevételei között. Ezekkel kapcsolatosan fennmaradt egy-egy nagyon figyelemre méltó kimutatás. Tekintettel arra, hogy semmi

⁷⁸⁵ IV. 1504. c/ 204. IX. 1840. A bódék száma a következő évtizedekben tovább nőtt, és ezek még hosszú évtizedeken át szolgálták a vevőket, eladókat. A kereskedelem fejlődésével egyre civilizáltabb formák, keretek honosodtak meg, és az az elhanyagolt tákolmányok eredeti funkciójukat elvesztve csak éktelenítették a város egy részét. „A több mint egy évszázadon keresztül a vásártéren levő s egyes iparosok és kereskedők által fenntartott eme deszkabódék, miután azok a csavargók és tolvajok búvó helyéül szolgáltak, s azokból tetteleges orvtámadások is történtek, közbiztonság és köztisztaság tekintetébül 1890. szeptember 1-ig eltávolíttatni rendeltettek.” IV. 1504. b/ 76. A közgyűlés 1890. május 24-i határozata.

sem tudja olyan eredetiségében felidézni az egykori valóságot mint a korabeli források, a piaci árusok taxáinak felsorolása is segíthet abban, hogy felmérjük, a XVIII. század végéhez képest két évtized alatt milyen jelentősen változott a városon belüli árutermelés, milyen további szakosodások mentek végbe, milyen körülmények között végezték e kereskedők munkájukat. (L. XXXII. táblázat.)⁷⁸⁶

XXXII. táblázat

A HETIVÁSÁROK ÁRUSAINAK FIZETÉSI KÖTELEZETTSÉGEI
(1810)

Sorszám	Kereskedő, iparos megnevezése	Összeg (krajcár)
1	Dohányosok (minden bálától)	3
2	Pálinkások (egy-egy akó)	3
3	Nyergesek	20
4	Kolompárosok	18
5	Életes szekerek	12
6	Hagymások	9
7	Új kocsikat és szekereket árulók, minden szekértől	18
8	Fűszerszámosok (ponyvasátoroktól)	
	nagyobbaktól	6
	kisebektől	30
	legkisebektől	24
9	Fa edényekkel és abroncsokkal kereskedőktől szekerenként	20
10	Fa lapáttal és villával kereskdőktől kocsinként	18
11	Vasasok, szekerenként	20
12	Zsidók, akik ponyva sátorban a szabók utcájában,	
	amely a város felé nyúlik,	33
	akik a Csizmadia pince háta mögött, a domboldalban árulnak,	27

⁷⁸⁶ IV. 1504. h/ 6. 1810. A kimutatás tartalmazza a korábbi tarifákat, a javasolt újabbakat és az elfogadottakat. Itt csak az utóbbit rögzítjük. Érdemes utalni arra, hogy belső vásártéren felállított bódékban nemcsak a négy-öt országos vásár alkalmával árusítottak a kereskedők, hanem általában a hetivásárok alkalmával is.

Sorszám	Kereskedő, iparos megnevezése	Összeg (krajcár)
12	akik ruhákat sátorban árulnak,	30
	akik vasakat árulnak,	21
	a hanzírozó és sátor nélkül csekélyebb portékákat árulók	12
13	Kalaposok és süvegesek	24
14	Só árusok szekerenként	18
15	Tirolók,	
	kik ponyva alatt árulnak	21
	kik sátor alatt árulnak	27
16	Vargák sátoraiktól	20
	ceglédiék	20
17	Cipellősök és kapcások	10
18	Gombkötők	10
19	Kefések	10
20	Fésűsök	10
21	Ötvösök	15
22	Német üvegesek	18
23	Tót üvegesek	17
24	Lakatosok és sarkantyúsok	12
25	Korsósok és fazekasok, valamint a debreceni pipások, szekerenként	20
26	Külföldi lacikonyhások	20
27	Tót vászonkereskedők, a tirolók nagy utcájában kocsinként és sátonként	24
28	Juh- és báránybőröket árusítók, szekerenként	20
	földön, kocsi nélkül	18

Sorszám	Kereskedő, iparos megnevezése	Összeg (krajcár)
28	deszkából épült sátorban árulók, pl. a rációk, kik táblabéléseket, sapkákat, prémekeket és más bőroket árulnak	40
	helybeliek, kik sátorban árúsítanak	20
29	Mézeskalácsosok	34
30	Bádogosok	20
31	Csizmadiák általában	18
	ceglédiek	18
32	Kompaktorok	12
33	Esztergályosok	30
34	Vásznas görögök	34
35	Vásznas kereskedők egy kocsi után	20
36	Suba, ködmön és sapka áruló magyar szűcsök	15
	német és rác szűcsök drágább portékáiktól	40
37	Kordovánosoktól	40
38	Német kesztyűsök	20
39	Kötélgyártók	15
	ceglédiek	15
40	Posztókereskedők, nagyobb sátraktól	1
	kisebbektől	40
	legkisebbektől	30
41	Pokrócosok	45
42	Paplanosok	20
43	Puskaporosok	30
44	Szabók, kik posztó és szűrmunkát árulnak, sátranként	24
	ceglédiek	24
45	Szappanosok	24
	kőrösiek	12
46	Szíjgyártók, sátranként	18

Sorszám	Kereskedő, iparos megnevezése	Összeg (krajcár)
47	Rézművesek, sátranként	40
48	Rosta és szitakészítők	20
49	Tímárok	40
50	Kulacsosok	17
51	Kerégyártók, kik többnyire kőrösiek	20
52	Vasárosok, sátranként	40
53	Mézzel kereskedők (akónként)	3
		kocsinként
54	„A nyáron esni szokott vásárok alkalmatosságával a legeltetéséért, a kocsikért a fentebb kitett helybéren felül minden lótól szokott vétetni”	2
55	„A Fehér tónál esni szokott lőrinci vásáralkalmatosságával egy darab marhától vagy juhtól”	7
56	„A deszka sátoroktól átaljában szoktanak a kereskedők egy négyszögöltől fizetni”	12
57	„A belső piacon leginkább heti vásároknak napjain megjelenő kocsiktól”	18
58	„A piacon állandóan árulni szokott kofáktól naponta 1 krajcár, évenként 1 forint.”	

A felsorolás az eladók számára érthetően nem utal, az viszont kétségtelen, hogy minden egyes tételel belül több, olykor sok személytől reméltek bevételt, különben a listára nem került volna fel a név. Nem vitás az sem, hogy itt az esetek többségében nem a szó szorosabb értelmében vett kereskedőről, viszonteladóról van szó, hanem a saját portékáit, termékeit árusító mesteremberekről, mégis a lista áttekintése révén feltétlenül árnyaltabb, összetettebb képet kaphatunk a korabeli hetivásárok felhozataláról, az ottani áruféleségek sokszínűségéről, sőt még részben a forgalom nagyságáról is.

Hosszú időn át a szokás határozhatta meg a hetivásárok során megjelenő árusok helyét. Amikor viszont egyre népesebbek lettek, és mivel a „piacon tapasztalható rendetlen tolongásokra pedig okot az szolgáltatván, hogy minden helyes rendtartás nélkül árultatnék minden szerte széllyel, a melly sokszor azt is okozza, hogy több idő vesztéssel lehet s lehet valamit bevásárolni, helyes lenne, ha kit kit különös helyre lehetne szorítani addig, még a heti vásár állás iránt rendelések tétethetnek”. Tehát a XIX. századig nem volt szabályozott rendje a hetivásároknak. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy egy-egy tilalom korábban is született. Ezek közé tartozik az alábbi is: „Mivelhogy az illendőséggel ellenkezőleg régtől fogva tapasztaltatik, hogy a sertések kivált

vasárnapokon árultatnak a piacon, a templomba jövők és menők nagy botránkozásokra, és hogy a piacz is már nagyon felturkáltatott általuk, meghatározottat: a sertés árulás simpliciter kitiltassék a városról, melly végre a külső fogadó előtt való hely fog ezután a sertés árulásnak való helynek adattatni.⁷⁸⁷ Az egyes árusok helyének változásait érthetően nem tudjuk pontosan végigkövetni. Néhány feljegyzés viszont utal arra, hogyan változott a legnépesebb piacok helyszíne.

Az első szabályozási kísérleteknél érthetően a hagyományos helyszínekből indultak ki. „Zöld piacnál meg lehetne hagyni azon helyet, amellyet eddig is foglaltak, itt lehetne helye a gyümölcs árulóknak és a kenyér sütőgetőknek.

Búza piacnak pedig a piacznak azon helyet, ahol eddig is árultatni szokott.

Az aprójószágot, vadállatokat, bárányt és egyéb darabbul hús árusokat a Ref. templom piaczi mellékére szorítani, ha pedig kocsival jönne valaki, ez vagy ezek körül, vagy a halpiacz elein elérhetne, hol a bárányok és juhok lábön árultathatnak.

A kevesebb számú sertéseket árulók pedig a Homoki utczára a kápolnához igazíttathatnak. Ezen utczán elérhetnének zsúp, nád, és kocsin fát, rőzsét árulók, ha fűteni való szalma és kötözni való sás vagy gyékény hozatnék a piaczra, az is itten árultathatnék. A cserép és fa edényeket árulók kényszeríttethetnének a Szent Háromság statujánál vásárt állani.”

Ezt egészíti ki egy újabb rendelet, amely szerint a hetivásárok alkalmával a „baromvásár a Herczeg-malomtól fogva a Homoki kápolnáig legyen”, amit kiegészítettek egy újabb résszel: „A heti baromvásároknak állandóbb és számosabb voltára nézve határozatik, hogy a marhák, lovak, sertések és juhok kiállítása csupán az keddi napra szoríttatik.”⁷⁸⁸

A fejlődési folyamat bemutatásakor nem mellőzhetjük azt a feljegyzést sem, amely az 1842-es állapotoknak megfelelően rögzítette a kecskeméti piacok elhelyezkedését, annál is inkább, mivel utal az ott elférő árusok számára is.⁷⁸⁹ Ez esetben is nagyjából őstermelőkről van szó, ami azért jelentős, mert fogalmat kaphatunk a felhozatal hozzávetőleges nagyságára azon kitételek alapján, melyek a kijelölt hely befogadóképességét jelzik.

A/ Két sor, hentések, valami ötvenig (a Református templom elejének oldalfalánál és a templom előtt).

B/ Négy sor, élelmiszert áruló kofák 300-550-ig (a Református templom előtti téren).

C/ Két sor, aprójószágot árulók, valami 200-an (a templom előtti térről kiindulva a mai Szabadságtér közepe felé).⁷⁹⁰

⁷⁸⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 124.

⁷⁸⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 132-136.

⁷⁸⁹ IV. 1504. c/ 206. IX. 1842/ 14.

⁷⁹⁰ A D/ pont nem található a felsorolásban, a rajzos vázlaton viszont az A, B és C pontban felsoroltakkal párhuzamosan van jelölve.

E/ Keményítős, szappanos és gyertyaárus kb. 40 (a hentések mellett).

F/ Dohányárusok, széksósok és kocsik (az un. Zöld kút körül, a mai Szabadság tér közepe táján).

G/ Két sor zöldséges, kb. 100 hely (hozzátétőlegesen a mai Liberte Kávéház előtti részen).

H/ Sóárusok, valami huszan (a zöldségesek előtt).

I/ Zöldségesek, kb. 100 (az előzőekkel párhuzamosan, kb. a mai Szabadság tér közepén).

K/ Pattogatott kukorica, kb. 70 (a zöldségesekkel párhuzamosan).

L/ Sajt árusok két sorban, kb. 60, mellettük két sorban kalácsosok, kb. 30 (a zöldségesekkel és a kukorica árusítókkal párhuzamosan).

M/ Zsibvásár, hol több, hol kevesebb (az előzőekkel párhuzamos sorban).

N/ Tejesek három sorban (egy már lebontott épület előtt, kb. a mai Kossuth szobor és Református templom közötti részen).

O/ Három sor zöldséges, krumpli árus, pántlikások, vásznasok, kompaktorok (kb. a Református templom nyugati sarkánál).

P/ Kenyeresek két sorban (a tejesek mellett).

R/ Kocsik, nád, deszka és hasonló áruk számára (kb. a mai Ókollégium előtti téren).

S/ Két sor, csizmadiák, szalma és széna kocsik (kb. a mai Kálvin tér Posta előtti részén).

T/ Sátorok és „élet” kocsik (kb. a mai városháza területén).

U/ Zsákosok és „élet” kocsik (az előzővel párhuzamosan ugyanott).

V/ Halasok (kb. a mai tűzoltó laktanya területén).

Z/ Három sor, ócska ruha árusítók (kb. a mai Szabadságtér Cifra palota melletti részén).

X/ „Birgék”, juhok (az Ókollégium háztömbjének délkeleti felénél, a mai gyógyszerházzal szemben).

Y/ Gyümölcsösök (kb. a mai Kossuth szobor helyén).

Ezen felsorolás mellett még további három piachely van megjelölve:

1. Edényesek (a Ókollégium és a Református templom között).
2. Deszkások (kb. az Ókollégium északi sarkánál).
3. Tímárok (kb. a mai színház területén).

A hetivásárok, a piacok forgalmának gördülékenyebbé tétele és a visszaélések korlátozása érdekében a tanács irányítása mellett rendszerezettek több eszközt és néhány ellenőrzési lehetőséget. Ezen eszközök listája 1789-ből ránk maradt.⁷⁹¹

„Piatzhoz tartozó eszközök

1. 1 authenticalt vasa t(ekinte)tes V(ár)megyé tölgyfa vékája.
2. 1 ollyatén tölgyfa róf, és régi város rófje.
3. 1 stemplizett bátog icce és 1 meszól a T. v. megyéről.

⁷⁹¹ IV. 1504. y/ 25.

4. 1 ollyatén bátog serpenyőkkel vas rúdra, és fontokkal, az első db. 5 fontos, a másik 4 fontos a 3-dik 3 fontos, a 4-dik 2 fontos, az 5-dik 1 fontos, a 6-dik 1/2 fontos, a 7-dik 1/4 fontos.

5. 1 vasas abrantsos, a másik fa abrantsos véka.

6. 6 stemplizett bátog icce, és öt meszől, és 2 fél meszől.

7. A vékák bélyegzésére egy új város bélyeg vasa.

8. A vékák teteire 2 kereszt vas.

9. A hal méréshez stemplizve és numerizálva 13 bátog serpenyőkkel vas rúd és fontok, mindegyikhez 5, 4, 3, 2, 1, 1/2 és 1/4 font.

10. Item négy bátog serpenyő minden készület nélkül.”

4. A kereskedelem egyéb keretei

A vásárokon és a hetivásárokon alkalmoszerűen vagy rendszeresen, de nem folyamatosan történő árusítás mellett és részben helyett már a hódoltság évtizedeiben megjelentek a városban a különféle boltok.⁷⁹² A városban a görög kolónia tagjainak megtelepedése előtt is a helyi lakosok közül többen is tartottak fenn boltokat. Az 1689. évi rendelet 4. pontjában a tanács úgy fogalmazta meg döntését, hogy: „A piacon lévő boltoktul is fizettetik két-két forint”. A következő évben már lényegesen nagyobb terhet volt kénytelen kivetni a város vezetése minden értékre. A státútum 3. pontja alapján: „A boltoktul is mindenikétül adassék két-két tallér.” Néhány évnyi lélegzetvétel után a szabadságharc idején ismét arra kényszerültek, hogy minden lehetséges prést megszorítsanak. Ezt szolgálta az 1709-ben hozott rendelet is: „Mivel a sok nyomorúságra nézve a becsületes tanács kényszerítettett az boltosokra adót vetni ilyen formán, hogy az mely boltokban egész esztendeiben árulnak, attul adgyanak esztendeig 3, idest három tallért, és kiben fél esztendeig árultanak attul egy tallért három garast, és kiben pedig csak hébe hóba árulnak, attul esztendeigh egy tallért adgyanak, melyeknek kiszedése e képpen következik: 34 bolttól 85 tallér, 1 garas és 2 denár.”⁷⁹³ Tehát a szabadságharc igencsak zivataros éveiben is több tucat bolt működött a városban. Ezek nagyobbbrészt a város központjában, az egyes templomok és tömegesen látogatott létesítmények, kocsmák, mészárszékek szomszédságában nyíltak meg, így a helyiségeket az esetek többségében bérelték. Az ingatlanok tulajdonlása, ha nem is különösebben nagy, de biztos jövedelmet jelentet mind az egyházaknak, mind a városnak. Érthető tehát, hogy azok számadásaiban olykor feltűnnek az ebből származó bevételek. „Az Ecclesia boltjait bíró kereskedők a bolthajtásokért” 2 körmöci aranyat és 3 császár aranyat,

⁷⁹² Ezekben az évtizedekben készült nyilvántartások többször is megemlékeznek ezek létéről, de a rájuk vonatkozó adatok még nincsenek összegyűjtve.

⁷⁹³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 37., 38., ill. 50. A tallér itt számítási pénzként szerepel és 180 dénár összeget jelent, a garast 30 dénárban számították.

azaz 22 Rénes forintot és 24 krajcárt fizetett 1780-ban a református egyháznak.⁷⁹⁴

Érthető tehát, hogy a város központi részén mind több bolt építésére került sor. Mind a református, mind a katolikus egyház templomaik mellett 1840-1841 folyamán több boltot épített.⁷⁹⁵ Csányi János Kecskemétről írott tájékoztatójában 1840-ben arról számolt be, hogy „A város belső 3 piacain s ezek körül vannak 34, a külsőbb utczákon pedig 22, összesen 56, kerskedőboltban a portékák mindenféle nemeivel kereskedők. Kik közül némellyel igen szép és nagykiterjedésű kereskedést gyakorolnak, nemcsak itt helyben, hanem külső városokban is.”⁷⁹⁶ Magánemberek is éltek ezzel a lehetőséggel. Buttinger Imre gyógyszerész 1850. szeptember 6-án kapott engedélyt arra, hogy házának a búza piac felőli részén boltokat építhessen.⁷⁹⁷

A boltok mellett a különféle iparcikkek értékesítését hosszú évtizedeken át a házaló kereskedők, nagyjából a „hanzirozó” zsidók biztosították.

Tekintettel arra, hogy a magisztrátus folyamatosan megszerezte a földesúri beneficiumok jogát, amelyek között megkülönböztetett figyelmet kapott mindig a bormérés, az ehhez kapcsolódó kereskedelemről és szolgáltatásokról viszonylag bőséges adat áll rendelkezésünkre. A kocsmákat a hódoltság után is még több évtizeden át maga a tanács üzemeltette, mivel ebből igen tetemes haszna származott. A XVIII. század második felében mind többet áldoztak annak érdekében, hogy civilizáltabb körülményeket teremtsenek, főként akkor, midőn a postakocsizás rendszeressé válása során erre részben kötelezték is. Így épült fel 1762-ben az un. Kecskés fogadó. A Halasi-, Budai- és a Kőrösi utakon deszkából egy-egy csárdát építettek, ahol a város borait mérték ki, de a sütés és a főzés haszna kizárólag a bormérőé lett. 1774-ben a Szolnoki-, a Mezei- és a Vágó kapu mellett egy-egy csárda felépítését határozta el a tanács. Az egyes pusztákon is sorra épültek az utazók és gyakran kétes egzisztenciájú személyek által szívesen látogatott csárdák, sőt Vacson 1784-ben már, mivel „a csárda nagy országútban van, a többi csárdák pedig elpusztultak, megújíttatni és nagyobbíttatni rendeltetett el.”⁷⁹⁸

Az 1770-es évek végén még az alábbi pincékben, csárdákban és vendégfogadókban volt a tanács közvetlenül érdekelt: Szarvas vendégfogadó, Györki csárda, Szentkirályi csárda, Szentlőrinci csárda, Cédulás pince, Csizmadia pince, Halasi pince. Ezeket hamarosan újabbak követték, pl. a Szikrai csárda (1814-ben épült), a Fehértói csárda (1799-ben készítették) és a Benei úti vendégfogadó, amely már el volt látva kocsizínnel, istállóval (ennek létrehozásáról 1805-ben döntöttek).⁷⁹⁹ Pusztaszeren is

⁷⁹⁴ A kecskeméti Református Egyház Levéltára, gondnoki számadások, 1780.

⁷⁹⁵ IV. 1504. b/ 76. 181.

⁷⁹⁶ CSÁNYI János: 1840. 79.

⁷⁹⁷ IV. 1504. b/ 76. 188.

⁷⁹⁸ IV. 1504. 155-158.

működött hosszú időn át csárda. A pusztaszeri alsó, illetve a sáregyházi kocsmát, „miután rablók barlangjává lett, különben is dülő félben lévén”, a tanács leromboltatta 1812-ben.

A városon belül is tovább tartott a vendéglátó helyek bővítése, melynek során 1816-ban a város központjában újabb telkek kisajátításával bővítették a Cserepes vendégfogadót. Két évvel később egy nagy vendégfogadó és kávéház felépítését vette tervbe a város a mai színház helyén, és 1832-ben a piactéren egy új nagy kocsmát építettek fel. De tudomásunk van a Páhi kocsmáról és a Monostori csárda működéséről is, melyhez 100 hold földet csatolt 1826-ban a tanács.⁸⁰⁰

Célszerű a korabeli kocsmák felszerelésére is utalni egy-egy kiméréshez tartozó leltár alapján.

1. A hordósínben 3 kád.
2. Az öreg pinczében 1 kád.
3. Egy bor eresztő csatornya, az öreg pinczéhez való.
4. 1 ollyatén csatornya a Cserepes pinczéhez való.
5. 13 karika abrants a padláson és 21 szál.
6. 5 szál abrants kádra való.
7. 27 karika, 18 szálas.
8. 10 rúd spaniol viasz hordókat petsételni.
9. 1 karika hajtó.
10. 1 vaskalapás. 11. 2 borhúzó kötél.⁸⁰¹

A város gazdasági fejlődésével és a jómódú paraszti, részben pedig alkalmazotti és értelmiségi réteg bővülésével a szórakozás iránti igény hamarosan túllépett a kocsmák, csárdák keretein. Új divat kezdett meghonosodni, a kávézás és hozzá kapcsolódó időöltések, amelyeket a tanács egy ideig nem nézett jó szemmel. Éppen ezért 1760. február 28-án hozott rendelet értelmében a „kávé ital eltiltott.”⁸⁰² Az adminisztratív intézkedések és a divat ütközése során már akkor is mindig az utóbbi lett a győztes, hisz a szokás tovább terjedt. Nem egészen tíz évvel később már azt volt kénytelen megállapítani a városért felelős testület, hogy „az itt valós vásároknak a kávé siderek már annyira elszaporodtak, hogy 14 sátrakat is vontak.” Mivel úgy ítélték meg, hogy a közerkölcsökre kedvezőtlen hatást gyakoroltak, mert „magokkal tisztátalan személyeket hordozván, az ifjaknak fajtalanságra való alkalmatosságokat szolgáltatnak, kártyázás, kockázás által sok erszényt megürítettek... éjjel nappal sátraikban cigány hegedűsöket tánczokat tartván, az ifjúságot corumpálták”, és mindemellet olyan szesz italokat árusítottak, melyre nem volt engedélyük. Ezek alapján a döntés szigorú lett: „az itt való vásárokból örökre kitiltassanak.”⁸⁰³

⁷⁹⁹ IV. 1510. f/ 1. 1778-1779. Más feljegyzésekből tudjuk, hogy 1770 táján önálló pincéjük volt a szűrszabóknak, a német szabóknak, sőt még a cigányoknak is. IV.1504. 159-166.

⁸⁰⁰ IV. 1504. b/ 76. 168-178.

⁸⁰¹ IV. 1504. y/ 25. 1789.

⁸⁰² IV. 1504. b/ 76. 852.

Az anyagi haszon reményében hamarosan enyhült a kávéházakkal szemben a tanács szigora: 1772-ben már engedélyezte Quepper Lőrincnek, a külső vendégfogadó bérlőjének egy-egy évre 60 forint árenda ellenében kávéház tartását és rosolis árusítását.⁸⁰⁴ Néhány évtized elteltével pedig, 1840-ben a város központjában nyitották meg a fiatalság körében hosszú időre népszerűvé vált Zrinyi kávéházat, melynek első bérlője Verniczner János lett évi 900 váltó forint díj ellenében.⁸⁰⁶

A bor és az égetett italok mellett már a XVIII. század derekán mind többen megkedvelték a városban a sört is. A fogyasztók számára valamegyest utal az a tény, hogy Tótalmásról 1754-ben 34 akó sör érkezett a városba.⁸⁰⁶ A század vége felé Kecskemétre többek között Albertiből szállították a népszerűvé váló italt, bár érthetően még hosszú időn át nem lett érdemi versenytársa a bornak. A fennmaradt nyilvántartás alapján április 10-től augusztus végéig 172 urna fogyott el, ami nem különösebben nagy mennyiség, inkább csak az italok választékát növelte.⁸⁰⁷ A szokás viszont e téren is terjedt, és hamarosan olyan kereslet alakult ki iránta, hogy arra már érdemes volt helyben is beruházni.⁸⁰⁸ A századfordulótól, amikor már a városnak önálló serfőzdéje volt, mind szélesebb körben árusították és fogyasztották ezt az italt. 1831-ből származó kimutatás szerint a malom melletti sörmérő helyen, a vásári pincén és a két kávéházban folyamatosan árusították ezt az italt is. Ezekon kívül a következő években további nyolc helyen engedélyezték mérését. A fogyasztás növekedésének ütemét jelzi, hogy a tanács hamarosan újabb négy bérlő számára engedélyezte az árusítást.⁸⁰⁹

A reformkorban a város gazdálkodása, nem kis mértékben a központi hatalom beavatkozására, jelentősen átalakult, bevételi forrásai átrendeződtek. Az átállás során mind több területen felhagytak az önálló gazdálkodással. Ennek keretében a kocsmák és a különféle szórakozó és vendéglátó helyek sora bérlők kezébe került. Nyilvános árverésen 1832-ben már 17 magán háznál működő kocsmák számára adtak ki engedélyt. A legkisebb bérleti díj 300, a legmagasabb 418 forint volt. A három vendégfogadó közül a legcsekélyebb forgalmúé 555, a legnagyobbé 2050 forint lett. A nyolc városi kocsmák jövedelmező képessége is erősen eltérő lehetett, mivel 430 és 2111 forint között változott a bérleti díj. A hét városi pince után 171 és 320 forint közötti összeget fizettek. A két kávéházat egyaránt 376 forintért bérelték. A város tehát megszabadult az üzemeltetéssel járó minden gondtól, és így is 20093 forint évi bevételt biztosított maga számára ebből a beneficiumból.⁸¹⁰

⁸⁰³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor:1991/b 82.

⁸⁰⁴ IV. 1504. b/ 76. 859.

⁸⁰⁵ IV. 1504. b/ 76. 180.

⁸⁰⁶ IV. 1504. y/ 4.

⁸⁰⁷ IV. 1504. y/ 34. A feljegyzés évszáma hiányzik.

⁸⁰⁸ Az ide vonatkozó adatok az ipar fejlődését bemutató fejezetben találhatóak.

⁸⁰⁹ IV. 1504. c/ 172.

⁸¹⁰ IV. 1504. c/ 171.

Több szempontból is érdemes az 1847-1848. évi főpénztári napló ide vonatkozó részét közölni. Egyrészt, mert érzékelteti a városban fellelhető ezirányú mennyiségi és minőségi növekedést, másrészt, mert lehetővé teszi néhány fontos következtetés levonását is. (L. XXXIII. táblázat.)⁸¹¹

Ha a bérlők haszna közel akkora lehetett mint a bérleti díj, amit az esetek többségében joggal feltételezhetünk, a tiszta haszon ezen bérlemények üzemeltetése során kb. 40 ezer forint lehetett. Sajnos nincs semmiféle támpontunk arra vonatkozóan, mekkora haszonkulccsal dolgoztak a bérlők. Amennyiben 10% körülivel, akkor a forgalom értéke meghaladhatta az évi 400 ezer forintot, amely feltétlenül figyelemre méltó.

XXXIII. táblázat

A FONTOSABB BÉRLETEK ÉS A BÉRLETI DÍJAK 1847-48-BAN

A bérlet megnevezése	Összeg	Pénznem
Serház	8 500	v. ft.
Koglerház	626	v. ft.
Kecskés fogadó	553	v. ft.
Aranysas fogadó	1 000	v. ft.
Postasíp fogadó	1 201	v. ft.
Zrinyi kávéház	1 150	v. ft.
Békás kocsmá	512	v. ft.
Vásári bormérés	825	v. ft.
Fürdőház	360	v. ft.
Mesterházi vendégfogadó	1 516	v. ft.
Zölderdei kocsmá	375	v. ft.
Czethali kocsmá	262	v. ft.
Monostori kocsmá	451	v. ft.
Szentkirályi kocsmá	490	v. ft.
Szikrai kocsmá	601	v. ft.
Szentlőrinci vendégfogadó	1 259	v. ft.
Ágasegyházi kocsmá	401	v. ft.
Matkói kocsmá	700	v. ft.
Kis Péteri kocsmá	203	v. ft.
Összesen:	20 985	v.ft.

⁸¹¹ IV. 1510. a/ 34. 1847-1848.

Érdemes utalni arra is, hogyan változott meg alig másfél évtized alatt az egyes kávéházak és csárdák forgalma, illetve jövedelmező képessége. Míg korábban az egyik vendégfogadó és néhány kocsmá bérleti díja volt kiemelkedően magas, a gyors változás eredményeként a Sörház hozta a legnagyobb hasznot a város számára. Ugyancsak figyelmet érdemel, hogy a Zrinyi kávéház jövedelmét ez idő alatt megháromszorozhatta. Ezek az adatok azért is fontosak, mivel érzékeltetik, hogy a mezővároson belül a fizetőképes kereslet e téren is igen jelentőset nöött.

Feltétlenül külön is szólni kell a városban mind fontosabbá váló magán jellegű borforgalmazásról. A szőlős gazdák jelentős része évszázadokon át számottevően többet termelt, mint amit háztartása elfogyasztott. A fennmaradó rész értékesítése feltétlenül sértette a város ezirányú előjogait, amit a földesúrtól megváltott. Éppen ezért a tanács igyekezett keretek közé szorítani, és mindenekelőtt ellenőrizni ezt a folyamatot. A politikai és a közigazgatási viszonyok változása során sokszor szembekevert egymással a egyéni érdek és a közösséget képviselő városi érdek. Mivel nem tudott kialakulni egy közmegegyezésen alapuló hagyomány, a lakosság érdekeit gyakorta sértő rendeletek betartatása sok gondot okozott a magisztrátusnak.

A hódoltság idején közös érdek volt, hogy a sokirányú sarcolás és adóztatás kielégítésére a szükséges pénzt előteremtsék. Éppen ezért a korlátozás szigorú volt. „Senki a városbeliek közül (az kik szőlős emberek) szőlőjüket megsződvén, annak mustját avagy borát az maga házánál el ne árulja, hanem köből számra beadja azon áron az mint a szomszéd városokon és Cegléden ára szakad... De az magán való korcsmálkodás házanként meg nem engedtetik jelen való sok nyomorúságos nyavajáink, fizetésink és kárvallásinkra nézve.”⁸¹²

A következő, békésebb században a minden bizonnal korábban is meglévő szokásjog alapján a gazdák újboraikat általában Szent György napig árusíthatták. Tekintettel arra, hogy sok helyi lakos adóját borának eladása révén tudta csak kifizetni, a tanács bizonyos kedvezményeket, lehetőségeket biztosított számukra. Ennek egyik formája volt az alábbi: „megengedetett, hogy most következő kőrösi és Gergely napi vásárok alkalmatosságával, amely szegény lakosoknak teszik, borcsárdákat állíthassanak igen is, de nem közel a szőlőknél és városnál, hanem killebb az határoknál, sőt a Nyomáson kívül.”⁸¹³

Tekintettel arra, hogy a XVIII. században a magisztrátusban a nemesség mindinkább meghatározó szerepet kapott, és ezek tagjai a bor értékesítése terén is újabb előnyöket biztosítottak maguk számára, a városban a velük szembeni elégedetlenség odáig fajult, hogy 1796-ban magához az uralkodóhoz fordult orvoslásért a gazdák egy csoportja. Mivel a panaszok érdemi orvoslására nem került sor, 1822-ben újabb vádakot fogalmaztak meg velük szemben, és ezek a vádaskodások még a

⁸¹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 12.

⁸¹³ IV. 1504. b/ 1754-58 közötti töredékek. 1755. március 1.

következő évtized jelentős részét is beárnyékolta.⁸¹⁴A társadalmi ellentéteket kihasználva a nemesi vármegye beleszólt a város igazgatásába, és a bormérés terén is engedményeket tett a lakosság számára. „Kiki világosan tapasztalhatta, azt a közelebb lefolyt hat esztendő alatt, melly nagy hasznára volt az mind a n. városnak, mind pedig az lakosoknak is, hogy a t. vármegye deputációja által megengedetett privat házaknál taxa fizetés mellett a bor mérés: mert a n. város sem vesztett semmit beneficiumából, a lakosok is kik közt legtöbben olyanok, akik tsak szőlőnek terméséből élnek, boraikat itt helyben eladhatták, s ezáltal mind magok élelmére való kikereshették, mind pedig contributiójukat kifizethették.”⁸¹⁵

A folyamatos társadalmi nyomás hatására⁸¹⁶ 1835. január 5-én a tanács a borkimérés lehetőségeit tovább bővítette, és 1842-ben már 111 helyen mértek engedély mellett magánházban saját termésű bort.⁸¹⁷Teljesen szabad bormérés lehetőségét viszont nem tudták kiharcolni a lakosok. Hiába emelte fel szavát a választott közönség is 1838-ban: „a bormérés közönségessé tétele iránt már kétségbe eső, a föld szűke s életmód léte miatt szenvedés alatt lévő és köztartozás fizetésére... tehetetlen, egyébiránt szorgalmatos lakosoknak igazságos kérése már valahára megadasson.”⁸¹⁸ Újabb engedmények születtek ugyan, de ennek az engedélyezése a teljes ellenőrizhetetlenséget eredményezett volna. Ezért a magisztrátus kénytelen-kelletlen engedett ugyan a nyomásnak, de a magánborméréseket is kellően megadóztatta. Ennek ellenére nemes és nem nemes egyaránt igénybe vette ezt az egyébként egyáltalán nem olcsón adott lehetőséget a kellő haszon reményében.⁸¹⁹

A helybeli izraeliták annak érdekében, hogy kóser bort tudjanak fogyasztani, külön egyezséget kötöttek a várossal 1804-ben, amely értelmében évi 325 forint ellenében hitközségük tagjainak árusíthatták azt.⁸²⁰

Tekintettel arra, hogy a város kocsmáiban igen jelentős felárral és ma szokatlanul nagy haszonkulccsal értékesítette gyakorta a tanács

⁸¹⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1992. 300.

⁸¹⁵ IV. 1504. c/ 170. 1831. március 11-én kelt kérelemből idézett rész. A választott közönség állásfoglalása lényegében megerősíti a folyamodó megállapításait. „A szomszéd városok, melyek ezelőtt mindenkor ezen városi lakosoktól vásárolták be boraikat, szőlőket ültetvén, annyi borok terem, hogy többé ahhoz, hogy valaha ezen tárgyban e városra szoruljanak, még csak reménység sem lehet. Továbbá megjegyezvén még azt is, hogy ezen város határában is a szőlők felette elszaporodván, a lakosok nagyobb része tsupán tsak a szőlő műveléséből él, tsupán tsak ennek hasznából fizetheti adáját...” IV. 1504. c/ 170. 1831. április 5.

⁸¹⁶ 1834-ben csak a 6. tizedben 5 gazda akart cégerrel, és 25 céger nélkül bort mérni. A város egészében több százan szerettek volna élni ezzel a lehetőséggel.

⁸¹⁷ IV. 150. b/ 76. 381-382.

⁸¹⁸ IV. 1504. c/ 173. 1838. július 29.

⁸¹⁹ 1848. júliusában pl. nemes Nagy Lajos, aki több magas tisztséget is viselt a városban, az első félvévre privat bormérése után 100 forintot fizetett. Laczi Ilona a saját házánál folytatott bormérés után ugyancsak félvévre 100, Rácz János házánál folytatott kiárúsítás után hasonlóképpen 100 forintot fizetett az év első felére. Tehát egyesek több helyen is éltek a lehetőséggel. IV. 1510. Főpénztári napló, 1848. július 7., ill. 14.

⁸²⁰ IV. 1504. b/ 76. 391.

polgárainak a tőlük kényszerárfolyamon beszedett termésüket, a zugárúsítás, a kurtakocsmá tartása mindvégig nagy kísértést jelentett a várható tetemes haszon reményében. Ez ellen a tanács ismételten és nagy szigorral lépett fel, ha az ellenőrzés és a büntetés nem is volt mindig elég következetes. „Minthogy már kurta korcsmárosok 6 forint büntetéssel nem gondolnak, és a várost vakmerőképpen károsítják, ezért ennekutánna legelső tapasztalásban minden kurta korcsmás 12 forintra büntettetik, és annyi akó borra, melyen a csap találtatik. Ha már másszor is mért, kétannyira köteleztetik, a tehetetlen kurta korcsmás mindezek helyett 24 korbácsot vészen a piaci oszlophoz köttetvén.”⁸²¹

A kurtakocsmák tartására való hajlandóságot nem kis mértékben gerjesztette az a tény is, hogy a városban jelentős számú katonaság tartózkodott.⁸²²

A rendeletgyártás alig tudott lépést tartani a hivatalos bormérésben érdekeltek részéről érkezett panaszokkal. „A kurta korcsmálkodás annyira megszorodván lakosaink között, és olly mázolt szín alatt, hogy rajtok kifogni már majd lehetetlen, a város csapszéke annyira megakadt, hogy ahonnét eddig szorult állapottyában tehette, most majd semmi sikerettye nem látszik.” A tanács jól ismerte a kiváltó okot, ezért a tiltás mellett úgy rendelkezett, hogy „Most pedig a borivóknak csapszékre lehető szoktatásuk végett a bornak mérése további rendelésig két krajcárokra redukáltatott.”⁸²³ Tekintettel arra, hogy a kiváltó okok a ritka kivételt képező mérséklés ellenére folyamatosan hatottak, a mégoly szigorú rendeletek is csak mérsékelt eredménnyel jártak. 1821-ben már csaknem drasztikus megtorlást helyezett kilátásba a tanács: „aki kurta korcsmán való bormérésben tapasztaltatik, először 25, másodsor 50, azután pedig mindenkor 100 forintokra” lesz ítélve.⁸²⁴

A zugmérések felszámolása érdekében a tanács csaknem minden eszközt igénybe vett. 1841-ben már attól sem riadt vissza, hogy „amidőn valaki tiltott bormérés végett feladatik, az reá világosodván, a városi statútum értelménél fogva 30 váltó forint büntetéspénzt tartozik fizetni. Melynek 1/3 része a városi pénztárt, 1/3 része a feladót, 1/3 része pedig a károstit.”⁸²⁵

A tanács által megfogalmazott fenyegetéseket jelentős hányadban be is váltották. Az ezzel kapcsolatos intézkedésekből csak példaként idézünk

⁸²¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 63-65. A többször megismételt statútum 1773. október 1-én született. A testi fenytéket azzal szemben alkalmazták, aki a pénzbüntetést nem tudta kifizetni.

⁸²² „Hogy a kurtakorcsmálkodás, mely a város tetemes kárára szaporodott, meggátoltasék, elrendeltetett, hogy a lakosság a katonáknak hordós bort adni ne bátorkodjon.” szólt az 1783. november 15-én kelt rendelet, amelyet a következő év nyarán megújított a tanács. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 112.

⁸²³ IV. 1504. h/ 2. Az 1784. évi tanácsi jegyzőkönyv 127. lapjáról készült másolat.

⁸²⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 213-214.

⁸²⁵ IV. 1504. h/ 2. Az érintett rendeletek a valójában meghozottaknak csak egy töredékét jelenti, hisz igen nagy részük nem is maradt ránk.

néhányat. Miután 1756-ban özvegy Szentkirályi Jánosnét, aki nemes ember felesége volt, „már nyolc alkalommal kurtakorcsma áruláson kapattatván”, 24 forintra büntették azzal a megszorítással, hogy „ha ennekutána csak egy ízben is tapasztaltatik... régi praxis szerint háza elvonassék”. A szigorú döntést a tanács minden bizonnyal az előkelő rokonság közbenjárására 12 forintra mérsékelte.⁸²⁶

Sok más alkalommal is előfordult, hogy gazdag nemesek is vétettek a városi rendeletek ellen. 1823. január 2-án a borbíró hivatalosan jelentette, hogy több évi megfigyelése alapján bizonyítottnak látszik, hogy nemes Szeles Sándor „kurtakorcsmálkodáson” marasztalható el. Négy olyan tanút állított, akik vallomására alapozni lehet. A vádlott a tanács előtt megjelent, de tagadott. Ennek ellenére a tanúk vallomását figyelembe véve a vádlottat 25 forintra büntették.⁸²⁷

1833-ban nemes Murakózy Jánost marasztalták el hasonló vétségért 12 forintra. Érthetően teljességre e téren sem törekedhetünk, éppen ezért csak néhány példát emeltünk ki.⁸²⁸

Nemcsak szegényebb lakosság tagjai, nemcsak nemesek, hanem a város alkalmazottai is többször engedtek a kísértésnek a haszon reményében. Pulaí György, a város egyik kapitánya a „statutum ellen borait kurta korcsmán mérette, s ezzel letett hitit is felrontotta. Ezért 24 pálczákra büntettetett és hivataljából kivettetett.”⁸²⁹

A borméréshez hasonlóan a város előjoga lett a mészárszékek tartása is. Tekintettel arra, hogy ez egyrészt a közellátás lényegesen érzékenyebb részét képezte, részben pedig a hatósági árszabás e téren kötelező érvényű volt, a várható haszon lényegesen mérsékeltebb lehetett mint a bor kimérésénél. A város a XVII. században is tartott már két mészárszékét saját üzemeltetésén belül. Ezek száma a következő évszázad első felében kétszeresére nőtt, de a haszon csekély volt, a vele kapcsolatos gond annál nagyobb, így idővel bérbe adta azt a tanács. A XIX. század derekán már 9 mészárszék és 21 juhúst mérő bolt működött legalísan a városban. Ezekhez társultak jelentős számban a hetivásárokon engedéllyel árusítók.⁸³⁰

A tiltott húsárusítás nem vált ugyan olyan széleskörűvé mint a kurtakocsmák tartása, de évszázadokon át a városi tiszttségviselők egyik jelentős gondját képezte. Ennek meggátlására, vagy legalábbis szűkebb keretek közé szorítására közel annyi rendelkezést fogalmaztak meg mint a bormérés esetében, és a büntetés kiszabása is hasonló mértékű volt.⁸³¹ Az eredmény éppoly kétséges lett mint a kocsmák esetében: „A kurta székeknek megakadályoztatásokra, melyek a város mészárszékének felette

⁸²⁶ IV. 1504. b/ 1754-1758 közötti töredékek.

⁸²⁷ IV. 1504. a/ I. 5.

⁸²⁸ IV.1504. b/ 76. 393.

⁸²⁹ XV. 9. A tanácsi jegyzőkönyvekből készült kivonatok. 1760. április 18.

⁸³⁰ IV. 1510. a/ 34. 1847-1848.

⁸³¹ „Valaki közmészárszék kárával juhokat vágván, akár darabonként, akár fonttal mér, mint kurta korcsmáros, a szerént fog büntettetni...” szólt a sok évtizeden át érvényben lévő statútum. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 63.

nagy kárára szolgálnak, elégtelenek lévén a köztapasztalás szerént az eddig fennálló és közönségessé tett rendelkezések”, 1808-ban további szigorításokat határozott el a tanács, de ez távolról sem az utolsó volt e tárgyban.⁸³²

Itt kell érinteni a kereskedelemnek azt a formáját is, amely csekély áruforgalmat eredményezett ugyan, de évszázadokon át fellelhető volt a városban, és az áruk egy jelentős hányadához gyakran ennek révén jutott a lakosság szegényebb része, főként a kisebb mezővárosokban. Ez a kereskedési forma a házalás, amelynek szabályozására minden bizonnyal folyamatosan törekedett Kecskeméten is a tanács annak érdekében, hogy a boltokban árusítók érdekeit megvédje. Tekintettel arra, hogy erősen behatárolt maradt mindvégig a hanzírozók forgalma, viszonylag kevés olyan statútum maradt fenn, amely e témával foglalkozott. Ezek egyike 1823-ból való, amely úgy rendelkezett, hogy „Házaló kereskedés pedig egy személynek 3 napon túl nem engedélyeztetik.”⁸³³ Természetesen heti piacok és vásárok alkalmával érthetően ők is a sokdalmat keresték fel, hogy nagyobb forgalmat tudjanak lebonyolítani.⁸³⁴ A következő évtizedekben a strázsamester kötelességévé tették, hogy ezekre is felügyeljen: „Az idegen házaló kereskedőknek csak főbírói engedelem mellett lévén szabad árulni, akit ilyen engedelem nélkül házalni tapasztalna, főbíró úrnak bejelenteni tartozik.”⁸³⁵

Rendkívül kevés adatunk van arra vonatkozóan, hogy milyen kultúrcikkek jelentek meg a város kereskedelmében, és milyen mennyiségi kereslet, illetve kínálat mutatkozott irányukban. A fellelhető kevés adat gondos összegyűjtése is várat még magára. Itt csak néhányal szolgálhatunk, amelyek érthetően csak szolid jelzések lehetnek e fontos területen. Az egyik 1775-ből való, amikor egy leirat arról tájékoztatta a tanácsot, hogy „Eő fölsége kívánna tudni, Kecskeméten hány könyvkötő vagyon, kiki hány calendáriumot ad el”.⁸³⁶ Az minden esetre teljesen egyértelmű, hogy ezekben az évtizedekben a könyvkötők kisebb arányú kereskedelemmel is foglalkoztak. Az érdeklődés elsődlegesen a különféle kalendáriumok iránt volt tartós és jelentős. A jobb módú civisek és a városi alkalmazottak olvasási igénye is ritkán emelkedett ezek fölé.

A városban öt könyvkötőt említ ez a feljegyzés. Saja Péter is árusított kalendáriumokat, de a darabszám neve mellett olvashatatlan. Otsai Gál János⁸³⁷ 550, Vörösmarti Sámuel 250, Vörösmarti János 1100 és Paréj András 200 darabot adott el. Tehát a különféle kalendáriumokból a városban két- két és fél ezer darab talált évenként gazdára. Ez azt jelentette,

⁸³² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 153-154., ill. 355.

⁸³³ Uo. 219.

⁸³⁴ IV. 1504. h/ 6. 1810. A rendelet tervezetének 12. pontján belül: „a hanzírozók és sátor nélkül csekélyebb portékát árulók” 12 krajcár helypénz fizetésére lettek kötelezve.

⁸³⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b, 1841., a strázsamester munkaköri leírása. 296.

⁸³⁶ IV. 1504. y/ 4. 1775. A levél hátoldalán szinte olvashatatlan feljegyzés alapján nem lehet teljesen pontos adatokat közölni.

⁸³⁷ A családnév első részének olvasata bizonytalan.

hogy kb. minden második család igényt tartott legalább ilyen olvasnivalóra, tájékozódási lehetőségre.

A fokozódó olvasási igényre kívánta alapozni a forradalom évében Salamon Antal könyvkötő ekkor még igen szokatlan vállalkozását. A tanácshoz benyújtott folyamodványában előadta, hogy miután könyvkereskedésre szabadalmat kapott, „egy költsön könyvtárt, vagyis szabadalmazott olvasó társaságot kíván felállítani.”⁸³⁸

A könyvkereskedés mennyiségi és minőségi bővülésével járt fokozatosan Szilády Károly könyvkötőnek 1841-ben Kecskeméten történő letelepedése. A kiváló nyomdász kezdettől fogva, különösen pedig az első néhány év sikeres munkája után jelentős mennyiségű könyvet értékesített, miután erre is a tanácstól megkapta az engedélyt. A nyomda megrendelésének jelentős hányadát alkották a különféle tankönyvek és kézikönyvek. Ezek forgalmazását részben maga Szilády, részben a helyben lakó kiadók végezték.⁸³⁹

Az ezirányú növekvő igény feltétlen jele, hogy 1845. január 17-én a magisztrátus Ascher Enochnak, a helybeli türelmezett izraeliták rabbijának engedélyt adott „szépmű- és könyvkereskedésre”.⁸⁴⁰

5. A tanács szerepe

a / Munkáját befolyásoló tényezők

A rendi társadalmon belül a különféle előjogoknak mindig is nagy szerep jutott, a gazdasági életben igen fontos helyet kapó kereskedelemben pedig ezek hatása még fokozottabb volt. Közismert, hogy az un. abszolút monarchiák időszakában a monopóliumok rendkívüli súllyal neheztedek az egész gazdasági életre, különösen pedig az árucserére. Ezek a korlátozó tényezők több országban a gazdasági és politikai feszültségek egyik legfőbb gerjesztőjévé váltak a XVII-XIX. század során.

Azok közül a monopóliumok közül, amelyek e tájegységet is érintették az élőállatok kivitelére vonatkozókat kell elsődlegesen kiemelni, amelyek révén már a törökellenes háborúk során több osztrák-cseh hadiszállító, illetve hadvezér szerzett rövid időn belül nagy vagyonokat. Ezek a frissen szerzett kiváltságok nemcsak a magyar arisztokrácia egy részének jövedelmét kurtították erőteljesen, hanem az Alföld

⁸³⁸ Vállalkozása sikere érdekében szükségesnek tartotta, hogy a tanácstól „magaviseletéről, s az általa felállítani szándéklott költsön könyvtárnak illy népes városban czélszerű voltáról hiteles bizonyítványt” kérjen. A testület Tóth Antal tanácsnokot küldte ki az ügy megvizsgálására. A forradalom és főleg a szabadságharc eseményei minden bizonnyal tervének halasztására kényszerítette a kezdeményezőt. IV. 1504. b/ 1848. I. 733. tsz.

⁸³⁹ Szilády Károly emlékkönyv. Az első években a könyveket nagyjából a megrendelő értékesítette.

⁸⁴⁰ IV. 1504. b/ 76. 451.

mezővárosainak tőzséreit is kiszolgáltatottá tették, és így közülük sokan tönkre is mentek. Ezekkel szemben nemcsak a városi közigazgatás, hanem még az országgyűlés is tehetetlen volt.

A török kiűzése és a szabadságharc leverése után a berendezkedő központi hatalom további rendeletekkel korlátozta a magyar kereskedelem lehetőségeit, amely intézkedések rövid időn belül kihatottak Kecskemét mezőgazdasági áruinak forgalmára és felvásárlási áraira is. A rendi állam saját érdekeit, a királyi haszonélvezeti jogait ezekben az évszázadokban már rendszerint a nemesi vármegyék és a különböző városi hatóságok bevonásával érvényesítette. Mindezekon túl a mezővárosok kereskedelmét, áruforgalmát az esetek nagy hányadában földesuraik beneficiumai határolták be. Kecskeméten a hódoltság jelentős részében ez tompítottan jelentkezett, mivel földesurai távol laktak, és több beneficiumot a város ki tudott bérelni.⁸⁴¹ De a hódoltság utolsó évtizedeiben, amikor főleg az ország nyugati felében a majorsági gazdálkodás megerősödött, és a földesurak mind erőteljesebben szóltak bele mezővárosaik ügyeibe,⁸⁴² a sok oldalról jövő támadásoktól meggyengült Kecskemét is kénytelen volt elszenvedni ezeket a beavatkozásokat, korlátozásokat. Ezek a törekvések a rendiség ismételt kiépítésével és kiszélesítésével a földes urak részéről XVIII. század jelentős részében felerősödtek.

Az egyik első közvetlen beavatkozás forrásaink szerint 1659-ben történt Wesselényi Ferenc nádor részéről, aki a helyiekkal szemben a jolsvai szűcsök számára biztosította a nyersbőrök felvásárlását ebben a városban is.⁸⁴³ A főúri összeesküvés után a város legnagyobb birtokosa Koháry István lett, aki még szélesebb körben igyekezett hatalmát biztosítani. Különösen az 1670-es évek végén, mikor átmenetileg Koháry Imre irányította a fogságba esett István bátyja helyett a hatalmas birtokot, és ő nemcsak a város igazgatásába szólt bele a korábbiakhoz képest igen drasztikusan, hanem a város kereskedelmébe is.⁸⁴⁴

A nemesi vármegye is több csatornán képes volt a mezővárosok életét és áruforgalmát ellenőrizni, irányítani. Ezen törekvéseit a központi hatalom rendeleteire hivatkozva érvényesítette. Megkülönböztetett szigorral léptek fel a mértékegységek alkalmazásakor,⁸⁴⁵ illetve a bérek és a közszükségleti cikkek árának limitálása terén volt a vármegye döntése meghatározó a mezővárosok számára. Ezeket a mezővárosi statútumokba is sorra be kellett építeni: „Hogy a hús a tekintetes nemes vármegye

⁸⁴¹ HORNYIK János: III. 3-69.

⁸⁴² SZAKÁLY Ferenc: 1972., illetve 1981.

⁸⁴³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 11.

⁸⁴⁴ Koháry Imre a város nyakába Nyéki Gábort ültette, akivel később szégyent vallott. HORNYIK János: II. 162-163. Ugyanebben az évben a földesúr a csizmadiák és a helyi kalmárok vizsályaiba avatkozott be, és hozott számukra rendeletet. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 23-24.

⁸⁴⁵ 1719-ben a kecskeméti tanács a nemesi vármegyére hivatkozva döntött: „A pozsonyi mértékek szigorú megtartása elrendeltetett.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 56.

limitációja szerint és azon módon, mint az kihatározottat, mérettesen, a halpiacson pedig megtartasson azon limitáció” jelent meg egy átfogó rendeletben is a megye utasítása még 1800-ban is.⁸⁴⁶ A nemesi megye korlátozó-befolyásoló hatása főleg a háborús években a különféle gabonaneműk és takarmányok felvásárlásakor érvényesült mind a mennyiségek, mind az árak megszabásában. Ennek érvényesítését a mezővárosi testületek maguk számára kötelezőnek tekintették, és rendeleteikben ezek a törekvések fel is tűntek. Amikor a napóleoni háború alatt a gabonaárak rendkívül magasra szöktek, a város magisztrátusa megtiltotta a gabonafelvásárlást annak érdekében, hogy az áraknak gátat szabjon, illetve a készleteknek a városból való kiáramlását megakadályozza.⁸⁴⁷

Kecskemét az 1720-as évektől fokozatosan megváltotta a különféle feudális szolgáltatásokat, és maga a város hasznosította az egykori földesúri beneficiumokat. Ebből adódóan jogilag a városban nem jött létre semmiféle kiváltságos elit vagy társadalmi réteg sem. Az itt élő bevándorolt nemesek sem hoztak létre e tekintetben sem valamiféle rendi alapon megszervezett, csoportot. Bár kétségtelen, hogy több nemes familia számottevő gazdasági előnyökhöz jutott, de ezekhez családi kapcsolataik és hivatali beosztásuk, illetve az azokkal való kisebb-nagyobb visszaéléseik alapján jutottak, nem pedig jogilag megalapozott kiváltságok segítségével.

A görög, majd a zsidó kereskedők sem kaptak semmiféle privilégiumot a város kereskedelmében. Mindkét csoport adók vagy árendák révén jutott néhány évre szólóan újabb és újabb lehetőséghez, nem ritkán egymás érdekei ellen is harcolva.

A korábban említett és fokozatosan csökkenő korlátoktól eltekintve a városi magisztrátus mindvégig felügyelete alatt tartotta a városban folyó kereskedelmet. Évtizedről évtizedre mind részletesebben és egyre körültekintőbben volt képes szabályozni az árucserét. Mégis a városi testületek kereskedelmet irányító tevékenységében is igen jelentős maradt a központi hatalom rendeleteinek végrehajtására irányuló erőfeszítés, amely kétségtelenül közvetve és közvetlenül is elősegítette a zökkenőmentesebb forgalmat, de több nem kívánt fék tartós jelenlétét is biztosította. Figyelmük óhatatlanul kiterjedt néhány áru és tevékenység következetesebb vagy elnézőbb tiltására. Évtizedeken át jelen voltak pl. a városi rendeletekben is a központi hatalomtól eredő, a dohányzással kapcsolatos tilalmak: „Dohányárulás általában eltiltatott, ti. sem boltban, sem piacon sem magánházaknál meg nem engedtetett.”⁸⁴⁸ A szigor - legalábbis a megtorlást kilátásba helyező szavak alapján - évtizedeken át nem csökkent: „Dohányzás betiltatott, még pedig akképp, hogy a gazda 12, szolgál pedig 6 forintra büntettetett. Ha háromszor ismételte és rajta-

⁸⁴⁶ Ezek a limitációk évenként akár több alkalommal is megérkezhettek a mezővárosok bíráihoz a szokásos szankciók kíséretében. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 134.

⁸⁴⁷ IV. 1504. a/ 1808/9. 104. 1808. június 2.

⁸⁴⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b, 32. 1769. augusztus 25-én hozott rendelet.

kapatott, erősen megveretett, és ha negyedszer is rajta éretett, akkor város piacán lefogatik és minden testrésze összetöretik, azután mehet szolgálatra.⁸⁴⁹ Bár a dohányzás ellen szólnak közvetlenül ezek a tilalmak, valójában a dohányárúsítás drasztikus korlátozását is jelentették továbbra is. Még a következő évszázadban is vissza-visszatérő gondja a tanácsnak a dohányzás megfékezése, amiben viszont már egyre nagyobb szerepet kapott a tüzesetek korlátozására, illetve megelőzésére irányuló törekvés is.⁸⁵⁰ Csak a század vége felé igyekezett a központi hatalom a dohány forgalmazását bevételeinek növelésére felhasználni, és ettől kezdve a büntetések is fokozatosan elmaradtak.

A másik kötelezően felvállalt feladat a városi testület számára a hivatalosnak számító mértékegységek használatának betartatása. A hamis mértékek alkalmazása ugyanis ekkor is gyakran kísértett a nagyobb haszon megszerzésére törekvők között. Ennek megelőzése érdekében a hódoltság idején a város mázsájának a használata csaknem kötelező volt a kereskedők és iparosok számára. De még itt is olykor megtörtént a szégyen: a város „hivatalosnak” minősített mázsája is pontatlan volt. A tanács tagjai és a székbírák közös ellenőrzése igazolta a gyanút: száz font helyett száz kettőt kellett a mérlegre tenni az eladónak ahhoz, hogy a mérleg egyensúlyba kerüljön. Ezt a hibát az ellenőrzés után rendeletben igyekezett orvosolni a testület.⁸⁵¹

A következő évtizedek során is vissza-vissza térő gond volt a szabályos mértékek használata, amit a felmerülő panaszok figyelembe vételével igyekezett a szakigazgatás kiküszöbölni. Ezek a megelőzések ma már aligha követhető megoldások révén valósultak meg. Persze már nem tudhatjuk, milyen gyakran használták a különféle úrmértékeket, és mennyiben hagyatkoztak a piacokon a becslésekre. A követelmény minden esetre fennállt: „A... külföldiek a város itzéitől 1-1 garast tartoznak fizetni... a városbeliek pedig, kik folyvást itzével szoktak a piaton árulni, az maguk itzjúket authenticatoria kötelesek lesznek... be hozni.” A város mázsáját később is rendszeresen igénybe vették az eladók, de használatáért már fizetni kellett: „minden mázsáért egy poltura a piacon, ha háznál kívánják felhasználni” szövegű határozat.⁸⁵²

A mai értelemben vett egységesen elfogadott és alkalmazott mértékekről érthetően nem beszélhetünk. Vidékünkön részben a pozsonyi, részben pedig a budai mértékek voltak használatosak, de főleg a XVIII. század első felében a helyi hagyományokra alapozó mértékek még jelentős teret kaptak.⁸⁵³

⁸⁴⁹ Uo. 49-50. 1699. szeptember 20-án kelt rendelet. Közismert, hogy ezekben az évtizedekben rendkívül szigorúan, gyakran kegyetlenül jártak le a büntetések kiszabásában és azok végrehajtásában.

⁸⁵⁰ Az 1718. március 20-án meghozott rendeletben úgy döntöttek: ha valakit dohányzáson kapnak, ne pénzzel büntessék meg, hanem állítsák pellengérré, és ott pálcázzák meg. 55.

⁸⁵¹ Uo. 16-17. 1672. július 5.

⁸⁵² IV. 1504. c/ 189. 1789.

A mértékegységek hitelesítése később is visszatérő feladat maradt a szakigazgatás számára: „Szükség arra vigyázni, hogy az igaz mérték mind fontok, mind itczék, mind vékák, úgy rőfök körül megtartasson, e végre szükség lesz azokat gyakorta, még mikoron nem is gondolnák vizsgálni, és a vármegyétől adott mértékhez alkalmaztatni, sőt ha a rendes jeggyel megjelölve nem volnának, még a véle való élestől is kit kit eltiltani.”⁸⁵⁴ A hibák, visszaélések e téren igen gyakoriak voltak. Még a felügyeleti szervnél is fellelhetők a pontatlanságok: „A város által használt vékák 32 iccsénél nagyobbak lévén, mi a pintér gondatlansága vagy rossz akarata miatt történt, azokat 32 iccsékre kell csökkenteni” a tanács 1811-ben hozott rendelete értelmében.⁸⁵⁵ A vásárbírák egyik fő feladata volt mindenkor, hogy az ezzel kapcsolatos visszaéléseket lehetőleg kiküszöböljék. 1816-ban hozott ítélet szerint Varjú János helybeli lakos „törvénytelen” vékáját másoknak használatra átengedte, amit maga is elismert. Ezért „megdorgáltatott és 2 forintra büntettetett.” Kis András kiskőrösi lakost is hasonló okok miatt marasztalták el: „mázsája hamisnak találtatván, és a visszaélés ellene kiszülvén, hamis mérték tartásáért és annak használatáért 6 forintra marasztaltatott.”⁸⁵⁶

b/ A jogi keretek alakítása

A mezővárosok kereskedelmének kiegyensúlyozott működéséhez elsődlegesen a hosszabb időszakokon át érvényes kiváltságok megszerzése volt szükséges. Az országos vásárok rendezésének privilégiumát és a hetivásárok, piacok tartásának jogát egyaránt a mezővárosi testület volt jogosult megszerezni az uralkodótól, illetve az országos főhatóságoktól.⁸⁵⁷ Ennek a testületnek kellett az ezzel kapcsolatos jogi aktusokat előkészíteni, majd a jogszerzés nem csekély anyagi feltételeit megteremteni.⁸⁵⁸ A mezővárosi közösség megbízása alapján a magisztrátus egyezkedett időről időre az egyes földesurakkal a különféle földesúri beneficiumok megszerzésének érdekében is, amihez ugyancsak komoly anyagi erőforrások kellettek. Ezek közül több is közvetlenül befolyásolta a város árucseréjének megszervezését. Közülük a kocsmatartás és a mézárszék-tartás volt a legjelentősebb, de - miként erre már korábban utaltunk - a vásártartás jogáért is meg kellett küzdenie a városnak földesuraival.

⁸⁵³ Az úrmértékekkel kapcsolatosan l. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/b A fontosabb úrmértékeket külön jegyzékben is feltüntettük a kötet végén.

⁸⁵⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 134.

⁸⁵⁵ IV. 1504. b/ 76. 242.

⁸⁵⁶ IV. 1510. h/ 2. november 25.

⁸⁵⁷ Ennek a folyamatnak az ismertetése az előző fejezetekben található.

⁸⁵⁸ A város testülete éberem őrködött a megszerzett kiváltságok fölött. Rendkívül érzékenyen reagáltak a szomszédos Nagykőrös azon kérelmére, amely Kecskemét esélyeit csökkenthették: kifogásolták, hogy a május 10-i kecskeméti „zöld vásár” felhozatalát erősen korlátozná Nagykőrös április 27-re kért vásártartási joga. PETRI Edit: 1975. 37-38.

Minden különösebb megszorítás nélkül kiemelhetjük, hogy a kecskeméti választott testületek évszázadokon át megfeleltek azoknak a követelményeknek, amelyeket egy mezővárosi tanáccsal szemben e tekintetben támasztani lehetett. A hetenként kétszeri piac és az évenkénti öt országos vásár jogának már igen korai időszakban történő biztosítása önmagáért beszél. Hasonló kiváltsággal kevés mezőváros rendelkezett ezekben az évszázadokban.

A város polgárai nem hiába áldoztak súlyos összegeket ezen kiváltságok megszerzésére. Évszázadokon át komoly előnyöket élveztek más települések lakosaival szemben. A fennmaradt rendszabályok közül az egyik legrégebb nagyon egyértelműen rögzíti ezeket. Az 1663. november 12-én „az egész város gyűlésében töttenek ilyen végzést”: „Akárminemű kereskedésben induljon meg a kecskeméti ember, az ki Kecskeméten lakik, s adót ad, szabad legyen annak mindennemű kereskedésbeli eszközökkel élni, azt a városra behozni, árulni s eladni, akár szűr, ködmen, dolmány, nadrág, süveg, saru, gyalcs vászon az mivel életét keresheti, marhák és akár minemű névvel nevezendő jószágok, barmok és eszközök legyenek, abbul adaját, költségét kiteremteni s az után élni. Semmiféle mesterember, szabók, vargák, kovácsok, csizmadiák szappanosok és semmiféle mesterek, se azoknak céhmesteri, szolgáló mesteri, dékányi beléjük ne kaphassanak.” Nem hiába népgyűlés hozta meg a határozatot, ez a statútum nem volt tekintettel a különféle korábbi kiváltságokra.⁸⁵⁹

A következő évtizedek során a rendi társadalom megszilárdulása után a céhek érvényt tudtak ugyan szerezni szokásos kiváltságaiknak, de kétségtelen, hogy az adófizetők védelme érdekében a mindenkori választott testület kénytelen volt a fentebb idézett előnyök jelentős részét biztosítani a lakosság számára. Ez a törekvés az egész korszakon át érvényesült. Még 1800-ban is, amikor a hetivásárok rendjét ismételten szabályozta a magisztrátus, gondoltak az adófizetők többségét kitevő őstermelőkre: „Minthogy azok a javak, melyek a piacra felhordatnak, vagy olyanok, amellyek tulajdon termései az árulónak, vagy olyanok, amellyeket mástól vévén, azzal nyerekedni kíván, az első semmi fizetéssel sem lévén kötelesek.”⁸⁶⁰

Ugyancsak a helybeli adófizetők érdekeit szolgálta az az ősi szokáson alapuló, nem kizárólag Kecskeméten érvényesülő rendelet, amely úgy döntött, hogy „városunk törvénye szerint harmad napig nem árulhatnak” a városba árut hozó idegen kereskedők.⁸⁶¹ 1662 márciusában uszódi emberek hajtottak a városba egy falka sertést, és „Garaczi Istvánné megvette összvességgel a disznókat miskolcziak számokra.” Ezért a tanács úgy döntött, hogy „mivel a város régi rendtartása és törvénye kívül cseledek, bíró kegyelmén maradtanak, büntetés nélkül ne maradjanak.” Hasonlóképpen

⁸⁵⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 13-14.

⁸⁶⁰ Uo. 132.

⁸⁶¹ Uo. 12-13. Az eladó vétsége az volt, hogy elmulasztotta: „itt szaggatóra eresztette volna” azokat.

jártak el azzal a hét polgárral szemben is, akik rimaszombati kereskedőktől vásároltak különféle portékákat 1678-ban: „altal hagvan a városunk jó rendtartasat, ezt tudniillik, hogy harmadnap előtt süveget hordostol, vegh gyolcsokat es egyebet összességel a kalmároknak el adnak, es a városbelieknek.”⁸⁶² Ez a korlátozás hosszú évtizedeken át tovább élt a következő században is. Még 1758-ban is megújítják a hagyományokra épülő tilalmat: „Semminemű eladó jószágot, melly a piacra hozatik, harmad napig, nem különben a Szikrában fenyőszálakat és lábbon hozott fákat 15 napig senki összvességgel és átallyában megvenni ne merészellyen, melly tilalom ellen, ha valaki cselekedni tapasztaltatik, mindenkor 6 forintra büntettetik, ha pedig erre tehetetlen lészen, keményen megcsapatik.”⁸⁶³ De még a XIX. század elején is nagy szigorral szerettek érvényt ennek. A vásárbíró 1802-ben a Cyprián napi vásáron Balogh Lukács Gömör megyei kereskedőre, azért, mert „köztilalom ellen abroncsait a kirendelt idő előtt el engedvén vitetni az vevőknek, arra szabadságot adott, mellyért 6 pálczákkal megfenyítettett.”⁸⁶⁴

A város iparosainak és kereskedőinek érdekeit a tanács érthetően több más területen és módon is kötelességének tartotta védeni. Érdeükben a felmerülő érdemi panaszok alkalmával újabb és újabb státútumot adott ki. A hódoltság legzavarosabb éveiben is gondja volt a magisztrátusnak arra is, hogy figyelmeztesse kereskedőit saját biztonságukra: „Mivel már ennekelőtte is megparancsoltatott, hogy minden kereskedő, adó és vevő ember, mind adásának, mind vevésének, akár az vásárbul kimenvén, a váras levelével járjon keljen, hogy mind magának útja bátorságosb lehessen, s mind másoknak is gyanúságokat el kerülhesse, mert, ha különben cselekszik, az mi rajta fog esni, magának tulajdonítsa.”⁸⁶⁵

Annak érdekében, hogy „az idegen kereskedők az itt lakos, árendát fizető kereskedőknek ne praejudicáljanak, mindazért, hogy az itt lakos mesterembereknek portékáit a külföldi mester emberek által behozandó portékák által a kéntelen vesztegetéstől megmentessenek” a más városokban élő iparosok számára csak az országos vásárokat követő piaci napokon engedélyezték az árusítást, „mivel az ilyes heti vásárookra való járása a mesterembereknek más heti vásárokkal bíró városokban is szokatlan.”⁸⁶⁶

A helyi érdekek védelme a későbbiekben is egyik fontos feladata maradt a magisztrátusnak. Éppen ezért igyekeztek elhárítani az olyan újabb kéréseket, amelyek vélhetően a kecskeméti kereskedők nemtetszésével találkozott volna, de a közellátás igényeire is tekintettel kellett lenniök: „bátor mind ekkoráig a külföldről idejött idegen kereskedőknek az árulás egyedül a heti vásárookban volt is megengedve, mindazonáltal többen a

⁸⁶² Uo. 32.

⁸⁶³ Uo. 62.

⁸⁶⁴ IV. 1510. h/ 2. 582-583.

⁸⁶⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 30-31. 1678. augusztus 7.

⁸⁶⁶ Uo. 132. 1800. június 24.

kereskedők és mesteremberek közül azért könyörögnek, hogy nekik az új esztendő tekintetéből az árulás a heti vásár napján kívül is engedtetne meg.” A kérelmet csak igen csekély mértékben látta indokoltnak a tanács, és csak a subabórt árusítók számára engedélyezte a hetivásárokon kívüli kereskedés lehetőségét.⁸⁶⁷

A mind súlyosabb válsággal küzdő rendi társadalom keretei között a céhes kötöttségek és különféle kiváltságok bénítóan hatottak mind az iparra, mind a kereskedelemre. Az agrártársadalom csekély fizetőképessége miatt mind élesebbé vált a konkurencia az iparosok és a kereskedők soraiban. Ilyen körülmények között a helyi kereskedők és iparosok nagyon rá voltak szorulva a városi közigazgatás támogatására. Ezek a tények meghatározóak voltak abban a folyamatban, amely országos jelenség volt, és a korábbiaknál is szigorúbb korlátok közé szorította az idegen iparosok és kereskedők mozgásterét. Ezért döntött úgy a tanács 1823-ban, hogy: „hetivásárokra nyert privilégium értelmében vidéki kereskedők áruikat a hetivásárra nem hozhatják. Házaló kereskedés pedig egy személynek 3 napon túl nem engedélyeztetik.”⁸⁶⁸

A hasonló érdekvédelem nem ritkán komoly gondot okozhatott a döntéshozóknak, hisz a helyi iparosok, kereskedők és a lakosság egészének érdeke nehezen volt összeegyeztethető a város bevételeinek növelésével. Gyakorta kénytelen volt szembenézni a magisztrátus a jelentős árendát és adót fizető görög kolónia, később a zsidó kereskedők és a helyiek ütközésével. A rendi állam berendezkedése és a magyar kereskedelmet érintő intézkedései nem kedveztek az egyébként is rendkívül tőkeszegény magyar kereskedelemnek. Még fokozottabban sérülékeny maradt a mezővárosok kereskedelme, ahol a minimális tőkefelhalmozás sem vált lehetővé a XVI-XVII. században átélt csaknem két évszázados és csaknem folyamatos háborúskodás miatt, a városokat nyomorító zsarolások, súlyos katonai szolgáltatások következtében. Ilyen előzmények után rendkívül nagy konkurenciát jelentettek a kecskeméti kereskedők és kupecsek számára a török kiűzését követően előbb a görög, majd a század derekától a zsidó kereskedők, akik bár kétségtelen bizonyos hátrányokat voltak kénytelenek elszenvedni a helyiekkel szemben, viszont lényegesen szélesebb körű tapasztalatokkal és jóval nagyobb mozgatható tőkével rendelkeztek.⁸⁶⁹

⁸⁶⁷ Uo. 214-215. 1822. Külföldieken ekkor más településeken élő személyeket értettek.

⁸⁶⁸ Uo. 219. Úgyanezt erősíti meg egy másik, már idézett statútum is: „A heti vásárokrul nyert kegyelmes privilégiummal, mely egyenesen ezen város lakosainak boldogulásokra szerezett meg, meg nem egyeztethetvén azt, hogy a heti vásárookra külföldi kereskedők is járuljanak, az állapított meg, hogy ezentúl semmiféle külföldi kereskedőnek a heti vásárookra, sem az országos vásárokat követő napokon ... megjelenni és portékáikat árulni szabad nem lészen. Uo. 222-223. 1823.

⁸⁶⁹ Itt érthetően nem foglalkozhatunk részletesen sem a kecskeméti görög kolónia történetével, sem pedig a helyi zsidóság helyzetének alakulásával. Az előbbivel HAJNÓCZY Iván: 1939. és PETRI Edit: 1975. rendkívül alapos munkája révén tájékozódhatunk. Az utóbbi kereskedőcsoporttal HORNYIK János: 1988. és Ö. KOVÁCS József: 1993/a és 1993/b foglalkozik behatóan.

Bár kétségtelen, hogy ezen tájegységen belül a görög és szerb kereskedők már évtizedek, sőt évszázadok óta rendszeresen megjelentek, a hódoltság alatt a városban nem települtek meg. A legrégebb rájuk vonatkozó adat 1698-ból való, amikor a tanács velük kapcsolatosan döntött: „Mint hogi az mi eleink semmi idegen Nemzetséget sem Görögöt sem Ráczot maguk között nem szenvedtenek, és a Melt. földes urunk eö Nga melt. parancsolattya is ugi tartya hogi Görögöt és Ráczot köztünk ne tarcsunk”, ezért csak azt engedték számukra, hogy „Sátorban árullyanak két vagi három napigh, s azután mennyen tovább, itt holnap számra ne lakjanak”. Ennek ellenére 1702-ben már módosította a tanács korábbi álláspontját: „a Görögök, kik Esztendeigh itt laknak, minden holnapra in specie ket aranyat adgyanak”, tehát már vannak, akik folyamatosan a városban tartózkodnak. Sőt 1708 május 12-én Kecskeméten hozták létre azt a görög kompániát, amelyben 26 görög kereskedő szerződött egymás támogatására.⁸⁷⁰

A következő évtizedek alatt a görög kereskedők és a városi magisztrátus között gyakori volt a véleménykülönbség, ami mindenekelőtt az adózással volt kapcsolatos. Az évtizedeken át tartó, a kancelláriát és a nemesi vármegyét egyaránt megjáró viszály végére csak a század utolsó éveiben került pont. A város teljes jogú polgáraivá pedig csak a templomépítés alkalmával kapott engedmények révén váltak.⁸⁷¹

Nagy lélekszámú görög kolónia sohasem volt a városban, bár a XIX. század elején jelentősen duzzadt számuk az itt élő családtagokkal együtt. A Rákóczi szabadságharc alatt 1704-ben hat személyről történik említés az adókönyvben,⁸⁷² 1708-ban 26 férfi, 1725-ben 6 főnök, 18 segéd és inas, 1750-ben 30 férfi, 1764-ben a 37 férfi mellett már 2 (magyar származású) asszony és egy öreg nő, 2 fiúgyermek, 41 inas és segéd volt található. 1812-ben 18 háztartásban 136 személyt írtak össze, míg 1825-ben 22 családban 65 férfi és fiú, 49 asszony és lány, összesen tehát 114 fő volt.⁸⁷³ A felsorolásból kitűnik, hogy a hatvanas évekig a családtagok nem tartózkodhattak állandó jelleggel a városban. További korlátozó tényezők is nehezítették ezen kereskedők tevékenységét, amely révén nem válhattak a város teljes jogú polgáraivá. Mivel lényegében idegen állampolgárok voltak, velük szemben még 1762-ben is megújította a magisztrátus az ingatlan szerzési tilalmat: „Minthogy az itteni görögöknek jármos ökrök, szőlő és házak tartására soha semmi jog nem adatott, ezért Ruzsa György házát és szőljét azonnal eladni tartozik, másképp azokból ki fog becsülnetni.”⁸⁷⁴

A város kereskedelmében a görög-szerb kereskedőkön kívül igazán komoly szerephez a zsidók jutottak. Az idegen nemzetiségűekkel szemben nem csekély fenntartást mutató korban a városban megtelepedésük igen

⁸⁷⁰ HAJNÓCZY Iván: 1939. 6-10. PETRI Edit: 1975. 39-40.

⁸⁷¹ PETRI Edit: 1975. 46-47.

⁸⁷² IV. 1510. c/ 1704. pótlólagos összeírás, negyedik lajstrom.

⁸⁷³ Közöttük 8 szerb és 3 román volt. HAJNÓCZY Iván: 1939. 13-14.

⁸⁷⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 74.

hosszú időt vett igénybe. A török kiűzésével kapcsolatos háborús időszak lezárulása után csaknem azonnal feltűntek annak árucseréjében. A szabadságharc utáni években már fellelhetők a vásároknak, ahol „a kalmárok a zsidókkal egy vonalban árulni nem akarnak.”⁸⁷⁶

Az alkalmi jelenlétek után lényegi változást hozott az 1746. esztendő, amikor a tanács engedélyezte négy óbudai zsidónak, hogy a nyersbőrök összevásárlása végett állandóan a városban tartózkodhassanak.⁸⁷⁶ Ezek a kereskedők lehetőségeiket igyekeztek a maguk előnyeire fordítani, és egyfajta monopóliumot biztosítani maguk számára. Ennek hatására „Panasz érkezett a tanácshoz, hogy az árendás zsidók más zsidó kereskedőt távol tartanak a várostól, így a bőroket olcsón veszik meg, egy részüket el sem tudják adni.”⁸⁷⁷ Bár az árendaként kifizetett jelentős összegek hatására lehetőségeik folyamatosan bővültek, és a „türelmezett” zsidók száma a városban fokozatosan nőtt, a tilalmazások száma még mindig igen jelentős maradt. A velük szembeni fenntartások makacsságát a városi szabályrendeletek alapján is nyomon követhetjük. A tanács 1761-ben úgy döntött, hogy a zsidók számára vasárnap tilos a vásárlás. A nemesi vármegye közbelépésére 1777-ben a városban lévő árendás zsidók mellett a megyében lakos zsidó kereskedők is bizonyos kedvezményekhez jutottak. Mégis a városi tanács döntése értelmében ezek is csak a „négy vásár előtt egy hét és utána is egy hét” időt tölthettek itt. A városban árendátorként befogadott zsidók számára korlátozás már csak az volt, hogy „nem többet hanem csak két szállást tarthassanak, de feleségeikkel és cselédjeikkel itt ne lakhassanak, két s három szükséges szolgákat mindazonáltal mindenkor tarthassanak.”⁸⁷⁸

A különféle belső ellentétek is hátráltatták a városban történő megtelepedéseiket. Ennek ellenére a XIX. század elején mind több területen sikerült nekik a komolyabb jövedelemforrásokat megszerezniük. A bormérések bérlétei után a vendéglátás különféle területein belül is mind több egységet béreltek maguk számára. 1840-ben Fischer Jakab az árverésen 24 kocsmá bérleti jogát szerezte meg a maga számára, amit később még két újabbal egészített ki.⁸⁷⁹ Tehát a reformkorban az egyre nagyobb számban lévő zsidó kereskedők mind nagyobb teret kaptak a város árucseréjében, de a polgári forradalomig a tényleges egyenjogúságot nem tudták megszerezni.

De nemcsak az idegenekkel szemben volt sok fenntartása a lakosságnak és a választott testületnek. A már kialakult kereteken a rendi

⁸⁷⁶ IV. 1504. b/ 76. 842. A tanács viszont „az eddigi gyakorlat épségben hagyása mellett” határozott, tehát már korábban is jelen voltak a zsidó kereskedők a sokadalmakban.

⁸⁷⁶ HORNYIK János: 1988. 12-13.

⁸⁷⁷ IV. 1504. b/ 1754-1758 közötti évekből fennmaradt töredékek, 1755. augusztus 4. A tanács ígéretet tett, hogy az újabb árendás szerződések alkalmával a termelők érdekeit szem előtt fogja tartani.

⁸⁷⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 91-92.

⁸⁷⁹ Ö KOVÁCS József: 1990. 112-113.

társadalomban nem szívesen változtattak ezekben az évtizedekben, de még később sem. Pl. a városban igen nagy mértékben megszaporodott csizmadiák és szabók újabb és újabb kereteket, területeket kívántak szerezni maguk számára áruik értékesítése érdekében. Ezért a csizmadiák 1809-ben azt kérték, hogy egyszerre több helyen is felkínálhassák portékáikat. A következő évben az volt kérésük, hogy a baromvásárok alkalmával délutánonként is árusíthassanak, majd, hogy a vásártéren több helyen is megjelenhessenek. A korábbi rendeleteknek és szokásoknak betartása arra ösztönözte a tanácsot, hogy ezeket a kéréseket sorra elutasítsa. Még 1814-ben is nemleges lett a válasz, amikor azt kérték a szabókkal együtt, hogy a vásár első napján árusíthassák termékeiket. Csak 1816-ban tudták elérni, hogy a vásárok első napjainak délutánján áruikkal megjelenhessenek.⁸⁸⁰

A kereskedelmen belül a sok korlátozó tényező között feltétlenül érinteni kell az időbeli behatárolásokat is. Ezek között a legjelentősebb kétségtelenül a vásár- és ünnepnapokon régtől fogva különböző korlátozásokat rendeltek el az árucserében. Már 1678-ban úgy döntött a tanács, hogy: „nem leszen szabad se kalmárnak, se kufárnak semminemű jószágot vásárnap árulni.” Ez a tilalom azonban nem terjedt ki a különféle mezőgazdasági árukra.⁸⁸¹ E téren érdemi változás nem történt, hisz még közel száz évvel később is úgy döntött a magisztrátus, hogy „innep napokon minden boltok zárva legyenek, a piacz pedig és a mészárszék a második harangozásig szabad leszen... A csapszékeken és a vendégfogadókon estveli 4 óráig se borivók, se muzsikusok ne találtassanak kemény büntetés alatt.”⁸⁸²

A következő évtizedekben számottevő liberalizálódás mehetett végbe e téren is, és ennek ellenhatásaként a katolikus egyház helyi plébánosa a korábbi szokásokra és királyi rendeletekre hivatkozva követelte a tanácstól a rendcsinálást. Ennek értelmében fogalmazták meg az újabb rendeleteket, melyek értelmében „ünnepnapokon és vásárnapokon is boltjaikat árusulás végett a boltos kereskedők felnyitni ne bátorkodjanak, különben első esetben 6 ft., másodsor 12 ft-ra büntettetnek.” Ezzel egyidőben úgy döntöttek „A kofákra és élelmet áruló más lakosokra nézve... Mihelyest ünnepnapokon reggeli 8 óra előtt egy fertájjal dobszóval a piaczról való eltakarodásra jel fog adatni, azonnal minden sorsú áruló a piaczról úgy eltakarodni köteleztetik”, ellenkező esetben portékájától megfosztják.⁸⁸³ A vásárnapokon és ünnepnapokon a termelő munka mellőzésének a betartása visszatérő gond maradt. Mind a mezőgazdaságban mind az iparban és a kereskedelemben merültek fel az egyházi személyek szándékaitól eltérő igények és törekvések. Ezért a korábban kelt rendeleteket sorra megsértették, a magisztrátus pedig a tényleges büntetések helyett újabb

⁸⁸⁰ IV. 1504. b/ 76. 481-482.

⁸⁸¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 30.

⁸⁸² Uo. 71. 1761.

⁸⁸³ Uo. 245-247. 1824.

szabályrendeletek megfogalmazásával igyekezett megbékíteni az emiatt tiltakozó plébánost.⁸⁸⁴

c/ Felügyelet szervezés

A mezővárosok hivatali szervezete a rendi társadalom utolsó évszázadaiban igen nagy változásokon, fejlődésen ment át. A hódoltság alatti öt-tíz ezer lakosú város irányításához merőben más apparátusra volt szükség mint a reformkor végén lévő több mint negyven ezer lelket számláló település igazgatásához. Egykor a kereskedelmet, ezen belül a vásárokat, a piacokat, a különféle boltokat és mézszárszékeket a mezőváros választott testülete közvetlenül ellenőrizte, illetve a borbíró, székbíró révén saját irányítása alatt tartotta. A feldolgozás során áttekintett másfél évszázad alatt a szakigazgatás folyamatosan formálódott és vált egyre korszerűbbé.

A vásárokon történő rend megtartását a főbíró évtizedeken át a lakosság közvetlen bevonásával biztosította. Még a XVIII. század derekán is „Vásárok alkalmával minden tizedből két ember állíttatott ki a végett, hogy ott a rendre felügyeljenek, a verekedők, tolvajok és káromkodókat letartóztassák. Ezek mellé adatott két értelmesebb ember, kiket strázsamestereknek hívnak, kiknek fizetése naponként és egyenként 30 krajcár, a többieké 24.”⁸⁸⁵ A strázsamesterek ezirányú kötelezettségei igen hosszú időn át fennmaradtak. A közvetlen rendészeti feladataik idővel bővültek, és ezeket mind pontosabban rögzítették: „a/ A vásárokon és piacon jó rendet fenntartani, hogy t.i. hogy sátrak vagy kocsik illő rendben legyenek, az utcákat és egyéb szükséges tágasságokat el ne foglalják. b/ Vigyázzon, hogy 10 óra előtt a rendes kofák vagy speculánsok productumokat el ne foglalják, és előre be ne vásárolják, és ahol ilyest tapasztal, mind a vevőt, mind a productumot rendelje be a városházához.” Feladatköre ezeken kívül kiterjedt arra is, hogy az áruk minőségére is figyeljen, legalábbis bizonyos szintig: „Bűzhödt halakat, éretlen gyümölcsöket, egy szóval egészséget rontó productumokat árulni meg ne engedjen.” A strázsamester kötelessége lett továbbá a mértékegységek ellenőrzése a piacokon, a mézszárszékeken és a kocsmákban egyaránt.⁸⁸⁶

A strázsamesterek munkájának tényleges irányítója a főbíró mellett egy időre a borbíró lett 1796-ban,⁸⁸⁷ majd néhány évvel később a vásárbíró hatáskörébe utalták ezt a feladatot.⁸⁸⁸

⁸⁸⁴ Ily módon jártak el Hoffmann János plébános 1833-ban, majd 1839-ben benyújtott tiltakozásai esetében is. Uo. 282. és 287.

⁸⁸⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 60.

⁸⁸⁶ Rendészeti feladataik ezeken túlmenően lényegében a rendőri teendők ellátására is kiterjedt. Uo. 266-268.

⁸⁸⁷ „Piaczra valló felügyelet pedig a borbíró kötelességévé tétetett.” Uo. 131.

⁸⁸⁸ 1800: „az országos vásárok és heti vásároknak manipulációja is a csaplárosok segítségével, vásárbíróra bízattatik, strázsamesteri állomás rendszerezítetik.” Uo. 133. Ugyancsak a vásárbíró feladatává tették, hogy megítélje a zsidók és a horvátok árusi-

A piacok és boltok, kocsmák és vendéglők ellenőrzése mind összetettebb teendővé vált, ezért a következő években felügyeletükre további tisztségviselőket is bevontak. Beleszólást kapott esetenként a gazdasági bizottság és az időközben létrehozott választott közönség is, de az érdemi döntések mindvégig a magisztrátuson belül születtek.⁸⁸⁹

A tömeges árucseré szervezésénél és ellenőrzésénél az egyik legfőbb szempont mindig is a vagyonbiztonságról való kellő gondoskodás volt.⁸⁹⁰ Ehhez szorosan kapcsolódott a közerkölcsök megőrzésének az igénye.⁸⁹¹

A mezővárosi közigazgatás egyik régi feladata volt az is, hogy a kereskedelem szervezése és ellenőrzése során néhány közellátási igényt is szem előtt tartson. A mészárszék működtetése nemcsak bevételi forrást jelentett, hanem kötelezettséget is arra, hogy a lakosságot a megye által megszabott áron hússal ellássák. A városban hosszú időn át maga a város üzemeltette a mészárszékeket, majd a mind jelentősebb ráfizetések miatt, hérbe adta azokat. A működés rendjére és a húsárakra viszont mindvégig felügyelt.⁸⁹²

6. Kereskedők a mezővárosban

a / A mezővárosi kereskedők összetétele

A hódoltság keserves évtizedeiben a cívis városokban nemcsak a gazdaság, hanem a társadalom is jelentős eltérést mutat a békésebb fejlődési úton haladó vidékekhez képest. Bár az alföldi mezővárosok termelésének és árucseréjének összetétele a felszabadító háborúk után alaposan átrendeződött, ezek a módosulások nem olyan nagyok, hogy minőségi változásokról szólhatnánk. Célszerű utalni arra is, hogy a cívis városok kereskedelmében a XVII. század végén történt átalakulások nem mindenben voltak előnyösek. A bécsi udvarnak az a döntése, amely alapján a marhakivitelt monopolizálta, igen súlyosan érintette a cívis városok tőzsé-reit és a marhakereskedelemmel foglalkozó kupeceit is. Ugyanakkor a XVIII. század gyökeresen megváltozott katonai-politikai körülményei között megteremtődött annak feltétele, hogy Kecskeméten is fokozatosan kialakuljon egy olyan réteg, amely megélhetését részben vagy egészben az árucseréből, a kereskedelemből merítette.

Tekintettel arra, hogy a szerves gazdasági és társadalmi folyamatok ezen a tájegységen belül csak a XVIII. században bontakoztak ki, e másfél évszázad alatt elég képlékeny, vagy legalábbis gyorsan változó állapotokat tapasztalunk. Az előző évszázadokban is azt figyelhettük meg, hogy a

tási jogát is. Uo. 222-223.

⁸⁸⁹ Mindkét testület 1823-tól fejtett ki rendszeres tevékenységet.

⁸⁹⁰ Az országos vásárok és hetipiaccok szervezésével kapcsolatosan a korábbi fejezetekben már szóltunk.

⁸⁹¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 82.

⁸⁹² 1753-ban: Uo. 66.

legfontosabb árucikket, a szarvasmarhákat tenyésztők jórészt maguk értékesítették portékáikat, maguk vitték a helyi és a környék vásárait, onnan valamely helyi kereskedő hajtotta azokat a külföldi piacokra, tehát jelentős számban egyszerre voltak termelők és tőzsérek, kereskedők is. Bár annak lehetősége végképp megszűnt, hogy a még évtizedeken át fontos árut, a szarvasmarhákat magyar tőzsérek vigyék külföldre, a belföldi értékesítés és felvásárlás még hosszú időn át nem elhanyagolható lehetőségeket hagyott számukra.

A mezővárosi fejlődés egészében azt eredményezte, hogy a semmiképpen sem beszélhetünk a vizsgált másfél évszázadon belül valamelyest is egységes kereskedő rétegről Kecskeméten. Ha kereskedőkről szólunk, igen körültekintően kell fogalmaznunk, és elkerülhetetlen az újabb és újabb megszorítás, körülírás. A fokozatosan kiháló tőzsérek utódaiként mindvégig jelentős számban megtalálhatók ugyan a kupecsek, akik inkább csak az ország határain belül és lényegesen szerényebb mértékben, de továbbra is jószágkereskedelemmel foglalkoztak. Áruik a göbolyók és a szarvasmarhák helyett egyre inkább a sertések és a juhok lettek, és portékáiknak megfelelően bevételeik is szerényebb méretűvé váltak, de tartósan jelen voltak a mezőváros árucseréjében és termelésében egyaránt. Hasonló módon mind a termelésben, mind az árucserében érdekeltek és a kor viszonyainak megfelelően részesek voltak a gazdák és a kofák egyaránt, akik nagyrészt maguk értékesítették termékeiket. Ugyanez mondható el egyébként az iparosok nagyobb részéről is, akik cikkeiket a helyi és a környékbeli piacokon maguk voltak kénytelenek árusítani az eléggé fejletlen céhes keretek között megfelelő felvásárlók hiányában. Ezen átmeneti állapothoz kapcsolódott a saját bortermését engedéllyel vagy tilalom ellenére árusító több tucat, majd több száz gazda is, akik az év egy részében vagy egészében borukat, esetleg pálinkájukat kimérték. Nem felesleges ismételtén utalni arra, hogy a kecskeméti lakosok számára régtől fogva biztosított kiváltság a különféle árukkal történő kereskedelem, kupeckedés, amelyből sokaknak számottevő bevétel származhatott.⁸⁹³ Ha a kereskedő fogalmát szigorúan értelmezzük, és csak olyan személyeket sorolunk ide, akik megélhetésüket kizárólagosan vagy döntően a mások által megtermelt áruk forgalmazásából nyerték, a néhány tucat kufáron, boltoson kívül alig beszélhetünk a városban kereskedőkről egészen a XVIII. század végéig.

Mégis az egykori vásárok és a hetipiacok zsongó és színes élete másról győz meg bennünket, és azt sugallja, ha a korabeli valóságból indulunk ki, beszélhetünk mezővárosi kereskedőkről, akiken belül két egymástól jól elkülöníthető réteget is megkülönböztethetünk. A kofák és a piacokon különféle termékeket árusító sátorozók gyakorta sok szállal kapcsolódtak még a termeléshez. Maguk vagy hozzátartozóik tartósították a különféle zöldségféléket, gyümölcsöket, illetve maguk vagy hozzátartozóik készítették a vásárokon oly kelendő pék- és hentesárukat, esetenként

⁸⁹³ Uo. 1991. 13-14.

kosarakat és más használati tárgyakat. Hasonlóképpen jártak el a céhes keretek között dolgozó iparosok is az esetek igen nagy hányadában. Kétségtelen, hogy ezek szokásaikat, életcéljukat, műveltségüket és társas kapcsolataikat és főleg tőkájüket tekintve merőben eltértek a textil, a gyapjú, bor stb. kereskedőktől. De kétségbe nem vonhatóan félúton lehettek a polgárosodás folyamatában, és minden bizonnyal sokan váltak közülük idők során a szó szoros értelmében vett kereskedővé.

Az árucseréből élők másik nagy csoportja a boltosok, a különféle fűszerek, értékesebb textíliák, élvezeti és luxus számba menő cikkek árusítói. Mivel a török kiűzéséig idegeneket állandó jelleggel nem tűrtek meg a város falai között, a csekély számú boltos szükségszerűen tősgyökeres kecskeméti és magyar nyelvű volt. A századfordulón és főként a Rákóczi szabadságharc idején mind több görög kereskedő kapott tartózkodási engedélyt, és kezdhette meg a városban kereskedését.⁸⁹⁴ A későbbi évtizedekben a bolti árusítás nagyobbrészt ezek kezébe került, és számuk fokozatosan gyarapodott. A század végétől a város teljes jogú polgárai lettek, majd egyre többen magyar anyanyelvűekké váltak.

A kereskedők további jelentős, majd csaknem meghatározó csoportját képezték Kecskeméten is a zsidók.⁸⁹⁵ Bár alkalmanként már a század elejétől kezdve feltűntek mind a helyi vásárokon és a piacokon, a városi közigazgatás is nyilvántartotta őket, behajtotta tőlük adójukat, tartósan csak a század derekától voltak jelen, előbb mint „türelmezett” lakosok és kereskedők, majd a század vége felé mind erőteljesebb kolóniát és érdekvépviseletet tudtak kiépíteni a magisztrátus engedélyével.⁸⁹⁶ A polgári forradalmat megelőző évtizedekben pedig már a kereskedelem és a szolgáltatások nem egy területén meghatározóvá váltak. A magyarországi jogrend és társadalmi állapotok az idegen származású kereskedőket, az örményeket, a görögöket, a zsidókat stb. évtizedeken át csak a gazdasági élet szűk szejletén belül, a kereskedelemben és a pénzügyekben engedte ugyan érvényesülni, de ezek a korlátozások fokozatosan feloldódtak és már a polgári forradalom előtt, 1840-ben a magyar jogrend lényegében a zsidók számára is biztosította az állampolgári jogokat.

Bár kétségtelenül nem a város lakói voltak azok a kereskedők, akik a vásárokon és a hetipiacokon rendszeresen megjelentek, sőt itt sátrakat, bódékat is vásároltak a magisztrátustól, röviden említést kell róluk is tenni. Hasznukat, értékeiket lakóhelyükön halmozták ugyan föl, és kamatoztatták azt, de Kecskeméten növelték a vendégek, a fogyasztók számát, itt költötték el bevételeik egy részét, fokozták a városias igényeket, hozzájárultak a különféle szolgáltatások minőségének javításához. Közülük nemegy idővel kérte itt letelepedését, és a város teljes jogú polgárává vált.

⁸⁹⁴ A kecskeméti görög kereskedőkkel kapcsolatosan l. HAJNÓCZI Iván: 1939. BÁNKÚTI Imre. 1975. és PETRI Edit: 1975. munkáit.

⁸⁹⁵ A zsidóságnak Kecskemét gazdasági és társadalmi fejlődésében betöltött szerepével kapcsolatosan l. HORNYIK János: 1989., illetve Ö KOVÁCS József: 1993.

⁸⁹⁶ Ö KOVÁCS József: 1993/a és 1993/b.

b/ Számuk alakulása

Tekintettel arra, hogy nem lehet egyértelműen meghatározni, kik tartoztak a feudális társadalom utolsó szakaszában a kereskedők közé, számuk meghatározása is rendkívül körülményes. A városi nyilvántartások közül az adólajstromok azok, amelyeket elsődlegesen igénybe vehetjük célunk eléréséhez. Ezek viszont rendeltetésüknél fogva az adókötelezettséget és a befizetést rögzítették, és nem vagy csak ritkán utaltak az adózó foglalkozására, mindenekelőtt csak akkor, ha erre a tevékenységre külön is vetettek ki adót.⁸⁹⁷

Éppen ezért nehéz figyelemmel kísérni azok számának alakulását, akik a városban házzal rendelkeztek, és így mint gazdák kerültek be a nyilvántartásba, és kisebb-nagyobb mértékben kereskedelemmel is foglalkoztak. Az 1707-ben rögzített adóösszeírásban mindössze egyetlen kereskedő van feltüntetve, és mellette 12 fő tőzsér található még, akik amellett, hogy gazdaként egyéb ingatlan és ingó vagyonuk után is lerótták adójukat, kereskedelmi hasznuk alapján is kötelesek voltak bizonyos összeget a város kasszájába befizetni.⁸⁹⁸ Ez a szám nem tartalmazza ugyan azt a néhány boltost, akik a városban át tudták vészelni a háborús évtizedeket, de mindenképpen érzékelteti, mennyire kezdetleges szinten állott a városban a XVIII. század legelején a kereskedelem. A városra köszöntő békésebb évtizedek számottevő előbbre lépést biztosítottak e téren is az itt élők és az ide betelepülők számára.

Ezért az 1757-es adóösszeírás már lényegesen megváltozott körülményeket tükröz. Az adókimutatás során szükségét látták annak, hogy utaljanak arra is, milyen kereskedelmi tevékenységük után váltak adókötelessé. Ez lehetővé teszi, hogy pontosabb képet alkothassunk a városban tevékenykedő kereskedők összetételéről. Annak érdekében, hogy később lehetővé váljon az érdemi összehasonlítás, a változások, a fejlődés folyamatának pontosabb illusztrálása, szükséges az összeírás ezirányú adatait itt is rögzítenünk.⁸⁹⁹ (L. XXXIV. táblázat.)

A táblázat adatai alapján több következtetést is levonhatunk. Az első leginkább szembeűnő tény a kereskedők számának igen jelentős növekedése a fél évszázaddal korábbi állapotokhoz képest. Bár kétségtelen, hogy az adózók száma is közel négyszeresére gyarapodott, a kereskedelmi tevékenységért adót fizető teljes jogú lakosok száma csaknem nyolcszorosára nőtt. Bár ez a létszám az itt élő görögökével együtt is viszonylag csekély, a növekedés ütemét mindenképpen ki kell emelni.⁹⁰⁰

⁸⁹⁷ Erre leginkább kritikus gazdasági-pénzügyi helyzetben került sor. A fennmaradt adókulcsok is arról győznek meg bennünket, hogy a város teljes jogú lakosai kereskedelmi tevékenységük után csak ritkán voltak kötelesek adózni. Az ingatlanok, a munkaképes személyek, ingóságok, malmok, pálinkafőzők és különféle ipari tevékenység szerepel az adókimutatások során, de a kereskedelmi tevékenység csak ritkán. IV. 1504. m/48.

⁸⁹⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/b 168.

⁸⁹⁹ IV. 1504. Összeírások. 1757. alapján.

A KERESKEDÉS MEGOSZLÁSA 1757-BEN

	Nincs- telen	Törpe- gazda	Kis- gazda	Közép- gazda	Nagy- gazda	Összesen
Búza				1		1
Göboly					3	3
Hal		1	1			2
Juh					1	1
Kereskedés			2			2
Kofa		2				2
Kufár	1	4	2			7
Kupec		10	10	6	7	33
Marha			1		1	2
Ló			1		1	2
Ökör			1	1	24	26
Questor	2					2
Sertés	1		1		1	3
Tehén	2	3	5			10
Üveg		1				1
Vásáros	1		2			3
Mindösszesen	7	21	26	8	38	100

A táblázat nem tartalmazza a különféle boltok után adót fizetők és a görög kereskedők számát sem. A nyilvántartásba vett kereskedőket két nagy csoportba lehet osztani. Az egyikbe azokat vehetjük, akikről azt mondhatjuk, hogy szakosodtak, és egy meghatározott áruval kereskedtek: búza, ló, juh stb. A másik csoportba azok sorolhatók, akik minden bizonnyal az alkalomhoz, lehetőséghez kötődően többféle árut is forgalmaztak. Ezek lelhetők fel a kereskedés, a kofa, a kufár, a vásáros és a questor megnevezés mögött. Érdeemes felfigyelni arra, hogy az egyetlen iparcikket forgalmazó van köztük, az üveges. Ennek a városban való megtelepedése mindenképpen azt érzékelteti, hogy a lakáskörülmények számottevően módosultak a korábbiakhoz képest, az ezirányú igények kielégítéséből egy kereskedő már el tudta tartani családját.

⁹⁰⁰ Célszerű a változás érzékeltetése végett az összes adófizetőhöz viszonyított százalékos arányukat is bemutatni: 1707-ben 1,96%-t alkottak, 1757-ben pedig már ennek közel kétszeresét, 3,48%-ot.

Célszerű röviden utalni a száz kereskedő rendi és vagyoni összetételére is, annál is inkább mivel igen kevés olyan nyilvántartás áll rendelkezésünkre, amely ezt lehetővé teszi. Megállapíthatjuk, hogy a nemesek is, bár csekély számmal, de képviselve vannak. Mindketten élő állatokkal kereskedtek, kupeckedtek.⁹⁰¹ A nyilvántartásba vett kereskedők aránytalanul nagy részét a gazdák alkották, akik tehát teljes jogú, házzal is rendelkező adófizetők, és közel tíz százalékot alkottak az itt zsellérnek nevezett személyek, akik tehát saját lakóházzal és fundussal nem rendelkeztek. Közöttük mindössze két fő szerepel, aki sertésekkel és tehének vásárlásával kupeckedhetett, a többi a kereskedésnek azt a formáját űzte, amely igen csekély befektetést igényelt: kufár, vásáros stb.

A vagyoni összetétel alapján csoportosítva őket azt látjuk, hogy az érdemi adóalappal nem rendelkezők közül került ki ezen kereskedők 14%-a, tehát közülük minden hetedik a nyomor szélén tengődött. A 26 törpegazda nagyobb része az alkalmi kupeckedésből és kofálkodásból próbálta előteremteni nem sokkal magasabb szintű megélhetését.⁹⁰² Közöttük is aránytalanul nagy számban voltak azok, akik a kereskedelem legkevésbé tőkeigényes formáit űzték: kofálkodtak, vásározók lettek.⁹⁰³ Feltűnőnek mondhatjuk, hogy tisztos jómóddal rendelkező, középgazdák között viszonylag csekély azok száma, aránya, akik saját jövedelmüket kereskedéssel egészítették ki. A nyolc jómódú gazda között található az egyetlen búzakereskedő, akinek léte jelzi, hogy érdemi többlet termelés volt már gabonából ezekben az évtizedekben a városban. A többi lényegében az egykori tőzsér ősök nyomdokain próbált haladni, de már a megváltozott körülmények között csak lényegesen szerényebb keretek között kupeckedett néhány tucat saját és felvásárolt marhával, ökörrrel.⁹⁰⁴ A folyamatos, a bolti kereskedelmet, az áruk raktározásával együttjáró igényesebb kiszolgálást csaknem kizárólag a görög kereskedők biztosították. A városban a XVII. század végén feltűnt kereskedők az adóösszeírásokban nem lelhetők fel, mivel nem rendelkeztek letelepedési engedéllyel, és külön szerződés alapján rögzítették adójuk összegét. 1756-ig csak görög férfiak élhettek a városban. 1708-ban 26, 1755-ben pedig 44 férfiről történik említés a görögök kompániájában. 1764-ben már 22 boltban 37 férfi, 2 (magyar származású) asszony és egy öreg nő, 2 fiú gyerek, 41 segéd és inas volt Kecskeméten.⁹⁰⁵

Az alkalomszerűen a század elejétől fel-fel tűnő zsidó kereskedők még a század derekán is periferikus szerepet kaptak az itteni

⁹⁰¹ A nemesek számát tekintve ez csaknem tíz százalékot jelent, de az ilyen szűk társadalmi rétegnél a százalékos kiemelés az esetlegesség miatt nem lenne szerencsés.

⁹⁰² A város lakosságának többségét kitevő törpegazdák közül igen kevesen választották ezt a tevékenységet, a 21 fő soraikon belül mindössze 1,5%-ot képviselt.

⁹⁰³ Ezek az ugyancsak viszonylag népes társadalmi réteg 4,5%-át alkották.

⁹⁰⁴ Ezen a társadalmi csoporton belül, amely a harmadfél század sem érte el, mindössze 3%-ot képviseltek, tehát ritka kivételnek számítottak.

⁹⁰⁵ HAJNÓCZY Iván: 1939. 11-14.

kereskedelemben. Állandó letelepedési lehetőségük sem volt, és a bőrök felvásárlása miatt a helyi szűcsökkel ismételten összeütköző kereskedők gyakorta foglalkoztatták helyi magisztrátust. Az 1777-ben meghozott statútum hosszú időre befolyásolta tevékenységi körüket, illetve jelzi, hogy kitartó munkával egyre szélesítették mozgásterüket, és mind több szállal kapcsolódtak a városhoz.⁹⁰⁶

Sajnos igen töredékesen maradtak fenn a kereskedőkkel kapcsolatos nyilvántartások a következő évtizedekből. Ugyanakkor ezek a nyilvántartások ritkán utalnak a kereskedők vagyonának jellegére és nagyságára, így nehéz követni, milyen mértékben nőtt, illetve csökkent ezen réteg gazdasági súlya.

1789-ből fennmaradt egy kimutatás, amely a piaci kofák számát és „szakosodását” rögzíti. (L. XXIII. táblázat.) Az itt nyilvántartásba vett 60 fő különösen akkor mutatkozik jelentősnek, ha figyelembe vesszük, hogy három évtizeddel korábban még csak két kofáról emlékezik meg az összeírás.⁹⁰⁷ Tekintettel arra, hogy ezeket az élelmiszert árusítókat, viszonteladókat az országos összeírások valójában nem is vették a kereskedők között nyilvántartásba, egy-egy ilyen nyilvántartás csak közvetetten segítheti elő a kereskedő rétegről alkotható kép pontosítását. Ugyanígy csak közvetett tájékoztatást adhat az az 1810-ből fennmaradt felsorolás is, amely alapján a hetivásárokon árusítókról kaphatunk áttekintést. (L. XXIV. táblázat.)

906

A rendelet átmenetileg kiegyensúlyozott állapotokat teremtett:

„1-mo. Hogy az idegen jövő menő s járó zsidók által, s mint már tapasztaltatott, a lakosoknak károk ne essenek, nem a messze földön lakó, hanem csak nemes Pest vármegyebeliak admittáltassanak a vásárlásra és bőrárúsításra minden taxa nélkül.

2-o. Mindazokra az itten maradó árendás zsidóknak oly gondjok legyen, hogy mikor bejönnek, a város házánál bejelentsék, hogy megvizsgáltassanak, s nekik ingyen pecsét fog adadni, mely mellett járhassanak a gazdáknál.

3-o. Bejövéseknél biztos ideje legyen, úgymint minden holnapban az első hét, négy vásár előtt egy hét és utána is egy hét, és így egy esztendőre 20 hetek.

4-o. Az itt maradó árendátorok nem többet, hanem csak két szállást tarthassanak, de feleségeikkel és cselédjeikkel itt ne lakjanak, hanem azok csak bizonyos időkben itten tartózkodhassanak, két s három szükséges szolgálkat mindazonáltal mindenkor tarthassanak.

5-o. A konyha és kaffe, bor körül egy férfit és egy asszonyt tarthassanak és ezeknek harmadik szállást fogadhassanak.

6-o. Ezen három szálláson kívül a zsidók közül akár mostanában, akár azelőtt itten házakat árendálatnak, a városról eltakarodjanak lakó helyekre, s ide csak a kiszabott hetekre jöhessenek.

7-o. Mind az itt való. s mind a külföldi akármely bőrökkel kereskedők vagy mester emberek minden időben taxa nélkül vásárolhassanak.

8-o. Az itt maradandó régi contractusban nevezett zsidók mind az itt lakástól, kereskedéstől, kaffe, bor és konyhatartástól a contractualis arendát esztendőnként a városnak letegyék.”

907

Bár figyelembe kell vennünk, hogy jellegét tekintve merőben eltérő a két összesítés, így a valós arányok minden bizonnyal nem voltak ennyire eltérőek, de kétségtelenül igen nagy lehetett a számbeli növekedés.

Az 1828-as országos összeírás során meghatározott és azonos kritériumok figyelembe vételével készültek a nyilvántartások, így ezek adatai kétségtelenül megbízhatóbbak. Mégis hiányossága ezeknek az összeírásoknak az, hogy a szegényebb kereskedő rétegekre nem terjednek ki, így a valóságosnál lényegesen kisebbnek mutatják ennek a polgárosodás terén rendkívül fontos csoportnak a számát és súlyát. (L. XXXV. táblázat.)

XXXV. táblázat

A KERESKEDŐK MEGOSZLÁSA
AZ 1828-AS ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS ALAPJÁN⁹⁰⁸

Kereskedelmi ág	A kereskedők száma	Társadalmi megoszlás			Nemzetiségi megoszlás			
		Jobbágy	Zselér	Háznélküli zsellér	Magyar	Német	Szláv	Egyéb
Kereskedő	2	1	1		2			
Szatócs	8	2	5	1	2	1	3	2
Terménykereskedő	1		1		1			
Sókereskedő	1	1						
Bőrkereskedő	1		1		1			
Vászonkereskedő	1			1				
Vaskereskedő	4	1	2	1	1	3		
Házalókereskedő	4			4				
Összesen:	22	5	10	7	7	4	3	2

A kereskedők vagyoni állapotára vonatkozóan csupán kereskedő áganként közöl adatokat a feldolgozó. Figyelemre méltó ingatlannal csak a sókereskedő rendelkezett, akinek 60 pozsonyi mérő szántója volt és 11 kapás szőlővel rendelkezett. Ezek megműveléséhez volt két ökre, két lova és adózott még egy tehén után is. A többiek vagy semmiféle ingatlannal, vagy csak igen csekély értékű szántóval, szőlővel rendelkeztek házukon kívül. A vászon- és egy házalókereskedő pedig ház után sem fizetett adót. Említésre méltó még, hogy három szatócsnak és egy házalónak volt malmá, a terménykereskedő pedig serfőzöt üzemeltetett.

A XIX. század derekára számottevően tovább változott a kereskedelem. Az egykori vásári, piaci bódékból mind több állandó, folyamatosan árusító bolt nőtt ki, melyek bővülő kínálatot biztosítottak a választékosabb igények számára is. „A város három belső piacain s ezek körül

⁹⁰⁸ A táblázat H PÁLFY Ilona: 1935. 7. sz. táblázata alapján készült. A só-, a bő- és a házalókereskedő nemzetisége nincs feltüntetve. A megjegyzés alapján mind a négy házaló zsidó volt, és minden bizonytal a bőrkereskedő volt az ötödik zsidó kereskedő.

vannak 34, a külsőbb utczákon pedig 22, összesen 56 kereskedőboltban a portékák mindenféle nemeivel kereskedők. Kik közül némelyek igen szép és nagy kiterjedésű kereskedést gyakorolnak, nemcsak itt helyben, hanem külső városokban is.”⁹⁰⁹

Tekintettel arra, hogy a reformkor utolsó évtizedében még a vidéki városokban is számottevő gazdasági pezsdülés mehetett végbe, Kecskemét kereskedelmén, áruinak forgalmazásán és különféle, ehhez kapcsolódó szolgáltatásain belül is a korábbiakhoz képest jelentős változás tapasztalható, amely során a kereskedelem szervezete egyre inkább differenciálódott, az áruforgalommal foglalkozók száma pedig jelentősen nőtt. Már az egyszerű felsorolás is érzékelteti, hogy valójában egy mindinkább városias igény kielégítésére alkalmas ágazat bontakozódott ki. A városban 1850-ben már 5 gyógyszerész, 3 hadseregszállító, 78 kereskedő, 62 kocsmáros, 16 kupec, 9 kereskedelemmel kapcsolatos haszonbérlo és 5 vendéglős működött közre a bővülő igények kielégítésében.⁹¹⁰ Ezekhez járult még 24 hentes, 10 juhhúst mérő és a mészárszékek sora.

Az igények és ennek nyomán a kereskedelem differenciálódását érzékelteti, hogy bár a 78 kereskedőből 16-nál nem jelölték pontosabban, mire szakosodott (valószínűleg ezeknél nem lehetett egyértelműen szakosodásról beszélni), 15 féle megkülönböztetéssel találkozunk: 2 aprólékkereskedő, 2 boltos, 1 bőr-, 3 fűszer-, 3 gyapjú-, 6 házaló, 3 kis-, 1 liszt-, 15 rőfös-, 1 só-, 1 szalonna-, 8 szatócs-, 4 vas-, 10 vegyes kereskedő és 1 zsidóárú lehet fel a lajstromban.⁹¹¹

A kereskedelemről élők számát gyarapították ekkor is mindazok, akik a piacokon árulták rendszeresen portékáikat. Ezekről pontos feljegyzéseink nincsenek ugyan, de viszonylag pontos képet alkothatunk róluk a már idézett 1842-es feljegyzés alapján. e szerint a piacon árusító hentesek száma kb. 50, a különféle élelmiszereket árusító kofák számára 400 férőhelyet biztosított a város, a szappanosoknak és gyertyaárúsóknak 40, a sóárúsóknak 20, a pattogatott kukoricát árusítóknak 70, a sajtárúsóknak 60, a kalácsosoknak 30, a zsidóárúsóknak több tucat és a kenyereknek is ugyancsak több tucat hely volt fenntartva. Ezek alapján a nem boltban árusító, de kizárólag vagy nagyobb részt a kereskedelemről élők száma 6-700 között lehetett a század derekán a városban.

Tehát minden különösebb fenntartás nélkül megfogalmazhatjuk, hogy Kecskemét árucseréjét lebonyolító, az abból élők száma figyelemre méltóra duzzadt a polgári forradalom időszakára. A közel 300 boltban vagy háznál árusítóval együtt számuk kb. ezerre tehető, tehát kilencven

⁹⁰⁹ CSÁNYI János: 1940. 79.

⁹¹⁰ SZABÓ Richárd: 1845. 823. A város ismertetése során kiemeli, hogy annak bármely pontján meglepően sok kocsmá található, és ebbe ő sem vette bele a zugméréseket, az un. kurtakocsmákat. Még sajnálatosabbnak mondta azt, hogy ezekben a kocsmákban nemcsak a bort mérték. Az „hagyján lenne, ámbár erkölcsi tekintetben nem látom hasznát az ily számú kocsmáknak - ha csupán bormérést jelentenének: de jelentik az erkölcsi romlottság s fajtalanúságnak műhelyét”.

⁹¹¹ IV. 1609. m/ 1850-1851.

év alatt tízszeresére gyarapodott számuk.⁹¹² Ezek az adatok egyértelműen érzékeltetik, hogy bár a rendi keretek között szükségszerűen igen lassú lehetett a fejlődés üteme, a másfél évszázad alatt mégis rendkívül nagy változás ment végbe e tekintetben is a város társadalmán belül. Mezővárosi viszonyok között igen jelentős polgári réteget alkottak Kecskeméten a kereskedelemről élők, és a fejlettebb árucserében közvetlenül is érdekelt csoportok.

⁹¹² A kb. 40000 lakos hozzávetőlegesen 8000 háztartást jelentett. Az ismertetett számok alapján a lakosság kb. 12-13%-a jövedelmének jelentős részét vagy teljes egészét a kereskedelemről szerezte.

VI. A pénzügyek alakulása

1. A forgalomban lévő pénznemek és elnevezések

Kecskemét és környéke már a hódoltság alatt is az ország egészéhez képest viszonylag fejlett árucserével és pénzgazdálkodással rendelkezett. Éppen ezért a legsúlyosabb háborús körülmények között is igen komoly pénzmozgásról, pénzforgalomról tanúskodnak forrásaink.⁹¹³ A Rákóczi szabadságharc lezárása után pedig, ha részben megváltozott körülmények között is, de széleskörű árucseréről, egyre bővülő pénzforgalomról beszélhetünk a mind népesebb mezővároson belül. Különösen megpezdült az áruforgalommal és a pénzzel foglalkozók körül az élet a nagyobb háborúk alkalmával. Ezekben az időszakokban esetenként számottevő felhalmozásra nyílt lehetőség. Mind több jel mutatott arra, hogy a békés évtizedekben ebben a városban is elkezdődött a tőkével való tudatos gazdálkodás.

A rendi társadalom utolsó évszázadaiban merőben mások voltak a pénzviszonyok mint amit a polgári társadalmak szakemberei a megnövekedett igények nyomására később létrehoztak. Magyarország pénzügyi viszonyai Buda török kézre kerülése után sok tekintetben illeszkedtek a Habsburg birodalom pénzügyi állapotaihoz, érdekeihez. Érthetően a mai értelemben vett valutáris gazdálkodásról különösen ebben a térségben még a XVIII. században sem beszélhetünk. A tárgyalt korszak nagyobb részében a mai viszonyoktól merőben eltérően értékpénzekkel bonyolították le az árucserét. A nemesfémből készült különféle veretek hozzávetőlegesen ugyanakkora csereértékkel rendelkeztek, mint a rájuk préselt névérték volt. Ebből adódott, hogy a különféle finomságú nemes fémből készült idegen pénzek Európa jelentős térségeiben a határok figyelembe vétele nélkül cseréltek gazdát nagyjából azonos értékben, bár a XVIII. században már a központi hatalmak igyekeztek kiszorítani határaik közül az idegen valutákat, egyre hatékonyabb lépéseket tettek az egységes pénzrendszer mind stabilabb kialakítása érdekében. A Habsburg uralkodók csak követték a fejlettebb európai államok gyakorlatát, amikor 1770 táján egyértelműbbé tették korábbi törekvéseiket. A meghozott királyi rendelet értelmében az egyik legelterjedtebb idegen valuta, a holland arany forgalmát betiltották, és ennek értelmében 1773. január 1. után tilos volt a napi forgalomban az elfogadásuk. A súlyosabb érdeksérelmek elkerülése végett viszont kerülték a túlságos szigorú: „Szabad

⁹¹³ A magyar pénztörténet alapozó munkáit a közelmúltban HUSZÁR Lajos végezte el. Munkássága révén a magyar pénztörténet főbb folyamatait könnyen áttekinthetjük. Kecskemét és környékének XVII-XVIII. századi pénzforgalmának alakulásához l.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/a és 1986.

mindazonáltal már jelentett Januárius holnapnak utolsó napjáig Hazánk-ból kiküldeni, vagy Bányákra adni, hol belső értékéhez képest fel fognak váltatni.⁹¹⁴ A bankjegyek, a máig használt papírpénzek csak a XIX. század során honosodtak meg nálunk.

A tárgyalt másfél évszázad alatt meglepően sokféle pénznem, illetve pénznév tűnik fel forrásainkban. A század első évtizedeiben pedig még a pénzek értéke is gyakorta módosult. Éppen ezért megkerülhetetlen, hogy röviden áttekintsük ezeket.⁹¹⁵ Ennek révén fogalmat alkothatunk arról, milyen gondot jelenthetett a nagyobbbrészt még írni-olvasni nem tudó lakosok számára a pénzek értékváltozásainak és értékarányainak követése.

Legelőször a legértékesebb veretekről célszerű szólnunk. A magyar aranyforint, vagy más néven dukát Károly Róbert királyunk óta 1727-ig Európa legjobb, legnagyobb aranytartalmú valutája volt.⁹¹⁶ Éppen ezért kedvelték a kontinens egészén a körmöci aranynek is nevezett pénzt. Nem sokban tért el tőle az osztrák tartományokban vert arany sem, így gyakran megesett, hogy nem is különböztették meg őket a napi forgalomban.⁹¹⁷ A XVIII. században, főként annak a második felében a hétköznapiak gyakorlatából egyre inkább kiszorult igen nagy értéke miatt, és inkább a nagyobb kölcsönzések, jelentősebb adásvételek és főleg a tezeurálás terén vált fontossá.⁹¹⁸

Itt most mindössze csak néhány példával célszerű illusztrálni, milyen súlya volt a napi forgalomban és felhalmozásban ennek a valutának, amely leginkább ellen tudott állni a különféle okokból bekövetkezett pénzügyi zavaroknak, válságoknak. Nagy Mihály, a város egyik jeles gazdája és hivatalt viselt embere, amikor jelentős kölcsön felvételére kényszerült 1756-ban, 301 aranyról és 44 formális tallérról adott nyugtát.⁹¹⁹ Nemcsak a XVIII., hanem a XIX. században is nagy becsben tartották ezeket az értékes pénzeket, és szorgalmasan gyűjtögették azokat a családi szublótok és ládák mélyén éppúgy mint a városi pénztárakban.⁹²⁰ A

⁹¹⁴ IV. 1510. a/1770. 28.

⁹¹⁵ A térség pénzforgalmával és a forgalomban lévő pénzek értékének alakulásával foglalkozó irodalom egyre jelentősebb. Itt csak a téma áttekintése szempontjából legfontosabb munkákra utalunk. HORVÁTH Tibor Antal: 1959-1960. és 1961-1962. BÚZA János. 1973. és 1977. HUSZÁR Lajos: 1971. és 1975. KÓHEGYI Mihály: 1969-1970. KUPA Mihály: 1968. SZIGETI István: 1965.

⁹¹⁶ Ezen időszak pénzviszonyaiban történő tájékozódáshoz a legtöbbet HUSZÁR Lajos: 1975. minden szempontból eligazító, aligha túlbecsülhető munkája nyújt.

⁹¹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1985/a 17-38.

⁹¹⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1986.

⁹¹⁹ IV. 1504. b/ Töredék 175-1758. 8.

⁹²⁰ Ladányi Gergely 1819-ben végrendeletében felesége számára 1000 aranyat hagyományozott. IV. 1504. v. Fekete Sándor 1834-ben készített végrendeletében utal arra, hogy korábban apósától, aki birtokait eladta, és nem gazdálkodott tovább, örökölt 3000 ft. értékben készpénzt aranyban és ezüstben. Magának is volt 30 db. aranya és 15 db. kétforintos ezüstpénze. IV. 1504. v. 1834/33. Ha viszonylag ritkán találkozunk is ilyen jelentős summákkal a végrendeletekben, aranyban összegyűjtött kisebb összegek gyakorta feltűnnek.

napóleoni háborúkat követő bizonytalan gazdasági állapotok között és a hatásukat nálunk is éreztető gazdasági válságok idején megkülönböztetett becse lett ismét az aranyvereteknek. Nem véletlen, hogy a város számára kölcsönként felvett összegek esetében következetesen rögzítették, ha a summát aranyban adta a hitelező.⁹²¹ Nem változott érdemben a helyzet a következő évtizedekben sem.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején is érthetően megnőtt az értékét biztosan őrző pénznem iránti igény. Ezekben a hónapokban pénzügyekben is különösen gyakran szorult helyzetbe került a város, és magán emberektől is kénytelen volt újabb és újabb kölcsönöket felvenni, hogy az aranyukat visszakövetelő hitelezőket ki tudja elégíteni. Október folyamán pl. Horváth Cirill, a később méltán híressé vált irodalmár sietett 102 arany erejéig a városi pénztár segítségére.⁹²² Amikor pedig a szabadságharc alatt a korábban felvett 400 aranyat nem tudták visszafizetni maradéktalanul a hitelezőnek, „természetben, az ezt 400 darab aranyig kiegészítő összeget pedig 275 p.ft.-ban és 30 krajcárban” váltották meg.⁹²³

A körmöci arany értéke a XVIII. század során a többi valutához képest alig változott. A szabadságharc után 504-510 dénár közötti értékben fogadták el, ami 1780 tájáig alig változott. A francia forradalmat megelőző válság és a forradalom alatt megváltozott gazdasági viszonyok hatására viszont emelkedett valamelyest ágiája: 1785-ben 5,24, 1790-ben pedig 5,40 magyar forint értékben számították.⁹²⁴

A méltán híres és megbecsült körmöci aranyakon kívül jelentős exportja révén a város lakossága jól ismerte és használta is a különféle külföldi aranyakat is.⁹²⁵ A más országból származó aranyak megjelenése és

⁹²¹ A pénztári főnapló 1847. augusztus 23-i bejegyzése szerint „...báró Keményné részére... a városnak kölcsön adott 800 db. aranyaktul 1846. július 12-től f. évi július 12-ig, két évekre - az aranyakat 5 pengő forintyával számítva - kamatokat fizettem 1200 vft-t.” IV. 1510. a/ Főpénztári napló, 106.

⁹²² IV. 1510. a/ Főpénztári napló, 1847/48. 38.

⁹²³ Tehát 342 aranyat természetben adtak át, és a hiányzó 58 aranyért fizették a 275 pengő forint és 30 krajcárt, amely összeg 688 váltó forinttal és 45 krajcárral volt egyenértékű. Ebben az esetben a hitelező a szokásosnak mondható 5 pengő forintos árfolyam helyett 6 pengő forint és 45 krajcárt kért a megszorult várostól, amely igen nagy felárat jelentett. Ez a tény is érzékelteti, milyen becse lett a gazdaságilag bizonytalanra váló hónapokban az aranyak.

⁹²⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1986. 70.

⁹²⁵ Ezt támasztja alá V. SZÉKELY György: 1984. régészeti vizsgálatai is (112-115). A város környékén feltárt XVII. század végi legnagyobb lelet kb. fele nem ismert ugyan, de az ellenőrizhető 206 db. aranyveretből németalföldi 94 db. (45,9%), német birodalmi 53 db. (28,8%), osztrák tartományokból való 31 db. (15,1%), lengyel 9 db. (4,4%), spanyol-németalföldi 4 db. (2%), egyéb 8 db. (3,9%). A néhány évtizeddel később, 1740-nel záródó másik gazdag lelet 205 darabból állt. Ezek a pénzek már merőben eltérő gazdasági és politikai viszonyok között halmozódtak fel a tulajdonos kezében. Ezekből magyar dukát 176 db. (85%), osztrák tartományokból származott 11 db. (5,4%) német birodalmi 9 db. (4,4%), velencei 7 db. (3,4%) és spanyol 2 db. (1,0%).

eltűnése a helyi forgalomban érthetően szoros összefüggésben állt a nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatainkkal. A XVII. század végén egy rövid időszakban pl. a velencei aranyak forogtak a városban közkézen.⁹²⁶ A XVIII. század folyamán jóval többféle arany pénz együttes jelenlétét tapasztalhatjuk. Egy-két példa maradéktalanul meggyőzhet bennünket erről. Sikari Szabó Andrásné testamentumában rögzítette: „Egy hólyagban volt 12 formális arany, 8 császár és közönséges, 2 brabantiai 6 forintos arany, fehér pénz 42 krajcár.” Lényegesen nagyobb összeg alapján még teljesebb képet kaphatunk az egyik városi tisztségviselő elszámolása alapján:⁹²⁷

Holland arany 236 db. facientes	fl. 973 xr 30
Császár arany 56 db. facientes	fl. 233 xr 20
Aurei Krems 112 db. facientes	fl. 470 xr 24
Aurei Brabant facientes	
Hollandicos 82 1/2 db. facientes	fl 340 xr 19
Marianorum jactus 1491 db facientes	fl. 2982
Marianorum jactus item 150 facientes	fl. 300 xr 27
Summa:	fl. 5300

A németalföldi pénzek mindenekelőtt a gazdasági kapcsolatok, részben pedig e tartományoknak a Habsburgokhoz való politikai kötődése révén váltak több évtizeden át megszokottakká még ezen a vidéken is. A holland aranyak értéke azalatt a három évtized alatt, míg jelentős mennyiségben forogtak közkézen, lényegében nem változott. Az egyik első feljegyzés alapján Széplaki György 497 dénár értékben kapta. Később néhány esetben ettől az értéktől számottevő eltérés is fellelhető ugyan, de a jelzett érték körüli váltás a csaknem általános.⁹²⁸

Az érintett aranyveretek mellett további néhány külföldi aranypénz is felbukkan a gazdasági jellegű feljegyzésekben. A Szent János arannyal csak ritkán találkozhatunk, így valószínűsíthetjük, hogy érdemi szerepe nem lehetett a város pénzforgalmában. Értéke jóval kisebb mint a körmöci aranyé, mindössze 4,18 magyar forintnak megfelelő összegért cserélt gazdát 1774-ben. Lényegesen gyakrabban találkozhatunk viszont a Sufferin arannyal a század utolsó harmadában. A másodbíró elszámolásában 1771-ben 45 „Sufferin integri” tűnik fel, de néhány végrendelet is felsorolja az értékek között ezt a valutát.⁹²⁹

Végül feltétlenül utalnunk kell röviden a francia aranyakra is. Bár a XVIII. században a francia monarchia igen súlyos gazdasági és

⁹²⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1980. 78-89.

⁹²⁷ IV. 1504. Test. 1763. 444., illetve: IV. 1504. y/ 1758. május 5. Végh Mihály elszámolása.

⁹²⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1986. 63-65.

⁹²⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1986. 78.

társadalmi válságokat élt meg, kétségtelen, hogy a kontinens egyik legjelentősebb politikai és gazdasági tényezője maradt. Tényleges erőterét pénzének forgalmi köre is érzékelteti, bár a különféle korlátozások a lehetségesnél szűkebb területre zsugetították a francia aranyak áramlását. A Habsburg monarchián belül a Franciaországgal való politikai kapcsolatoktól függően módosult a szigor, amely a Lajos-aranyak forgalmát meghatározta. Vidékünkön viszonylag ritkán tűnt fel ez a még évtizedekkel később is fogalom számba menő értékes aranyveret. Tisztasága és értéke nem érte el a körmöci aranyét.⁹³⁰

Az arany ducatok mellett még a XVIII. század nagyobb részében is meghatározó szerepet kaptak a pénzforgalomban a különféle tallérok. Ezek a nagy és értékes ezüstpénzek évtizedeken át fontosabb és lényegesen nagyobb szerepet kaptak mint az aranyveretek. Azonban ezek is egyre inkább csak a nagyobb összegek kölcsönzésekor és főként a teaurálásnál kerültek előtérbe. A kevésbé jelentős értékek cseréje során a kisebb ezüstveretek, esetenként rézpénzek kerültek elő a vevők és a kereskedők erszényéből.

Az újabb kori pénzviszonyok kezdetét a tallér-pénzlábra való áttérés jelentette. Ausztria 1524-ben kezdte veretni ezt a kivitelezésében is rendszerint szép formátumú ezüstpénzt. A XVII. században a magyar pénzverdekben is jelentős mennyiségben készítették tallérokat, és népszerűségük nem csökkent a következő században sem.

Az imperiális tallér vagy Reichs-tallér, magyarul császár tallér, amit a Habsburg birodalom több részén is vertek, súlya és finomsága nagyjából megegyezett. Alig különbözött ettől a nagy és értékes ezüstpénztől a magyar tallér is, ezért csak ritkán különböztették meg egymástól őket. Bár a század végéig fel-fel tűnik több más idegen tallérverettel együtt, a megélénkülő pénzgazdálkodás során egyre meghatározóbban a teaurálás egyik eszköze lett. Kisebb-nagyobb tételek sorra tűnnek fel módosabb parasztok és gazdag birtokosok végrendeleteiben.⁹³¹

A XVIII. században a kisebb ezüstveretek, a napóleoni háborút követően pedig a mind szélesebb körben megszokott és elfogadott bankók, papírpénzek szolgálták a hétköznapok árucseréjét és a kölcsönügyleteket. A szabadságharc alatt néhány évig nem elhanyagolható ugyan a forgalomban lévő rézpénz, a libertas fontossága, de lényegében csak epizód szerepet kaphatott. Az igazán nagy forgalmat a piacokon és a vásárokon a különböző garasokkal bonyolították le. Közöttük talán a legnépszerűbb a fogalom má is vált Máriás garas lett, amely nevét az érmén lévő Mária-képről kapta. Ezt már a XVII. század végén is Máriás garasnak hívták. Általában 34 dénár értékben forgott közkézen.⁹³²

⁹³⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1986. 62-63.

⁹³¹ HUSZÁR Lajos: 1971. 1171-1174.

A császár tallér mellett több alkalommal feltűnik az oroszlanos tallér, amely holland eredetű, továbbá találkozunk néhány alkalommal spanyol tallérral is, amelyek sajátos színfoltjai voltak a mezőváros pénzforgalmának. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 65-79.

A különféle krajcár-vereteket szívesen nevezték vidékünkön garasoknak. Az eltérő nagyságú és eltérő értékű krajcárokat, illetve garasokat a könnyebb megkülönböztetés végett már a korábbi évszázadban is jelzőkkel, nevekkel látták el. Ily módon beszéltek a Máriás mellett kisgarasról, amely három krajcárt ért, kurtagarasról, amely minden bizonnyal a tíz krajcáros lehetett, öreggarasról, amely pedig a 15 krajcárosnak felelt meg.⁹³³

Az egyik leggyakrabban feltűnő pénznév a polgári forradalomig terjedő időszakban a krajcár volt. Ez lett az alapegysége a különféle osztrák mintára készített ezüst, majd réz pénzeknek. A hétköznapiak során leginkább ezt használták és ebben is számoltak.

Tekintettel arra, hogy a garasveretek ezüsttartalma gyakran változott, a tallérhoz és az aranyhoz való arányuk sem lehetett állandó. A könnyebb számítási eljárás érdekében a hivatalos pénzürték-jegyzékek forintban, krajcárban és dénárban adják meg az értékeket, amikor is 1 forint = 60 krajcár = 100 dénár.⁹³⁴ Ennek alapján 1 krajcár 1,66 dénárral volt egyenlő, de a gyakorlatban 1:2 arányt követték.

A napóleoni háborúk a Habsburg monarchiát végkép kimerítették, és ennek következtében az egykor stabil pénzrendszer megingott, aminek hatására nagymérvű infláció következett be. Az ennek felszámolását szolgáló 1811-es devalváció, bár országszerte igen sok család és gazdaság tönkretételével járt, és súlyos társadalmi feszültségeket gerjesztett, gyakorlatilag elkerülhetetlen volt. Ennek következtében a bankók értéke töredékére csökkent. A háború alatt elterjedt papírpénzek hatására a következő években, évtizedekben kétféle forinttal találkozhat a kutató és az olvasó. Az egyik a pengő forint, a másik a váltó forint. A különféle nyilvántartásokban, lajstromok felfektetésekor a kettőt sajnos nem mindig, vagy legalábbis nem elég következetesen különböztetik meg egymástól, pedig egy pengő forint értéke 2,5 váltó forinttal ért fel.⁹³⁵ A korabeliek

⁹³² A XVI-XVII. században az aprópénz hiánya miatt széles körben forgalomba jöttek a különféle lengyel pénzek, illetve a balti államok, fejedelemségek területén vert apró pénzek. Ekkor még a Habsburg tartományokban vert érmék száma rendszerint kisebb arányban található a feltárt leletekben. Ezek számát azonban nem szabad eltúlozni. A széleskörű vizsgálatok azt mutatják, hogy ekkor is a magyar pénzek voltak túlsúlyban. A környező települések leletei azt jelzik, hogy Kecskeméten is szerény mennyiségben forogtak közkézen mind a lengyel mind a Habsburg területről származó veretek. A Fajszon talált 4130 darabból álló leleten belül magyar volt 97,29%, Habsburg 0,11%, lengyel 2,05% és egyéb 0,55%. Valamelyest eltérők ugyan az arányok a Hajós határában feltárt 3571 darabból álló leleten belül, de itt is a többséget a magyar pénzek képviselték: 84,38%, Habsburg 3,44%, lengyel: 9,16% és egyéb: 3,02%. A Kiskunmajsán talált lelet közel hasonló arányokat jelez: magyar 81,64%, Habsburg 0,24%, lengyel 14,28% és egyéb 3,84%. GEDAI István: 1984.

⁹³³ HORVÁTH Tibor Antal: 1953-1954. 19., illetve BÚZA János: 1973., továbbá IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1986.

⁹³⁴ BOTTLÓ Béla: 1955-1956. 57.

⁹³⁵ Eligazodási támpont viszonylag kevés adódik. Ha nem említik a forint jellegét, legtöbbször váltó forintról lehet szó. A szöveg tartalma is nyújthat támpontot.

számára az árak pontosabb ismeretében érthetően ez távolról sem jelentett akkora gondot mint ma nekünk.

Megkerülhetetlen, hogy röviden ne szóljunk a különféle számítási pénzekről. Ezek nem ténylegesen kivert érmék voltak, hanem fogalmi eszközök, amelyek elősegítették, hogy a számtalan veret gyakran változó értékeit közös nevezőre tudják hozni, a különféle vitákat és bizonytalanságokat el tudják kerülni.

Bár még a XVIII. században is sor került a dénárnak, ennek a legősibb magyar pénznek a verésére, valójában az említések töredékében volt csak anyagilag is jelen, az esetek legnagyobb részében csak számítási pénzként használták. A dénár a magyar forintnak, a Florenus Hungaricusnak XVIII. század nagyobb részében is még gyakran használt számítási pénznek a századrésze volt.⁹³⁶

A magyar forint helyett már a XVII. században kezdik használni nálunk is a másik számítási pénzt, a Rénes forintot, a Florenus Rhenensis-t, vagy más szóval a Florenus Germanicust, a német forintot. Ennek értéke mindig 60 krajcár.

Tekintettel arra, hogy az előző évtizedek gyakorlatát követve XVIII. század derekáig igen gyakran határozzák meg a beszedett vagy kiadott összegeket számítási tallérban, utalnunk kell erre is. Régtől fogva 90 krajcár értéket jelentett, és mellette váltópénzként feltüntetett garas, amely ugyancsak lehetett számítási pénz is, ekkor 15 krajcárt, vagyis 30 dénárt tett ki.⁹³⁷

A rövid áttekintés lezárásaként feltétlenül utalnunk kell arra, hogy bár ezen másfél évszázad során szokatlanul sokféle pénz, illetve pénznév tűnik fel írott forrásainkban, a tényleges forgalom aránytalanul nagy részét az ország egész területén ismert és elfogadott magyar, illetve esetenként osztrák verdéből kikerülő pénzek alkották. Az eltérő esetek száma és jellege mégis feltétlenül megköveteli a többi pénz ismeretét is.

2. A mezővárosi felhalmozás és korlátai

Ezen tájegység gazdasági és társadalmi fejlődésének, ezen belül is a felhalmozásnak szélesebb körben történő feltárására eddig még viszonylag kevés kísérlet történt. Amikor a hosszú időn át igencsak elhanyagolt területeken az elmélyültebb kutatás megkezdődött, részben a feudális nagybirtok, részben pedig a jobbágyi falvak kötötték le a kutatók figyelmét. Ez sok szempontból érthető is, hisz a magyar rendi társadalmon belül is ez a két pólus volt a meghatározó. Ráadásul a tőkés árutermelő gazdálkodás csirái, jövőbe tekintő modelljei mindenekelőtt a nyugati

⁹³⁶ A székbírák még az 1783-84-es év elszámolásakor is magyar forintban adják meg a különféle veretek értékét.

⁹³⁷ Hangsúlyozni kell, hogy a korabeli forrásokban az itt felsoroltaknál jóval több pénznév lelhető fel. Ezek leírása és ismertetése a jelzett feldolgozásokban fellelhető.

határainkhoz közel eső nagybirtokokon jelentek meg, így a fejlődés nagyobb ívét megrajzolni akaró kutatók figyelmére ezekre összpontosult. A teljes magyar fejlődés megismerése érdekében viszont fel kell figyelni arra az egyébként távoiról sem ismeretlen tényre, hogy a sajátos magyar fejlődés több kivételt ismer a két jelezett póluson túl is. Ezek közül a Hajdúság eltérő fejlődési vonalának feltárása érdekében sokan és sokat tettek. A területét és lélekszámát tekintve lényegesen nagyobb Jászkunság és a szabad paraszti fejlődés útját járó környező jelentős számú mezőváros gazdasági és társadalmi fejlődésének feltárása viszont igencsak esetlegesen, és nagyjából csak mozaikszerűen történt meg.

Mezővárosaink késő feudális kori pénzforgalmáról és az itt élő lakosság körében jelentkező tőkefelhalmozásról átfogó feldolgozás még nem készült. Ezen másfél évszázad országos fejlődéséről is csak summázottan annyit tudunk elmondani, hogy komolyabb felhalmozásról nem lehet beszélni. Részletekre is kiterjedő és teljesen egyértelmű kijelentést viszont azért sem tehetünk, mert a pénzforgalom tényleges alakulásáról és a felhalmozás esetenként jelentkező mértékéről, annak további lehetőségéről és alakulásáról nagyon keveset tudunk.

Érthetően Kecskemétre és a környező mezővárosokra is vonatkozik az előző megállapítás. Kétségtelen, hogy a viszonylag békés XVIII. század sem kedvezett egyértelműen ezen térségben sem az áruterelés bővítésének, sem a pénzgazdálkodás intenzívebb formái kialakulásának, a fokozottabb tőkeképződésnek. Az okok rendkívül összetettek. Kétségtelen, hogy az egyik legfontosabb, az egész régió fejlődését meghatározó tényező a makro politikai-gazdasági állapot, amely már az előző évszázadokban is kontinensünket két részre bontotta. Ezen túlmenően történéseink az igen szűk belső piacot emelik ki mint újabb fontos okot. Erre egyébként már a kortársak közül is többen felfigyeltek, miként arra is, hogy mind a növénytermesztésen mind az állattartáson belül fellelhető extenzív gazdálkodás igen nagy visszahúzó erő maradt. Miként a két fő ágazat ismeretése során ezt bemutattuk, nagyjából a korszak végéig hiányzott a nemesített vetőmag, illetve az állattenyésztés törzsállománya, a szükséges szakismeret és a megfelelő termelési eszközök sora. A nagyon gyenge, nagyjából még az évszázados megszokásokra, hagyományokra épülő termelés esélyeit, eredményességét tovább rontotta az igen rossz közlekedés, a hozzájuk képest évtizedek, sőt évszázadok óta igen magas állami adók, amelyekhez a különféle helyi adók és bérleti díjak járultak, és amelyeket még megtetőztek a változatlanul fennmaradt súlyos és sokszor megalázó szolgáltatások, a forspont, a katonai beszállások, a kaszálás és egyéb közmunka-kötelezettség. Mindez érthetővé teszi, hogy az időjárásnak végtelenen kiszolgáltatott termelési ágazatok csak igazán kedvező és csak ritkán beköszöntő esztendőkből tettek lehetővé szerényebb megtakarítást.

A paraszti felhalmozás lehetőségét tovább apasztotta a társadalom több rétegében is a kellő takarékoság hiánya. A kemény, sokszor

keserves munkával létrehozott értékek olykor pazarló felélése, nem elég racionális hasznosítása évszázados hagyományokra, szokásokra támaszkodott ezen a vidéken is. A viszonylag szerényebb vagyon mellett is gyakoriak voltak a költséges családi események. „A harmadik marhát magának tartotta azon tehén helyett, melyet” hozzátartozója „torára levágott”, tudjuk meg egy 1715 körüli végrendeletből. Ez az ősi szokás eleve nem élhetett az egész század folyamán, hisz még az 1761-ben megújított statútumba is bevették: „A halotti torozások, igen pompás és költséges lakodalmazások, igen költséges temetkezések, mint a közjónak és magános familiáknak fogyasztói eltávoztassanak.”⁹³⁸

A központi hatalom tilalmait is felhasználva igyekeznek megkövetelni a magisztrátus 1772-ben is, hogy „senki egy napnál tovább lakodalmat ne tartson, a melyben az ebédnél fogva esteli 8 óráig a musika ugyan tehetségesebb gazdáknál meglehet, de a musikusok bérek azon kevés szolgálat-hoz úgy alkalmaztassék, hogy a hasznosabb munkatevőknek napi számát meg ne haladja.”⁹³⁹

Ezek a lakodalmak nemcsak az elfogyasztott ital és élelem nagysága miatt voltak költségesek, hanem az egyéb külsőségek miatt is. Érzékelteti ezt az egyik kisbirtokos végrendelete is: „Judit leánymnak házassági kiadott ruházattjára tett százhusz forint költség, (melyet jó lélekkel számolok) adequáltassék elsőben Susána leánymra teendő költséggel.”⁹⁴⁰

A fényűzés folyamatos meglétét sok adattal lehetne szaporítani. A következő példa nem a lakodalmas szokásokhoz illeszkedik, de érzékelteti, hogy a fényűzés mind szélesebb körben hódított. A reformkori egyik közbirtokos özvegye végrendeletében kiemelte: „Vannak több sor igaz gránát gyöngyeim, mellyek mintegy ötszáz forintokat megérnek.”⁹⁴¹

A „szerfeletti fényűzésre” a polgári forradalom előtti évekből is több jellemző példát emelhetünk ki. „E fényűzési kór az apákat és a férjeket igen terheli. A kissé feltűnni akaró nő vagy leány vásár- és ünnepnapokon karton-szoknyában ugyan ki nem menne az utcára... a nő s leány talpig selyembe takarja magát... a pórnök sajátos viselete a nagy takaros fejkötő, melly 80, 90 sőt 100 forintba is került... a férj vagy apa keresményének legnagyobb részét tehát a nő-, vagy leány túlságosan piperevágya emészti fel.”⁹⁴² „A jobbmódú gazdák nejei, valamint a

⁹³⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 71.

⁹³⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 83. 1783-ban a tanács kénytelen megismételni rendeletét, mivel „most mindazonáltal újra látszik lábra kapni, annak okáért, hogy az ilyen javakat emészto, egészséget megrontó éjszakai hosszú mulatozások ... eltávoztassanak.” Uo. 111. A szokások konok továbbélését jelzi, hogy nemcsak 1825-ben, hanem még 1833-ban is ismételtelen fel kellett lépnie a magisztrátusnak a zajos és külsőségeiben sokakat már zavaró lakodalmi szokások ellen. Uo. 249., ill. 279.

⁹⁴⁰ IV. 1504. Végrendeletek, 1762. 846. Az összeg értékét jobban érzékeljük, ha utalunk arra, hogy a székbíró éves salláriumával volt egyenlő az összeg, és egy csapláros évenként csak 90 forint fizetséget kapott. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989/a 109.

⁹⁴¹ IV. 1504. Végrendeletek, 1831. 45.

⁹⁴² SZABÓ Richárd: 1845. 821. A túlzott fényűzéssel szemben a tanács már korábban is fellépett, főként a szolgák, szolgáltók és cselédek esetében, akik ugyancsak hódoltak

leányok, szinte a legújabb divat szerint, a legdrágább ruhákban páváskodnak. Gyakran lát az ember olyan asszonyt, aki legalább is két három száz ezüst forint értékű ruházatban jár a legnyilvánosabb helyeken végig s utána a férj subában sompolyog nyomról nyomra.⁹⁴³

Érthető, hogy a „pazar fényűzés és lakomázás” különféle alkalmi, formái megcsapolták azokat az értékeket, amelyeket a szerencsésebb gazdasági években felhalmoztak az egyes háztartások. Így a családi kasszában csak ritkán gyűlt össze olyan tartalék, amelyek segítségével az esetleges természeti vagy gazdasági katasztrófákat át tudták hidalni, illetve amely lehetővé tette volna a gazdaság bővítését vagy korszerűsítését.⁹⁴⁴

Mégis bizonyos mérvű felhalmozásra még a hódoltság igencsak mostoha viszonyai között is találunk nem egy figyelemre méltó példát. Ekkor mindenekelőtt a tőzsérkedés nyújtott erre lehetőséget. Kamarás Ambrus szegény, csaknem földönfutó nemesként érkezett Kecskemétre az 1600-as évek derekán, és már egy-két évtizeddel később a város egyik legnagyobb adófizetője lett.⁹⁴⁵ Pathai András még a török ellenes háború három keserves éve után, 1686-ban is, 1000 tallér készpénzt tudott kölcsönözni rokonainak, amit azok csak 1714-ben adnak vissza örökösöknek.⁹⁴⁶ Vannyi István a szabadságharc derekán, 1708-ban 5500 magyar forintot hagyott örökösökére.⁹⁴⁷

A végrendeletek sora tanúsítja, hogy egy-egy dolgos élet eredményeként számottevő vagyon halmozódott fel parasztok, kereskedők és armális nemesek kezén. Csak néhány év pár tucatnyi testamentumát átlapozva is meggyőződhetünk arról milyen értékek gyűltek össze. 1782-87 között Deron József több ingatlan és ingó vagyon mellett 3500 ft. készpénzről testált. Kiss Márton többek között azt emelte ki, hogy a jelentős vagyonán túl még a római katolikus egyháznál van 2050 forintja. Herczeg Pál 1600, Lubi Aloisius nagyszámú állatai mellett 1600 forintot osztott szét

ezeknek a hagyományoknak, de a gazdák ezirányú szokásaiba nem szólt bele, ha a közbiztonságot és a közerkölcsöt nem sértette.

⁹⁴³ KUBINYI Ferenc - VAHOT Imre: 1853. 101. A korabeli ruházatkódásra vonatkozóan rövid, de megbízható tájékoztatást ad CSÁNYI János: 1840. 75. és SZABÓ Richárd: 1845. feldolgozása is. A legbővebb és képekkel is illusztrált ismertetés az itt idézett KUBINYI - VAHOT kötetben található.

⁹⁴⁴ Érdemes utalni arra is, hogy az igényesebb, mondhatjuk városi háztartások, bútorok iránti igény ugyancsak a XIX. században alakult ki szélesebb körben. A 83 éves korában végrendelező Csertő József szükségesnek tartotta, hogy kiemelje: „Vagynak házi ingó javaim, melyek közül nevezetesen ágyi ruháim: kanapém, székeim, pohárszék, almárium. Testi ruháim: 17 ezüst gombjaim, 12 fontig czin edényem, gyertyatartóim, egyik czin, a másik réz, egy hamvvevővel, s egy falon függő úrnám és több apró javaim.” A későbbi pontokban rendelkezései között található még: egy kerek asztal, egy subláda, 3 fa karszék, egy kanapé és egy bőrszék. IV. 1504. Végrendeletek. 1833. 20.

⁹⁴⁵ RÁCZ István: 1988. 109-110.

⁹⁴⁶ IV. 1504. k/1. 1714. szeptember 13.

⁹⁴⁷ IV. 1504. Végrendeletek. I. 37. Az értékek érzékelése érdekében érdemes utalni arra, hogy egy ökör ára kb. 20 magyar forint, a város nótáriusának évi fizetése 110 forint.

hozzátartozói között.⁹⁴⁸ Amikor Pusztaszert zálogba vette a város, a 26 ezer forint jelentős részét helyi gazdáktól szedték össze hamarjában.⁹⁴⁹

Több mint figyelemre méltó azok névsora, akik 1816-ban a város számára kölcsönt tudtak adni.⁹⁵⁰

Ladányi Gergely szenátor	4455 Ft.
Szeles Dániel	2348 Ft.
Dani Zsigmond helyi szerzetes	600 Ft.
Helybeli ájtatos szerzetesektől	27492 Ft.
Czollner Mihály	8803 Ft.
Szél János szenátor	4941 Ft.
Buttinger Ferenc patikus	2244 Ft.
Sátor Péter szenátor	4651 Ft.
id. Demeter János	2974 Ft.
Ferenczi László szenátor	1716 Ft.
Szabó Mihályné	420 Ft.
Fekete Sándor szenátor	1672 Ft.

A későbbi évek és évtizedek is számottevő felhalmozást tettek lehetővé többek számára. Idős Dömötör János 1820-ban ingatlanjai mellett mezővárosi viszonyok között feltétlenül tetemesnek mondható vagyont, 43000 forint készpénzt hagyott hátra. Kovács László 1847 végén különösebb erőfeszítés nélkül a tanácsnak 20 ezer forintot tudott készpénzben kölcsön adni.⁹⁵¹

Érthetően nemcsak a nemesi és paraszti gazdák kezén halmozódott fel számottevő vagyon, hanem az itt élő görög kereskedők közül is többen meggazdagodtak, komoly tőkét tudtak felhalmozni.⁹⁵² A XIX. században pedig már egy-egy magyar kereskedő is komoly tőkét tudott összegyűjteni. Közülük is kiemelkedett a német származású Czollner Mihály vaskezeskedő, aki szerencsés vállalkozásainak eredményeként szerzett pénzből építtette fel a város első ispotályát, és végrendeletében nagyobb összeget hagyott a város iskoláira és szegényeire. Özvegye az örökölt vagyont ugyancsak jól kamatoztatta. A huszas években saját költségén építtette fel a Szent Erzsébetről elnevezett templomot, de örököseiről is bőkezűen tudott gondoskodni. Több mint hatvan ezer váltó forintot hagyott rokonaira, kórházakra, iskolákra és egyházakra. Jól menő

⁹⁴⁸ IV. 1504. Végrendeletek. 1782-1783. évekből.

⁹⁴⁹ IV. 1504. y/ 25. Többségük 1000 forintot adtak, de Szeles Györgyné 5000 forinttal segítette ki a magisztrátust.

⁹⁵⁰ IV. 1510. a/ 1816. Kölcsönök felvétele.

⁹⁵¹ IV. 1503. a/ 1063. tsz.

⁹⁵² 787-ben Rozsányi János többek között kb. 25 görög és egyéb templom számára hagyományozott jelentős összeget 6000 forintnyi készpénzből. IV. 1504. Végrendeletek. Nemcsak Kecskeméten, hanem a szomszédos Nagykörösi is hasonló folyamatok mentek végbe a századfordulón.

vaskereskedése, két vízimalma, szárazmalma, házai, szőlői, szántói és ezekhez tartozó ingatlanjai minden bizonnyal hasonló értéket jelenthettek.⁹⁶³

A harmincas és negyvenes években ezeket a vagytonokat, tőkéket is számottevően meghaladták a városban előbb csak „türelmezett”, majd végleg befogadott zsidó kereskedőké. Bár vagyonuk eltörpült a pesti zsidó kereskedők tőkéje mellett, de az I. osztályú kereskedők számára megszabott 30 ezer forintos határt többen elérték. Schweiger József és Salamon 800 mázsányi gyapjú összevásárlásához szükséges összegben túl még 55346 ft-ot helyezett el különféle címen a helybeli lakosoknál. Feuer Ádám halála után 90 ezer forintot kaptak örökösei, Hellsinger Simon pedig 95621 forintról végrendelkezett.⁹⁶⁴

Tehát Kecskeméten és hozzá hasonlóan több más mezővárosban belül az áttekintett másfél évszázadban a kétségtelenül meglévő akadályok ellenére jelentős tőke felhalmozására nyílt lehetőség. A különféle értékek képzése és felhalmozása érthetően mindenekelőtt a mezőgazdaságon belül történt meg, bár távolról sem lebecsülhető az az érték sem, amely házak, épületek számának növekedésében és az igényesebb lakóházak felépítésében, azok berendezésében realizálódott. Egy ilyen irányú feltárás az adatok sorával tudná bizonyítani, hogy a XVIII. század második felében, és még a századfordulón is csaknem típusként jelent meg a fokozatosan gyarapodó, gazdagodó paraszti háztartás. A végrendeletekben sorra találkozunk csaknem karrier számba menő gyarapodással. Tucatjával olvashatunk olyan szinte önérzetes beszámolót ezekben a testálásokban, amelyek életutakat követve lépésről lépésre dokumentálják, hogy többen önerőből vagy minimális segítség révén érték el a fokozatosan kibontakozó gazdagodást.⁹⁶⁵ Főként a növénytermesztés fejlődési folyamatán végigtekintve tagadhatatlan, hogy a másfél évszázad alatt a termelési kapacitás a korábbinak többszörösére növekedett. A felhalmozott értékeket mindenekelőtt a termelésbe fordították vissza, bár kétségtelen, hogy a felhalmozás egyéb formáival is jelentős számban találkozhatunk.

⁹⁶³ IV. 1504. Végrendeletek. 1819., illetve 1844. 35.

A polgári jólét a hétköznapi használati tárgyakkal szembeni igényt is érthetően növelte. Czollner Mihályné végrendeletében megnevezett több olyan tárgyat, „amelyek mindennapi használatomra szolgáltak”. Köztük találunk 18 pár evőeszközt kanalakkal, ezüst cukortartókat, fél tucat ezüst gyertyatartót, ezüst „kávé masinát” ezüst serpenyőt stb. Vélhetően a végrendeletben fel nem sorolt egyéb indóságok, bútorok is számottevő értéket jelenthettek, és megnövekedett igényről tanúskodhattak.

⁹⁶⁴ Ö. KOVÁCS József: 1990. 128-133.

⁹⁶⁵ Távolról sem egyedülálló Prikkel László végrendelete, amelynek fontosabb tételei az alábbiak: 1. Egy ház - magam vettem. 2. Talfái közön 400 út szőlő kunyhóval és veteményes kerttel - tulajdon szerzeményem. 3. Budai és Mária hegy mentében 300 út szőlő - tulajdon szerzemény. 4. Csödörben 30 zsákos föld - vásárlás, saját szerzemény. 6. Csongrádi út mellett 9 zsáknyi föld - saját szerzemény. A 7. pontban felsorolt különféle ingóság után a következő tétel: 8. Tőkepénz: 6100 forint, amit 50-2000 forintos tételekben 1817 és 1833 között helyezett ki a városban élő személyeknek. IV. 1504. Végrendelete. 1834. 2.

Egészen más forrásból táplálkozott a mind jelentősebbé váló kereskedők vagyona, akik már ezekben az évtizedekben is részben az iparban, nagyobbrészt viszont a szolgáltatások és a kereskedelem nyiladozó lehetőségeit részesítették előnyben. Különösen tudatos volt ez a törekvés a zsidó kereskedők és tőkések részéről.

3. A kölcsönzési viszonyok alakulása

Mégis a mezővárosokban a kétségtelenül jelentkező felhalmozás ellenére folyamatos tőkehiányról beszélhetünk. A termelésbe beruházni akarók, a különféle adósságokkal megterhelt örökségüket mentesíteni kívánók lépten nyomon komoly gondokkal találták magukat szemben, ha a mezővárosokban jelentősebb kölcsönt kényszerültek felvenni. Az esetek nagy hányadában a rokoni-családi lehetőségeket igyekeztek kihasználni. A váratlan csapást elszenvedők, vagy földet, jószágot vásárolni kívánok ismételen alig leküzdhető gondokkal voltak kénytelenek szembenézni.

Ennek a tőkehiányon túlmenően az is oka volt, hogy a rendi viszonyok között ismeretlen lévén a jelzálog, nehéz volt a kölcsönzött összeg behajtása.⁹⁵⁶ E tény a mezővárosokon belül is sok vizzály okozója lett, és neheztette a kölcsönzés normális menetének kialakulását, egyben segítette esetenként a törvény által is tiltott uszorázást. A hitelek visszafizetésével kapcsolatos követelések még így is nem ritkán járhattak súlyos ütközésekkel. „Kalocsa János bosszúállástól indítatván, hogy tőle Palásházi maga activa adósságát kérte, fejszét kapott, s azzal Palásházi nádfalát hatalmasan kivagdalta.”⁹⁵⁷ Tekintettel arra, hogy Kecskeméten és a környező mezővárosokban az ingatlanok csaknem minden esetben polgári jogon szerzett értékek voltak, és a nemesi kiváltság nem védte ezeket, a hitelezők jobban reménykedhettek a kölcsönök visszatérítésében mint a nemesi birtokkal rendelkezők esetében. Ezt igazolja a XVIII. század derekán feljegyzett eset is. „Rabutin Mihálynak, ki 7 vagy 8 creditornak számos pénzzel adós, 15 nap adatot oly véggel, hogy ha az idő alatt az mostani alkun fellyül házát eladhatja, szabadsága lészen.”⁹⁵⁸

Bár a kamat következetesen csak 6% lehetett, a megtakarításra és kölcsönzésre irányuló hajlandóság viszonylag széles körben jelentkezett.⁹⁵⁹ Juhász János ezt a mentalitást végrendeletében is szükségesnek

⁹⁵⁶ Közismert, hogy a dúsgazdag gróf Széchenyi István sem tudott egy időben vagyonához képest potom összegnek számító 10 ezer forinthez emiatt hozzájutni, és e tény számottevően hozzájárult korszakos munkájának a Hítel c. kötetnek a megírásához.

⁹⁵⁷ IV. 1504. b/ 1754-1758. töredékek. 1756. február 26. A tanács 6 forint büntetést és a kár megtérítését szabta ki rá.

⁹⁵⁸ IV. 1504. b/ 1754-1758. 1756. augusztus 25-én kelt tanácsi végzés.

⁹⁵⁹ Az egyházak által is méltányosnak tartott hat százalékos kamattól minden biztonnyal sokan eltértek, bár ennek érthetően írott nyoma kevés maradt. Fazekas István 1760-ban kelt végrendeletében rögzítette: „Csordás Jánosné ángyomtul 50 Rft. 9 intesre.” IV. 1504. Végrendeletek. I. 606.

tartotta okulásul megfogalmazni: „az pénzt jó embereknek kell ki adni interesre, hogy nevelen fiam és leányom számokra.”⁹⁶⁰ Tóth Gergely testamentumában a gyerekeinek hagyott 50-100 forintos hagyományozásokhoz hozzáfűzte: „mely ha jó gondviselés alatt lészen, idő elteltével szép számú pénzekre szaporodhatik.”⁹⁶¹

Már a XVIII. század derekán találkozunk több olyan személlyel, akiknek a neve mint kölcsönző sorra feltűnik a végrendeletekben, akik csaknem foglalkozásszerűen végezték a kölcsönzést, és olykor minden bizonnyal az uzsorától sem riadtak vissza. Ezek közül Csordás Jánost, majd özvegyét érdemes kiemelni példaként. 1753-ban Csizmadia János 100, majd 200 forint kölcsönt vett tőle 6%-os törvényes kamatra. Az adósság egy részét két év alatt természetben tudta le: 29 forint értékben csizmát készített hitelezője számára. 1755-ben ugyanezre kényszerült: „Az mely csizmákat elhoztam, tíz pár, az mely csizmáknak árok szám szerint 12 ft. és 17 garas” állapította meg a hitelező. A következő évben újabb 6 pár csizmát volt kénytelen az adós átengedni, „árok volt 9 forint, garas 3.” A következő években újabb végrendeletek emlékeznek meg arról, hogy Csordás Jánosnének kisebb-nagyobb összeggel adósságok.⁹⁶²

Ez a folyamat a következő évtizedekben tovább erősödött. Ennek teljes bemutatása önálló elemzést igényelne, ezért itt csak az 1830-as évek elejéről ragadunk ki néhány példát, távolról sem törekedve a teljességre, inkább csak a tipikus esetekre hívva fel a figyelmet. Özv. Kovács Istvánné, aki szerény vagyont hagyott hátra, 6 fő számára adott kölcsön 600 forintot 50 és 200 ft. közötti összegekben. Az ugyanebben az évben testáló igen jómódú Poór András is igyekezett tartalék pénzt kamatoztatni: 9 fő tartozott neki 1050 forinttal. A háza mellett csak kisebb szőlőbirtokkal rendelkező Szabó Gergely 2178 forintot helyezett ki 50 és 500 ft. közötti összegekben. Novák Tóth Márton, aki ugyancsak viszonylag szerény vagyont hagyott örökösire, önérzetesen jegyzi meg végrendeletében, hogy „Idővel szereztem mintegy ezer ft. kész pénzt is, mely kész pénzből 500 ft-ok kezemnél lévén, a többi ki adtam használás végett.” Az ugyancsak szerényebb vagyonú Takács Anna végzésének 3. pontjában azt rögzítette, hogy az 1250 ft. készpénz, melyből 700-at férjével közösen szerzett, „a többi annak holta után magam szereztem nappali s éjjeli fáradozásom után”. Ezt az összeget kamatra kihelyezte 12 személynek 50-300 forintos részletekben. Igen figyelemre méltó Szabó Mihály cserzővarga végrendelete, aki szerény vagyonából és mestersége gyakorlásából számottevő megtakarítást ért el. Kamatra kiadott 958 forintot tíz fő számára 9 és 500 ft. közötti összegekben, és végezetül megjegyzi: „vagynak kezemnél 330

⁹⁶⁰ IV. 1504. Végrendeletek. 1776.

⁹⁶¹ IV. 1504. Végrendeletek. 1778.

⁹⁶² IV. 1504. Végrendeletek. I. 1753-1760 közötti évek. Ismételten hangsúlyozni kell, hogy a példa nem egyedülálló. Több hasonló eset létét bizonyítják a testamentumok. Özvegy Sikari Szabó Andrásné 1763-ban végrendeletében 12 olyan személyt sorol fel, akik néhány forinttól 200 forintig terjedő összeggel tartoznak neki. IV. 1504. I. 444.

váltó forint kész pénzem”. Ebben az évtizedben minden bizonnyal jóval többen járhattak el úgy mint özvegy Sallai Antalné, akinek testamentuma szerint csak szerény ingatlana volt, de ezeken túl rendelkezésére állt „kötelező levelek mellett gyümölcstőzésre kiadott tőke”, amit 23 esetben 20 és 600 forint közötti összegben helyezett ki, és 4600 forintra rúgott. A sok hasonló példa közül célszerű még kiemelni a 66 éves korában végrendelező Czirkos Pongráz József esetét, aki öreg korában értékeinek jelentős részét azért tette pénzzé, hogy azt kamatra kiadhassa. Természetesen az ő eljárása sem volt egyedí, hisz Fekete Sándor ugyanebben az évben keletkezett végrendeletében utalt arra, hogy apósától származó örökségen belül „Jószág semmi, minthogy tisztelt ipam uram a gazdálkodásról lemondván, jószágait még maga életében mind eladta” és így ezüstben és aranyban hagyott rá 3000 ft. értéket.⁹⁶³

Mivel a hitelezés csak a polgári forradalom előtti évtizedben intézményesült nálunk, az előző évtizedekben és évszázadokban a magán emberek mellett az egyházak nyújtottak hitelt az erre szorulóknak. A helyi egyházak és a piarista rendház sem zárkózott el ezekben az évtizedekben attól, hogy a törvényes 6%-os kamatra kisebb-nagyobb összegeket kihelyezzen. Már a század elején is több végrendeletben utalnak arra, hogy „a szent ecclesiának vagyok adós”. Mind a piaristák, mind a református kollégium rendelkezett a szegény diákok taníttatásához szükséges alapítványokkal, adományokkal. Ezeknek az alapítványnak gyarapítását kötelességüknek érezték, és ennek érdekében a piaristák 1758-1776. között 71 személynek 20 és 300 forint közötti összegben 6940 forintot adtak ki. Ugyanígy igyekeztek jól sáfárkodni mind a kollégium mind a templom és a rendház fenntartását, bővítését szolgáló összegekkel is. Ezen esetekben is hasonló nagyságú összegekről volt szó néhány tucat ember számára.⁹⁶⁴

Az egyházak mellett az árvaszékek nyújtottak kisebb-nagyobb hiteleket a kezelésükben lévő összegből. Ezekhez elsődlegesen a gyámok juthattak hozzá, de nem ritkán kívül állónak is adtak a gondozásra átadott összegből kölcsönt. Ezek is viszonylag kis tőkével gazdálkodhattak

⁹⁶³ IV. 1504. Végrendeletek. 1831. 39., 48., 52., 61., 1833. 31., 1834. 39., 23., 1834. 57., 33. Tucatjával lehet összegyűjteni olyan végrendeleteket, melyekben főleg özvegyek, akik a gazdaságok irányítására már nem szívesen vállalkoztak, igen figyelemre méltó összegű készpénzt hagyományoztak. Özv. Berta Péterné 2000, özv. Sárközi Andrásné 700, özv. Homoki Szabó Pálné 1400, Szalai Jánosné 1132 ft. stb.

⁹⁶⁴ IV. 1504. Végrendeletek. I. 1733. Surányi Istvánné 1762-ben pl. 400 forintot vett fel, és ennek fedezeteként leköötötte házát és szőlőjét. IV: 1504. Végrendeletek. I. 1762. 799. IV. 1504. b/ 1754-58. közötti töredékek. IV. 1504. y/25.

A református egyház ugyanilyen módon igyekezett növelni az oktatásra adományozott összegeket. Az iskolák fenntartására, építésére a város lakosai mindig példamutóan adakozók voltak. Figyelemre méltó e tekintetben özv. Homoki Szabó Pálné végrendelete, aki 200 váltó forintot hagyott a református iskolára, hogy kamata „...azon tanuló ifjúnak adatasson, ki az oskolai szék által ki adandó matériáruul legjobb munkát fog készíteni...” IV. 1504. Végrendeletek. 1833. 27.

és ők is mindenkor szigorúan tartották magukat a hivatalos kamatokhoz.⁹⁶⁵

Új szint, új forrást jelentett a hitelügyletek terén az egyik legelső egyesület, a temetkezési, amely részben a későbbi biztosítók feladatkörének egy részét is felvállalta. Kecskeméten 1836. november 22-én kelt rendszabásuk alapján kezdte meg működését Temetkezési Segédegylet néven. A 10 pontból álló szabályzat szerint „600 tagokból fog állni az egyesület”, de még további 40 tag részvételére is lehetőséget biztosítottak, „kiknek 6 ft. 40 xr. adakozásaik a mindenkori költségeket fogják fedezni”. A szabályzat szerint a 640 fős létszámot tovább növelni nem lehetett. Az egyesület tagjai belépéskor 1 pengő forintot voltak kötelesek fizetni, és évenként a meghatározott összegeket leróni. A 8 tagból álló bizottság az így befolyt összeggel köteles volt a lehető legjobban gazdálkodni.⁹⁶⁶

Az egylethez fűzött remények a következő évek során teljesültek is, hisz a tagok száma évről évre folyamatosan gyarapodott: 1843-ban már 560 volt számuk. Ez a halálozások miatt is érthetően változott, de befolyásolhatta a következő években a csökkenő tendenciát az igen nyomott gazdasági élet is. Tény, hogy 1844-ben 528, 1846-ban pedig csak 525 tagot tartottak nyilván.

Bár minden elhalálozott a rendszabály szerint 100 forint támogatást kapott temetésre és a korábbi orvosi költségek ellensúlyozására, az egyesület vagyona folyamatosan nőtt, „gyümölcsöző tőkénk a múlt években szaporodott”, állapította meg az éves jelentés. Míg 1842-ben csak 9457 forinttal zártak, amelyből 1097 ft. kamatból származott, 1844-ben a „gyümölcsöző tőke” már 24127 forint volt, és az éves kamat összege 1321 váltóforint lett. A bizottság eredményes működését, egyben a város hiteléletében betöltött szerepét érzékelteti, hogy két évvel később már a „gyümölcsöző tőke”, a kihelyezett pénz 31495 váltóforintra nőtt, és az éves kamat igen figyelemre méltó összegre rúgott: 1748 forintot könyvelhettek el.

Az alkalmi és kisebb tételeket hitelezők mellett megjelentek a jelentős tőkével rendelkező és alapvetően pénzkölcsönzésből élő magánvállalkozók is. A dúsgazdag idősebb Dömötör János végrendelete szerint 43636 forintot helyezett ki 83 hitelt kérőnél. Ezekben belül akad néhány 50-60 forintos tétel is, de többségében komoly összegekről volt szó. Huszonkét esetben ezer forinton felüli összeget adott kölcsön, néhány esetben pedig 3-4 ezer forintos tételeket helyezett ki. A hasonló esetek és vállalkozások ismeretében már joggal beszélhetünk arról, hogy a reformkorban megjelent a mezővárosi viszonyok között tevékenykedő tőkepenzes vállalkozó.⁹⁶⁷ A negyvenes években a zsidó kereskedők társultak a lassan izmosodó

⁹⁶⁵ Jelentős adósságok már a XVIII. században is összegyűltek egy-egy szerencsétlen vagy felelőtlen személy tevékenysége révén. Tormási Gábor 1771-ben 3777 forinttal tartozott hitelezőinek, akik között ott található a város, a piarista rendház, a katolikus egyház és több magán személy is.

⁹⁶⁶ IV. 1504. c/199.

⁹⁶⁷ IV. 1504. Végrendeletek. 1820.

helyi tőkések csoportjához, és hamarosan meg is előzték a helybelieket.⁹⁶⁸ Rövidesen önálló foglalkozásként ismerték el a hitelezést. Az 1850-ben készített összeírásban hat tőkepenzest vettek nyilvántartásba, és mellettük még egy kereskedő is fizetett ilyen tevékenysége után adót.⁹⁶⁹

A helyi hitelviszonyokra is döntően kihatott az első hazai takarékpénztár megnyitása, melyre Fáy András javaslatai és erőfeszítései alapján 1839 augusztusában került sor. A helyi gazdálkodók a következő évek során tucatjával mérették fel a tanáccsal vagyonukat, hogy a szükséges tőkéhez könnyűszerrel hozzájuthassanak. A hitelkérelemmel jelentkezők meglepően nagy száma egyértelműen érzékelteti, milyen arányú tőkehiány lehetett a mezővárosokon belül évtizedeken át.⁹⁷⁰

Tekintettel arra, hogy a helyi birtokosok nem gondolták kellően át a hitel felvételeinek következményeit, és szerencsétlenségükre a negyvenes években igen nagy szárazság majd az egész kontinenst átfogó gazdasági válság is kibontakozódott, a kölcsönhöz folyamodók közül sokan szükség-szerűen tönkrementek. Nem egyedinek, hanem inkább tipikusnak mondható Márkus István esete, aki a Pest megyei takarékpénztártól felvett kölcsön törlesztése érdekében a Nagykovácsi út melletti 30 holdnyi szántóját kénytelen volt eladni.⁹⁷¹

A szorult helyzetbe került gazdálkodók újabb hiteleket voltak kénytelenek felvenni a helyi pénzemberektől, tehát az esetek nagyobb részében nem újabb vállalkozásokba fektették a kölcsönként felvett tőkét, hanem adósságaik törlesztését szolgálták azok. Egészében tehát azt fogalmazhatjuk meg, hogy a széleskörű igényt követve a korszak végére lassan intézményesülő hitelviszonyok a gazdasági dekonjunktúra és a kellő hozzáértés hiányában sok esetben nem a gazdasági fellendülést hozták meg a helyi parasztság számára, hanem sok esetben eladósodtak és nem ritkán kilátástalan helyzetbe kerültek a polgári forradalom küszöbén.

Nemcsak sok gazda, hanem a város magisztrátusa is súlyos adóssághoz jutott maga előtt évtizedeken át, amely hólabda módjára növekedett. A XVIII. század végén a városnak még nem volt érdemi adóssága. A különféle puszták zálogba vétele, majd a Koháry örökösöktől való megváltkozása és több pusztának megvásárlása érdekében újabb és újabb jelentős kölcsönt kellett felvennie. A terhek növekedésének érzékeltetése végett érdemes néhány adatot megemlíteni. Már 1815/16-os gazdasági évben a 253 ezer forintnyi éves bevételből közel 33 ezer forintot a kamatok fizetésére költött a város. A tanács 1847-ben a bevételeket a lakosság nem

⁹⁶⁸ Ö. KOVÁCS József: 1993/b

⁹⁶⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1991/b 103-104.

⁹⁷⁰ A sok tucatnyi esetből mindössze egyetlen részletet emelünk itt ki: Szécsényi Nagy Gábor a Pest megye pártfogása alatt lévő takarékpénztárból kölcsönt venni szándékozván, javainak az intézet szabályai szerinti összeírására, megbecsülésére bizottmányt neveztek ki, s annak munkálata nyomán vagyon értékéről bizonyítványt kért a városi tanácstól. A négy főből álló bizottság a szabályzatnak megfelelően eleget tett kötelezettségének. IV. 1504. a/ 1848. III. 1100. tsz.

⁹⁷¹ IV. 1504. a/ 1848. II. 2317. tsz.

csekély elégedetlenségére 667 ezer forintra srófolta fel, de ezen összegből már a kamatok kiegyenlítésére 55 ezer forintot kellett biztosítani.⁹⁷² Ezek az összegek évenként alaposan megcsapolták a paraszti felhalmozás lehetőségeit ezekben az évtizedekben.

Kétségtelen, hogy Kecskemét számára sok előny származott abból, hogy földesurai nem laktak falai között. De voltak ennek érdemi hátrányai is. Talán a legfontosabbként azt kell kiemelnünk, hogy az évenkénti földesúri taxa és egyéb szolgáltatás fejében kifizetett több mint 2000 forint összegből semmit sem költöttek el ebben a városban, és gyakorlatilag semmiféle megrendelést nem adtak a helybeli iparosoknak sem. Nem változtatott a helyzeten a megváltakozás ténye sem, hisz egy összegben kellett leróni a megváltakozás árát, ami mind az önkormányzatot, mind a város gazdáit hosszú időre a már jelzett nyomasztó kamatterhek törlesztésére kárhóztatta. Így évenként a felhalmozott tőkének igen jelentős része ismételen elveszett a város gazdasága számára, nehezítve ezzel is az amúgyis szerény tőkefelhalmozást.

⁹⁷² IV. 1510. a/ a jelzett évek perceptori, illetve főpénztári naplói alapján.

Bibliográfia

BALASSA Iván

1960: A magyar kukorica (Néprajzi tanulmány) Bp.

1964: Kezdetleges gabonatisztító eljárások. (In: A magyar mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 41-60.) Bp.

1968: A magyarországi faekék főbb típusai a XVIII-XIX. században (In: Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967-1968. 157-193.) Bp.

BALANYI Béla

1968: Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig. (In: Kecskemét. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk.: HELTAI Nándor.)

BALLA János

1896: Adatok selyemhernyótenyésztésünk történetéhez. Kecskemét. 37-38. szám.

BÁCSKAI Vera - NAGY Lajos

1984: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp.

BALÁSFALVI KISS Barnabás

1939: Kecskemét múltja és jelene. Rövid vázlatban. (Különlenyomat a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. város Adattára c. munkából.) Kecskemét, 1939.

BÁLINTNÉ MIKES Katalin

1979: Kecskemét város tanácsa a XV-XIX. században. (In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor. 5-57.) Kecskemét.

BALOGH István

1962: Az alföldi tanyásgazdálkodás az 1830-1840-es években. (In: Agrár-történeti Szemle 6. évf. 3-4. szám.)

BÁNKI HORVÁTH Mihályné

1992: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár publikációi (1950-1990.) (In: Bács-Kiskun megye múltjából XI. 465-484.) Kecskemét.

BÁNKÚTI Imre

1975: Egy görög kereskedő tevékenysége Kecskeméten és a Dél-Alföldön.
(In: Cumania III. 79-102.)

1992-94: Iratok a Rákóczi szabadságharcból 1-2. (Dokumentumgyűjtemény. Szerk.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor.) Kecskemét.

BÉL Mátvás

1984: Magyarország népének élete 1730 táján. (Válogatta, sajtó alá rendezte Wellmann Imre) Bp.

BENDE László

1916: Kecskemét közgazdasági viszonyai. Kecskemét.

1929: A kecskeméti szőlő- és gyümölcsstermelés fejlődéstörténete. Kecskemét.

B. BOBROVSZKY Ida

1980: A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen). Bp.

BOROSY András

1989: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. Bp.

BOTTLÓ Béla

1955-1956: Pénzértékjegyzék 1751-ből. (In: Numizmatikai Közöny LV-LVI. évf. 57-60.)

CSÁNYI János

1840: Kecskemét, a mint van. Társalkodó. 17-22. szám. Pest.

CSEPI Lajos - LUKÁCS László

1963: A kecskeméti posta történetéhez. (Kézirat.)

DÁVID Zoltán

1963: A történeti demográfiai források értékelésének kérdései. Demográfia 6. évf. 4. szám.

DOBROVITS Sándor

1935: Kecskemét egyesületei. (In: Magyar Statisztikai Szemle 5. sz. 435-440.)

EMBER Győző

1977: Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715-1730. Békéscsaba.

EPERJESSY Géza

1967: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686-1848.) Bp.

EPERJESSY Kálmán

1979: Bács-Kiskun, illetve Bács-Bodrog megye a II. József kori Országleírásban. (In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor. 585-670.) Kecskemét.

1971: Városaink múltja és jelene. Bp.

ERDEI Ferenc

1942: Magyar tanyák. Bp.

FÖRDŐS László

1933-34: Kecskemét települési és gazdaságföldrajzi képe a XVIII. század végén. Kecskemét.

FÉNYES Elek

1851: Magyarország geográfiai szótára. Pest.

FŰR Lajos

1980: A belterjes tanya. (In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk.:

PÖLÖSKEI Ferenc - SZABAD György.) Bp.

1983: Kertes tanyák a futóhomokon. Bp.

GAÁL László

1966: A magyar állattenyésztés múltja. Bp.

1978: A magyar növénytermesztés múltja. Bp.

1982: Wellmann Imre doktori disszertációjának opponensi véleménye (Agrártörténeti Szemle 1982. XXIV. évf. 3-4. szám, 432-435.) Bp.

GESZTELY NAGY László

1926: A magyar tanyarendszer kialakulása. Kecskemét.

GEDAI István

1984: Pénzforgalmi kérdések Magyarországon a XVI-XVII. században. (In: Pénzügyi Szemle)

HAJNÓCZY Iván

1939: A kecskeméti görögség története. Bp.

HANKÓ Béla

1954: A magyar háziállatok története az ősidóktól máig. Bp.

HORNYIK János

1860-1866: Kecskemét város története oklevéltárral. I-IV. Kecskemét.

1870: Egy lap Kecskemét város újabkori történetéből. Kecskeméti Lapok február 3. és a következő számok.

1927: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét.

1988: A kecskeméti zsidók története. (A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Ö KOVÁCS József.) Gyula.

HUSZÁR Lajos

1975: Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657. Corpus Nummorum Hungariae III/1. Bp.

1979: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Bp.

IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor

1979/a: A tallér Kecskeméten 1662-1711. (Levéltári Közlemények, 2. sz. 201-224.)

1979/b: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból (In: Bács-Kiskun megye múltjából II. 287-342.) Kecskemét.

1979/c: Az aranyforint forgalma Kecskeméten 1662-1711. (Numizmatikai Közlöny 1979/1980. LXXVIII-LXXIX. évf. 63-76.) Bp.

1980: Pénzforgalom Kecskeméten 1662-1711. (Századok 1980. 1. sz. 71-99.) Bp.

1982: Az árak alakulása Kecskeméten 1662-1686. (Agrártörténeti Szemle 3-4. sz. 522-556.) Bp.

1985/a: Pénzértékek és pénzforgalom alakulása Kecskeméten 1662-1711. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. 9-146.) Kecskemét.

1985/b: Gabonaürmértékek használata Kecskeméten a XVII-XVIII. században. (In: Bács-kiskun megye múltjából VII. 147-158.) Kecskemét.

1985/c: Az árak alakulása Kecskeméten 1662-1790. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. 159-230.) Kecskemét.

1985/d: A bérek alakulása Kecskeméten 1662-1711 között. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. 321-388.) Kecskemét.

1985/e: Migráció Kecskeméten 1662-1711 között. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. 389-434.) Kecskemét.

1985/f: Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. 435-494.) Kecskemét.

1986: Pénzértékek és pénzforgalom alakulása Kecskeméten 1711-1790. (Levéltári Közlemények 1986. 1. sz. 57-86.) Bp.

1987: Kecskemét társadalma 1770 táján. (Levéltári Közlemények 1-2. sz. 105-140.)

1988/a: A mai Bács-Kiskun megye a forradalom és szabadságharc idején. (In: A mai Bács-Kiskun megye az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején. 13-138.) Kecskemét.

- 1988/b: Mezőgazdasági bérek Kecskeméten a XVIII. században. (Agrártörténelmi Szemle 3-4. sz. 366-399.) Bp.
- 1989/a: A bérek alakulása Kecskeméten 1686-1790. (In: Bács-Kiskun Megye múltjából X. 59-133.) Kecskemét.
- 1989/b: Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi összeírások tükrében. (In: Bács-Kiskun megye múltjából X. I. 1707. 133-182.
II. 1757. 183-248.
III. 1780. 249-324.) Kecskemét.
- 1989/c: A kecskeméti Gazdasági Egyesület létrehozása (1844-1852.) (In: Levéltári Füzetek. IV. 97-116.) Kecskemét.
- 1990: Kecskemét 1848-49-ben. Kecskemét
- 1991/a: Kecskemét gazdasága és társadalma a polgári forradalom előtt. Kecskemét.
- 1991/b: Kecskeméti Szabályrendeletek. I. (1659-1849.) Kecskemét.
- 1992: Adatok a reformkori Kecskemét társadalmi ellentétei hez. (In: Bács-Kiskun megye múltjából XI. 297-329.) Kecskemét.
- 1993: Adatok a cigányok kecskeméti történetéhez. (In: Bács-Kiskun megye múltjából XII. 7-55.) Kecskemét.

JUHÁSZ Antal

- 1983: A Szeged környéki tanyatípusok körülhatárolásához. (Agrártörténelmi Szemle 1983. 3-4. sz. 415-426.) Bp.
- 1989: A szegedi táj tanyái. Szeged.

KISFALUDY Katalin

- 1992: Kecskemét önkormányzata: közigazgatás és bíraskodás. (Levéltári Füzetek VIII.) Kecskemét.

KELEMEN Kajetán

- 1877: A jászkun redemptio története és fejlődése a jelenkorig. Szeged.

N. KISS István

- 1974: Paraszti vadászat Magyarországon. (In: Agrártörténelmi Szemle XVI. évf. 1-2. sz. 66-71.) Bp.

KORABINSZKY, Johann Matthias

- 1786: Geographisch-historisches un producten lexikon von Ungarn. Pressburg (Pozsony).

KOCSIS Gyula

- 1993: Az érsekújvári hídvámjegyzék. (Adatok a 16. századvégi élőállatt kivitelről. (In: Bács-Kiskun megye múltjából XII. 287-360.) Kecskemét.

KOVÁCS Ágnes

1979: Az úrbéres viszony alakulása a csongrád-vásárhelyi uradalom mezővárosaiban (1722-1848). (In: Agrártörténeti Szemle XXI. évf. 3-4. 414-431.) Bp.

Ö KOVÁCS József

1989: Mintavétel Kecskemét XVIII. századi történetéből: a mezővárosi társadalom és a zsidóság. (In: Bács-Kiskun megye múltjából X. 391-342.) Kecskemét.

1990: A zsidók szerepe Kecskemét polgárosodásában 1746-1867. Kézirat.

1993/a: Betelepedés és lakosítás Kecskeméten a XVIII-XIX. században. (Különös tekintettel a zsidóság helyzetére.) (In: Bács-Kiskun megye múltjából XII. 147-172.) Kecskemét.

1993/b Polgárosodás és zsidóság a Duna-Tisza közén a XVIII-XIX. században. (Kandidátusi értekezés anyaga. Kézirat.)

KOVACSICS József

1957: Bevezetés a történeti statisztikaforrásaiba. (In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: KOVACSICS József.) Budapest.

KOVÁTS Ferenc

1922: Forint és krajcár. (In: Az Érem.)

KÓHEGYI Mihály

1969-1970: Mária Terézia pénzürtékelési rendelete 1755-ből. (In: Numizmatikai Közlöny LXVIII-LXIX. évf. 63-72.)

1971-1972: Pénztörténeti adatok Mária Terézia korából. (1759-1770.) (In: Numizmatikai Közlöny LXX-LXXI. 59-67.)

KUBINYI Ferenc - VAHOT Imre

1853: Kecskemét és a kecskeméti puszták. Magyarország és Erdély képekben I. Pest (Hasonmás)

KUPA Mihály

1968: Pénzrendszereink áttekintése 1526 óta. (In: Az Érem)

LAKOS Béla

1913: Kecskemét gazdasági fejlődése. Bp.

LÉDERER Emma

1923: Régi magyar úrmértékek. (In: Századok, 1-6. sz.)

LETTRICH Edit

1968: Kecskemét és tanyavilága. Bp.

LIPÓCZY Sándor

1935: Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése. Szeged.

LÓRÁND Nándor

1975: Adatok Bács-Kiskun megye gyógyszerértári hálózatának kialakulásáról és neves gyógyszerészeiről. (In: Cumania III. 145-182.) Kecskemét.

LUKÁCS László

1968: A kecskeméti posta történetéhez. (In: Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk.: HELTAI Nándor) Kecskemét.

MADARASSY László

1912: A nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztákon. Bp.

MAKKAI László

1961: A városfejlődés történetének vázlata. Vidéki városaink. Bp.

MAJLÁT Jolán

1943: Egy alföldi város kialakulása. Nagykőrös gazdaság és társadalomtörténete a XVIII. század elejéig. Bp.

MAJLÁT Jolán - MÁRKUS István

1943: Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba XVIII. században. Századok LXXVII. évf. 7-10. szám 307-370.

MAKKAI László

1961: A városfejlődés történetének vázlata. Vidéki városaink. Bp.

MÁRKUS István

1943: Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII-XVIII. században. Kecskemét. városaink. Bp.

MÉREI Gyula

1948: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848. Bp.

1980: Magyarország gazdasága. (In: Magyarország története 1790-1848. 5/1 Fő szerk.: MÉREI Gyula. 213-424.) Bp.

MÉSZÁROS László

1975: Bács-Kiskun megye cigánységének történetéhez (Az 1768-as cigányösszeírás népességstatisztikai-demográfiai adatai) (In: Bács-Kiskun megye múltjából I. 133-168.) Kecskemét.

1979/a: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén (In: Bács-Kiskun megye múltjából II. 58-286.) Kecskemét.

1979/b: Kecskemét gazdasága a török uralom első évetizedeiben. (In: Agrártörténeti Szemle XXI. évf. 1-2. sz. 142-220.)

MÉSZÁROS László - HAUSFATTER Katalin

1973: A hódoltsági mezővárosok népességszámának kérdéséhez I. (In: Demográfia XVII. 1. sz. 108-122.)

MOLNÁR Attiláné

1989: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655-1769-ig a végrendeletek alapján. (In: Bács-Kiskun megye múltjából X. 5-58.) Kecskemét

NAGY CIROK László

1959. Száraz és szélalmok élete a Kiskunságban. Bp.

NOVÁK László

1979: Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. (In: Bács-Kiskun megye múltjából II. 461-584.) Kecskemét.

1982: Egy XVIII. század végi - XIX. század elejei orvosló könyv Kecskemétről és korának gyógyító gyakorlata. (In: Bács-Kiskun megye múltjából IV. 469-510.) Kecskemét.

1986: Három város. Bp.

1990: Az alföldi tanyás települések és presztizsük. (In: Tanakodás a tanyákról. Szerk.: CSATÁRI Bálint.) Kecskemét.

OROSZ István

1980: „Rideg tanya.” (In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk.: PÖLÖSKEI Ferenc - SZABAD György. 170-185.) Bp.

1989: Hagyományos és modern elemek a magyarországi szőlőtermelésben a XIX. század első felében. (In: Parasztság és magyarság. Szerk.: RÁCZ István. 46-54.) Debrecen.

OROSZ László

1974: Katona József. Bp.

H. PÁLLFY Ilona

1935: Kecskemét adózó lakossága az 1828, évben. (In: Magyar Statisztikai Szemle. 5. sz. 382-393.) Bp.

PAPP László

1936: Kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. Szeged.

PÉTERNÉ FEHÉR Mária

1992: Az első követválasztás Magyarországon. (In: Bács-Kiskun megye múltjából XI. 152-217.) Kecskemét.

PETRI Edit

1975: A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. (In: Cumania III.) Kecskemét.

RÁCZ István

1976: Az első magyarországi katonai térképfelvétel tanyatörténeti tanulmányai. (In: Agrártörténeti Szemle XVIII. évf. 1-2. sz. 1-15.)

1988: Városlakó nemesek az Alföldön 1541-1848 között. Bp.

RÉTHLY Antal

1970: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701-1800-ig. Bp.

RÉVÉSZ László

1956: Kecskemét harca a beköltöző nemesekkel a 18-19. században. Kecskemét.

RUSVAY Kálmán

1976: Kecskemét város ménese. (In: Bács-Kiskun megye múltjából I. 53-80.) Kecskemét.

1982: A népi állatgyógyítás múltja Kecskeméten. (In: Bács-Kiskun megye múltjából IV. 511-589.) Kecskemét.

SCHULTHEISZ Emil - TARDY Lajos

1964: A magyarországi járványok történetéből. (In: Történelem 3. A TIT Országos Történelmi Választmányának Közlönye. 111-155.)

SELMECZI KOVÁCS Attila

1980: Repcetermesztés Magyarországon. (In: Agrártörténeti Szemle XXII. évf. 1-2. sz. 56-96.)

SZIGETI István

1965: Az aranyforint (dukát) története és pénzlába. Az Érem. Bp.

SZABAD György

1980: A tanya telepedés feudális korlátai. (In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk.: PÓPÖSKEI Ferenc - SZABAD György. 149-169.) Bp.

SZABÓ Attila

1992: Helytörténeti részletek a kecskeméti Ferences Rendház történetéből (1664-1950). Kecskemét.

SZABÓ István

1960: Kísérletek az alföldi tanyarendszer megszüntetésére az 1780-as és 1850-es években. (In: Agrártörténeti tanulmányok.) Bp.

SZABÓ Kálmán

1936: Kecskeméti tanyák. Kecskemét.

1986/a: Kecskemét pásztorélete I. Juhászat. (Válogatott írásai, 105-166.) Kecskemét.

1986/b: A kecskeméti szőlő- és gyümölcsstermesztés múltja. (Válogatott írásai, 337-352.) Kecskemét.

1986/c: Kecskeméti szélmalomok. (Válogatott írásai, 395-400.) Kecskemét.

SZAMOTA István

1891: Régi utazások Magyarországon. Bp.

SZABÓ László

1933: Kecskemét város iparos céhei (Gazdaságtörténeti értekezés). Kecskemét.

SZABÓ Richárd

1845: Kecskemét ismertetése. (In: Életképek. 792-797., ill. 821-827.)

SZAKÁLY Ferenc

1972: Balázs Deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyve. Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén. Agrártörténeti Szemle, XIV. évf.

1981: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp.

SZENTI Tibor

1983: Tanyás gazdálkodás és életmód Dél-Magyarországon. (In: Agrártörténeti Szemle XXV. évf. 3-4. sz. 392-414.)

V. SZÉKELY György

1984: Kecskemét 17-18. századbéli pénzforgalma a korabeli éremleletek tükrében. (In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében.) Kecskemét.

SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Iлона

1990: Életmód és gazdálkodás a XVIII-XIX. századi kecskeméti tanyákon. (In: Tanakodás a tanyáról. Szerk.: Csatári Bálint.) Kecskemét.

SZEPES (SCHÜTZ) Béla

1942: A magyarországi állatjárványok és ellenük tett hatósági intézkedések vázlatos története. Bp.

SZILÁGYI Kálmán

1983: Hódmezővásárhely állattenyésztése és állategészségügye a XVIII. században. (In: Agrártörténeti Szemle XXV. évf. 1-2. sz. 95-107.)

SZILÁGYI Tibor

1993: Szélsőségek Kecskemét időjárásában. Levéltári Füzetek X. Kecskemét.

SZÓTS Rudolf

1982: Helytörténeti források és szemelvények a XVIII-XIX. századból. (Bács-Kiskun megye múltjából VI.) Kecskemét.

TAKÁCS Lajos

1964: A dohánytermesztés Magyarországon. Bp.

1986: A jobbágyok vadászata a feudális kor végén. (In: Agrár történeti Szemle XXVIII. évf. 1-2. sz. 419-446.)

THIRRING Gusztáv

1935: Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. (In: Magyar Statisztikai Szemle 5. sz. 369-381.)

TÖRÖK Katalin

1969-1970: Szántóföldek és rétek aránya Magyarországon a XVIII. században. (In: MMM Közleményei. 135-152.)

VARGA János

1952: A parasztság állami kizsákmányolása a 18. század első felében. (In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790. Szerk.: Spíra György.) Bp. 49-76.)

1969: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556-1767. Bp.

1982: Opponensi vélemény Wellmann Imre doktori disszertációjáról. (In: Agrártörténeti Szemle XXIV. évf. 3-4. sz. 435-443.)

WELLMANN Imre

1947: Agrártörténetírásunk feladatai. (In: Agrártudományi Szemle) Bp.

1961: Földművelési rendszerek Magyarországon a XVIII. században. (In: Agrártörténeti Szemle III. évf. 3-4. szám. 344-370.)

1962: Agrártörténetünk módszereinek kérdéseiről. (In: Agrártörténeti Szemle IV. évf.)

- 1965: Királyi mérték és mérő alá való föld. (In: Agrártörténeti Szemle VII. évf. 2-3. sz. 236-244.)
- 1979: Magyarország XVIII. századi népességének kérdéséhez. (In: Mezőgazdaság - Agrártudomány - Agrártörténet. Szerk.: GUNSZT Péter. 265-302.)
- 1980: Gabonaterméseredmények a XVIII. században. (In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics Imre 70. születés napjára.) Bp.
- 1982: Doktori disszertációján az opponensi véleményekre adott válasza. (In: Agrártörténeti Szemle XXIV. évf. 3-4. sz. 445-455.)

Fontosabb mértékegységek, pénznemek

Területmértékek

barázda, borozda	1/100 hold(?) = 12-16 öl
hold (kb. 2 pozsonyi mérő) (magyar)	1200 négyszögöl
(kataszteri)	1600 négyszögöl
kapás (kötött talajon)	200 négyszögöl
(homokos talajon)	250-300 négyszögöl
kötélalja	10 hold
lánc	egy hold (1200 négyszögöl)
nyilas (szántó)	
Debrecenben 1819-től	ezer négyszögöl
korábban	3200-8000 négyszögöl
nyilas (szőlő)	500 négyszögöl
út (szőlő) Szegeden 50 út = egy kapás	egy út kb. 6 négyszögöl
zsák = egy köből = 3 véka	1200 négyszögöl
négyszögöl (bécsi)	3,59 négyzetméter

Hosszmértékek

öl (bécsi) = 6 láb	1,896 m
schuck (sukk)	0,31 m
czoll (hüvelyk)	2,3-3 cm
(bécsi-)	2,634 cm
marok (tenyér)	négy új, hüvelyk
rőf	77,71 cm

Ürmértékek

akó (urna, budai)	54,3 l.
fertály (Kecskemét, gabona)	kb. 180 l.
negyed (a fertály negyed része)	kb. 45 l.
icce (= két messzely)	0,8484 l.
pint (= két icce)	1,4-1,6 l.
véka	25-30 l.

Súlymértékek

font	0,56 kg
lot, lat	1,75 dg
mázsa (= 100 font)	56 kg

Pénznemek

magyar forint (florenus Hungaricalis)	100 ezüst dénár
rénes forint (florenus Rhenensis)	60 krajcár
tallér (számítási pénz)	90 krajcár
(vert pénz)	3 rénes forint
arany (ducat)	4,8-5 magyar forint
váltóforint	60 krajcár
pengőforint (convertibilis forint)	2,5 váltóforint
máriás (garas)	17 krajcár

Resümee

Wegen der verspäteten Verbürgerung in Ost-Mittel-Europa kam den Marktfecken bei der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklung eine besonders große Rolle zu. Obwohl die 150 jährige Besetzung durch die Türken in dem größten Teil des Landes und über längere Zeit hin ihr Dasein fast unmöglich machte, entstanden doch im friedlicheren XVIII. Jahrhundert viele Dutzende von Marktfecken und blühte auf. Erneut bekamen sie in der ungarischen Agrarentwicklung ein besonderes Gewicht. Ähnlich den Marktfecken in Jászkun und Hajdú sicherten mehrere andere Marktfecken der freien Bauernwirtschaft Möglichkeiten ab.

Kecskemét, deren Einwohnerzahl schon Ende des XVIII. Jahrhunderts wesentlich die 20 tausend überschritt und um 1850 die 40 tausend, war unter diesen Siedlungen nicht nur die größte, sondern sie konnte mittels ihrer wirtschaftlichen Kräftequellen verschiedene Privilegien für ihre Steuerzahler verschaffen. Bezüglich dessen, daß sich wahrscheinlich die Eigenheiten der Entwicklung des ungarischen Tieflandes am deutlichsten in dieser Stadt zeigten, ist es verständlich, daß sie die Aufmerksamkeit aller erregte, die die Gesellschaft und die Wirtschaft dieser Region analysierten.

In den vergangenen Jahrzehnten beschäftigten sich mehrere stadtgeschichtliche und soziographische Arbeiten auch mit den typisch gesellschaftlichen Veränderungen der vergangenen einhundert-einhundertfünfzig Jahre. Das ist in sofern auffallender, daß die Wirtschaftsgeschichte der Standesgesellschaft der letzten Jahrhunderte bis heute nicht erschlossen wurde, dabei legte man den Grundstein für das spätere Aufsteigen der Städte, des immer intensiveren Wein- und Obstanbaus, sowie der Bewirtschaftung der Einödgehöfte in dieser Zeitspanne.

Dieser Band stellt die wirtschaftliche Bewegung in den anderthalb Jahrhunderten nach der Vertreibung der Türken vor. In dieser Zeitspanne sind drei ähnlich gleich lange Abschnitte zu beobachten. In dem ersten, beinahe ein halbes Jahrhundert lang, lebten die im Rahmen des vorigen Jahrhunderts entstandene rauhe große Tierhaltung. Wir können sogar behaupten, seinen Umfang und seine Ergebnisse in Betracht ziehend, daß diese fünf Jahrzehnte den Höhepunkt bedeuteten. Mitte des XVIII. Jahrhunderts nach der Ablösung der Jászkunen geriet dieser Beschäftigungszweig und der sich darauf aufbauende Lebensstil in eine schwere Krise, da die Stadt und seine Bewohner die früher riesigen Weiden verlor. Ein sachlicher Ausweg konnte nur der Übergang zum Pflanzenanbau und darauf aufbauende intensivere Tierhaltung sein. In diesem zweiten mehr als einem halben Jahrhundert langen Abschnitt kamen unter den sich grundlegend verändernden Umständen die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Interessengegensätze immer schärfer zum Vorschein. Diese Probleme wurden noch durch die Katastrophe der bedrohlichen Ausbreitung des wandernden Sandes, durch die die Einwohner der Stadt und dann den Tierbestand dezimierenden Epidemien, Feuerbrünste und Kriegsdienstleistungen gesteigert.

Von dieser Krise konnte sich die Stadt erst dann erholen, als sie in den ersten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts um den Preis an Bergewöhnlich schwerer finanzieller Opfern sich entgültig von den Lasten der Gutsherren auslöste, neue Pflüster kaufte, und diese unter der Bevölkerung garzellerte. In diesem dritten Abschnitt wurde die später tatsächliche wirtschaftliche Entwicklung der späteren Jahrzehnte begründet.

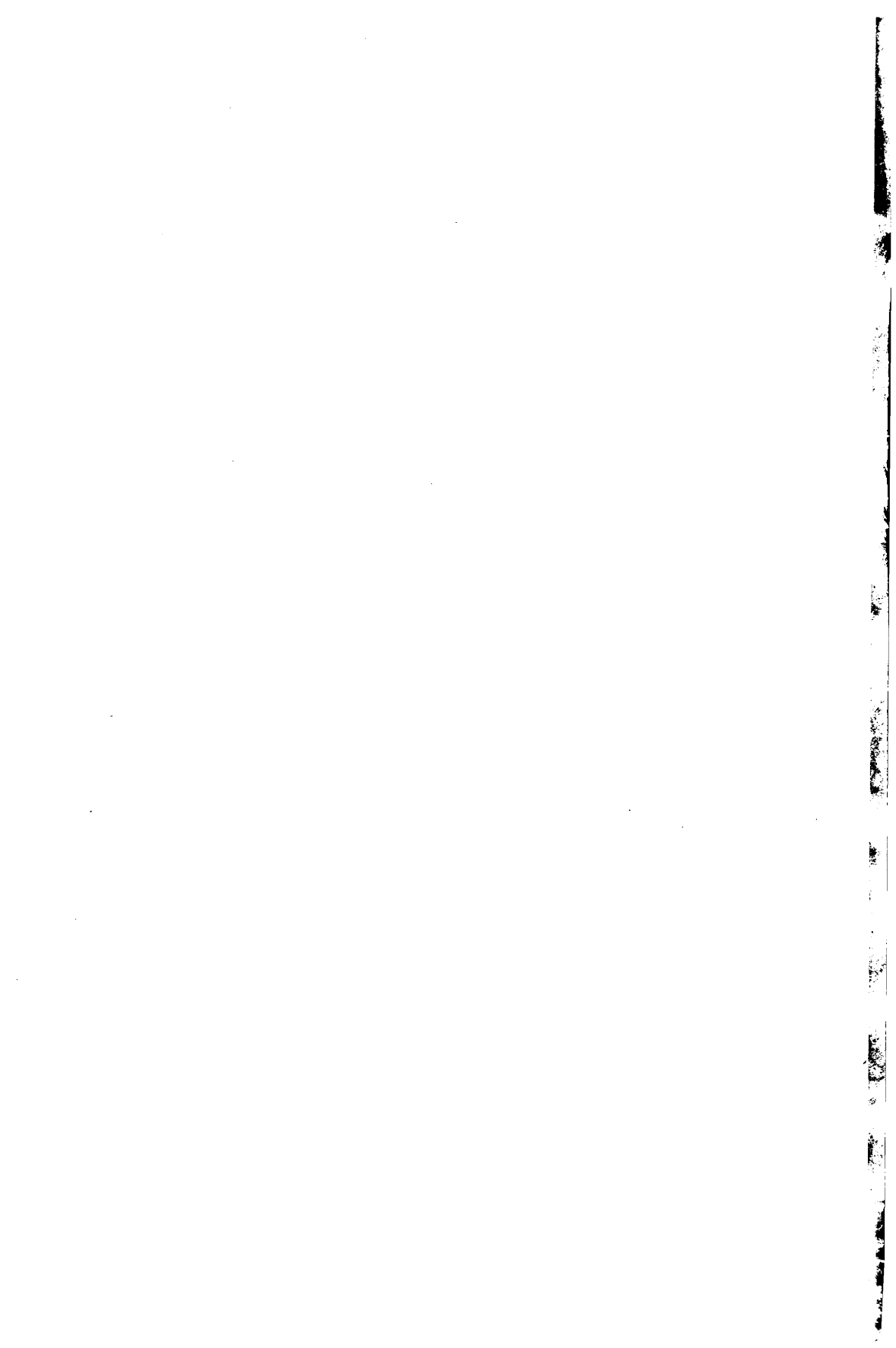
Der Band macht mit jedem wichtigen Gebiet des gewaltig gewachsenen Wirtschaftslebens der angeschwollenen Marktfecken bekannt. Neben der Vorstellung der tiefgreifenden Umgestaltung im Pflanzenanbau und in der Tierhaltung wurde der landwirtschaftlichen Industrie und dem Handel ähnliche Aufmerksamkeit gewidmet, obwohl an Ber Zweifel steht, daß die Wichtigkeit der beiden Gebiete nicht mit den vorherigen wetteifern kann, aber ihr Entwicklungsrhythmus und die spätere Rolle ein Grund dafür waren.

Ein gesonderter Abschnitt beschäftigt sich mit den Finanzangelegenheiten der Marktfecken und im Rahmen dessen mit der Möglichkeit der Bevollmächtigung von Marktfecken und mit der Entstehung von Kreditformen. Auf zwei Gebieten weicht der Band grundlegend von dem Vorgehen ähnlicher Arbeiten ab. Einerseits benutzt er weitgehend die Möglichkeit der Geschichtstatistik, zieht Nutzen aus den Daten früherer Register und Schriftzusammenstellungen, andererseits verwendet er große Aufmerksamkeit darauf, zu verfolgen, welche Schichten der Gesellschaft und in welchem Verhältnis sie an der Aufdeckung und Ausnutzung neuer Wirtschaftsmöglichkeiten interessiert waren, und welche Gesellschaftsschichten die Besitzer von Produktionsmitteln waren, die hauptsächlich der Vermögensvermehrung dienten.

Tartalom

Előszó	5
I. Növénytermesztés	7
1. Feltételek és keretek	7
2. A növénytermesztés súlya és aránya	11
3. A tanyarendszer kialakulása	20
4. Szántóföldi növénytermesztés	28
5. Szőlő- és gyümölcsstermesztés	53
6. Erdőgazdálkodás	69
II. Állattartás	74
1. Feltételek és keretek	74
2. Szarvasmarhatartás	85
3. Ló tartás	100
4. Juhtenyésztés	114
5. Az állattartás egyéb területei	139
6. Vadgazdálkodás	146
III. Ipar	152
1. A kézműipar fejlődése	152
2. A kézműipari termelés fontosabb területei	180
3. A kézművesek anyagi viszonyai	201
IV. Közlekedés	207
1. Utak, utcák	207
2. Postaszolgálat	214
V. Kereskedelem	218
1. Szerepe a város gazdasági életében	218
2. Az országos vásárok	233
3. A hetivásár	244
4. A kereskedelem egyéb keretei	256
5. A tanács szerepe	266
6. Kereskedők a mezővárosban	278
VI. A pénzügyek alakulása	288
1. A forgalomban lévő pénznemek és elnevezések	288
2. A mezővárosi felhalmozás és korlátai	294
3. A kölcsönzési viszonyok alakulása	300
Bibliográfia	306
Fontosabb mértékegységek, és pénzek	318
Rezümé	319

Ára: 250 Ft